(GERMANIA)

TUDOR VIANU

OPERE

1

SCRTERI LITERARE

Antologie, note şi postfaţă de
GELU IONESCU

Ediţie îngrijită de
SORIN ALEXANDRESCU, MATEI CALINESCU
GELU IONESCU

EDITURA MINERVA
Bucureşti, 1971

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față apare cînd se împlinesc şapte ani de Ia moartea lui Tudor Vianu 51 este destinată să reunească cea mai mare parte a vastei şi atît de variatei opere lăsate de Tudor Vianu culturii româneşti, ^e poate spune că însuşi autorul a început-o, publicînd două masive volume : *Studii de literatură universală* ji *comparată,* 1963 şi *Studii de literatură română,* apărut postum, în 1964 (dar al cărui sumar a fost controlat de autor), largi culegeri ale studiilor ?i articolelor din aceste două domenii. In ultimii ani, Tudor Vianu vorbea despre proiectul unei vaste ediții — 51 cele două volume mai sus amintite reprezintă Începutul doritei întreprinderi de mari proporții. Multiple motive au tăcut ca părți deosebit de importante ale creației sale să întîrzie a fi republicate. Reapariția *Artei prozatorilor români,* 1967, şi a *Esteticii,* 1968, erau de mult aşteptate ți, cu diverse ocazii, Tudor Vianu a sugerat — nu fără o umbră de tristețe — necesitatea reeditării lor, mult cerută de noile generații de cititori şi specialişti ; circulația restrînsă a *Esteticii* îl făcea pe Tudor Vianu să constate că această cercetare de mare interes național, unică în genul ei, a rămas necunoscută şi chiar neînțeleasă.

Necesitatea publicării unei cuprinzătoare şi sistematice ediții de *Opere* ale Iui Tudor Vianu nu mai trebuie nimănui explicată. In această munci, cei care îşi asumă acum responsabilitatea editării (Sorin Aie-xandrescu, Matei Călinescu fi Gelu lonescu) s-au hotărît pentru îmbi-narea criteriului sistematic cu cel cronologic. Proiectul de editare auto-graf, descoperit în arhiva T. Vianu, datat „6 oct. 1940", este conceput (cum se va putea vedea mai jos) după criteriul sistematic. Volumele

mai sus menționate (*Studii de literatură universală,* 1963 ;i *Studii dc literatură română,* 1964), alcătuite sub supravegherea autorului, oferă o sistematizare mai strictă chiar decît cea a planului din 1940. In sfîrşii, o privire asupra operei face ineficientă tipărirea scrierilor în ordine cronologică : Tudor Vianu s-a ocupat, încă din deceniul al 3-lea, simultan de mai multe discipline — unele de perspectivă mai largă (filozofia culturii sî estetica), altele de analiză riguroasă a unor teste (stilistică). Mare parte din cele mai mult de 60 de volume publicate de Vianu nu erau întru totul unitare, ele reuneau, adeseori, sercer.ai.ile cele mai recente în diverse direcții ale activității sale.

Dacă editorii au înțeles si-si însuşească disciplina de editare a autolului, care în mod evident este şi cea mai adecvată operei, ei au intervenit, după cum se va putea vedea, doar în ordinea în care vor fi tipărite secțiunile mari, ce corespund domeniilor abordate de autor. Ei au preferat să urmele, de data aceasta, criteriul cronologic, adică să înceapă cu scrierile literare si apoi cu studiile de literatură români (care sînc primele in care Tudor Vianu s-a manifestat) ți ia ^fîcseascî cu studiile de stilistică si literatură universală, de care autorul s-a ocupat cu precădere în ultimii douăzeci de ani de viață. Aşadar ei au urmjrii, fireşte, cu o oarecare flexibilitate, cronologia disciplinelor abordate de autor şi nu a scrierilor propriu-zise, aparținînd diferitelor discipline. Tot criteriul cronologic va mai deveni operant ari de cîte ori în interiorul unei secțiuni T. Vianu se va referi la o aceeaşi problemă sau un acelaşi autor studiat.

Dar, înainte de a arăta planul editorilor, transcriem din manuscris planul de editare[1] de care a fost vorba mai sus :

* Sub titlul *Arhitectul unui singur edificiu.* H. Zalis a publicat în *România literară,* nr. **2,** din 8 ianuarie 1970, manuscrisul dactilografiat al unui plan de editare oferit de T. Vianu Editurii „Casa Şcoalelor", datat „11 august 1943". Planul cuprinde o reeditare aproape a fiecărui volum publicat pînă la acea dată, anunțînd şi alte scrieri, din care unele au apărut, altele nu au mai fost scrise. împărțit îri patru secțiuni : *Studii sistematice. Monografii fi mici studii de filozofie fi literatură, Studii dt literatură română, Imagini,* acest plan nu porneşte de la un criteriu sistematic ca cel autograf datat „6 o:t. 1940" (a! cărui cuprins se poate ciu mai jos) şi poartă mențiunea „de revăzut". Mai sumar, mai eterogen, acest proiect ni s-a părut inoperant, în primul rînd pentru că nu există în el intenția de a aduna într-o singură secțiune toate studiile date de T. Vianu într-o anume disciplină, cum credem că era, încă de pe atunci, necesar, şi cum autorul însuji va proceda în 1963 si 1964. Reținem din el următoarea considerație a Iui T. Vianu : ,.Autorul se găseşte astăzi într-un moment în care înțelege că, oricît de numeroase si variate au fost temele cercetării Iui, ele au aparținut aceleiaşi opere, pe care n-a încetat a o defini în unitatea ei mai adîncă. Ansamblul studiilor de filozofie, estetică şi literatură se leagă prin numeroase fire de opera care tncepe astăzi să vadă lumina zilei şi alcătuieşte împreună cu ea o unitate consacrată domeniului de legătură între *Filozofie* si *Literatură."* Considerație pe care editorii nu au dorit decît să o respecte în planul lor de editare propus în paginile următoare.

i

&

fi

,

TUDOR VIANU
OPERE

Voi. I (circa 350 p.)

FILOZOFIE

A. Problema culturii si a valorilor

1. *Raționalism fi istorism* (Bucureşti, „Tiparul universitar", 193B).
2. Originea *fi valabilitatea valorilor* (din Slugii *de filozofie si estetică.* Buc, „Casa Şcoalelor", 1939).
3. *Introducere in teoria valorilor.*
4. *Filozofia culturii.*

B. Contribuții Ia geneza şi tipologia culturii moderne

1. *Idealul clasic al omului* (din volumul cu acelaşi titlu, Buc, „Vremea", 1934).
2. *începuturile iraționalismului modern* (din *Studii de filozofie fi estetica).*
3. *Goethe fi timpul nostru* (din *Idealul clasic al omului).*
4. *Faust fi civilizația modernă (din Generație fi creație,* „Biblioteca pentru toți").

4 bis. *Imanență fi transcendență la* Virlor *Hugo* (din *Studii de filozofic* ji *estetică).*

5. *H. Ibsen fi idealurile moderne* (din *Idealul clasic al omului).*
6. *Fr. Nietzscbe ;i filozofia cu formă de viața* (din *Idealul clasic al omului).*
7. *Filozofia lui H. Bergson* (extras dia *Istoria filozofiei moderne,* voi. IV, Buc, 1940).

H *B. Crace* (din *Idealul clutic al omului}.*

9. *Paul Valiry fi neoclasicismul* (din *Idealul clasic al omului).*
10. V. *Părvan fi concepția tragică a existenței* (din *Idealul clasic al omului).*

11. *Conceptul omului în filozofia d-lui C. Rădulescu-Motru* (din *Studii fi portrete literare,* Craiova, JUmurî", 1938).
12. *Adincimea filozofica* (din *Studii de filozofie ți estetică).*
13. *Metodă fi obiect* **(diD** *Studii de filozofie ți estetică).*
14. *Stil fi destin* (din *Studii de filozofie fi estetică)*

C. Critica timpului ^

1. *Generație fi creație* (din volumul cu acelaşi titlu). «
2. *Fatalitate fi tehnică (ibidem).*
3. *Specialişti şi diletanți (ibidem).*
4. *Prioritatea documentului* (din voi. *Generație fi creație).*
5. *Valoarea sportului (ibidem).*
(•. *Psihanaliză fi morală {ibidem).* <
7. *Thomas Mann (ibidem).*
8. *Aria fi munca* (în revista *Muncă fi voie hună,* 1939 sau 1940).
9. O *filozofie a muncii (ibidem).*
10. *Prometeu (ibidem).*
11. *Transformarea ideii de ont.*

Voi. II (circa 350 p.)

STUDII DE ESTETICA

A. Din problemele metodei, obiectului şi normei

J. *Das Wertunpproblem in Schilltrs Poetik,* Buc, 1934 (teza de doctorat).
2. *Dualismul artei.* Buc, 1925.
3. *Asupra ideii de perfecțiune în artă* (din *Studii de filozofie ;i estetică).*
4. *Despre cîteva prejudecăți estetice* (din *Simetria,* II). *Estetica materialelor (Simetria).*
5. *Filozofie fi poezie* (volumul cu acelaşi titlu, Oradea, 1937).
6. *Construcția obiectului in estetică* (din *Studii de filozofie* **ji** *estetică)*
7. *Proiect de prefață* (din *Studii dr filozofie fi estetică).*
8. *Artă si natură* (din *Studii de filozofie fi estetică).*
9. *Paradoxul poeziei* (din *Studii de filozofie fi estetică).*

IC. *Cultura estetică* (din *Fragmente moderne,* Buc, „Cultura Națională", 1926).
11. *Dispariția artei* (din Fragmente *moderne).*
12. *Eternitatea fi vremelnicia artei* (din *Arta fi frumosul).*
13. *Emoție fi creație artistică* (din *Arta fi frumosul).*
14. *Tip fi normă in estetică* (din *Arta fi frumosul).*
15. *Personalitatea artistului* (din *Arta fi frumosul).*

B. Din istoria esteticii

1. *Kant fi curentele esteticii moderne* (din *Istoria esteticii în texte aiese.* Buc. 1934).
2. *Ideile lui Goetbe asupra artei* (din *Generație fi creație).*
3. *Spiritul nou în estetică* (din *Fragmente moderne).*
4. *Idei noi despre sentimentul estetic* (din *Arta fi frumosul).*
5. *Autonomizarea esteticii* (din *Arta fi frumosul).*
6. *Alegorie fi simbol* (din *Studii de filozofie ji estetică).*

C. Artă si critică artistică

1. *Arta copiilor* (din *Generație fi creație).*
2. *Arta fi fcoala* (din *Arta fi frumosul).*
3. *Expresionismul* (din *Fragmente moderne).*
4. *Note asupri cubismului* (din Fragmente *moderne).*
5. *Din estetica fi sociologia cinematografului*[1] (din volumul *Politica culturii,* Ed. „Institutul social român").
6. *Valorile estetice ale culturii franceze* (din *Studii de filozofie fi estetică).*
6 bi'. *Literatura fi cunoafterea omului* (din *Viața românească,* 1940).
7. *Duminică germană* (din *Fragmente moderne).*
8. *Imagini italiene* (Jurnalul de călătorie al unui estetician)* (volumul cu acelaşi titlu, Buc, „Vremea", 1933).

[1] Tot textul pînă la considerațiile asupra radiofonici j' cinematografului sonor (n.a.).
[1] Se vor integra în text şi poeziile cu subiecte marine si italiene, aflate în ms. (O parte din acestea au apărut si în *Viața românească,* noiembrie 1933) (n.a.).

9. *Notă despre Ed. Munth* (din *Fragmente moderne).*
10. *Th. Pallady* (din *Fragmente modeme).*
11. /. *Tbeodorescu-Sion* (din *Fragmente moderne).*
12. C. *Medita* (din *Fragmente moderne).*
13. *Sculptura româneasca* (din /Irio fi *tebmcă grafică,* 1938).
14. G. *Petraţcu desenator.*

Voi. III (circa 500 p.)
SISTEM DE ESTETICA
(ed. II, „Fund. pt. lit. şi artă", 1939).

Voi. IV (circa 550 p.)
CRITICA, STILISTICA, ISTORIE LITERARA

A. Critică şi istorie literară

1. *Poezia lui Eminescu* (volumul cu acelaşi titlu, Buc, „Cartea românească", 1930).
1 bts. *Istoria junimismului.*
2. *Al. Macedonski* (Introducerile la. voi. I, II... din *Opere,* Editura „Fund. pt. lit. si artă", 1939 şj urm.)
3. *Ion Barbu* (volumul cu acelaşi titlu, Buc, „Cultura Naţională", 1935).
4. *Matei» Caragiale* (din *Studii si portrete literare/.*
5. *Lucian Blaga poetul* (din *Studii fi portrete literare).*
6. *Teatrul d-lui Lucian Blaga* (din . *Masca timpului.* Oradea, 1926).
7. Octavian Goga (din *Studii fi portrete literarei.*
8 *Octavian Goga vorbind studenţilor* (din *Studiu fi portrete literare).*
9. *La mormîntul lui Panait Islrati* (din *Studii fi portrete literare).*
10 *Poezia lui Ion Pillat* (din *Studii fi portrete literare).*
11. *L. Rebreanu* (din *Masca timpului,* Oradea, 3926).
12. *D. lacobescu* (din *Masca timpului).*
13. *Amintiri despre Al. Macedonski* (din *Studii fi portrete literare).*
14. *M. Dragomirescu* (din *Revista de filozofie,* 1939).
15. *Ideih estetice ale lui Titu Maiorescu* (din *Arta fi frumosul).*
16. *T. Maiorescu estetician fi critic literat* (din *Viaţa românească,* aprilie 1940).
17. *Personalitatea Iui Eminescu* (din *Fragmente moderne).*
18. *Cb. Baudclaire ca poet sentimental* (din *Fragmente moderne).*
19. *Influenţa lui Hegel in cultura români* (volumul cu acelaşi titlu în *Analele Academiei Române,* Buc, 1933).

B. Stilistică

1. *Atitudinile fi formele cului in lirica Ud Eminescu (Revista Fundaţiilor,* 1939j7_ " " ~ ~ ~ ~

Problema stilistică a imperfectului (Revista Fundaţiilor, martie 1940).

*Mai-mult-**ca**-perfectul* şi *tehnica naraţiunii (Revista Fundaţiilor,* aprilie 1940).

un volum de- OMblt. vel. V

*i. Prezentul **etern** în naraţiunea istorică (Revista Fundaţiilor,* mai 1940).

5. *Tehnica basso-reliefului în proza **lui** Băleescu (Revista Fundaţiilor,* iulie 1940).

Arta prozatorilor români, 1941 (Editura Contemporană).
Trei critici literari (M. Dragomirescu, T. Maiorescu, E. Lovinescu).

C. Perspective

1. *România fi Occidentul* (în rev. ***Libertatea,*** I, 2—3, 1933).
2. ***Ce** s-**a** schimbat în literatura **romanească...*** (din ***Studii*** *fi pottretr literare).*
y. Criza lirică (din *Studii fi portrete literare).*
4. *Structura junimistă* (din *Studii fi portrete literare).*
5. ***Masca*** *timpului* (din volumul cu acelaşi titlu, primul articol).
6 *Caracterele artei românefti* (din *Masca timpului).*
7. *Limba literară* (din ***Masca*** *timpului).*
8. *Critica literară fi răspunderea morală* (din ***Generaţie fi creaţie).***

6 oct. 1940.

Cîteva observaţii cu privire la acest plan se impun :

Oprindu-se la sfîrşitul anului 1940, el nu cuprinde, cum este firesc, operele mai noi, publicate fie în volum, fie rămase în periodicele vremii, fie în manuscris.

Proiectul de opere nu cuprinde deci volume ca : *Figuri fi forme lite-*

f

rare, Buc., „Casa Şcoalelor", 1946j unele contribuţii din *Transformarea ideii de om fi alte studii de^estetică fi morală.* Buc., „Tradiţia", 1946 ; *Vollaire,* Buc., E. X, 1955 ; *Probleme de stil ji qrti literară,* E.S.P.L.A., _Buc,_1955 ; *Literatura universală si literatură nojionjilă,* F_SJ?.L.A^ 1956..; *Problemele metaforei* ***si*** *alte studii de stilistică,* E.S.P.L.A, 1957 ; *Versuri,* E.S.P.L.A., 1957 ; *Ideile lui Stendhal,* E.S.P.L.A., 1959 ; *Jurnal,* EJ.L., / *Schiller,* E.T., 1961 ; *Goetke,* E.P.L., 1962 ; *Argbezi, poet al* ***ommlui,*** E.P.L, 1964.

Prin publicarea *Studiilor de literatură universală* si a celor de *literatură română,* însuţi autorul a modificat parţial, cum se poate observa, proiectul său mai vechi. Dar şi aceste volume sînt încă incomplete, unele din scrierile mai vechi şi a căror importanţă nu a scăzut nu au fost cuprinse în volum din moiive independente de voinţa autorului.

Astfel că sumarul fiecărei secţiuni trebuie revizuit, proporţiile modificate ; de asemeni, în aceste condiţii, sînt necesare unele transferări de la o secţiune la alta, după caracterul dominant al scrierii si dintr-o altă perspectivă asupra operei, cunoscută azi în întregime.

Editarea Versuri/or din 1957, precum şi apariţia unor scrieri cu caracter autobioRtaiic-memorialistic impun o nouă secţiune ce reuneşte „scrierile literare* ale lui Tudor Vianu.

A fost conceput, aşadar, următorul plan de editare :

1. *Scrieri literare* {poezii, tălmăciri, cugetări, pagini autobiografice, pagini de călătorie, alte scrieri cu caracter memorialistic).
2. *Literatura română* (studii, cronici, portrete etc).
3. *Estetica* (sistemul de estetică, problemele metodei, obiectului şi normei, studii de istorie a esteticii etc).
4. *Filozofia* (problema culturii şi a valorilor, critica timpului, studii de morală, studii de istoria filozofiei etc.).
5. *Literatura universali fi comparată*
6. *Stilistica*.*
7. *Studii de artă* (pictură, sculptură, teatru şi arta actorului, cinematograf, muzici).

Atu secţiunea de literatură universală şi comparată, cît şi cea de literatura româna vor **fi** îmbogăţite cu contribuţii mal noi sau mai vechi, pe care autorul le-a omis din sumarul culegerilor sale.

» Volumul *Studii de stilistică,* E.D.P., 1963, va fi ,1 ,1 completat cu unele scrieri de mai mică proporţie din acest domeniu care n-au intrat în sumar, precum şi conţinutul integral al volumelor *Metafora fi alte studii de stilistică, Arta prozatorilor români.*

8. *Corespondenţa.*
9. *Cronologie, bibliografie, indici.*

Consecvenţi cu criteriile de editare ajiunţate mai sus, editorii au optat pentru publicarea mai întîi a unui volum de *Scrieri literare,* voind să readucă publicului imaginea cît mai completă a omului şi scriitorului, aşa cum a lăsat-o el însuşi în scrieri cu pronunţat caracter confesiv. Organizarea internă a acestui volum — şi el selectiv — a avut în primul rind scopul de **a** face biografia autorului. A fost deci urmărit, ţn diversele secţiuni, procesul său de autodefinire, dîndu-se prioritate textelor mai importante în acest sens. Multe din aceste „scrieri literare* nu au fost de mulţi ani reeditate, fie că ele se aflau în volume, fie că se puteau găsi doar în periodicele vremii. Dacă selecţia lor a fost uneori prea largă, dacă ordinea în care au fost reeditate aceste scrieri a urmărit cronologia vierii şi nu întotdeauna pe cea a operei, faptul se datorează îr. întregime dorinţei de a lumina, din cît mai diverse unghiuri, biografia, formaţia şi personalitatea umană a lui Tudor Vianu.

Cîteva precizări în ceea ce priveşte editarea operei ştiinţifice :

Detalii cu privire la sumarul şi organizarea internă a fiecărei secţiuni sau subsecţîuni se vor afla în notele ce vor însoţi editarea treptată a operei.

Editorii au crezut necesară alcătuirea unor *Addende* la sfîrşitul fiecărei secţiuni, care să complete7e anumite aspecte ale operei sau să saiistacă un interes document ir. In sf'rşit, ei socotesc că. dacă va **fi** necesar, dacă în urma editării vor fi comunicate publicului, pe diverse căi, alte materiale inedite de reală importanţă, dacă vor fi semnalate unele omisiuni care să afecteze cunoaşterea operei lui Tudor Vianu, să completeze ediţia cu un volum sau cu o *Addendă* la unul din ultimele volume.

Avînd acest plan (arătat mai sus), editorii vor oferi o echilibrată selecţie, lăsînd la o parte unele scrieri, însemnări sau note de interes **mai** modest. Nu vor fî cuprinse, de asemeni, traducerile de amploare. Editorii nu-si prOpun_să aducă U tipar schemele cursurilor lui T. Vianu ; ceea ce autorul **a** considerat ca fiind o contribuţie mai de seamă a fost redactat şi **a** constituit cuprinsul unui studiu.

Cercetind arhiva rămasă, editorii consideră ineficientă tipărirea variantelor ; numai modificările sau variantele cu interes excepţional vor **fi** aduse la cunoştinţă. In spiritul modificării, modernizării unor forme lexicale, a ortografiei şi punctuaţiei, făcute de Tudor Vianu cu prilejd

unor reeditări *(Versuri,* 1957, *Studii de literatuj^camâna* 1964.etc.) editorii au operat Ia rîndul lor unele modificări" similare. De asemeni, trebuie menționat că, orî de cîte ori a fost posibil, editorii au folosit spre retipărire ultimul test revăzut de autorul însuți.

Din toate aceste motive teilul va fi însoțit de note, cu precizări, considerații ji trimiteri necesare, pentru **a** ușura atît lectura cît şl cercetarea. Fiecare secțiune va fi de asemenea însoțită de un studiu critic avînd ca obiect scrierile adunate in cuprinsul ei, locul pe care acestea îl ocupă în întregul operei.

Editorii au crezut prematură alcătuirea unui tabel cronologic complet ți amănunțit. Atît despuierea unei vaste corespondențe, cît si unele date noi ce vor fi aduse la cunoştința pe parcursul editării, vor face posibilă această acțiune abia la sfârşit.

Alcătuirea prezentei ediții **a** fost mult uşurată de apariția lucrării *Tudor Vianu, Biobibliografie,* datorată unui colectiv al Bibliotecii Centrale Universitare (1967). Credem că acest prețios instrument de lucru, bogat în informații, ar trebui să devină un bun public. Aceluiaşi colectiv i se datorează şi sortarea provizorie a arhivei rămase, operație dificilă şi migăloasă la care editorii au mai contribuit doar cu unele precizări.

Colaborarea directă cu I, Stoica de la Biblioteca Centrală Universitară a dus la unele precizări, atîc pentru tnunc* de editare cît şi pentru cea legată de bibliografie ; drept pentru care editorii mulțumesc ți pe această cale.

Ediția prezentă publică *şi* o parte din inedite, comunicate, în cea mai mare parte, de H. Zalis în diverse periodice ; pentru confruntarea lor cu manuscrisele, atunci cînd ele au putut fi găsite, si cu datatea propusă de H. Zalis, trimitem Ia notele respective. La capătul muncii de editare **a** secțiunii *Scrieri literare* sperăm ca cel puțin toate textele importante de interes autobiografic şi memorialistic să se fi reunit aici {cu privire la cuprinsul acestei secțiuni, la selecție, datare etc, trimitem Ia notele respective).

De asemeni, editoții mulțumesc pentru uEele informații de ordin bibliografic lui N. Liu, realizator în 1968 al unei frumoase şi bogate expoziții dedicate celor 70 de ani de la naşterea lui Tudor Vianu.

Pentru entuziasmul şi atenția acordate muncii noastre, mulțumim crilduros şi Nadiei Lovinescu, colaboratoarea apropiat! a lui T. Vianu pe cot timpul cît acesta a fost director al Bibliotecii Academiei, precum si tuturor colaboratorilor noştri din Editura Minerva.

Informații, sugestii binevenite am mai primit şi de la Emil Mânu, Ion Frunzecti şi Mihai Rădulescu {care a comunicat şi comentat ineditul jurnal de călătorie în U.R.S.S.). Editorii le mulțumesc lor. ca şi celor care, inițiind sau editînd alte culegeri sau din postumele autorului, au dat unele informații folosire dc noi (Geo Şcrban, I. lanoşi. Marin Bucur etc).

Socotim necesar iâ menționăm lucrarea lui Ion Biberi, *Tudor Vianu* — lucrare ce, reunind mărturiile unora dintre colaboratorii s.iu apropiații lui T. Vianu, completează imaginea pe care aewta a lăsat-o posterității-

Mulțumim Măriei Vianu-Alexandrescu şi lui P. Alexandrescu perttru amabilitatea arătată în împrejurările acestei munci. Dar mai cu seamă doctorului Ion Viinu. tel cu care editorii au colabcat îndeaproape, în fiecare etapă a muncii lor.

SORIN ALEXANDRESCU. MATEI CALINESCU, GELU IONESCU

POEZII

* Un prieten tînar a avut ideea să culeagă din vechile reviste poeziile publicate de mine Ia răstimpuri ; i-am pus cu plăcere la dispoziție şi pe acele rămase prin sertare ți, astfel, într-o zî,m-a surprins cu prezentarea unui dosar care cuprindea partea cea mai neprevăzută a lucrărilor mele. Este adevărat că, în jurul vîrstei de douăzeci de ani, am simțit chemarea poeziei. Prieteni m-au condus în salonul lui Macedonski, unde am recitat aşezat pe prima treaptă a tronului său. Am publicat în *Flacăra,* atras de grupul tinerilor asociați la conducerea revistei, printre care Ion Pillat. Profesorul meu Ovid Densusianu mi-a publicat versurile în *Vieața nouă.* Primeam regular de la el, în plic închis şi însoțită de scrisoarea sa cu caligrafie măruntă, corectura poeziei, pe care i-o înapoiam găsindu-I în locuința din strada Coiței, printre turnuri de cărți, îngropat în manuscrise. într-o zi, după cum mi-a mărturisit mai tîrziu. Ion Barbu a trăit emoția descoperirii numelui meu pe coperta albă a revistei lui Densusianu, expusă la chioşcul de ziare din fața Ateneului. Peste drum, la Cafeneaua Imperial, se adunau poeții. Mai existau cîțiva din oaspeții mesei lui Mircea Demetriade, cărora Ii se adăugau acum produsele ultimelor recrutări ale boemei. Grupul noctambul dezbătea controversele poeziei pînă la ivirea zorilor. într-o noapte de iarnă am alergat pe străzile oraşului, sunînd la farmacii, unde ceream baloane de oxigen pentru Macedonski, care se stingea.

Acest text a apărut ca *Postfață* a volumului *Versuri,* 1957.

Poezia a fost pentru mine, ca pentru atîția alții, un început de cale, o primă formă a încercării de a te exprima în materia lumii. Pe urmă am făcut alte descoperiri şi mi s-a părut că pot înlocui cîntecul prin cercetare. Nu voi trata însă cu superioritate pe tînărul care compunea poetic cu patru decenii în-urmă. Versurile lui aparțineau unui curent de afirmare a vieții,, în rebeliune față de decepționîsmul eminescian, asociat cu toate încercările moderne de renovare a expresiei poetice. Ce se întîmpia ? Era ca o voință de creştere. Văzusem încă, în oraşul dc provincie în care am copilărit, pe tînărul pesimist, aşteptînd pe băncile parcului public binefacerile unui politician local, în timp ce mustața îi devenea din zi în zi mai stufoasă. Era o figură a vremii vechi, a țării demoralizate, un produs al ciIsteții atît de generale în Orient. Acestor stări de spirit li se opuneau curentele moderne ale literaturii. Modernismul a devenit un termen echivoc, dar eu ştiu că, în epoca în care s-a răspîndit întrebuințarea lui, însemna voință de prefacere, decreație, pornită dintr-o concepție activa ți optimistă. Macedonski a cîntat bucuriile vieții. Am trăit Iîngă Densusianu revelația cîtorva din valorile civilizației moderne. înțeleg mai bine acum din ce stări de spirit se alimentau acele versuri aleînceputuriior. Rccitindu-le cu detaşarea pe care o îngăduie manifestări atît de îndepărtate în timp, mi-am spus că pot primi pe unele din ele în acest volum întîrziat.

Nu voi insista asupra împrejurărilor care m-au ținut departe de îndeletnicirea poetică. Treceau ani după anî, fără să mai simt îndemnul de a grupa cuvintele în rîndurî egale, de a le măsura şi de a le potrivi după sunetul lor. Continuam totuşi să trăiesc în universul poetic. Un critic, un istoric literar, un filolog întrețin cu poezia legăturile medicului cu boala de carea suferit în tinerețe. Cine se decide să studieze expresia literară şî sentimentele omeneşti luminate în ea permite totdeauna prezumția că năzuința poetică nu i-a fost străină. De ce să studiem poezia şi nu cărbunele, cancerul sau rotația lichidelor în vase închise, dacă poezia nu-ți este un lucru cunoscut dinlăuntru şi un punct problematic al conştiinței tale ? Ba chiar legăturile criticii cu creația mî se par mai strînse. Criticul se ocupă cu sentimentele omeneşti manifestate în opere, trebuie să descrie caractere şi temperamente, destine în lupta cu epoca lor. Materia criticii aparține lumii morale, ca >i a poeziei. Această materie trebuie exprimata şâ, astfel, pro-

blemele criticului se dezvoltă, pînă Ia un punct, în paralelism cu ale poetului. Am întotdeauna în preajma mea vraful de cărți ale lui Sainte-Beuvc şi nu sfîrşesc niciodată să citesc în ele portrete, narațiuni, pagini dramatice. Cînd apoi părăsesc aceste volume şi deschid pe ale *Comediei umane* nu am impresia că trec într-o lume cu totul deosebită. Valorile estetice ale criticii literare n-au fost încă bine studiate, dar existența lor incontestabilă îngăduie afirmația că autorul acestora poate fî considerat poet prin partea activității sale consacrate expresiei sentimentelor şi caracterelor omeneşti.

Ar fi rizibil să se spună despre critic că este un poet care se nesocoteşte. Ignorarea de sine este un fenomen al primitivității şi al involuției. Un bun meşteşugar ştie bine ce unealtă are în mînă, ce poate face cu ea. Dar criticul, cum am spus, are față de poezie *o* atitudine problematică, făcută din elanuri şi opriri. Criticul este un cititor mai bun, mai atent, mai sensibil, dar totodată analistul stărilor lui şi ale operei care le provoacă. Criticul trăieşte şi se observă trăind. Se dăruieşte şi se rezervă. Primeşte impresii puternice, dar apoi le clasifică, le grupează împreună cu altele în categorii generale, le leagă de cauze obiective. Admiră pe poet, dar nu se poate împiedica să observe procedeele luî, să-i descopere şi să-î demonteze mecanismele. Un curent refrigerent trece prin masele în fuziune ale sentimentului poetic trăit de critic. Acesta este deci nu numai un cititor mai bun, dar şi unul care şi-a pierdut naivitatea. De aici, nevoia, căreia criticii i-au dat adeseori urmare, de a reveni la spontaneitate, la creație. Poezia a devenit pentru ei atunci nu numai un început de cale, dar şi ceva ca îmbăierea intermitenta în apele regeneratoare ale fîntînii Hippokrene.

Recitesc poeziile adunate, din epoca următoare începuturilor, şi descopăr acolo o altă viață, mărturia altui om decît acela care a dat atîtea ştiri despre sine în lucrări de analiză. De cînd am citit printre regulele metodice ale lui Bacon recomandarea de a păstra tăcere cu privire la noi înşine, *de nobis ipsis silemus,* mi-am însuşit această maximă. Important este ce producem, ce dăm altora. Datoria cea mai înaltă este să te dăruieşti lumii, pentru a o îmbogăți cu puținul de care te poți învrednici, pentru a contribui, oricît de modest, la lucrarea de transformare a lumii în sensul exigențelor umane. Poate vcă aici trebuie căinată explicația lungilor mele intermitențe

poetice şi a apariţiei atît de tardive a acestui volum. Au trebuit sa treacă mulţi ani, să ma găsesc în pragul bătrineţii ţi poate să fi dat partea cea mai întinsa a lucrărilor mele, pentru a socoti că am rămas dator cu ceea ce ani învăluit atîta vreme. Recitesc deci cu surpriza cînleccîe închinate farmecului vieţii, dorurilor, deznădejdilor, speranţelor mele. Cine se hotărăşte să publice un volum de versuri, trimite un mesaj căruia poate să nu-i urmeze un răspuns sau să-i urmeze unul întîrziat. Ecourile menite a ne da de ştire ca ne găsim în lume şi că există posibilitatea asocierii cu cel puţin un alt om. aceste ecouri străbat uneori căi lungi ale văzduhului pînă să ajungă la noi. Publicîndu-şi intimitatea, poetul execută un act hotărîtor, care trebuie să se însoţească ou resemnarea. în ştiinţă există posibilitatea adaosurilor, a revenirilor, a rectificărilor. Poetul nu mai are nimic de adăugat după ce cîntecul luj a fost adresat.

T. V.

[1 9571

NORII

Fații cernite de văzduh, o, Nori,
Necontenit călătoriți în zare,
în schimbătoarea voastră-nfiripare
Voi rămîneți aceiași călători.

în tot vă regăsesc, năluci fugare,
Şi peste noi tronați biruitori,
Voi sînteți suflete de luptători
Şi-a dorului eternă întrupare.

...Şi de cădeți cu rodul unei ploi
Sau cu-a zăpezii albă risipire,
Sînteți avîntul către forme noî.

Spre voi se-nalță-ntreaga-ne iubire
Căci în a voastră fugă şi-nnoire
O, Norilor, ne recunoaştem noi.

f 1 91 4 —] 1 9 1 6

O, GÎNDUL MEU DE SEARA...

O, gîndul meu de seară aducător de pace,
Cum îmi strecori în suflet lumina lunei pline.
Cum mi te-aştemi pe rană cînd zbuciumarea tace
împrăştiind odihnă şi farmece senine,
Cum îmi strecori în suflet lumina lunei pline !

în noi sînt suferinţe şi doruri seculare,
La raza ta de aur se liniştesc deodată,
Ca urşii albi pe-minsul cîmpiilor polare
Cîmd pe cuprinsul bolţii luceafărul se-arată.

O, gîndal meu de seara, eşti piatra peste care
Zidesc cu noi speranţe cetăţi ce nu s-or stinge,
Adînca ta tăcere e-un cîmp de germinare
în care va renaşte dorinţa de-a învinge.

[i914—]1916

ASCETUL

S-a ţintuit acum pe arhitrava
Ce-a dăinuit din portice bătrîne ;
Sodoma greacă-n urma Iui rămîne ;
Din nefiinţă soarbe el otrava.

— Acel sărac în Paradis intra-va !
Atît a fost. Şi-a început să-ngîne :
— „Te voi urma. Da, te-oi urma, stăpîne
Dar cîinele în veci de veci lătra-va.

Cu pietre şi cu bice îl bătură
Şi-o zi întreagă-1 rîseră-n agora,
Spre blîndul sclav uitîndu-se cu ură.

Si-atuncea cînd, în rîsul tuturora.
Ei l-au orbit, i-au răsărit, sub pleoape,
Un soare nou, păduri, cîmpii şi ape.

[1914 — 11916

PALINUR

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înşeală, maTea minte !"

Şi ei plecat-au ; iar spre largul mării
Albastra noapte prinse să coboare.
Sirenele chemau din țărmul zării
Spre-a fundurilor magică splendoare.

Iar luna apăru : o lună plină
Ce poleia a undei nesfîrşire
Cu revărsări de-argint şi de lumină
Dar glasul îi striga a prevestire :

— „O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înşeală, marea minte !'*

Şi din a undelor prelungă îngînare
Se ridica o blîndă melopee,
Pierdutul cîntec rătăcit pe mare,
Părelnic precum este o idee.

— „O, Palimir, fii cu luare-aminte.
Căci stelele înşeală, marea minte !"

Şi-a undelor puternică chemare
îl îmbia cu tremurări de gene,
Iar Palinur alunecă în mare...
O, fermecatul cîntec de țirene !

Şi valul lin îl duse, tot îl duse...
Tăcerea se întinse-n nesfîrşire,
Zadarnic nențelesul glas îi spuse
în semn de-niunecată prevestire :

„O, Palinur, fii cu luare-aminte
Căci stelele înşeală, marea minte !"

1i914 — 1S917

DE LA FEREASTRĂ

De la fereastra cea mai Înălţată
Priveam oraşul cum se risipea
iu simţeam în suflet nici o pată.
a o zi înaltă *şi* bogată,
Nencăpători. noi ne simţeam pe noi.
Eram alături doi, nu eram doi
Şi am fi vrut să fim cît lumea toată.
Eu mîna ţi-am întins-o : — „Vrei să vii
Pe ţărmuri depărtate şi pustii ;
Ne-am pierde, mici, sub bolţi nemăsurate
Dar ridicîndu-ne deasupra lor,
Le vom sorbi adînc, cu voluptate
Şi vom pieri în focul cerului cotropitor"...

Nu mi-ai răspuns, dar ocliii ţi-am privit
Şi am vă**z**ut cum cerurile toate
Se adunau în bolţi încovoiate,
Cum apele lor clare de azur...
Se-ntunecau în clarul tău azur...
Nu mi-ai răspuns, dar surd am auzit
Venind, vuind cu murmur nesfJrşiţ,
Am auzit din depărtări venind
Rostogoliri şi-nvolburări de ape...
Şi-am presimţit şt am ghicit
Răspunsul tău vîslind din Nesfîrşit...

i

Dar unde largi şi mari, nemăsurate,
Pornît-au să ne ducă osteniţi
Cu mîini lăsate, ochi pe jumătate..

1919

ut;
"iK

SEMN

Am văzut ca-ntr-o fereastră
Un mort sub apă...
Algele-mpleteau pe el o scumpă haină
Mii de flamuri verzi,
Mii de degete uşoare,
Brațe lungi adause alor sale,
Plete lungi, fremătătoare,
Şi o barbă lungă de monah...
A venit o undă şi-1 atinse
Sec lovind fn țărm
Şi din apa verde, putrezită,
Faunul, rîzînd ca de-o ispită,
Mă chemă la el...

1920

ÎN ODAIA DOCTORULUI FAUST

Ne-a robit cu lanțuri încăperea :
Peste cărți şi peste file rupte
— Ochi trudiți şî buze arse, supte
Am răstălmăcit adînc durerea.

în a doctorului Faust închisoare
Fiecare dintre noi am stat...
Dar o rază a pornit din soare
Şi-n odaia doctorului Faust
Rostul vieții noastre s-a schimbat.,

Las Theosofia-n praf să cada
— Viața nu ne cere explicări —
Las pe Aristoteles în ladă...
Ah ! oglinda soarelui din mări,
Dealul care cîntă în lumină
Şi pădurea neagra de metal,
Parfumatele efluvii de sulfină
Şi zefirul meridional !...

în odaia doctorului Faust,
Mefistofeles voit-a să ne fure...
...Şi cu ochi de negre diamante,
în adîncuri sumbre de pădure,

Vrăjitoarele, în slujba lui Satan,
Pregăteau plăcerile savante...
Dar, cuprins de-a bucuriei plasă
Şi-mbătat de-a bîlciului murmure,
Pe Mefisto l-am uitat în casă
Iar pe Vrăjitoare în pădure....

11 91 8 —11 920

ÎN VIE

Eu vin la tine-n vie : te rog să mă primeşti,
îţi voi culege via şi-ţi voi propti butucii,
Nu-ţi cer nici pat, nici masă ; ci ca sa găzduieşti,
Ma lasa-n miezul zilei sub umbra ce-aştern nucii,
Mă lasa-n timpul nopţii să dorm culcat în fîn
Şi să presimt cum vraja lactee-ncet mă ninge ;
Mă voi hrăni cu ierburi, cu fructe şi parfum
Şi voi simţi cum pacea înaintînd ma-nvinge.

Vezi tu ? Eu vin în vie ca-ntr-un refugiu bun
Şi dacă nu-ţi cer masă, nici pat şi nici simbrie,
Am fost pînă la tine mînat de-un dor străbun
Cc-n fiecare toamna mă-ndeamna către-o vie.
Se vede că ne tragem din neam de podgoreni
— O, nimeni nu mi-a spus-o, deşi o ştiu prea bine —-
Si că acum cînd bruma se prinde pe poieni,
Bunicii din podgorii făcut-au cramă-n mine.

Făcut-au cramă-n mine bunicii din podgorii
Şi simt cum fierbe mustul dorinţelor uitate
Iar viţa mă primeşte cu gestul cald al sorii
înfăşurîndu-mi trupul cu braţe delicate.

Da, viţa mă primeşte ; mă recunoaşte viţa :
Arac i-aş sta sa urce, un trunchi pletos mă facă
Şi ploaia să mă ude, usuce-mă arşiţa,
Voi prinde rădăcină în ţarina uscată.

Voi prinde rădăcina şi mă voi bucura
— Ah, bucuria vieţii în larguri răspîndită —
Dar toamna cînd cu pete de sînge s-o lăsa
Voi slngera-mpreună cu viţa însoţită.
M-or apropia amncea flăcăi înalţi şi bruni
Şi desprinzînd ciorchinii bogaţi şi aurii
Pe care-i pîrguisem cu dorul din străbuni,
Vor duce în panere profunde nostalgii.

Ah ! vui simţi băieţii că sub călcîiul lor
Va plînge-ntreg un suflet în crudă remuşcare
Că viaţa i se scurse aşa, neştiutor,
Prin săli orgolioase şi umede hambare ?
Şi vinul cînd va plînge în cazile de lemn
— Helitre transparente ctnd le-o-ncreţî întinsul -
Afla-vor în aceste cei dimprejur un semn
Că sufletu-i de floare îşi plînge-atunci învinsul!

Afla-vor toate-acestea şi le vor presimţi
Flăcăii, podgorenii şi oaspeţii din vie
Cînd cănile cu smalţuri şi flori le vor ciocni
Şi vor ura : „mulţi anii şi multă bogăţie !"
Pitrunde-voi tn vine întreg, cu dorul meu
Sau poate voi rămîne ospeţelor strein ?
Oricum, aici, sub ziduri, îmi simt pămîntul greu.

O, lasa-mă în via ta sa vin...

[1918—J1920

APE ŞI MUNŢI

Visez de mult ţinutul cu ape de cleştar
Pe care bărci cu pînze alunece arar.

Să fluture zefirul în albele vîntrele
Şi ochii să le piardă uitîndu-sc la ele...

Pădurea peste unde plecată înainte
Adînca şi-ntristată să stea în zăcăminte

Trecînd prin frunzătura copacilor, suflarea
Să fure din adîncul pădurilor răcoarea.

Iar mai departe munţii, zăpezi trandafirii
Reverse din cratere cu clinele pustii...

Arunce pe întinsuri o străvezie pata
Sub care doarmă apa, pădurca-munecată..

La ora aceasta ceasul ÎI auziţi cum bate •
Cum uruie şi scapă din roţile dinţate ?...

Benedictin, din vraful de cărți, eu mă ridic —
Mă uit in depărtare şi nu privesc nimic...

Au ce cîntări uşoare se iscă în aduicuri,
Pe cînd alint în palmă mătasea de la ciucuri

Aici, din mănăstire, fereastra dă pe lac
Răsar în încăperea pervazului sărac.

Din fundul de-ntuneric m-aplec pe jumătate
Şi-aud sub largul bolții cum inima îmi bate,

M-aplec în adîncime şi mă ridic puțin
Ca un potir pe care o mină nu-l vrea plin,

Dar stau în nemişcare şi ochiul mi-l ațint
Zărind trandafiriul zăpezii de argint.

Şi cad într-o plutire pe care n-o mai ştiu,
în apa de răcoare a spiritului viu,

Cînd pe întinsul luciu al apei de cleştar
Apar vfiltrele albe cu tremurul arar...

192 1

PE STÎNCI

Unde e sufletul meu,
Ce-am făcut sufletul meu —
De mă tîngui şi sufăr şi gem
Cu suflare de moarte ?

Iată veniră la noi
Albele zile de toamnă.
Stau, sus, pe stînci, şi privesc
Cum se coace porumbul...
Unde e sufletul meu
Cu dureri aşa fericite ?
Vine o pală de vînt şi mă bate
Cînd aprinsa,
cînd rece...

[1 920—1 192 1

CĂLĂTORIE PE MARE

puternică şi pură laolaltă,
Stea din tăria cerului înalt.
Adie, pîlpîieşte şi se-nvoaltă
pe-un tărîm pe celalalt.

Nu-i zi aprinsă dincolo de zare.
Nici telegari învăpăiaţi la car
Nu scapără copita pe amnar
Zbucnind înfricoşaţi din mare.

Egala noaptea pururea cu sine
Adie blînd din cerul mai curat
Ca faţa unduirilor marine,
Ca valul sur de care ne-am legat.

Noi nu ştiam atunci cahuoria
Fiindu-ne în adevăr un drum,
Că vom afla o ţintă sub tăria
Apropierii înalte, fără scrum.

Stăm azi la pupă si privim la semnul
Cu care ne legăm de ţărmul dus.
Răpit de zarea veche şi îndemnul
Călătoriei noastre spre Apus.

Nu-i pată, nu e nici o tremurare
Cînd lunecăm încremeniţi pe ape,
Ca două faruri luminînd pe mare,
Lucind tîrziu, stingîndu-se aproape.

1930

FLORENȚA

Știu zările că nu-i pe lume
Cetate dulce după nume,
Mai dîrză decît e Florența.
lat-o
Cum se clădește dinspre San Miniato.

Rostogolind sub ceruri blocuri sure
Cu vuiet de armuri și de pădure
Se-nalță drept și în pămînt se-mplînta
Puterea ei de șapte ori nenfrîntă.

Trecutul tău, cetatea mea. mă-ndreaptă
A-ți recunoaște pilda înțeleaptă :^
Cînd veacu-i moleșit și fără vlaga,
Tu spargi văzduhul cu puterea-ntreaga.

Cu zeci de turnuri roșii și de arcuri,
Ca fulgere încremenite-n veacuri,
întipărești și azi pe cerul serii _
Logodna Frumuseții și-a Puterii !

Dar ascultăm acum pe Puntea Veche
O forfotă pe care-o ții-n ureche
Și-o duci cu tine ca un cînt ce-n minte
Se prelungește fără de cuvinte,

în timp ce pe sub punie Arnul,
Cu undele-nroșite ca mărgeanul,
își urcă duhul răcoros și-l varsă
Pe fețe-aprinse și pe piatra arsă.

Colinele ce cîntă și unduie
își duc pe umeri și spre cer le suie
Pădurile de noapte și de pară
Suflînd o boară rece și amară.

Dar negrul cer al nopții se învoaltă
Din campanila Domnului înaltă,
Pe cînd luceferi scăpărînd în zare,
Supus, orașu-ți cade la picioare

II 93 I — Jt932

^

CANICULARĂ

Pămîntul s-a rotit pe jumătate
Cu pînzele întinse si umflate
Corabia cînd ne-a lăsat pe maluri.
Săltați uşor din spuma şi din valuri

încrucişată zodia din vecie
Urneşte semnele şi le îmbie
Înspre căţeaua cerului bolnavă,
Muşcînd din zare şi scuipînd cu lavă.

Străbatem dar cetate cu cetate
în dăngănit de ore numărate,
întîmpinînd din turnuri şi pridvoare
Năluca Soarelui săgetătoare.

La Fiesole praful urcă-n trîmbe
Şi ne îngroapă pînă la carîmbe,
îşi scutură cipreşii frunza rară
De praful care-i arde şi omoară.

Pasc caprele un fir ck iarbă seaca,
Un mărăcine dîrz care îneacă,
Dezgrădinînd din pietre şi din sare
O rădăcină raspîndind răcoare.

Martiriul Soareîuî ţintind din creste
Ne umfla vinele cumplit şi peste
Puterea ce Ie ţine şi le leagă,
Lăsîndu-ne pierduţi şi fără vlaga.

Dar cînd sub frunţi simţim văpaia bolii,
Pătrundem în Viale dei Colii
Şi căutăm sub ramuri aplecate
De pace cuibul morţii minunate.

[1 93 1 —]1932

HERCULE COPIL..

Hercule copil se joacă :
Frînge-n două sabia în teacă,
îi sucește leului grumazul,
Ține apa-n moară cu zăgazul.

Prinde-un fulger și-1 azvirle-n munte,
Fierb speriate apele sub punte
$1 se-ntorc grăbite spre sorginte
Cînd cu palma vrea să le alinte.

Urcă sprinten culmi de Phedriade,
Stînca o căznește pîna cade
Uruind în golful depărtării
De se-nalță-n trîmbe apa marii...

însă Midas care povestește _
Tot ce Hercule copilul isprăvește,
Simte, pe cînd gura îi îndrugă^
Cum îi cresc urechile sub glugă.

19 3 4

TESTAMENT

Lume fără iubire,
Cerurile tale sint atît de înalte,
Atît de adînca e umbra copacilor, seara
Brizele marii vin cu vești de departe.
Ah, crucificat pe marea ta frumusețe,
Lume, trăiesc durerea de-a nu te ști deopotrivă
Cu tine în sîngele viu al inimii tale.
De ce apusul și zorile, oceanul și stelele
Trimit doar lumină, murmur și zîmbete ?
De ce sub raza și sub glasul lor
Nu ne simțim atît de plini de iubire
încît, strîngîndu-ne beți laolaltă.
Să întocmim sub marele, sub tragicul cer al nopții,
Muntele viu al fericirii.
Stăm dezbinați și triști
In fața frumuseții tale, lume.
Și deznădejdea noastră învață
Că măreției tale îi lipsește o treaptă.

1939 (1937]

MOARTEA MEŞTEŞUGARULUI

Lucrarea vieții mele s-a stîrşit:
Pun deoparte daltă ţi cuţit,
Ase2 în rafturi sculele pe rînd, ^ ^
Precum le-aveam în gînd si numarînd.

Mi-au fost iubite, rostul le ştiam,
Aţa cum învăţînd, le învăţam
Supuse mîinii mele şi supus
Temeiului lor limpede de sus.

Privesc fn jurul meu ţi nu-i un semn
Din ce-a fost osteneala şi îndemn.
Podeţul rînduit ţi curăţat
Odihnei reci îi face loc şi pat.

Ma-ntind să dorm, aşa cum ma trezeam
Şi să termin, aţa cum începeam,
Din capetele firului siirşit
Să întocmesc un lucru cumpănit.

19401194 71

HOMBRE SECRETO

Te-neacă plînsul: pune-ţi mască !
Şi iadul dacă gurile îşi cască
Aruncă-i simulacrul ţi porneşte
Pe culmea de lumina, vultureşte.

Doar masca mea o veţi avea, duşmani,
în tot acest amar de ani
S-a întocmit puterea măştii mele,
Ascunsă-n sine, trainică la rele.

Suspinul meu de om şi de părinte
Nu are preţ de bani nici de cuvinte.
Nu-1 cumpără vecia-ntreagă,
N-o să-l dezlege, n-o să-1 înţeleagă.

Ah, de-aş avea un singur [rate
Cu faţa goală m-aş abate
în praful drumului şî în neţure
Aş plînge de durere şi iubire.

Dar toc ce-n mine este moliciune-,.
Se face piatră dură şi tăciune,
Şi-n vuietul puterilor rebele
Se-naltă întrebarea fini mele.

Curat prin masca ce mă înfăşoară
Voi străluci în lume-a doua oara,
Diamant păstrat în teaca de cărbune,
Iubire-n zgura de amărăciune.

1 9 40

.£
|
*

ULISE

întocmai ca Ulise de catarg
Am pus să-mi lege braţe şi picioare.
"Sirenele cînd le aud în larg
Strig soţilor să strîngă şi mai tare.

Uimiţi stau corăbierii-n jurul meu
Privind cum mă frămînt şi plîng în funii
Dar cîntecul sirenelor doar eu
îl ştiu şi îl ascult sub geana lunii.

Vibrează vîntul lung în pînze şi
Viu se repede nava peste unde :
Nu ştii orcanul cum de se ivi,
Prăpastia în tine să desfunde.

Suflări de pretutindeni peste noi
Gonesc miresme calde către pupă
Si trîmbe se anina dulci şi moi
Dar zguduie catargul ca să-1 rupă.

.Jk.

— Ah, fraților, cunoaște-veți curînd
Că dorul meu s-a potolit odată
Cu mîinile pe piept încrucișînd,
Cu inima ce-a încetat să bată.

1947

CONSACRARE

Banchet la curtea zeilor, cîntare
Cu rosturi dulci ți picurări arare —
Din coardele de aur, din chimvale
Se-nlănțuie ți se desprind agale.

Stă sufletul bolnav de bogății
Cînd joacă-n fulgere tipsii
Şi cînd din jaspuri şi agate
Te-neacă negre apele bogate.

Un singur strop din vinul de ospețe
Te înzecețte-n gînd şi tinerețe —
Dar totdeodată zîmbetul pe gură
Şi ochiul cu a lui căutătură

încremenesc şi se dărîmă-n tine
Arhitecturi de raze şi lumine
Cînd Zeus se ridică şi se-ndreaptă
Inelul să ți-1 pună-n mîna dreaptă..

Ai stat în cumpănă şi ai dorit
Cu sufletul secat şi urgisit ^
Să fii în clipa asta fulgerată
O lespede sub talpa Lui curata..

1935

ZEFIR

Albastră urcă seara. Cerul lin
Adie răcoros şi cristalin
Doar pînzele-aninate de catarg
"Ne dau de ştirea vîntului din larg,

Cînd tremură în unduiri mărunte
'Şi cînd se-nidoaie boltă peste punte,
Suf!ate-n buciume din zori
De îngeri şi Zefiri buccinatorî.

îi văd tăind cu aripa pe sus
'Drum lung din Răsărit către Apus,
Vîslind prin cerul curăţat de nori
•Cu ţipete şi zarvă de cocori.

Le flutură vestmîntul lor de in
Şi-n cerul miruit şi mai senin
Piciorul dezgolit pătează seara :
'-Un trandafir ca zorii şi ca para.

Călătorim sub blîndul lor îndemn,
Ne poartă lin corabia de lemn
Şi zborul lor se-nalţă-n tremurate
Roţi mari în pacea nopţii legănate.

[1931—] 1932

CLOCOT

Pururea păzit, sufletul are
Margine de piatră grea şi tare.
Muchie înflorită-n stîncă dură
Lucie în geruri şi căldură.

Valul care tot mereu îl bate
Intră-n el prin golfuri privegheate
Şi topeste-n apa lui de moarte
Spuma răscolită de departe.

Ce nu duc la capăt dinafară
Valurile care tot îl ară,
Zarea care scade mult şi creşte,
Unda dinlăuntru izbuteşte.

Apele alunecînd pe prund
Pot să-l încresteze pînă-n fund —
Stau cu meterezele solide :
Clocotul din mine mă ucide.

1938

CÎNTEC

Din atîtea doruri, cîte-am împlinit ?
Palide de gînduri, nopți cîte-am jertfii i
A vîslit din funduri setea mea aprinsă,
Malul a primit-o lînceda şi stinsa.

BinecnvțriTarea ce-mi stătea pe buză
Fără de nădejde licăre sub spuză
Şi blestemul negru cînd să-1 scot afară
A murit în gura rece şi amară.

Patima de viață, setea de plăcere,
Stau culeate-n iarbă fără mîngîiere,
Caută în preajmă fir de leac, subțire —
Află doar otravă de neîmplinire.

Din făgăduințe cîte mă legară,
Cîte înfloriră, cîte scuturară ?
Şirurile frînte țiuie-n ureche,
Ah ! cîte năluce fostu-mi-au pereche !

1938

ALIUNDE

Nu am vrut să cred, nici n-am vrut să ştiu
Toate-aceste veşti îmi veneau de unde ?
Valul cu sirene, limpede şi viu,
Se umfla sub barca noastră *Aliunde.*

S-a zmucit deodată pînza ce dormea,
Sforile întinse au pornit să cînte.
Şi-au grăit în taină, om, catarg şi stea
Pîn' la jumătatea nopții de pe punte.

Au trecut pe zare fulgere de foc,
înir-un rînd delfinii au jucat pe-aproape,
însă Aliunde prinsă în mijloc
Rostrul ei subțire ş[-a muiat în ape.

Aliunde, care zodie te-a păzit
Mini prea înțelepte cînd ți-au dat măsura
Ta de aur şi a-ndumnezeit
Zveha ta povară, legea şi armura ?

1932

KALE-MEGDAN

Replică lui Ion Fnmzetti

Statuia a căzut în genunchi ca să-i lase
Liberă privirea poetului spre cer :
Steaua tremura rece, peste pomi, peste case
Şi zîmbi prieteneşte poetului stingher.

Privind cum cade în genunchi statuia de bronz şi rugină
Şi cum fruntea i se lasă ostenită pe scut,
Ochii mei n-au purces mai departe spre recea lumină
Şi n-au primit de la ea zîmbitoru-i sărut.

Ah, bronzul se moaie, rugina palpită
Şi oare genunchii se-ndoaie în faţa cui ?
Cine a învins cerbicia cumplită
Descătuşînd mişcarea cucernică a bronzului ?

Aninasem de tine, cruntule erou din vechile lupte,
Speranţa inimii mele slabe şi mici.
Văzînd cum expiri pe columnă, cu coardele rupte,
Nu îndrăzneam să-ţi strig porunca :
„Ridică-te *r*
Şi mă-ntrebam cu nelinişte :
„Ai să te ridici ?"

Ce durere cutreiera lumea nebună şi geme
Că bronzul se face carne şi falnicii eroi se prăbuşesc ?
Pe Kale-Megdan sînt vrăji şi sînt semne.
Vechiule luptător, te iubesc .'

Ai îngenuncheat să culegi de pe jos floarea durerii :
Urcă din nou sevele ei spre zenit.
Se lămuresc noi înţelesuri în brizele serii :
Omul e-ntreg. Veacul nu este sfîfşît!

1 946

ADEVĂR ŞI POEZIE

Primesc din cînd în cîndjji eu
O invitaţie ce mă-încurcă :
Mi s-a cerut deunăzi un eseu
Şi iată gîndul cum coboară, urcă

Şi caută pe scara lui mereu
O treapta unde să se-oprească.
De ce vreţi, domnilor, eseu ?
Nu mă răbdaţi în formă pămînteasca ?

Eseuri am tot scris şi publicat,
Cît valurile într-o mare.
Voi, cruzilor, cu acul m-aţi fixat
îu rubrica istoriei literare.

Dar aţi văzut şi aţi simţit — o ştiu —
Că-n tot ce-am scris, am pus simţire vie.
îl veţi găsi mereu pe omul viu
De-aţi smulge-o foaie dintr-o mie.

Problema mea, orîclt luptai avan
Realităţii ce nu iartă
Să mă supun ca teoretician,
Problema mea a fost problemă de-artă.

Nu pot de loc să mă abat
Din calea care mi-a fost trasă :
Frumosul dacă e adevărat,
E-adevărată pagina frumoasă.

Mă-ndrept spre umbră, însă tot precum
Am fost în anii tinereţii mele,
Cînd scriu mă-ntreb şi ce şi cum :
Aşa îmi suflă vîntul în vîntrele.

Strîng faptele cu grijă şi cu sîrg
Şi nu-mi ajung o sută şi o mie ;
Dar după ce le-aleg şi dau în pîrg
Vreau să obţin cu ele armonie.

Din mii de mărturii un lucru-ntreg !
Vreau să îl ţes din mii de fire.
Cum pot eu oare să îl înţeleg
De nu îl pot cuprinde cu-o privire ?

Orice ai face, cît te-aî strădui
Preţ n-are fapta ta trudită
Decît dacă ridici din temelii
Lucru rotund, o faptă cumpănită.

Deci dacă vreţi eseuri noi
Şî adevăr îmi cereţi mie
V i l dau aşa cum îl doriţi şi voi
Şj-n forma lui firească : poezie ,'

1956

ŞTEFAN ŞI CENTAURUL *

Caut un centaur pentru Ştefan prunc.
Plasa ca sl-t prindă unde s-o arunc ?

Să-1 înveţe bine cîte plante sînt,
Cîte roade poartă dulcele pămînt.

Ce comori ascunde cripta tăinuită,
Adîncite-n pacea lor nedesluşită.

Ard în soare flăcări mari în vîlvătăi
Fumurii ocheane le-au văzut întăi.

Le-a privit uimitul, bunul meu centaur :
Clocotesc acolo munţi de plumb şi aur.

Afle ucenicul lumile de sus,
Cum se-nclir,ă crugul lor către apus.

" Poeziile *Steian)' centaurul* ţi *Shakespeare* au fost publicate de Vianu în pciiodite, după apariţia volumului de *Versuri.*

Cum se-aprind pe baltă fulgerele mari,
Zguduind pămîntul, aprinzînd stejari.

După ploaie mierla fluieră *în* foi,
Răspîndind în aer cercurile-i moi.

îi răspunde-n lanuri prepeliţa sură ;
Şearpele sub pietre fuge de căldură.

Şi-a pornit prin iarbă cărăbuşu-n zale,
Poartă greu povara smalţurilor sale.

Cîrtiţa scobeşte negre galerii;
Pruncul să înveţe neamurile mii.

Să deprindă pruncul bunul meşteşug,
Cum se-nfige-n brazdă fierul de la plug,

Spicul copt cum cade sub tăişul coasei
Clatină-se carul greu în drumul casei.

Aprig bate maiul jos la temelie,
Cum se-nalţă casa socoii să Stie,

Ochi de apă steie-n tumpeni liniştit,
Ţie plumbul firul potrivit la z d.

Numărul, măsura stau la început :
Răgător de seamă fă-1 ş.i priceput.

Mina lui dibace, liberă-n mişcări,
Ritmul cînd îl bate gravelor cîntări,

Cînd îl trece-n piatra chipului cioplit
De la tine-nveţe pruncul fericit.

Sprijină-i de umăr lira heptacordă
Peste ce dezbina, afle ce s-acordă

Şi se întregeşte-n chipul armoniei,
Slobod de pornirea urii ţi-a miniei.

Ia-1 apoi în cîrcă, scapere scîmei
Cînd loveţti copita pe cărări de stei.

Şi să-1 duci pe ţărmul mărilor îţi cer
Unde chiparosul se înfige-n cer.

Să i se deschidă largile portate.
Printre colonade, păsurilor sale.

Lînga vechi palate umbra-i mai adîncă.
Se preling izvoare peste muşchi şi stîncă

Treci printre popoare de eroi şi zei,
Statui cu privirea albă pe alei.

Şi în săli măreţe pînzele arată
Cum luptă cu Perşii Alexandru-odată.

Afle din vechime cum pe Pelion
Ossa o azvîrle groaznicul Typhon,

Dar giganţi cu braţe-o sută îi supune
Zevs, aducătorul legii celei bune.

Sufletul se umple-atunci de pietate
Pentru stlpînirea lumii măsurate.

Afle toate-aceste cum le spun poeţii; _
Filozofi şî dascăli cu-amanunt tnveţi-i i

Sufletul puterea lui şî-o va spori
Cînd şi-o trage hrana din didascalii.

Fa-1 să poposească apoi in dumbravă
Unde filomela inima-i bolnavă

îşi alină-n noaptea plină de suspine.
Fă-1 să se oprească-o clipă lînga mine

Margine de piatră să-I aţină paşii
Şi să-şi stea în faţă moţul şi urmaşii.

U964]

SHAKESPEARE

Poem

1

Privind spre fundul peşterii admir
Tot ce-mi vrăjeşte William Shakespeare.
In peştera lui Platon mi se-arata
Natura-ntreaga, omenirea toată.
Oricîi se-ntinde lanţul, nu mi-e dat
Să văd lucind izvorul luminat.
Cerescul brit trimite doar o rază :
De-ajuns e lumea ochiului s-o vază.

Văd vesele cetăţi italiene,
Un ţărm pierdut de-ocean, păduri ardene,
Cîmpuri de luptă, tuba a sunat,
Se prăbuşi pe calu-i înspumat _
Oşteanul la Pharsala. în ţintirim
Jeleşte buha şi pe cruci citim _
Rămase atîtea nume din vechime
De nobili, de ierarhi şi din mulţime.

Luceşte rouă, zburdă pricolici.
Au fost odată jocuri pe aici, _
Cîntări au fost, îmbrăţişări fierbinţi.
Iubire dulce oare nu ne minţi ?
N-au fost aceste toate în zadar ?
Sărută Titanîa pe măgar.

Dar Porţia frumoasă şi-nţeleapta
Rosteşte-n cazul strîmb sentinţă dreaptă.

Sporovăiesc cumetrele în stradă.
Se taie slujitorii crunt în spadă,
Se-aprinde urbea-n vîlvătaîe mare
De vajnice porniri de răzbunare.
Frumoşii tineri s-au găsit în fine
Dar noaptea trece, dimineaţa vine
I_e scînteie în ochii lor tăria
Şi-aud un cînt urcînd : e ciocîrlia.

Ah, cum vuieşte vîntul peste cîmp !
S-au aciuiat doi oameni subt un dîmb :
E un nebun, un fiu gonit de-acasă.
De suferinţa prea puţin îi pasă !
Acum aflaşi durerea tuturor
Cînd însuţi eşti pribeag şi cerşetor,
O, rege Lear, nebunule bătrîn —
\u eşti nimic, cînd nu mai eşti stăpîn.

De cea mai hîdă-a inimii pornire
E vinovată-ntreaga omenire.
— Nu-s om şi eu ? întreabă cămătarul,
Cînd potriveşte-n talgere cîntarul.
— Mi-ai smuls albita barbă, m-ai tîrît
Prin pulbere şi tină, m-ai urît.
Mă gîdili, rîd. Mi-e somn, adorm. Ca voi
Scap udul cînd îmi cîntă din cimpoi.

Stă un castel sub nori. Pe metereze
Veghează paznici. Trupeie-i viteze
Le-aduse Macbeth ; silnic a prădat,
Pe paznici de pe zid i-a aruncat,
Baronului copiii i-a ucis.
Macduff aude, cade ca-ntr-un vis.

Durerea-şi înţelege abia atunci
CJnd îşi şopteşte : — El nu are prunci.

Bat grelele ciocane-n grinda.
Deschisă-i poarta. Forfotă în rindă.
E regele şi cere adăpost.
— Acum vei arăta, Macbeth, ce-ai fost,
Thane de Cawdor sau om de rînd !
Se aud în noapte lupi flămînzi urlînd !
Strigări sub baldachin : porni spre Domnul
Un duh. Lady Macbeth ucise somnul.

Un general cu-obraz întunecat
Adus e să declare în Senat
Ce uneltiri urzi pe mări, departe
Şi cum avu de Desdemona parte ?
Stau senatorii-n jilţurile lor :
Arapul este oare vrăjitor ?
La inima copilei cum ajungi ?
— Sosind trudit din drumurile lungi.

Are-n Atena Timon mulţi amici,
Copii din case mari şi măscărici.
In pungă cînd nu mai găsi nimic,
Nu-1 mai cunoaşte nimeni pe amic.
Surghiun ursuz află-n singurătate :
— Ah, cadă buba neagră pe cetate !
Veni să plîngă-un slujitor umil
Şi Timon a surîs ca un copil.

Afle, Horaţio, de-a fir în păr
Hamlct ce a voit în adevăr ?
Ce zbucium fost-a pînă cînd ştiu
Cum s-a urcat pe tron regele viu,
Cum mama adultera a uitat
Pe regele cel mort înveninat.

Sînt oare-n lume inimi ferecate î
Moare Hanilet: — Restu-I tăcere, frate !

Sîntem ţesuţi din vise, ne adumbra
Neguri de somn, ţinuturi mari de umbră.
Povesie-i viaţa, spusă de-un netot.
Jucăm pe-o scenă ; actele de tot
Sînt şapte : eşti copil, şcolar apoi.
Amant suspinător, pleci în război,
judecător hapsîn, bătrîn avar,
fe-ndoi din şeale şi copil eşti iar.

A fi sau a nu fi ? De-am avea ştire
Ce soartă ne aşteaptă-n nemurire,
Dac-am cunoaşte ce e cind se-opreste
Ceasornicul şi timpul împietreşte.
Am mai răbda noi jugul şi i-am zice :
Apasă mai departe pe cerbice 't
Şi nedreptatea cocoţată sus
Ar mai găsi în noi un ins supus ?

Se-opreşte mîna pe stilet şi iată
Palori crepusculare ni se-arată,
Reflexele livide se răsfaţă
Pe ape, pe păduri, pe mîini, pe faţa.
Pe lac pluteşte moartă printre nuferi
Ofelia şi nu mai poţi să suferi.
De-acuma poate Fortînbras să vie :
Aprinde-ţi candela. Melancolie !

Sau lasă-te săltat de-un rîs voinic :
Sc-ndoapă Falstaff, omul de nimic,
Şi beţivanul Sly cînd se deşteaptă
Vede curteni surîzători c-aşteaptă ;
l-aduc pe tăvi de-argint mîncări alese.
I le refuză tinerei mirese

Petruchio, îmblînzitor de fiare,
De nazuri muiereşti patibulare.

Dar e mai înţelept să liberezi
Pe duhul Ariei, acum cînd vezi
Caindu-se duşmanii tăi cei cruzi.
In faţa liniştită, ochii uzi
Văd pe Miranda, pe Ferrando cum
Vor duce omenirea pe alt drum ;
Iubirea daca pururea învie
Nu moare nici speranţa, chiar tîrzie.

Magia devenit-a de prisos,
O, Prospero J Aflaşi că-i de folos
Doar omul cu puterea-i de la fire.
Gîndeşte pentru-ntreaga omenire !
Deci lasă insula, -n Miian te-ntoarce,
Le taie firul fuselor la Parce.
Ştiinţele învaţă-le pe toate —
Şi nu uita : dreptate fă-n cetate !

11964]

[SONETUL 54]

după Michelaagelo

Ştiu să citesc în faţa ta curată
Tot ce cuvîntul meu nu poate spune,
Privindu-te, descătuşat de lume,
Se urcă sufletul spre cer şî i se-arata.

Mulţimea, clevetind cu josnicie,
Vinovaţeşte propria-i simţire,
însă iubirea mea n-are clintire,
Rămîne-ntreagă năzuinţa-mi vie.

Frumosul izvorăşte din fîntina
Etern-a îndurării. Laolaltă
Cuminţii, pricepîndu-1, îşi dau mina.

Nici alte roade, nici dovezi coboară
Din cer mai limpezi. Cine te exaltă,
Urcînd, îşi simte moartea mai uşoară.

1956 [1950]

SONEl'E

după Giordano Bruno

[SONETUL 575]

Parnasul socotesc a-l fi găsit
în mîne însumi, astfel încît muze
Doar propriile gîndiri le-am socotit
Si mi-au fost martore şi călăuze.

Sărmanii ochi plîngînd mi-au fost doar ei
Izvoare-n Helicon curgînd pe stîncă
Şî-n mine-aflai pe zei şi semizei,
Cum e-a poetului chemare-adîncă.

La ce-aş dori să fiu ştiut de regi
Şi răsplătit de împăraţi şi papă ?
Menirea în viaţă tu ţi-alegi,

Iar faimă şi cinstiri nu ma adapă.
Destul îmi c să cuget şi-am cuvînt
Cununi doar să doresc de laur sfîn t.

ţl 9 6 4]

fSONETUL 5S31

Insignele înaltului amor
Le recunosc speranţe cînd îngheaţă,
Dorinţi cînd se trezesc din somnul lor,
Cînd plîng şi rîd, 51 cînd pe faţă

Mi se citesc tristeţi şi bucurii,
Şi lacrimi curg şi flacără nebună
Se-aprinde-alături, încît ştii
Că Tetis şi Vulcan pot sta-mpreună.

Iubesc pe altul, însumi mă urăsc,
Tn umbră mă cufund, cînd se ridică
Pe stîncă dorul meu dumnezeiesc.

De-a pururi fuge, pururea mi-e frică
Să-l pierd cînd cred a-l fi găsit, şi-oriunde
Pe cît îl caut, tot mai mult s-ase unde.

11964]

[SONETUL 593]

Zburdalnic fluture nu ştie
Că-1 mistuie lumina ce iubeşte,
Nici cerbul la izvor dnd se îmbie
Mu simte vînătorul că-1 pîndeşte.

Prin dulci alei licorna a păşit,
Nu bănuieşte laţul ce-o va strînge
Dar eu cunosc cui sînt făgăduit,
Izvorul ştiu că-1 voi roşi cu sînge.

Mi-e cunoscut arcanul trădător
Şi rugul ce va consuma îndată
Nebunul ins cu firea-i blestemată.

Cum aş putea porni pe-un alt prîpor
Cînd însăşi întocmirea mea cuprinde
Săgeata, ştreangul, torţa ce aprinde ?

1196*!

[SONETUL 605]

Pe căi abrupte şi ocolitoare
Urme de pradă că se-ntreabă cum
Ducîndu-si cîinii lui la vînătoare
Acteon a găsit destinu-n drum ;

Ce-i muritor divin e totodată,
Cînd vede trup din unde, cizelat
în aur, fildeş, marmură curată —
Şi vînătorul deveni vînat!

Copoîi-n lanţu-i nu-i mai stăpîneşte
La semnul Dianei, ei s-au azvîrlit
Pe Acteon să-1 sfîşie cîineşte.

O. cugete al meu prea chinuit,
înaltele gîndiri le-avînt spre stele
Dar împotriva-mi vin şi mor prin ele.

I !964]

SONETE

după Shakespeare

[SONETUL LXXVJ

tşii pentru suflet, cum e-o-mbucatură
De piine — acelui care e flămînd,
Ca ploaia eşti în brazda cea obscură,
Ca punga-i pentru-avarul tremurînd.
îmi aparţii şj-n taină jubilez,
Trist sînt că nu vei fi *a* mea-n vecie ;
Doar pentru mine-a; vrea să te păstrez
Şi lumea toată as dori s-o ştie.
Pnvîndu-te aş sta pînă la moarte
Ca să cerşesc fugara ta privire r
De-atît noroc nu-i nimeni s-aibă parte —
Doar de la tine-aştept milostivire.
Mă cred cînd prea bogat, cînd mă dezic i
Am tot ce vreau şi nu mai am nimic.

[1964]

1SONETUL XCVJI1J

Plecat de Ungă tine, cînd floarea se deschide
Şi cînd april punîndu-şi sărbătoresc vestmînt
în orice suflet tînăr o candelă aprinde
Şi cînd Saturn, bătrînul, dansează-n ritm şi cînt,
Nici briza ce-ncovoaie petale zugrăvite,
Nici ciripit de păsări şi nici parfum de flori
Nu mai mă pot decide corolele iubite
Să le culeg şi cîntec să-nalţ ca alte ori.
Să laud roza roşie nu mai mă voi pricepe
Şi crinul candid nu ştiu acum să-1 preţuiesc,
Deopotrivă totul de-aici-nainte-ncepe
Sa-ţi semene ca umbra modelului ceresc ;
Totul îmi aminteşte de tine, te imită.
Dar fără tine — totul c iarnă amorţită.

1956

w

(SONETUL CXXX1

Nu-ţi seamănă privirea cu un soare,
Mărgeanu-ntrece gura ta carmină,
Ca sînul tău ştiu nea mai lucitoare
Şi mulţi privind pe oacheşi vor lumina,
învoalte roze albe si-nfocate
Decît îţi stau pe faţă poţi s-admiri
Și am simțit în vînt îmbălsămate
Suflări mai dulci ca cele ce expiri.
Și glasul tău melodios îmi pare,
Dar muzica mai mult m-a desfătat,
Nu am văzut trecînd zeițe-n zare
Cînd ritmul pașilor ți-am măsurat.
Doar neghiobii poeţii-n ode zic :
învețe de ia tine ce-î unic-

(1 9641

[SONETUL CXLIII]

Cum gospodina fuge ca să prindă
Cocoşul de pe gard care-a zburat,
Lăsîndu-şi pruncul părăsit în tindă
Și-aleargă toate străzile din sat
Şi nu aude pruncul ei că plînge,
Și surdă e şi oarbă, plnă cînd
Cu tălpi rănite şi crușite-n sînge
A prins nebun cocoşul, blestemînd,
Aşa şi tu, sleită de puteri,
Veî alerga s-aduci din drum pribeagul,
Fugarul tău iubit de pînă_ ieri, ^
Dar ținta de-ţî ajungi, îmi calcăpragul :
Revino şi samtă pe copil,
Pe-acel ce vrea să-ți fie pururi *Wdl.*

I 1 964]

[SONETUL CXLVIIJ

Iubirea mea-i ca febra, năzuieşte
Spre ce-i aprinde şi mai mult pojarul
Şi se hrăneşte doar din ce-i hrăneşte
Lingoarea, desfătarea şi amarul.
Vraci priceput e buna judecată,
Dar m-a lăsat, dispreţuindu-i sfatul ;
întreaga nebunie mi se-arată
Şi-amarnic se căieşte vinovatul.
Nădejdea să mă vindec a pierit
Şi bîlbîi ca un orb lăsat în drum ;
Nu ştiu ce-am vrut, ce simt şi ce-am vorbit.
Se-ndeasă-n juru-mi umbrele duium.
        Te-nchipuiam scăldată-n foc de soare
        Te aflu sumbră, răspîndind oroare.

[196*]

REVOLUŢIA FRANCEZA

după Wordsworlh

O, cîmp frumos al voiei cea bune şi-a nădejdii !
Prin forţele în luptă, prin multele primejdii
Ni se părea că-i gata în fiecare oră
S-apară fericita, sublima auroră !
Eram atît de tineri, aproape mult de cer
Şi căile aride şi fără de mister
A legilor civile, alese dintr-o mie,
Păreau că se transforma subit în feerie.
Raţiunea suverană îi arătă deodată
Umanei noastre ginte o cale neumblată.
Privea sever în lume bătrîna Vrăjitoare
Dar Primăvara-n lume zîmbea, şi era soare ;
Trona Făgăduinţa deasupra-ntregii lumi,
Şi mugurii cu coaja lor verde-abia plesnită
îmbălsămau mai tare ca roza fericită.
Nicicînd nu aprinsese, mai vie, bucuria
In piept de oameni tineri curajul şi mîndria.
Şi dintr-un cap al lumii şi pînă-n celălalt
Simţeai cum se propagă prin cer un vis înalt.
Iar cel ce alesese o cale liniştita
De studii şî-armonioase gîndiri fără ispită,
Chiar el simţea sub pasu-i, intrînd în noi tipare,
O plastică argilă spre-o nouă-ndestulare.
Sunase ora-n care puteai sa întrupezi —
Nu pe un ţărm utopic, pe care nu îl crezi,
în insula de basme în care niciodată
N-a răsunat sandala cea grea şi ferecată,

Ci pe pămîntu-n care de-a pururi ne e dat
Viaţa să ne-o ducem cu pasul măsurat —
Să întrupezi unica, rîvniia fericire,
De care-i însetată întreaga omenire.
De ce n-as spune astăzi ce am simţit atunci...
Pămîntu-ntreg, cu ape, cu dealuri şi cu lunci
îmi apărea asemeni cu-o nouă locuinţă
Mai ieri necunoscută şi azi spre folosinţă :
Deschizi o uşă, cauţi, străbaţi odăi în rînd
Şi planuri minunate ţi se-rvtocmesc in gînd,
Din ochi dai la o parte pereţi şl tai fereşti
Şi-n casa ta cea noua stăpîn acuma eşti.

: 95 6

PE LA6

dupa Goeihe

Nou sînge, hrană pură
Din larga lume-adun ;
Prea darnica natură
Mă leagănă la sîn.

Corabia o saltă
In tact un lopatar
Şi sub câViuIa-naltă
De pîcle munţi apar.

De ce vă aplecaţi, de ce,
Voi, ochilor, sub vise aurite ?
Ah, dispăreţi, oricît de strălucite,
Cît timp aici iubirea doamnă e !

Pe valuri scînteie
Stele o mie ;
Pîclele turnuri
Clădesc spre tărie.

Adie din zori,
Se-ndoaie copacul,
Roadele-n pîrg
Răs/r!nge-le lacul.

195 6

SUFLETUL LUMII

după Go eihe

Porniţi spre patru puncte cardinale
Din Iocu-acestor falnice ospeţe
Şi întocmiţi prin zonele astrale
Un univers cu mii si mii de fețe !

în depărtări ce nu cuprinde gîndul
Vi se arata visul unor zei,
Aprindeţi-vă, fragede, de-a rîndul
In spaţiul plin de flăcări şi scîntei.

Înaintaţi, puternice comete.
Porniţi tot mai departe şi mai sus,
Un labirint de sori şi de planele
Vă taie calea voastră spre Apus.

Pămîntul neformat îl veţi cuprinde
Şi-1 veţi lucra cu tineresc avînt.
Şi chipul Iui mai viu se va aprinde
în tineresc etan cîntînd.

DOR

după Goethe

înţeleptul doar s-o ştie.
Nu şi prostul ce rînjeşte
Vreau sa cînt viaţa vie
Ce spre moarte se doreşte.

în răcoarea nopţii-n care
Te-ai născut şi-ai procreat,
Aţintit spre lumînare
Dorul te-a înfăşurat.

Noaptea nu te mai opreşte.
Desfăcut din umbra-ţi lungă
Dorul tău vrea şi sileşte
Spre-alte-ngemănări s-ajungă.

Nu ţi-e grea vreo depărtare,
Vii înaripat, zorit,
Plnă cînd în luminare
Aripa ti-ai mistuit.

Loc de rătacire-n viață
Este sumbra ta stihie.
Dacă dorul nu te-nvață :
Mori şi reînvie !

i 95 6 [i 9 32]

SONETE

după Goethc

VIATA NOUA

Se zbate-un fluviu din stînci să scape,
Cu Oceanul să se împreune :
Reflexe ceru-n undele lui pune —
Lărgime vor turbatele lui ape.

Demonic deodată se prăvale —
Şi munți, păduri de-a curmeziş se-aşează
Oreas stă o clipă, meditează,
Nu-i chip de fel să-nainteze-n cale.

Dau undele asalt, se zbat în van,
Se umflă şi se beau apoi pe sine,
Zadarnic vor spre tatăl Ocean.

Dar iată-le : s-au liniştit în fine.
Le scoate noaptea stelele în fața
Şi lacu-ncepe-acum nouă viață.

[l 9 6 4l

TNTILNIRE

învestmituat în mantia ta largă,
Urcai pe~un drum de stîncă povîrnit,
Cătînd zăpezi cu gînd neliniştit
Şi inima-ţi bătea în piept să-l spargă

S-a luminat deodată ccru-n zare
Şi parcă apăru o nouă zi.
Pe drumul povîrnit cînd se ivi —
Şi-a încetat orice cutremurare.

Ţi-ai strîns mantaua-n falduriJe-i dese,
De drum văzîndu-ţi, ochii în pâmint,
Gonind simţirile abia-nţelese ;

Dar o urmai de-aproape, pîna cînd
Din cale-i se opri, şi de manta
Scăpîndu-te c-un gest, a fost a ta.

[19 6 4]

VORBEŞTE O FATA

Eşti grav, iubite ! Chipul tău îmi pare
Sculptat în marmoră, aşa-i de rece :
Nici un surîs de-amor pe el nu trece ;
în piatră chiar zăresc o-nduioşare.

Sc-ascunde inamicul sub un scut ;
Prietenul se cade să se-arate.
Te caut : eşti în zone depărtate.
Rămîi statuie deci ca la-nceput.

Spre care din voi doi să mă îndrept *t* _
Spre chipul cel cioplit, spre omul viu r
Le simt răceala deopotriva-n piept.

Mai mult deci nu voi mai vorbi-n pustiu.
Ci, sărutînd statuia mult şi bine
Aştept, gelos, să mă răpeşti la tine.

[19 6 4]

L

AVERTISMENT

în ziua judecății de apoi,
Cînd lumea o s-ajungă la sfîrşit,
Sever ni se va cere, negreşit,
Să explicam tot ce-am vorbit în doi.

Ce o să spun atunci, iubito, cînd
Ni se va cere-n fine socoteala
De vorbele şoptite cu sfială,
De implorări cu glasul tremurînd ?

De-aceea te întreabă : drept a fost
Zadarnic să mă fi lăsat a spune
Un flux de vorbe fără nici un rost ?

Mi-e teama inutila rugăciune
Dorind s-o-ndreptățesc cum se cuvine
Că ziua ceea ani întregi va ține.

[1 9 6 4]

DIN „POEZIE ŞI ADEVĂR"

după Goethe

De ce mă chemi şi fără voia mea
în preajma-ți strălucită ? Mie
Au mult mai bine nu-mi era
în noaptea cea pustie ?

Sub luna plină-n chiliuța mea
Stăteam scăldat în toți fiorii ei,
Ascuns şi singur, fără de temei.
Şi sufletul din mine amurgea.

La ceasuri aurite eu visam,
La multele plăceri, fără de pată,
Şi-n suflet îmi întipăream
Icoana ta curată-

La masa verde, stînd tîrzîu la joc,
5ă fiu tot eu acela care
îi cer un semn batrînului noroc.
Cu inşi nesuferiți la lumînare ?

A primăverii floare niciodată
N-o regăsesc la fel de pura ;
Oriunde eşti, o, îngere, se-arată.
Iubire, bunătate şi natură.

1956 [1955]

OCTOMBRIE 1849

după Heine

S-a potolit furtuna mugitoare
Şi iar e linişte acum,
Germania, copilul mare,
îşi țese visul de Crăciun.

Detunături se-aud. Rachete
Zbucnind, salută din mormînt
Un praznic închinat lui Goethe :
O liră veche, vechiul cînt.

Şî urlă, latră, grohăie, abia
Pot suporta mirosul care-mi vine.
Dar linişteşte-te, poete, inima
Ți-a obosit. Eşti bolnav. Taci mai bine

1956

ENFANT PERDU

după Heine

Post depărtat în lupta libertății
Slujit-am credincios treizeci de ani.
Nu am crezut că prin verdictul sorții
Ma voi întoarce-ntreg dintre dușmani.

Am stat de veghe-atîtea nopți de-a rîndul
Și nu puteam să dorm, întins sub cort
Cu-atîția dragi prieteni, ascultindu-i
Cum sforăiau c-ar fî trezit și-un mort.

Mă cuprindea adeseori urîtul
Și frica (numai proștii nu o știu)
Și ca s-o uit îmi fluieram eu cîntul
Cu rimele obraznice-n pustiu.

Da, am vegheat^ cu pușca lîngă mine
Și de se apropia vreun dușman
Ti trimiteam, să-1 ție minte bine,
Un glonț fierbinte drept în burduhan.

Dar s-a-mîmplat ades ca prostănacul
Să știe să ochească tot Ia fel,
Ah, rănile în trupul meu, săracul,
Au desfundat izvorul smgelui dm el.

Un post e liber ! Rănile se cască,
De cade unul, altu-i încă drept,
Dar cad, nebiruit, iar scut și cască
întregi îmi sînt; nu inima din piept.

NĂPĂSTUIŢII

(fragment)

după Victor Hugo

Fiindcă nenorocirea în lupta dă poveri,
Copii, să stăm de vorbă de rostu-acestei vieţi,
îmi amintesc, odată, mergînd printr-o pădure
C-am întîlnit prăpăstii sălbatice şi dure,
Un loc pustiu, de ierburi ţi spini acoperit
Unde sfîrşeşte drumul, pîrîul a pierit
Şî am văzut prin pietre, prin ghimpii cei lucioşi,
Un coperiş de trestii şi fum urcînd din coş
încet, cu greutate, prin crengi împreunate.
Lumina în colibă intra prin despicate
Obloane şi, desigur, mi-am zis că stîncă vrea
S-ascundă mohorîtă în mica ei vîlcca
Această locuinţă căzînd pe brînci, umilă,
Că fluierînd prin ramuri, scatiilor li-e milă
$i-o_plîng, aşa de slabă şi de tristă îmi părea
Deci cufundat în gîndurî mă îndreptam spre ea
Cînd m-a ajuns din urmă un om cu-asinul lui,
Cîntînd de zor, mînîndu-1 cu coada biciului.
L-am întrebat: — „Au cmc aici s-a cuibărit ?"
Iar el cîntînd într-una : — „Un biet năpăstuit".

Mergînd către coliba pierdută-n locuri joase
Mesteacănul cu creanga-i de care se-aninase
Un cerceluş de apă, părea că îmi arată
Cu degetul intrarea, iar vîntul dintr-o dată
Uşiţa îmi deschise şi-aflai pe duşumea
Stînd un bătrîn cu-o haină pe umeri, de aba.
Moşneagul lîngă vatră uscînd nişte obiele,
Veghea în locuinţa deschisă pentru stele
Şi pentru trecătorii pierduţi în curmătură
Stînd singur cuc, şi fără vreun cîine-n bătătură,
Şi fără gard, şi fără o cheie-ntoarsă-n poarta :
Păzeşte sărăcia pe-acel ce-n spate-o poartă.
Găsii moşneagul apă bînd, molfăind în gură
Un măr, dar fără pîine măcar o-mbucătură.
Mă întrebam cum viaţa să-şi ducă va putea ?
E greu s-o duci cu geamul căzut din cercevea.
Cumplită era iarnă în locul fioros.
Nici un culcuş ca lumea. Oare dormea pe jos ?
întins pe nişte paie, pe-un loc afar' din cale
De mic : — „Nu este bine în colţul dumitaîe,
Unchiaşule, ţi-e soarta prea negrăit de tristă".

— „Ei, fiule, pe altul îl plînge că există.
Eu stau aici în codrul măreţ şi sub un cer
Strălucitor de raze ; n-am pat şi nici nu cer,
Dar pot să dorm. Cînd zorii se-aprind şi-atuncea cînd
Privesc trăind pădurea, miresme-adulmecînd,
Şi flori, izvoare, nu am ca să mă plîng temei:
Aceasta mi-este casa şi sînt stăpînul ei.
Rău n-am făcut în viaţă şi, vezi, o duc prea bine
Cu mere pădureţe şi zdrenţele pe mine.
Prieten mi-este Domnul, prea bunul megieş,
îl simt în cuiburi, roiuri, copacii urieşi.
Din care glăsuieşte o voce dulce,-I ştiu
în umbra sfîntă-n care am apărut om viu
Şi în azurul unde mereu, mereu m-afund.
Divinităţii nu-i cer nimica : pînă-n fund
Dorinţa mi-e-mplinită, cînd mi-este dat să am
Culeasă fraga-n iarbă ; castana de pe ram.
Sînt mulţumit cu Domnul ; e mulţumit cu mine,
Sînt fericit."
Ca şi astăzi, alt'dată, prin mulţime
Treceam pribeag, cu ochii înceţoşaţi de vise,
Privind de sus, prin nouri, spre-adîncile abise,

A

Morminte scînteînde, minciuni, stafii în rînduri,
Joc de lumini si umbre, cu fruntea grea de gîndurî,
De-a pururea instinctul făcîndu-mă-a pricepe
De unde omeneasca durere grea începe.
Prăpastia suferinței m-atrage. Alții sînt
Scafandrii fără teamă-ai oceanului profund.
O, vînt, ei scurmă-adîncul, pe care-I mături tu,
Ei se-adincesc în valuri, eu-în rana ce duru,
Grozav le e noianul, dar nu precum e-al meu,
Nu-i pizmuiesc, căci drumul îmi e cu atît mai greu
Și înțeleg ca cerul va răsplăti odată
Culegătorul perlei ți mintea luminată.

1956

Este arta o mmgfiere _? Grozav mi-e teamă că nu. Ostenit de munca, asediat de griji sau de necazuri mai mărunte, mi s-a întîmplat adeseori să caut refugiul artei. Balsamul ei mi s-a părut că vindecă rănile mai uşoare. Mi-am dezvelit fruntea în fata adierii ei răcoritoare. M-am odihnit o clipă în umbra şi liniştea ei. Dar cînd o mare durere s-a abătut asupra mea, atingerea artei mi i£a~părut nelegiuită şi profa-"TratoaTeTlDurerea mea încremenită dorea să rămînă singură. Voluptatea artei devenea un blestem şi o sfidare. Poţi să vorbeşti celui strivit de rosturile şi aşezările lumii despre farmecul şi splendorile ei ? Arta ofensează adeseori durerea umană. Reprezentarea acesteia în artă pare că nici nu bănuieşte suferinţa vie a rănii sîngerînde. Nu, pentru acel care a coborît în abisul durerii, arta nu mai este o mîngîiere.

Cîntecul bun este tovarăşul muncii. Să lucrezi liniştit şi ^regulat, în acord cu tine şi cu acel mic folos pentru alţii, care alcătuieşte conştiinţa bună a muncii, să-ţi simţi puterile acordate armonios şi să asculţi cîntecul care se însoţeşte cu sforţarea ta prielnică şi uşoară, iată partea cea mai bună a fericirii noastre.

/ Beethoven e uman, adînc uman. Wagner e suprauman, ' eroic. Mozart e angelic. Bach este divin. Iată ierarhia onto-

logica a celor mai de seamă creatori muzicali ai culturii noastre.

Interesul tineretului pentru literatura provine din nevoia lui de viată. Interesul pentru literatură se menține cu vivacitate atha timp cît durează epoca de descoperire a vieții. în epoca maturității, literatura nu-ți mai poate descoperi viața. Ea poate cel mult s-o divulge.

Arta nu este aliata durerii omenești. Ea este tovarășa bună a fericirii. în tinerețea noastră ne simțeam uneori îmbătați de bucurii atît de vaste și de covîrșitoare, încît numai spațiile imense ale unui Beethoven sau Shakespeare puteau să le cuprindă și să le adăpostească.

Omule, ești un cetățean liniștit, ești avocat, medic sau profesor, îngrijești de copii și de casă, plătești impozite, citești gazete, votezi la Cameră și la Senat și abia dacă îți dai seama că pe buzele tale stă veșnic gata să nască un imn și că, în sufletul tău, vibrează delirul Iui Corybant.

Beethoven este ilustrația muzicală a dialecticei hegeliene. Sensibilitatea lui se dezvoltă prin antiteză și sugerează identitatea profundă a contrariilor : durerea în fericire și fericirea în durere.

Heraclit a spus că totul merge. Cu aceeași dreptate s-ar putea spune ca totul stagnează și că, scăpate din mîna Creatorului, evcnimetele lumii vin să îngroașe imensele depozite moarte ale trecutului iremediabil.

...Orfeu, semizeul mîngîierilor. Eliberînd pe Eurydice din Infern, el ne învață că nimic nu este împietrit în Jume și că iotul se poate întoarce în pasta moale a posibilităților. Dar Orfeu pierzînd pe Eurydice...

X. îmi spunea că ori de cîte ori a fost obiectul unui atac al răutății sau prostiei, un cîntec tainic de jubilare îi vestea trăinicia substanței lui intime.

Vizitînd acum cîțiva ani Ospiciul din S., am înțeles în ce constă cazul patetic al nebunilor, adevărați martiri ai..inter ligențel, victime ale marilor "riscuri pe'care și Ie-a asumat ~s~pirța-noastră angajîndu-se pe căile gîndirii.

M-au interesat totdeauna ratații, veleitarii, provincialii nenorociți, oamenii din umbră, naturile secrete, toate acele larve obscure ale fantaziei, în care mi s-a părut a recunoaște materia primă a genialității.

Spiritul teoretic a devenit una din marile calamități ale omenirii moderne. Atît de mult a avut de suferit lumea de azi de pe urma principiilor abstracte, încît pentru a-și tămădui rănile, ar trebui să se decreteze că, timp de mai multe decenii, nu mai are dreptul să se exprime în teză generala și ca nu mai este îngăduită nici o comunicare scrisă sau verbală care ar putea contrazice cunoștința unui fapt particular și precis..Delirul teoredc trebuie neapărat înăbușit, dacă omenirea vrea să-și cruțe multele suferințe care o mai pot aștepta.

Omul de cultură știe că o abstracțiune este o aproximație, o plăsmuire a inteligenții care elimină multe din faptele

pe care pretinde a le reprezenta. Semidoctul îşi închipuie că abstracţiunea este un fapt şi că e poate fi invocată cu siguranţa cu care ne referim la obiectele experienţei.

îmi spui, iubite tinere, că vremii noastre îi lipseşte *credinţa.*. Mie mi se pare că vremea noastră ar avea nevoie şi de puţina *îndoială.* Lui Dumnezeu nu-i poate fi neplăcută o inima care se frfnge.

Suferinţele oamenilor nobili iau totdeauna forme generale Oamenii nobili sînt conştiinţa îndurerată a Universului.

. 9r,ce Pormre halca şt de preţ se înrădăcinează într-o taina a sufletului. De aceea indiscreţia este păcatul cel mai mare de care ne putem face vinovaţi faţă de semeni — şi nestăpinirea, vina cea mai grea faţă de noi înşine.

_ _ Un singur cuvînt mai mult decît trebuie, o simplă mărturisire nelalocul ei, umple o conştiinţă delicată cu tristeţea şi remuşcarca unei nopţi de orgie.

Este deopotrivă de grozav gîndul că sîntem ţinuţi încovoiaţi ^sub legea fatală a naturii noastre şi gînduf că pucînd-o înfrînge oricînd, ar fi stat în puterea noastră să dăm împrejurărilor vieţii o altă îndrumare.

^ Orice hotărîre suprinu unul din aspectele posibile ale lumii. Este în orice hotărîre un grăunte de brutalitate.

Viaţa repetă în fiecare moment drumul dintre posibil şi iremediabil.

Melancolia Divinităţii meditînd la toate aspectele universului anulate prin actul creaţiunii !

Bogăţia experienţei interne împiedică sistematizarea ci. Există un scepticism al abundenţei.

Sinceritatea fiind acordul faptei cu gîndul, se înţelege^ că ostenelile lămuririi propriului gînd sînt dificultăţile sincerităţii.

Nu putem fi sinceri decît în raport cu gîndul care,_ lămurindu-se în noi, a devenit obiectiv şi prin urmare mai puţin al nostru. Orice sinceritate devine aşadar problematică.

Există o sinceritate din uşurinţă. Un scrupul adînc face sinceritatea imposibilă.

Un gînditor a observat odată ca există un aer de rudenie, o afinitate misterioasă între caracterul omului >i evenimentele vieţii sale. Prostul ,.da în gropi", pentru că paiii săi îl poarta cu dinadinsul pe drumuri desfundate. Un şir de întîmplări nenorocite devine aşadar demoralizator nu numai prin consecinţele de care tTebuie să te temi, dar şi pentru că poate face pe cineva să se îndoiască asupra valorii intrinsece a naturii sale. Dimpotrivă, ce profundă este jubilarea mistică a fericitului î

în ziua cînd am citit pentru întîia oară una dm ^comediile Iui Shakespeare, am fost uimit să găsesc o analiză a ei in prima carte pe care intîmplător am deschis-o, prietenul pe care nu-1 mai întîlnisem de zece ani mi-a vorbit de ea, numele ei

mi-a apărut deodată răsfoind o revistă veche si ridicînd un colț. de hîrtie azvîrlit în strada am citit titlul ei. Astfel de întîmplări revin în experiență de atîtea ori, încît ne putem întreba dacă viața este în adevăr un drum pe care înaintam, pentru a întîlni în dreapta şi stînga oameni şi lucruri felurite sau dacă nu cumva ea este mai degrabă o înaintare de serii compacte de evenimente către noi.

Degetul destinului întors către noî arată în acelaşi timp către fundul lumii.

Omul tînăr este indiscret, zgomotos, neliniştit, excesiv şi veşnic preocupat de sine. Toate defectele plebeene se întîlnesc în el. Aristocrația caracterului nu se poate dobîndi decît cu pierderea treptată a singurului bun pe care, cu toate acestea, avem dreptul să-I regretam, şi numai pe drumul durerilor care te închid în tine, insul poate cuceri rezerva, măsura, calmul, cumpătarea.

Remuşcarea este singura durere fără alinare.

Dispreţul este mai puternic decît ura, căci ura luptă, pe cînd dispreţul se poate scuti de a lupta. Ura combate un duşman în carne şi oase, o fiinţă validă şi primejdioasa. Dispreţul are însă de-a face cu o umbră, cu învelişul unei realităţi scursă de vlaga şi rătăcită în orice substanţă. Sufletul care ştie să dispreţuiască poate deci rămîne liber de pornirile şi vehementele urii. La ce bun ai mai dori distrugerea fiinţei pe care ai izbutit s-o asimilezi pe deplin în sufletul tău ? Nu cumva atunci dispreţul este reacţiunea unei conştiinţe care ocoleşte lupta ? Poate că da. în tot cazul, disptețu! presupune o adîncă mizantropie, în timp ce ura subînţelege, dacă nu iubire, cel puţfn interes pentru fiinţa urîtă. Pentru reabilitarea dispreţului, să spunem însă că nu există suflet mare şi cale

dreaptă în viaţă care să he lipsita de manie Wi energii «-curabile Forţa eliberatoare a dispreţului este neîntrecuta. Ea netezeşte caile noastre şi ne redă certitudinile intime, scopurilor imanente.

Avem datoria intelectuală de a spune adevărul; pe acel folositSf;'constructiv şi'întăritor, dar şi pe acel primejdios, demoralizant şi diabolic. Echilibrul sufletesc al oamenilor trebuie din cînd în cînd turburat şi compromis. Elementele construcţiei interne trebuiesc eliberate, smulse din unitatea lor, încredinţate anarhiei primitive. Certitudinile lăuntrice trebuiesc înlocuite prin îndoieli şi superba siguranţă de sine prin deznădejde. Numai aşa îdeea omului se poate îmbogăţi ţi adinei. Cine doreşte perfecţionarea tipului omenesc trebuie să-şi dorească toate durerile şi toate prăbuşirile.

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

PROBLEMELE MEMORIALISTICEI

A fost o vreme cînd istoria era considerată ca o disciplină care, prin preocuparea dc a stabili fapte şi serii de fapte individuale, nu-ţi pierdea totuşi caracterul ei de ştiinţa, adică de cercetare capabilă de a stabili *adevăruri,* raporturi dintre oameni şi lucruri independente de noi. Astăzi ştim însă mai bine că istoria este construcţie, sinteză imaginativă şi că faptele ei nu devin adevăruri decît în măsura în care le înviem prin spiritul nostru, le facem ale noastre şi le producem oarecum din nou. Puzderia de informaţii găsite într-o arhivă nu devine istorie propriu-zisă decît în măsura in care, prin împrumutarea suflului vieţii personale, izbutim sa le dăm o configuraţie unitară şi vie. Din aceasta pricină, poate că lucrarea istorică cea mai tipică este aceea a memoriilor, a povestirii faptelor trăite, a celor care ne privesc în chip direct şi a celor la care am luat parte dintr-o strînsă apropiere şi cu un rol mai mult sau mai puţin activ. A-ţi istorisi viaţa ta nu este un lucru deosebit de acela care constă în povestirea unor vieţi străine, a altor oameni, a unor societăţi, a unor instituţii, a unor dezvoltări spirituale în vreunul din domeniile culturii. Ba chiar, abia în povestirea vieţii tale proprii, mecanismul analog al lucrării istorice se luminează pe sine şi devine evident.

Problemele istoriei sînt din această pricină şi problemele memorialisticei. Cea dintîi dintre acestea este aceea a originilor. Cînd începe viaţa ta ? Cînd privim în trecut, este cu neputinţă a nu afla un moment în care tu nu erai încă tu însuţi. Cînd ai început sa devii tu însuţi, prin ce eveniment

a.

de seama s-a produs acea grupare de atitudini, dc aspirații, de sentimente în a cărei relativă stabilitate obișnuiești a te recunoaște pe tine ? Adevărul este însă că mulți memorialiști nu pornesc de la un astfel de punct al închegării, ci dincolo de el și mai adînc în trecut, uneori în trecutul unor împrejurări care nu aparțin propriei lor vieți individuale, caută și izbutesc să găsească unități mai largi, continuități mai misterioase. Augustin pornește în *Confesiunile* sale de la criza convertirii lui creștine. Rousseau și Tolstoi își încep povestirea cu amintirile copilăriei. Iorga începe însă cu evocarea strămoșilor •— și unele din lucrurile cele mai interesante pe care le-a spus despre sine rezultă din ceea ce credea despre acele vechi fundamente în care se înrădăcina sentimentul său de viață.

O altă problemă a memoriilor este aceea a periodizării. Din cîte răstimpuri este făcută viața noastră, prin ce evenimente se articulează ea în fragmente mai mult sau mai puțin distincte ? Dar există oare astfel de fragmente, sau viața este mai degrabă un continuum melodic, un flux care izvorăște necontenit și nu poposește niciodată într-o etapă de oarecare i fixitate ? Există de fapt două tipuri de memorii, unele care • au o structură oarecum spațială, arhitecturală, altele care au 'o factura pur temporală, muzicală. Prima varietate este mai des reprezentată. Cea de-a doua, aparținînd unei concepții mai noi a timpului, este aceea a lui Marcel Proust în *Â U recherche du temps perdu,* cea mai de seamă opera memorialistică a vremii noastre.

Care este partea întîmplării și care este acea a voinței deliberative în alcătuirea destinului nostru •— este o altă întrebare în fața căreia se oprește memorialistul. Există memorii, ca acele ale unui Bismarck, în care trăiește icoana unui caracter voluntar, artizan al soartei sale individuale. Și totuși, chiar în astfel de cazuri, rolul întîmplării nu este niciodată negat de memorialist. Unul din interesele cele mai de seamă ale memoriilor stă tocmai în relevarea acelui caracter al vieții care ne face să înțelegem că ceea ce smtem și ceea ce am devenit s-a produs, cel puțin într-o anumită măsură, printr-o contribuție străină, prin amestecul unor puteri care ne depășesc si pe care, numai din pricina ignoranței sau a lipsei noasire de pătrundere, le atribuim întîmplării. Accentul patetic al tuturor memoriilor provine tocmai din sublinierea părții de [necunoscut pe care trebuie s-o admitem în constituirea unui | destin omenesc.

în sfîrșit, toți memorialiștii dau un sens finalist relațiunei lor, arătînd cum toate seriile de întîmplări ale vieții concurg către un scop și compun o unitate expresivă. Cazul unui memorialist care să-și înfățișeze viața ca o absurditate nu este cunoscut ***în*** literatură. Confesiunea spontană a unui om unul și nenorocit poate să ia o astfel de formă. Niciodată însă confesiunea cuiva care, scriind-o și încredințînd-o obștei omenești celei mai largi, manifestă, o dată cu aceasta, dorința de a extrage un sens.

în legătură cu stilizarea finalistă a povestirii vieții, apare și dorința justificării sau a apologiei. Desigur, sînt destule momente~ale autoacuzării m marile memorii, dar peste ceea ce alcătuiește vina parțială, recunoscută și regretata și, uneori, prin ea, cu ajutorul ei, din materia erorilor sau păcatelor, viața memorialistului se arată cîștigînd unele valori și în-_, scriind în cîmpul etic al omenirii unele merite.("Scrie memorii cine dorește să se justifice sau să se exalte pe sine, printre împrejurări care ÎI ap.tsă sau amenință să-l nimicească. Litera- i tura de memorii este una din formele luptei^omuhu cu destinul. J

ți 9-1 L] ~~

CUNOAŞTEREA DE SINE

[SCHIȚA UNUI AUTOPORTRET]

De cîteva ori, în cursul timpului, s-a format în mine dorința de a nota împrejurările vieții mele. Prins de multe alte treburi, plănuind mereu lucrări științifice şi literare şi realizînd pe unele din ele, n-am găsit niciodată răgazul unei narațiuni ca aceea pe care doresc s-o întreprind acum. O povestire autobiografică cere nu numai un timp sustras sarcinilor prezente, dar şi un fel special al timpului, o vacanță, un interval în care să nu te simți solicitat de obligații mai urgente. Condițiile acestea mi se par acum împlinite. De cînd m-am înapoiat de la Belgrad, trăiesc aproape fără planuri de viitor. Las vremea să se scurgă. Mă scufund mereu în vremea care s-a scurs. Cînd eram copil şi-1 auzeam pe tată-meu povestind evenimente care se întîmplaseră cu treizeci sau patruzeci de ani în urmă, resimțeam un fel de amețeala. Profunzimea timpului îmi aşeza o ceață pe minte. Astăzi călătoresc cu uşurință pe drumurile trecutului ; fantomele lui îmi sînt familiare, uneori le evoc de mai multe ori pe zi.

, Am împlinit cincizeci de ani. Sînt un om de statură potrivită. Am o structură fizică echilibrată, dar nu prea rezistenta. După ce, în prima tinerețe, am trăit în sentimentul puterii mele, pe la treizeci de ani am început a crede că voi muri tuberculos. Sănătatea mi-a revenit apoi într-un regim care nu tolerează excesele. Sînt brun pe fond palid, dar nu livid.

încă din adolescență, ba poate chiar din copilărie, m-a surprins alternanața dispozițiilor mele. Predomină nțel?"-colia, dar nu placiditatea, cu unele izbucniri de violență. O

societate restrînsă si aleasa îmi face plăcere. Mulțimea în jurul meu mă obligă insa să mă refugiez. Mă asociez cu ușurință, dar nu cu oricine. îmi este necesar climatul stimei reciproce. Sînt foarte sensibil la ofensă și vexațiune.

Toți oamenii din familia mea au cultivat sentimentul mîndriei personale, vizibil în portul înalt al capului, în impimerea distanțelor necesare. Nu sînt totuși un om orgolios și ermetic. Mă deschid cu ușurință, uneori cu naivitate, pentru că îmi place să stabilesc relațiile cu ceilalți oameni pe claritate. N-am nici morga, nici pretenții. Sînt un lucid modest. Am simțămîntul viu al limitelor personale, pe care nu caut să-l acopăr nici altora, nici mie. Trăiesc deci sentimentul unei injustiții comise împotriva mea, atunci cînd mă izbesc de înfumurarea altora. Efortul meu spre limpezime și simplitate mi se pare că-mi dă dreptul a-l cere și altora. Mă înveninează deci insolența și stupiditatea. împotriva acestora am dispus multa vreme de arma tăioasă a disprețului. Am căutat însă să combat defectul unui caracter disprețuitor. Progresele experienței cred că m-au făcut mai tolerant, mai înțelegător, mai calm, dar mi-au diminuat în același timp temperamentul. S-a dezvoltat în schimb ceea ce era în mine pasivitate, perplexitate a voinței, oarecare lene fizică, un fel de tristețe răbdătoare, căderi repetate în mohoreală și negațiune. Totuși, în societatea copiilor mei, a unor oameni tineri sau a unor prieteni pe care îi cunosc bine, pot fi vesel, spontan și chiar copilăros. Disprețuiesc emfaza, gesturile patetice, cuvintele răsunătoare. Am totdeauna grijă să cobor vocea cu un ton. Cînd mi-am dat seama că am un glas cam teatral, am început să vorbesc mai stins. în cariera mea profesorală, cînd am observat că am oarecare tendința spre oratorie, m-am constrîns la expunerea rece și tehnică.

Deși am un sentiment viu al onoareî, nu-l manifest decît în momentele de criză. Nu-mi aleg niciodată partea leului. Cedez totdeauna primul loc. Mă așez în rîndurîle mai îndepărtate. Nu reclam marile bunuri ale vieții și distincțiile, iar cînd mi s-a inrîmplat să cadă în lotul meu, m-am hotărît cu destulă ușurință să mă despart de ele. Nu sînt de loc aprig la cîștig. Am un fel de dezinteresare materială, în care mî se pare că deslușesc iubirea bunurilor pe care le resimt superioare, a unei vieți simple, fără eforturi, făcută din bucurii firești, poate și o comoditate care dezarmează voința de a le menține. Deși nu-mi place să extind și sa aglomerez sfera bunurilor mele, mi sînt poate lipsit de egoism. Am oarecare tendință spre lăcomia gastronomică. îmi iubesc lucrurile, cărțile, tablourile, casa. Banii nu-mi curg printre degete ; dar nu le sacrific nici una din plăcerile mele temperate. Sînt cu desăvîrșire lipsit de ferocitate. îmi apar prost interesele. Duioșia pe care mi-o provoacă tinerețea mă îndeamnă să încerc a o ajuta și a mă deschide ei ca un camarad fără pretenții. Cultiv prietenia. N-am pace pînă cînd nu-mi spun cuvîntul meu și nu fac gestul în favoarea prietenului căzut în nenorocire. Frica, lașitatea, poltroneria mă umplu de oroare. Acord însă prietenia mea cu greutate. Am putut părea deci adeseori indiferent, pentru ca legătura cu oamenii îmi impune mari exigențe. Nu sînt senzual, dar sînt erotic. în tinerețe, mă îndrăgosteam în fiecare zi. bunăvoința și credulitatea mea putea sa transfigureze pe oamenii cei mai ordinari. Am avut multă vreme o tendință ridlculă spre idealizare, ceea ce a provocat, ca un remediu, dezvoltarea spiritului ironic, ba chiar asprimea cinica. Mi se întîmplă sa întrebuințez cuvinte grosolane, să sfîșii cu brutalitate vălurile colorate și să demasc bestialitatea. Mintea mea pare a nu suporta iluziile. Dar, pe de alta parte, am oarecare aplicare spre misticism, spre tehnicele magice și o sensibilitate religioasă, în forma revirimentului interior, a căderii și a regenerării, a fervoareî și a elanului. Toata viața mea m-am rugat, deși religiozitatea mea a rămas totdeauna puțin organizată.

[1948—1949]

IDEI TRĂITE

Cind privesc peste cele patru decenii ţi mai bme care mă despart de începuturile mele ca student ai ştiinţelor umaniste, constat o asemenea varietate de curente, dintre care unele m-au atras 51 toate împreuna m-au provocat ta clarificarea propriei mele poziţii, încît îmi spun că am fost martorul unei perioade a istoriei contemporane a ideilor, în stare să vorbesc despre acestea din proprie experienţă. Astăzi, cînd mi se cere sa arat drumurile dezvoltării mele, m-am hotarît sa expun, în aceste puţine pagini, împreună cu rezultatele cele mai generale ale lucrărilor mele, dezbaterile de idei la care am asistat si care au putut avea o influenţă asupra-mi. Istoria simţită dinlăuntru, în resorturile care au mişcat-o, îndreptăţeşte forma autobiografică a expunerii ei.

înainte şi îndată după primul război mondial, ştiinţele filozofice erau dominate de gîndirea lui Kant. Ideea conştiinţei active, care îşi construieşte obiectele ei, producea consecinţe în diferite domenii ale cercetării. Trecuse, desigur, vremea marilor construcţii idealiste de la începutul veacului trecut. Sistemele post-kantiene, acele ale lui Fichte, Hegel şi Schelling, deveniseră obiecte ale studiului istoric. Mulţi tineri încercau sa pătrundă în aceste grandioase construcţii, adevărate epopei ale spiritului, care arătau cum spiritul se realizează pe sine, ajunge să-şi simtă propria lui incerioritate, creînd lumea, şi cum aceasta izbuteşte să se reprezinte pe sine însăşi în conştiinţa omului şi în formele succesive, istorice, ale culturii lui. Conceptul kantian al conştiinţei active, sprijinit de

'datele ştiinţelor istorice, îmbogăţite în romantism, stă la baza irnarilor sistematizări filozofice în care încercam să pătrund la începutul studiilor mele.

Autoritatea acelor sistematizări rămăsese atît de mare, încît se putea semnala preocuparea constantă de a salva prin-
I ciptile lor fundamentale cu ajutorul constatărilor făcute de
' noile ştiinţe filozofice. Prin Herbart, şi după el, idealismul post-kamian devine psihologism. Spiritul, conştiinţa sînt de fapt realităţi psihologice şi ştiinţa consacrată studiului acestora, psihologia, părea în drept să răspundă tuturor problemelor filozofice. Totul se psihologizează la un moment dat; logica, estetica, morala, teoria cunoaşterii. Toate problemele puse de aceste discipline filozofice şi de altele sînt studiate cu mijloacele psihologiei şi soluţiile sînt aşteptate de la observarea conştiinţei individuale şi a chipului în care se înlănţuiesc fenomenele ei. Psihologia devine psihologism. întregul cîmp al cercetărilor psihologice era dominat de marea personalitate a lui Wilhelm Wundt, care făcea să profite lucrările sale de noile cîştiguri ale fiziologiei moderne şi de metodele experimentale introduse de către Fechner. Wundt ajunsese însă la un concept psihologic fundamental, transmis prin Herbart. un concept foarte apropiat de ideea kantiană a conştiinţei active şi care părea s-o confirme pe aceasta : ideea *apercepţiei.* Tot ce se petrece în conştiinţă este fapt de apercepţie, adică selecţie, asimilare cu datele mai vechi ale conştiinţei, structurare a datelor provenite din lumea obiectivă. Apercepţia este activitatea continuă a conştiinţei, act de voinţă. Prin Wundt, psihologismul devine voluntarism. Cînd formulez aceste idei nu pot să nu-mi aduc aminte de acel care, prin scrierile şi cursurile sale, le-a răspîndit în junii lui, a creat interesul pentru cunoaşterea izvoarelor originale, Ie-a îmbogăţit în parte : fostul meu profesor C. Radulescu-Motru, filozof kantian, elev al Iui Wundt.

Singurul studiu al conştiinţei individuale a apărut la un moment dat insuficient, pentru ca alături de aceasta se impunea din ce în ce mai mult ideea realităţii sociale. Wundt însuşi a simţit că raza cercetărilor sale, aşa cum le întreprindea în laboratorul de psihologie, nu se întinde mult departe de fenomenele psihice în imediată conexiune cu acele studiate de fiziologie. De aceea, reluînd îndrumări mai vechi, desprinse din Herbart si din lucrările elevilor acestuia, Lazarus şi

Steinthal, a întregit studiile de psihologie fiziologică ţi de osihologia omului ţi a animalelor, prin vasta sa sinteză de psihologia popoarelor *(Volkerpsychologie).* Abia această nouă disciplină putea oferi cadrul studierii fenomenelor sufleteşti complexe şi superioare, aţa cum apar în creaţiile culturii : limba, religia, morala, arta etc.

Din Franţa venea, prin contribuţia lui E. Durkheim ţi ca o consecinţă mai îndepărtată a pozitivismului, ideea conştiinţei sociale, înţeleasă ca o realitate obiectivă, un lucru, *res,* prin puterea ei de a conduce, de a limita ţi uneori de a i se opune individului. Durkheim şi elevii lui au dat o întinsa aplicare ideii conştiinţei sociale în diferitele ramuri ale cercetării • filozofice. Toate formele culturii erau studiate în funcţiune de societatea pe diferitele ei trepte, (a diferitele niveluri ale dezvoltării ei. Fenomenele psihologice eTau înţelese ele însele în condiţionarea lor socială. Psihologismul era înlocuit prin sociologism..

Dacă reflectez acum la curentele de idei care se încrucişau în timpul studiilor mele, mi se pare că toate împreună tindeau să impună problema culturii şi a istoriei pe primul plan al interesului filozofic. Era aci tot o urmare a kantismului şi a sistemelor idealiste post-kantiene. Cele trei critici ale Iui Kant puseseră pe rînd problema posibilităţii cunoaşterii adevărului, a faptei morale, a aprecierii frumosului, adică cele trei mari valori ale culturii. Problema istoriei lipsea însă din sistematizarea kantiană, ca din toate filozofiile vechiului regim. După marea revoluţie burgheză în Franţa, realitatea istorica nu mai putea fi nesocotită de oamenii care asistaseră la prăbuşirea absolutismului francez. Problema istoriei se impune deci în filozofiile romantice, apoi în scrierile epocale ale lui Karl Marx. Cercetările filozofice mai noi puneau în evidenţă acum conexiunea dintre problema istoriei şi a culturii. Studiile istorice, care luaseră o dezvoltare atît de mare în secolul al XlX-lea, cereau stabilirea bazelor lor metodologice, adică ceva analog cu ceea ce Kant obţinuse mai înainte pentru Ştiinţele exacte, pentru mcrala şi pentru csretică. Ncokantienii încearcă această lucrare şt astfel se stabileşte, de pilda de către H. Râckert, distincţia dintre metoda generalizatoare operantă în ştiinţele naturii şi metoda individualizatoare, activă în ştiinţele istorice. Se arăta apoi că faptul istoric se precizează ca fapt de cultură, ca o realitate care

conţine sau stă în legătură cu o valoare a culturii. Din preocupările în legătură cu metoda în istorie apăruse şt lucrarea lui A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei* (în versiunea franceză *La tbeorie de l'bistoire,* 1906), opera cea mai cunoscuta în mişcarea filozofică internaţională dintre lucrările vreunui cugetător român. Noţiunile de ştiinţe ale naturii şi ale spiritului *(Geuiesitissenschafeen),* acestea din urmă numite uneori ţi ştiinţe ale culturii *{Kulturwissemckaften),* sînt roade ale aplicării kantismului la fundamentarea cunoaţterii istorice şi a tuturor disciplinelor care lucrează cu ideea de valoare. Cum vor fi studiate ştiinţele spiritului sau - ale culturii ? Cum trebuie sa înţelegem valoaTea ? Iată două întrebări care au urmărit insistent pe cei ce au studiat filozofia în jurul primului război mondial.

în ce priveşte istoria, pozitivismul impusese metoda stabilirii exacte a faptelor trecutului, prin utilizarea critică a izvoarelor, apoi stabilirea legăturilor dintre aceste fapte. Cred că A. D. Xenopol făurind conceptul *seriilor istorice* a descris de fapt procedeele ştiinţei istorice în faza ei pozitivistă. O altă caracteristică a istorismului pozilivist a stat în aceea că succesiunea faptelor era totdeauna urmărită înlăuntrul unui singur domeniu. Au rezultat asifel aşa-zisele *istorii interne,* adică istoria economiei, a dreptului, a moralei, a religiilor, a literaturii, a artei, a filozofiei, toate acestea urmărind generarea succesivă a faptelor respective, dar fără preocuparea de a surprinde legăturile dintre diferitele domenii şi ale tuturor împreună cu societatea în care ele se dezvoltă şi pe care o exprimă. în vechea universitate dobîndea înriurire ideea, provenind de la W. Dilthey. a structurilor spirituale. în cărţile numeroşilor filozofi germani ai istoriei puteam urmări felul cum se grupează feluritele manifestări ale culturii în interiorul unei anumite societăţi sau al unei anumite epoce, dar fără să se arate alt factor mai adînc care produce această grupare şi dobtndeşte expresie prin ea, decît *mitul* dominant al fiecărei culturi în parte, adică grupul de sentimente şi reprezentări religioase presupuse a sta la originea tuturor culturilor. De fapt, în felul acesta, se menţinea ideea provenind din secolul al XVIII-lea ţi transmisă romantismului, ideea că în religie sta celula germinativă a tuturor concepţiilor omeneşti. Au luat astfel naştere o serie întreagă de tipologii ale culturilor şi o teorie generală a morfologiei culturii, pe care

într-o vreme le-am studiat cu de-amănuntul. Mi-aduc aminte impresia încercată cînd am citit cartea atît de răsunătoare a lui Qswald Spengler, *Der Vntergang des Abendlandes,* în care culminează străduințe ca cele descrise mai sus şi în care sînt descrise diferitele culturi de însemnătate mondiala, ca nişte organisme naturale sau ca nişte opere de artă, între care n-ar exista nici o legătură şi a căror succesiune n-ar indica nici un sens. Activitatea de.cultură a omenirii apare în sinte2a lui Spengler ca un joc steril, ca un *lusus naturae,* pe care Ia fiecare etapa o aşteaptă moartea. Excluderea oricărui gînd de finalitate în filozofia istoriei lui Spengler nu m-a putut cuceri niciodată.

In ce priveşte ideea de valoare, psihologismul şi sociologismul contemporan nu puteau produce decît înțelegerea valorii ca reflexul azvîrlit peste lucruri de tendințele individuale sau sociale care se îndreaptă către ele. Dar pe calea acestor explicări nu se putea trece dincolo de relativismul şi scepticismul etic şi estetic, căci tendințele şi interesele omeneşti găsindu-se în permanentă schimbare, valorile n-ar avea mai multa stabilitate decît acestea. Ne găseam deci într-un moment asemănător cu acel al sofismului antic. Cum îl puteam depăşi ? Era căutată o valoare superioară şi stabilă care să le determine pe toate celelalte. Unii credeau că o pot descoperi în *viața:* are valoare tot ce dezvoltă şi exaltă vitalitatea. Astfel de idei ne veneau din scrierile lui Nietzsche, un filozof care absorbise, din vechile Iui izvoare greceşti, relativismul sofistic, împreună cu vitalismul orgiastic al culturii prehomerice. Mărturisesc atracția pe care a exercitat-o acest filozof asupra mea. Incisivitatea aforismelor sale, facultatea luî de a surprinde actul de viață şi voință ascuns în toate formele culturii, pornirea lui romantică de a urca pînă la originele cele mai îndepărtate ale civilizației, îmi produceau un fel de beție intelectuală. Mă cufundam apoi în *elanul -uitai* al lui Bergson^ părîndu-mi-se că sesizez factorul cel mai adînc al creației în natură. Filozofia devenea senzație. M-am trezit din aceasta beție numai atunci cînd am înțeles că postularea vieții ca valoare supremă autoriza nu numai toate demisiunile cugetării, dar şi revărsarea cea mai bestială a vitalității, cu toate denegațiile ei în paguba culturii şi a civilizației.

La Facultatea de filozofie şi litere din Bucureşti am studiat sub conducerea lui C. RăduIescuMotru, minte productivă, foarte la curent cu cercetarea modernă, caracter uman. P. P. Negulescu, om studios şi talentat, era un gînditor pozitivist. Filozofia era pentru el ansamblul, pentru a nu spune agregatul, rezultatelor celor mai generale ale ştiințelor exacte. Ne deschidea unele perspective asupra ştiințelor moderne ale naturii, dar îi scăpa lumea valorilor şi a culturii. Mihail Dragomirescu preda estetica într-o sistematizare originală, dar alimentată de sursele post-kantiene, printre care acele cuprinse în *Lumea ca voință şi reprezentare* a lui Schopenhauer devenise şi pentru noi un izvor esențial, ca pentru atîți tineri\ români de Ia Maiorescu şi Eminescu încoace. Ovid Densusianu , ne aducea exemplul unui savant riguros şi al unei minți cu' larg orizont, foarte deschisă pentru noutate, în cursurile sale de istoria limbii române, de folclor, de literaturi romanice. Clasicismul părea cam ostenit la Universitate. Păstram deci cele mai bune îndrumări clasice de la profesorul de latină din liceu, Hildebrand Frollo, şi căutam să le dezvolt şi să le fructific prin cercetare personală.

Cînd am plecat, în primăvara anului 1920. la Viena. am găsit acolo o universitate care căuta să se refacă din marile încercări ale războiului. Plecam să studiez psihologia. Motru îmi dăduse recomandația să *urmăresc* şi doctoratul în medicină, dar această idee s-a pierdut pe drum. La Viena, laboratorul de psihologie n-avea o mare dezvoltare. La Universitate, mai existau cîțiva psihologi din şcoala lui Brentano şi, deşi neoscolastica acestora nu se potrivea cu îndrumările mai noi, aflam la ei o sistematizare de noțiuni cu precizări subtile care mi-au folosit. Emil Reich făcea cursuri de estetică literara. Joseph Strzygowski preda istoria artei cu perspective îndepărtate asupra originei „artei nordice". Cursul său despre metodele de analiză a unui tablou sau a altui monument de artă ne înzestra cu cunoştința unor categorii stilistice, întrucîtva înrudite cu acele predate de Wolffh'n la Miinchen. LJn admirabil pedagog universitar, cu o foarte întinsă stăpînire asupra tuturor domeniilor filozofiei, era Wilhelm Jerusaiem Murise Dvorak, marele cercetător al barocului, dar cărțile lui erau în toate mîinile. începuse faima lui Sigmund Freud, profesor al Facultății de medicină.

Cînd, de la Viena, am trecut la Tiibingen, am aflat aici o universitate şi o aşezare de viață care satisfăceau toate înclinările mele romantice. Mă găseam în locul unde studiaseră

altădată Hegel, Schelling si Hdlderlin. Pe malul Neckarului se vedea încă turnul în care acesta din urmă trăise anii lungi ai crepusculului său. Evocam trinitatea acelor prieteni iluştri ţrecînd pe sub zidurile seminarului teologic, vestitul *Stift.* O parte din cursuri se ţineau în noul local al Universităţii, pe Wilhelmstrasse, dar o alta în vechea *Aulă,* unde predaseră altădată Uhland şi Friedrich Theodor Vischer. Acum ascultam pe Erich Adickes, filozof panteist, editor al operei postume a lui Kant. Constantin Ritter, care adusese metode filologice noi în lucrarea de datare a dialogurilor platoniciene, preda filozofia veche. Konst. Traugott Osterrekh făcea cursuri de psihologie patologică şi arăta interes pentru fenomenele parapsihologice, pe care le trata în spirit ştiinţific riguros. La Facultatea de medicină, Kretzschmer făcea prelegeri despre caracterele omeneşti în legătură cu structura somatică. Am avut mai inult de-a face cu romanistul Haas, care preda limba franceza veche şi, în cursurile sale de istoria literaturii franceze, dădea un loc mai întins epocelor mai vechi ale istoriei literare. Am ascultat cursuri de germanistică, de istoria artei, de pedagogie, de istorie, cu acea pornire de a îmbrăţişa totul, căreia i-a trebuit -multă vreme pentru a se fixa şi a se specializa.

Profesorul de care m-am legat cu deosebire a fost Karl Groos, care se găsea acum în faza a doua a cercetării sale. îşi cîştigase un renume solid prin studiile sale asupra jocului la oameni şi animale, asupra plăcerii estetice pe care o punea în legătură cu fenomenul *imitaţiei interne (die innere Nacb ahmung).* Era un reprezentant al curentului simpatiei estetice *(Einfiiblung)* care, prin lucrările îuî, ale lui Volkelt, ale lui Lipps, domina încă cercetarea estetică a vremii. Karl Groos era oarecum tipul filozofului psihologist. Toate problemele filozofiei deveneau pentru cl probleme ale psihologiei. în perioada mai noua a cercetării sale se consacrase problemei portretului psihologic ' (Bismarck, Metternich), urmărise datele senzoriale în operele mai multor poeţi (Goethe, Schiller, Shakespeare, Wagner); ba chiar sistemele filozofice erau studiate de el după tipul lor de construcţie, analizat cu metodele psihologiei. Făcea cursuri din toate domeniile filozofiei, prezentîndu-le în lumina directivei lui fundamentale. în seminarul Iui, citeam pe clasicii filozofiei, cu analize de conţinut şi

<)e izvoare şi cu o metodă exacta de extragere a tuturor implicaţiilor textului, care mi-a folosit mult.

Cursurile şi lucrările lui Karl Groos veneau în întîmpinarea directivelor cu care venisem din ţară. Şi cum profesorul meu recomanda studenţilor teme legate de ceea ce el numea *psihologia literaturii,* am încercat în teza de doctorat o aplicaţie a metodei lui în studiul tratatului lui Schiller despre *Poezia naivă şi sentimentala,* fn care descopeream un caz de folosire a ficţionalismului în problema valorificării estetice. Comparaţia dintre poezia antică şi modernă provenea din discuţiile literare de la sfîrşitul epocei clasice *(la querelle des anciens et des modernes),* dar era rezolvată de Schiller într-mn spirit mai apropiat de istorismul modern, atent la individualitatea formelor de cultură. Schiller nu se mai întreba, ca vechii francezi, care din cele doua varietăţi de poezie era superioara celeilalte, ci le înţelegea în legătură cu cele două forme posibile ale raportului omului cu natura, caracteristice celor două momente ale culturii omeneşti. Poezia antică exprima împăcarea naivă cu natura ; poezia modernă exprima, în idilele, în satirele, în elegiile sale, conflictul neliniştit al omului modern cu natura şi societatea. Dar după ce stabilea această tipologie, Schiller abandona principiul care îl ajutase s-o construiască, deoarece trebuia să găsească poeţi sentimentali în antichitate (ca Ovidiu şi toţi elegiacii latini) sau poeţi naivi în epoca modernă (ca Moliere sau Goethe). Schiller folosise deci o ipoteză fictivă, ca acele pe care Vahinger (în *Pbilosophie des Als Ob)* le identificase în domeniul tuturor ştiinţelor. Lucrarea epocală a lui Vahinger reprezenta un moment al psihologizării metodologiei ştiinţelor. Ea era bine văzută şi adeseori recomandată de Groos. Teza *Das Wertungsproblem in Schillers Poetik,* 1924, aducea, împreună cu constatări ca cele de mai sus, mărturia interesului pentru problemele de istorie literară, de estetică, de morfologia culturilor, de teoria valorilor, adicl tot atîtea domenii care, de aci înainte, aveau să ma rerie multă vreme.

Mi-este foarte greu să vorbesc despre toate lucrările mele, mai întîi din pricina varietăţii lor. Apoi, un cercetător care se găseşte încă în activitate şi n-a terminat să-şi pună de acord observaţiile şi ideile, se poate înţelege pe sine mai puţin decît o poate face cineva care îi consideră opera ca pe un lucru exterior. Cunoaşterea presupune eterogenia dintre subiect

şi obiect şi nu aste o barieră uşor de înlăturat faptul de a trebui să vorbeşti despre unele lucruri ca despre nişte evenimente ale subiectivităţii tale, deci fără perspectiva clară şi liniştită din care putem privi ceea ce stă în afară de noi. Daca ceea ce am publicat în decurs de patru decenii va continua să intereseze, este probabil că se vor găsi şî cercetători îndemnaţi să studieze toate acele numeroase şi variate contribuţii, prin care am luat parte la mişcarea ştiinţifica a ţării într-o epocă destul de lunga. Mie nu-mi este dat să notez aci decît, împreună cu evocarea curentelor de idei contemporane, motivul intim al cercetării mele şi să ajut astfel lucrarea de caracterizare pe care alţii o pot face mai bine.

Am amintit şi mai sus pornirea de a îmbrăţişa ansambluri largij_mai_puternică în.mine dectrtendinţa deamă limita şi "de a mă specializa. întreaga ştiinţă modernă a fost însă rodul specialităţilor. îndată după perimarea marilor sinteze ale romantismului şi pe măsură ce triumfau noile meiode de observaţie şi de descriere ale pozitivismului, cercetarea nu mai considera decît fragmente izolate ale realităţii. Acum cîţiva ani, într-o dîscuţie filozofică, s-a observat că cunoaşterea ştiinţifică este totdeauna fragmentară. Dar tot atunci s-a replicat cu ideea venită din tabăra dialecticii că o simplă cunoaştere fragmentară, lipsită adică de perspectivă către totalitatea lucrurilor, n-are aproape nici o valoare teoretică. Este punctul de vedere care m-a călăuzit şi pe mine. Am aspirat totdeauna către o zare mai întinsă ; m-3 însufleţii tendinţa de a plasa diferitele teme ale studiului în totalitatea care le putea cuprindeîn chip firesc. Am căutat să combat în mine însumi şi în alţii îngustimea privirii, lipsa de perspectivă, dar pentru acest motiv nu m-am simţit mai puţin obligat de a îmbogăţi" baza de fapte a generalizărilor şi de a perfecţiona metodele de observaţie. Am încercat să folosesc tot ceea ce a adus pozitivismul în domeniul stapînirii faptelor, dar în acelaşi timp să-1 depăşesc, printr-o cuprindere mai largă a lor. Aceasta a fost una din tendinţele devenite mai limpezi pentru mine în cursul cercetării.

într-o primă epocă, domeniul meu a fost estetica. Dintre toate curentele esteticii occidentale, în care am încercat să ma orientez prin cunoaşterea cît mai completă a izvoarelor, mi s-a părut că direcţia metodică cea mai acceptabilă o constituie curentul *esteticii si ştiinţei artei (Aestbetik und*

allgemeine Kunstwissenscbaft), aşa cum o preconizase Max Dessoir, Emil Utitz. Sintezele de estetică provenite din romantism, epocă în care estetica a produs mari rezultate, dădeau o filozofie a artei, conceptul ei teoretic, şi regăseau realitatea concretă a artei, urmărind dezvoltarea acelui concept în istorie. Schelling şi Hcgel erau convinşi ca pe simpla cale a speculaţiei dialectice poate fi refăcută întreaga varietate istorică a artei. Dar după progresele unor discipline particulare, ca istoria artei, etnografia, preistoria, folclorul, psihologia, toare ştiinţele sociale, speculaţia romantică nu mai era suficientă. Devenea evidentă ideea că plăsmuirea estetică foloseşte toate elementele culturii, **le** introduce în sinteza ei, încît opera de artă trebuia studiată atît în ea însăşi, ca pură organizare formală, cît şi în toate legăturile ei cu interesele extraestetice ale omului şi ale societăţii. De aci nevoia de a dubla vechea *estetică,* prin mai noua *ştiinţă a ariei.* în *Estetica, 2* voi., 1934-19J6, am adoptat acest punct de vedere, prezentînd mai întîi opera de artă în planul ei autonom estetic, adică în forma organizării ei, apoi în planul eteronomic, adică în legăturile şi influenţa ei asupra societăţii, apoi în planul pantonomic, adică în felul în care ana îmbogăţeşte şi înnobilează cultura materială a societăţii. Studiului operei de artă îi făceam să-i urmeze apoi studiul creaţiei şi receptării artei. Una din ideile fundamentale aHc *CiUlk'd* a*"fost aceea"ca opera "ele"arta, ca produs al transformării unui material, se deosebeşte de toate celelalte forme ale muncii omeneşti, prin aceea că atinge perfecţiunea produselor naturii. Operele tehnicii nu sînt niciodată perfecte şi dc aceea se înlocuiesc unele pe altele, într-o străduinţă continuă de a atinge perfecţiunea. Artisiul este însă autorul unei lucrări perfecte şi aceasta nu poate fi înlocuita, împrejurarea a fost recunoscută de Goethe. atunci cînd spunea ca „arta se găseşte totdeauna la scopul *ci".* Dar dacă arta este opera perfectă **a** muncii, se înţelege că munca omenească, oricare dintre formele ei, trebuie să se străduiască **spTe** condiţia artei. întrezăream astfel o epocă îndepărtata **a** civilizaţiei în care toate muncile omeneşti să ia forme artistice şi muncitorul să obţină conştiinţa unui artist prin dăruirea entuziastă către lucrarea sa finita şi armonioasă. Eliberarea muncii ar atinge atunci punctul ei cel mai îndepărtai. Unele din temele acestei desfăşurări de gînduri le-am formulat si în memoriul *Sur l'idee de perfection dans l'art,* comunicat

Congresului de Estetică, ţinut la Paris, in august 1937, şl publicat în actele acestui congres. Am cunoscut, în această împrejurare, pe Victor Basch, profesorul de estetică al_ Universităţii din Paris, unul din cei mai buni cunoscători ai esteticii lui Kant, pe care memoriul meu l-a interesat prin părţile consacrate interpretării kantiene. Paul Valery, care a făcut cîteva apariţii Ia lucrările congresului, ca un om de pe atunci obosit, a fost interesat de concepţia artistului *faber,* înrudita cu propria lui concepţie. Venise ţi Emil Utitz, pe atunci profesor al Universităţii germane din Praga, cu care m-am putut regăsi pe terenul îndrumărilor „ştiinţei artei". Max Dessoir. care prezidase congresul anterior de estetica, la Berlin, nu putuse veni. Mai tîrziu am intrat cu el în corespondenţă ţi revista lui, *Zeitscbrijt fiir Aesibetik und allgememe Kimstr.:issenscbaft,* a publicat un articol al meu asupra esteticii româneşti şi o recenzie a lui N. Bagdasar asupra *Esteticii* mele.

Nu pot relua aici toate temele acestei lucrări care, deşi a avut trei ediţii, a rămas oarecum necunoscută. Numai aşa se explică faptul că adeseori critici improvizaţi şi superficiali au caracterizat concepţia mea drept „autonomistă". Una dintre temele esenţiale ale *Esteticii* a fost însă ideea că în formele organizării ei esietice, ana introduce toate valorile culturii şi că, prin conţinutul ci extraestetic, arta dobîndeţte expresivitate umana, ia parte la mobilismul vieţii istorice şi exercită marea ei putere asupra societăţii. *Eitetica* se pronunţă de mai multe ori împotriva curentelor^*puriste,* care în epoca elaborării ci, prin lucrările lui Paul~Valery şi H. Bremond, atrăgeau multe spirite. Poziţia mea era anunţată, deşi nu deplin limpezită, încă din lecţia de deschidere a cursului început la Universitate în 1927, *Eternitatea şi vremelnicia arcei,* reprodus apoi în volumul *Arta şi frumosul,* 1931. Faptul că, în ciuda insistenţelor depuse, lucrurile au putut fi prezentate în chip contrariu felului in care le înfăţişasem eu însumi, îmi arătau greutăţile unui autor de a se face înţeles. Dar în loc de a revent şi de a lupta pentru a face poziţiile mele cu totul limpezi, am urmărit zîmbind drumurile falsei interpretări, convins că ele sc \OT_ lichida de la sine. Trebuie sa recunosc aici un neajuns al firii mele, înclinată mai mult spre cunoaştere şi contemplaţie decîi spre acţiune. Ori de cîte ori m-am simţit deci rău înţeles, n-am căutat să răspund, socotind că pot da o întrebuinţare mai bună timpului, făcînd să înainteze adevărurile

mele, decît sa rectific greşelile altora. M-am lăsat deci rareori tîrit în polemici şi n-am tresărit cu mînie decît atunci cînd mi s-a părut că onoarea mi-a fost lezată şi cînd am văzut nedreptatea în jurul meu. Astăzi îmi apare mai limpede că un cercetător are datoria nu numai să îmbogăţească ştiinţa, dar ţi să apere şi să impună adevărurile care i s-au lămurit.

In *Estetica* rezervasem un capitol ideii de valoare. Am arătat şi mai sus cum această idee stătea în centrul sferei de probleme a noilor ştiinţe ale spiritului. Apărea astfel ultima formă a interpretării kantiene, direcţia neokautismului. Filozofia lui Kant, expusă în cele trei *Critice* ale sale, începuse a fi înţeleasa ca o filozofie a valorilor abia în vremea din urmă, sub influenţa şcoalei din Baden. Această şcoala menţinea problema axiologică în centrul preocupărilor. Exista însă o mare varietate de păreri în ce priveşte felul de a înţelege valoarea. Centru psihologişu, valoarea era obiectul unei dorinţe, un lucru care a satisfăcut o tendinţă de-a noastră şi pe care, pentru acest motiv, îl dorim. Se înţelege ca, în lumina acestei concepţii, valorile culturii erau ameninţate de relativizare. Căci tendinţele omeneşti se pot schimba ţi, atunci, ceea ce a apărut odată ca o valoare, pDate să-ţi piardă acest caracter în momentul următor. Lumea modernă era amenirtfaiă de o alunecare, ale cărei consecinţe ne era dat să le trăim curînd cu cea mai tragică uimire. Şi după cum, într-un moment asemănător al lumii greceşti, au apărut Socrates şi Platon pentru a reclădi măreţia idealurilor omeneşti, după impasul în care le condusese relativismul sofistic, tot astfel acum se produceau diferite încercări de a salva valabilitatea valorilor. încercarea se făcea tocmai cu mijloace platonizante. Influenţa idealismului platonic în constituirea metodei fenomenologice este cunoscută. Rupind cu inducţia pozitivistă, Husserl arătase ca realităţile ideale pot fi cuprinse prin acte speciale ale spiritului, prin, vestita *contemplaţie a esenţelor (Wesensschau),* care se poate dispensa de cunoaşterea cazurilor particulare. Aplicarea acestei metode în axiologie infirma conceptul relativist al valorilor şi le postula pe acestea ca nişte esenţe ideale şi obiective, sustrase oscilaţiilor subiectivităţii omeneşti. Citirea lucrărilor lui Max Seheler şi ale lui Nicolai Hartmann a constituit pentru generaţia mea un mare eveniment intelectual. Am stat şi eu sub înrîurirea acestor opere, prin care puteam depăşi neosofistica lui Nietzche. Mai ales cînd în Germania

hitleristă îmi venea ştirea nenumăratelor acte de denegare a dreptăţii, de cruzime, de înjosire a culturii, simţeam nevoia asigurării obiectivitătii şi valabilităţii valorilor. In 1934 publicasem *Idealul clasic al omului,* care analiza şi recomanda concepţia de viaţă formată în clasicismul antic, afirmat acum drept singura temelie fermă a culturii. Această mică scriere întrunea diferite studii în care se putea întrezări aderarea la programul umanismului european, printre care unul consacrat lui Vasile Pârvan, dispărut atunci de curînd şi care mişcase lumea noastră intelectuală prin exemplul austerităţii sale mîndre şi solitare, nutrite de cultura tragică a grecilor. Acum reluam problema cu mijloace filozofice mai noi.

La Congresul de filozofie din Paris *(Congre's Descartes),* ţinut cam în aceeaşi vreme cu congresul de estetică, amintii mai sus, am prezentat comunicarea *Origine et validite des zaleurs,* în care de fapt punctul de vedere psihologist nu este abandonat. Valoarea îmi apărea încă drept un concept relaţional, drept expresia unui acord între eu şi lume, cu adaosul ca această relaţie are o valoare obiectivă, deoarece ca exprimă o posibilitate umană de care spiritul poate avea nevoie oricînd şi pe care el o poate înţelege, chiar dacă n-o mai simte ca produsul unui act al subiectivităţii sale. Mi se părea deci că pot disocia între origina subiectivă a valorilor şi valabilitatea lor obiectiva şi generală. De fapt, acest mod de a pune problema urmărea asigurarea marilor tradiţii ale culturii, pentru care publicasem manifestul *Idealului clasic.* Cînd, în fine. războiul a izbucnit şi simţeam că baza morală a existenţei noastre se poate surpa oricînd, am reluat vechile gînduri. dindu-(e o forma sistematica în *Introducere în teoria valorilor,* 1942. Plecam în fiecare dimineaţă, pentru a-mi conduce băiatul la şcoala, apoi mă înapoiam făcînd mari ocoluri, în timpul cărora puneam la cale redactarea paragrafului zilei. Reveneam, şi apoi, în timpul zilei, redactam cu cea mai mare rigoare, fără incursiuni şi aplicaţii istorice, în stil fenomenologic, aţintit spre esenţialitate. A rezultat o mică scriere, foarte concentrată, una din cele mai intens gîndite pe care le-am compus vreodată. Nu voi încerca aci analiza acestei" lucrări, Sn care foloseam conceptele psihologiei empirice a lui Brentano şi şcoalei lui. Influenţa brentaniană se vădeşte şt în titlul întreg al acestei mici opere : *Introducere în teoria valorilor întemeiată pe observaţia conştiinţei.* Dar dacă renunţ

sa refac aici şiru] analizelor şi deducţiilor acesiei scrieri, vTeau să caracterizez rendinţa ei fundamentală. In general lucrare, despre valori tindea să asigure filozoficeşte tradiţia de cultută a umanismului, nu sa deschidă zarea către o vreme nouă. Această tendinţă corespundea stării mele de spirit de-atunci. înspăimîntată de prăbuşirea culturii. în tragica alarmă, doream sa contribui la menţinerea cuceririlor vechii culturi, descriind actele adecvate prin care putem cuprinde valorile, caracterizîndu-le pe fiecare în parte şi încereînd o ierarhizare a lor Nu-mi ascundeam conflictele care pot apărea între valori S' întte preferinţele acordate unora sau altora, adică toate conflictele care pot apărea în societatea omenească, dar afirmam că este datoria omului să-si extindă conştiinţa pentru a o face receptivă pentru toate valorik' culturii şi să-fi ducă lupta sn m> împotriva unora dintre ele, ci împotriva nonvalorilor.

Mai tîrziu. în reflecţiile grupate sub titlul *Filogeneza idealului,* scrise cam în acelaşi timp şi publicate apoi în *Transformările ideii de om,* 1946, împreuna cu alte articole de morală, arătasem că toate cuceririle etice, din lungul trecut de cui tură al omenirii, se integrează trepiat şi alcătuiesc ceea ce sc poate numi *general-omenescul,* deşi la fiecare etapă acele cuceriri etice sînt altfel grupate, altfel ierarhizate şi trecute sub cîte o altă dominantă. Antichitatea n-a cucerit idealul înţelepciunii pentru a-l pierde mai apoi ; nici puritatea omului creştin, nici simţul cavaleresc al onoarei, nici politeţea curteanului, nici oroarea de prejudecăţi, înţelegerea filozofică a vieţii, aprinsă în omul luminilor, n-au existat în zadar. Toate aceste idealuri ale omului s-au însumat în conştiinţa noastră morală, deşi fiecare din ele se colorează într-un mod deosebit prin însuşi faptul grupării în unitatea lor de azi. Această unitate multiplă a culturii omeneşti inspira tendinţa scrierilor mele din timpul războiului. în cartea citată mai scriam *Despre entuziasm* şi *Despre fidelitate,* adică despre sentimentul revelaţiei valorilor şi despre legătura pe care o contractăm cu noi înşine, pentru a nu pierde, pentru a păstra dc-a pururi semnificaţia lor umană. îmi întocmisem în acel timp o deviză : *Amor veteris mundi,* pe care, scrisă frumos, o ţineam mereu sub ochi. Temele noi ale muncii culturale nu erau nici măcar schiţate în scrierile melc din această vreme, peste caic am încercat curînd sa fac un pas mai departe.

Teoria valorilor este o parte integrantă a filozofiei culturii, partea consacrată idealurilor culturii. Despre filozofia culturii nu începuse să se vorbească decît în mişcarea filozofică mai nouă, deşi problematica culturii apăruse încă din antichitate în speculaţia sofiştilor, apoi a cinicilor, iar în vremea modernă J.-J. Rousseau îi dăduse o actualitate care nu s-a mai pierdut niciodată. Mai ales, după primul război mondial, cînd trecerea către o nouă orînduire socială în Rusia Sovietică punea atît de viu problema moştenirii culturale, reflecţia asupra culturii se impunea tuturor spiritelor. Lenin arătase că revoluţia socialistă va menţine toate marile achiziţii ale culturii mondiale. Dar fascismul, care apare puţini ani după instaurarea noii orînduiri în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, şi, în cele din urmă, fascismul german, care Tastuma cu atîta brutalitate punctul de vedere al culturii, negînd superioritatea inteligenţei creatoare de cultură şi proclamînd pe aceea a aspectului zoologic al omului germanic, a rasei Iui, cerea fiecăruia adoptarea unui punct de vedere lămurit.

Citeam în vremea aceea cu mare atracţie pe Thomas Mann şi cred că am fost unul dintre cei dintîi care au atras atenţia publicului nostru asupra operelor acestui mare scriitor. Tn (impui războiului, Thomas Marn nu stătuse prea departe de poziţiile imperialismului german, mai ales prin rezistenţa sa faţă de doctrinele progresului social, după cum o dovedeşte cartea *Die Betracbtungen eines Unpolitischen,* Dar perspectivele lui Thomas Mann păreau a se fi schimbai în marele său roman *Dtr Zaitberberg,* pe care în 192? îl luasem cu mine la Paris, citindu-l şi recitindu-l în odăiţa sărăcăcioasă a unu: hotel din rue de l'Abbe_de_T^Eaee^Eroul romanului, Hans Lastorp, suporta tentaţ)unea"~a doi maeştri, italianul Settcmbrini, reprezentant al unui liberalism latin, şi a lui Leo Naphta, fost elev al jesuiţitor, un reprezentant al doctrinelor reacţionare, figura enigmatică şi dubioasă, cum trebuiau să apară aiîtea in epoca hitlerismului. Hans Castorp sfărîmă în cele din urmă cercul vrăjit pe care îl menţinea în jurul său seducţia celor doi falşi profeţi şi coborînd să lupte în marea învălmăşeala a războiului care începuse, deşi se pregăteşte să moară, simte că a optat pentru viaţă. Urmăream dezvoltarea tînărului Hans Castorp, nenumăratele lui experienţe de natură şi cultură, cu sufletul la gură, pentru că în fond problemele lui erau ale mele şi soarta Iui ar fi putut deveni a mea. *Der '/auberberg* este una din cărţile cele mai mari ale vremii noastre ; în formele ei romaneşti, este confruntarea cea mai profundă a conflictelor de idei şi de sensibilitate în epoca de la începutul secolului nostru. De cînd l-am citit în odăiţa din Paris, n-a fosr pagină de-a lui Thomas Mann care să nu-mi fi trecut sub ochi şi cuvîntul său a fost aşteptat de mine ca acela al unui învăţător. în Germania, dar continuînd un interes ivit de timpuriu, mă adîncisem în lectura marilor ruşi ai secolului al XlX-lea şi al XX-lea. Citisem pe Puşkin, pe Gogol, pe Saliikov-Scedrin, pe Ostrovskî, pe Turghemev, pe Gonciarov, pe Korolenko, pe Cehov, pe Gorki, de mai multe ori în toate operele sale pe Leon Tolstoî, dar mai ales pe Dostoievski, fascinat de admcimea şi precizia analizelor sale şi zguduit de acea teribilă imaginaţie a suferinţei umane, despre care îmi spuneam că va contribui în mod substanţial sa răstoarne nedreptatea şi înjosirea. Mesajul realismului rus este unul din cele mai puternice adresat omenirii moderne şi nu esie cu putinţă a înţelege iot ce s-a întîmplat în lume tară a nu ţine seama de el. Octavian Goga a povestit odată cum lectura lui Dostoievski i-a provocat o criza morală în care i-au devenit mai limpezi şi mai săgetătoare toate conflictele sociale şi naţionale ale tinereţii lui. Am auzit această mărturisire din gura lui Goga şi, ascultîndu-l, îmi spuneam că acesta trebuie să fi fost sentimentul multor tineri ai lumii, în epoca extraordinarei difuzări mondiale a operelor lui Dostoievski.

Acum, la Paris, şi mai tîrziu, citeam pe Paul Valery, atras de armonia prozei lui. Mi se părea că găsesc in expunerile sale ceva din metoda reducţiei fenomenologice în tratarea diverselor probleme de filozofic şi estetică, un dar de a cuprinde esenţialul, eliberat de toată povara erudiţiei moderne, care refăcea pentru noi un moment cartezian. Dar ce drum îmi deschidea Paul Valery ? Marile lui clarităţi luminau un peisaj polar, o lume a îngheţului. Monsieur Teste al lui îmi înfăţişa drama inteligenţei pure, flij mesaj uman Am expus într-un studiu, publicat apoi din nou in voIuinuT"/'(Vo2o//e *ţi poezia,* 1943, fondul de dezolare, sentimentul pesimist de viaţa al construcţiei lui Valery. Acest gînditor a formulai elememelc crizei spiritului occidental, dar n-a propus nici un drum al ieşirii din mrejele ei. Valery este un filozofia! decadentei. Uneori mi se lămurea ceva ca o incredereirT"iuetodeTe^exacte ale in-

teligenței tehnice, o filozofie inginerească. Dar inginerii alcăj tuiesc şi execută proiecte, dar nu pot ei singuri să stabilească țintele morale ale omenirii. Citeam în acelaşi timp pe Proust, pe Andre Gide. Marcel Proust a renovat formula romanului conten"upo7^n~^iTlmbogățit cunoaşterea psihologica a omului, coborind în interstiții, în spațiile microscopice neexplorate mai înainte de psihologi şi romancieri. Viziunea lui prezintă analogii cu aceea aplicată de kiologii moderni in studiul organismului fizic. Această viziune se întemeiază pe o înțelegere a omului, asemănătoare cu fiziologia interstițiilor şi umorilor, după cum am încercat să arăt în introducerea traducerii româneşti a marelui roman al lui Proust. Sufletul acestui serilor se aprinde de iubirea anei, a frumoasei şi vechei lui patrii franceze, dar aceste simțiri nu mîngîie profunda lui melancolie, mizantropia şi blazarea lui de om de lume. Cit despre Andre Gide, citeam tot ce publica în volume sau în *La Nouvelle revue țrancaise,* parcursă in fiecare număr al ei, dar cu aceleaşi concluzii cît priveşte carențames^ului său. Luciditatea, penetrația, exactitatea lui conTiriuălnTia moraliştilor francezi. întrezăream în unele din operele lui Gide un ideal vitalist, o invitație spre ruperea legăturilor conformiste, un cult al libertății care devine absurdă atunci cînd ajunge la „actul gratuit", perspicacitatea lui intelectuală se asociază pe-alocuri cu un lirism exaltat ; dar fondul caracterului lui rămîne ezitant, este gata în orice moment să se întoarcă de pe drumurile lui şi să te abandoneze, încît acest scriitor sagace n-a putut deveni un îndrumător. Cei trei mari scriitori ai Franței, în epoca dintre cele două războaie mondiale, sînt figuri ale unei epoci de tranziție, sufletele care simt conflictele vremii, dar nu le pot propune decît fidelitatea față de tradițiile umanismului şi, în primul rînd. față de marile tradiții ale culturii franceze. Desigur că şi sub influența lor, propria mea poziție era orientată mai mult spre trecui, era marcată prin ataşamentul față de umanismul european, nu numai în *Teoria valorilor,* dar şi în nenumărate alte studii şi eseuri publicate în acelaşi timp. Thomas Mann prezintă afinități cu scriitorii francezi amintiți. Este şi el o personalitate a tranziției. Printre afectele lui cele mai stăruitoare întîmpinăm proasta conştiință a desfacerii de trecut, simțirea descompunerii clasei lui de mari burghezi, melancolia obsesivă a morții, refugiul într-o artă care nu vindecă, dar alină sufletul Iui

ulcerat, de pildă în muzica romanticilor şi a lui Wagner. Filozofia vieții cu rădăcini în Nietzsche intra şi în formula spirituală a lui Thomas Mann, ca şi în aceea a lui Gide. Dar în timp ce acesta din urmă îi dă o consecință în inconformismul personal, în recomandarea aventurii, în exaltarea lirică, Thomas Mann arată, la un moment dat, preocuparea de a o dezvolta într-o soluție valabila pentru întreaga omenire. De asemeni, ca toți scriitorii francezi discutați aici, Mann este profund legat de tradiția umanistă, este o verigă în lanțul ei. Dar spre deosebire de ei şi atunci cînd prăbuşirea culturii devine evidentă în propria Iui țara, pe care trebuie s-o părăsească, şi cînd în Germania lui Hitler se pregăteşte războiul cu valul lui de distrugeri şi moarte, Thomas Mann recunoaşie în socialism singurul mijloc capabil de-a--salva -viața şi cuitara. —Ciiiteru4- astoW, nedesp1irfft^e~tbă!c~"guT^ , pus de atîtca ori în situația de a se recunoaşte în sentimentele şi ideile lui, a ascultat cu o ureche foarte atentă acest avertisment.

Aş vrea să adaug aici, în această rapidă analiză a curentelor contemporane de idei, ceva şi despre psihanaliza lui Sigmund Freuch Am început să citesc operele lui Freud încă de la Viena şi am continuat să le studiez şi mai tîrziu, împreuna cu acele ale elevilor şi continuatorilor Iui, atras mai ales de numeroasele consecințe pe care ele le dădeau în atîtea domenii ale ştiințelor spiritului, în etnologic, în istoria civilizațiilor, în estetică, chiar în ştiința limbii. *Prelegerile de psihanaliza* ale lui Freud alcătuiesc o carte foarte bogată în idei. plină de îndemnuri noi şi sugestive. Este o sinteză cum nu se mai dăduse din epoca marilor sistematizări romantice, din care de Fapt descinde, dar scrisă din marea apropiere de faptele studiate a unui clinician. Influența psihanalizei lui Freud asupra culturii contemporane a fost imensă, şi opeiele marilor scriitori ai vremii, din rîndul cărora fac parte şi acei amintiți mai sus, n-ar putea fi înțelese, dacă n-am ține seama de această influența. Cred că psihanaliza a adus o contribuție de seama la opera de eliberare interioară a omultjj, de £libeiai£.de<.-suh ^fama părții obscure **3** conştiinței lui. Am spus că principala operă a lui Freud este o lucrare de tipul romantic, dar opera lui întreagă este şi o manifestare a iluminismului, a gîndiriî eliberatoare a omului. Voltaire ar fi apreciat-o. Psihanaliza a mijlocit omului de azi citirea mai clara în sine însuşi şi

l-a scuturat de persecuţja,. subconştientului sau. Psihanaliza a făcut să înainteze stăpTnirea ştiinţifică a vieţii, raţionalismul, cu un mare pas înainte şi a introdus liniştea cunoaşterii acolo unde se agitau în confuzie multe din teoriile şi superstiţiile omului arhaic. Dar curînd a trebuit să întregesc această apreciere şi cu mari rezerve, dintre care am formulat unele în *Psihanaliza si morala* din culegerea *Generaţie şi creaţie.* Liniştea, eliminarea conflictelor interne pe care le aduce psihanaliza par a nu fi folositoare creaţiei de cultura. Orice creaţie de acest fel, arta, filozofia, religia, pornesc din nevoia de a aplana un conflict, de 3 găsi o soluţie pentru una din dificultăţile vieţii şi înlăturarea acestora lipseşte pe creator de unul din resorturile cele mai importante ale faptei lui. Freud a înţeles bine origina conflictuală a creaţiei de cultură, dar de aci n-a tras consecinţele unui etician, ci ale unui medic preocupat numai de vindecarea bolnavilor săi. Este limpede apoi că conflictele omului cu sine însuşi nu sînt singurele existente şi că, alături de ele, apar acele impuse de orînduirea socială, de lupta dintre idei în munca de stăpînire teoretică a lumii. Pe acestea însă Freud, care scria în epoca psihologismului, nu le-a luat de loc în seamă. Există limite importante în psihanaliză, probleme pe care această disciplină nu şi le-a pus sau unele rezolvate de ea fără preocuparea de marile interese ale culturii. M-am depărtat deci de Freud şi, astfel, am putut să discut ideile sale cu deplină libertate critică în diferite puncte ale scrierilor mele.

Am avut curînd prilejul sa mă opresc mai cu stăruinţă asupra problemei filozofice a culturii. încă din 1930, am început să predau Ia Facultatea de litere din Bucureşti, în afară de obişnuitul curs de estetică, un curs de filozofia culturii. Cursul acesta, audiai de studenţii tuturor secţiilor facultăţii, îmi fusese încredinţat la propunerea lui D. Guşti, profesor informat, harnic şt deschis la ideile noi, cu care am lucrat mulţi ani de zile la facultate şi la revista lui, *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma sociala,* S-a produs la cursul de filozofia culturii, o neobişnuită^ afluenţă studenţească, cum nu mai mi se întîmplase la nici unul dintre cursurile melc, în general mult frecventate. Predam într-un an filozofia culturii în formă sistematică ; în anul următor reluam problema pe plan istoric, expunînd *Ideile fundamentale ale culturii moderne.* Acest din urmă curs n-a văzut niciodată lumina tiparului, dar a rămas

în fascicole litografiate după note stenoerafice destul de imperfecte. Cel diniîi curs l-am publicat în 1?44. sub titlul *Filozofia culturii,* încereînd să elimin particularităţile stilistice orale, dar izbutind numai pe jumătate în această încercare. Cum a doua zi după apariţie, întregul stoc de cărţi a ars într-unui din incendiile provocate de bombardamentul aerian german, editorul a publicat îndată o a doua ediţie uşor remaniată şi mai liberă de numeroasele greşeli de tipar ale primei ediţii. Pînă să ajung a închega o unitate sistematică, mi-am adunat întregul material şi astfel am putut publica în *Arhiva* lui Guşti, foarte iubitor de astfel de lucrări, o întinsă *Bibliografie a culturii,* in care titlurile erau grupate după probleme şi urmate de scurte analize şi de indicaţii relative Ia filiaţia ideilor. Era a doua lucrare bibliografică, dar mai dezvoltată, p^:are o dădeam după aceea din *Istoria esteticii. Texte alese,* 1934. Fiindcă parcursesem o mare parte a materialului, puteam schiţa şi istoria problemei moderne a culturii, în lunga dezvoltare de la J.-J. Rousseau la Nietzsche, cu unele concluzii sistematice. Este ceea ce am făcut în *Raţionalism şi istorism,* extras mai întîi din *Arhiva,* apoi publicat încă o dată în 1938. Războiul pusese în chip acut problema contrastului dinire concepţia progresistă a culturii, dominantă printre intelectualii francezi şi anglo-saxoni şi concepţia istoristă, precumpănitoare în Germania. După cea dintîi dintre aceste concepţii, cultura propune întregii omeniri scopuri comune, în sensul dezvoltării raţiunii şi a asigurării libertăţii şi egalităţii dintre oameni. Istorismul nu cunoaşte omenirea decît în forma individualizată a diferitelor naţiuni şi acestora nu le propune decît dezvoltarea originalităţii lor. De fapt, era reluată astfel dezbaterea dintre iluminismul francez şi romantismul german, aţa cum acesta îşi precizase tendinţele în epoca luptelor contra lui Napoleon şi a încercării lui de a unifica Europa după principiile liberalismului burghez, ieşit din marea revoluţie a francezilor. Contrastul acesta revenise în actualitate cînd cele două tabere din primul război al imperialismului simţiseră nevoia să-şi dea o justificare. Broşurile de propagandă publicate în strînga şi în dreapta Rinului îl reluaseră cu mare insistenţă. Thomas Mann, în prima etapa a cugetării lui, îl pusese la temelia cărţii sale amintite şi mai sus, *Consideraţiile unui apolitic.* După război, problema reapare în scrierile profesorilor şi savanţilor. Se angajează o polemică în care dîn partea

franceza îţi fac auzit cuvintul germaniştii francezi, un Ch. Andler (de altfel încă din 1915) în cărţile sale asupra pangermanismului, apoi P. Lasserre, E. Vermeil, E. Seillere. H. Massis (din punct de vedere catolic), cărora le răspund profesori germani, ca romanistul E. R_. Curtius. în acelaşi timp E. Troeltsch publica marea lui operă de sinteză, *Der Historismus und seine Probleme,* 1922. Ecouri ale acestei lupte de idei în ţara noastră se găsesc destule în ziarele şi revistele politice şi literare ale vremii, unde ele aşteaptă să fie studiate. Memoriul *Raţionalism şi istorism* se încadrează în aceste preocupări, cu rezultate pe care le expun aici pe scurt, fără referinţe, şi într-o forma mai doctrinară, deosebită de aceea a memoriului, unde expunerea păstrează caracter istoric şi critic. Nu puteam ramîne Ia raţionalismul iluminist, după ce neoumanismul german afirmase idealul său uman mult mai amp(ti. mai bogat, mai armonios. Nu mă puteam opri nici la istorism, după ce se văzuse că polemica lui împotriva conceptului umanităţii ca un corp solidar, cu idealuri comune, justificate separarea şi antagonismul naţiunilor, războiul. Arătam că istorismul, în marile sinteze ale lua Herder şi Hegel, nu se putuse constitui decît absorbind elementele fundamentale ale raţionalismului, prezentînd istoria culturii ca un proces unitar şi ascendent, deşi slujit Ia fiecare etapă a lui de spiritul unei naţiuni. Istorismul recomanda cunoaşterea acestui spirit, în originalitatea lui, şi îndrumarea întregii culturi după această cunoaştere. O Idee asemănătoare apăruse şi în discuţiile noastre de idei în jurul „specificului naţional", pentru care militau la Iasi. în *Viaţa românească,* G. Ibrăileanu şi M. Ralea. Afirmam eu însumi idealul originalităţii naţionale, dar mai mult ca o ţintă a muncii de cultură, decît ca un punct de plecare. întrebarea „cine sîntem, care este originalitatea noastră ?" se limpezeşte pentru fiecare popor abia prin operele lui numeroase, într-o lunga epocă de creaţie culturala. Popoarele cu un lung trecut, cu o întinsă şi bogată activitate, sînt şi acelea care dobîndesc o fizionomie precisă în concertul celorlalte popoare, îşi cîştigă originalitatea lor. Mă opream deci la o concepţie *activistă* a culturii, cu atît mai multe motive cu cît, luînd poziţie..fata de raţionalism şi istorism, dădeam temeiurile sistematice pentru care cultura îmi apărea ca o întregire a naturii, ca o umanizare continuă a naturii.

îmi dau seama că am expus aceste idei îinprunvutînd ceva cărţii care a întregit memoriul despre raţionalism şi istorism, *filozofia culturii,* îmi va părea totdeauna rău că am publicat această carte după note stenografice de curs şi ca nu am scris-o din nou, cu mai multe dezvoltări şi cu folosirea bogatelor referinţe, care îmi stăteau la îndemînă, aşa cum făcusem tn *Estetica. Filozofia culturii* conţine elementele unui sistem, începe printr-o teorie generală a culturii şi a valorilor, studiază apoi conflictele dintre valori şi posibilitatea unificării lor, apoi condiţiile materiale ale culturii, în fine mijloacele şi idealurile ei. Această din urmă parte, consacrată studiului idealurilor culturii, reia şi îmbogăţeşte ideile cuprinse în *Raţionalism şî istorism;* restul este nou. Nu pot referi aici desore toate ideile cuprinse *în* această carte. Mă voi mărgini si de data aceasta la caracterizarea tendinţelor ei generale. "Dezvoltînd o linie kantiană, am arătat, în *Filozofia culturii,* ca diferenţierea modernă a valorilor a fost una din condiţiile progreselor moderne în toate domeniile culturii. Cîtă vreme diferitele valori ale culturii au suportat autoritatea şi au primit îndrumarea lor de la una singura dintre valori, de pildă de la valoarea religioasă în epoca medievală, atît ştiinţa, cît şi alte multe valori morale şi sociale, au fost împiedicate în dezvoltarea lor. Diferenţierea şi autonomia relativă a valorilor, un proces început în Renaştere, a permis creatorilor de cultură să se concentreze asupra sarcinii lor ţi a asigurat marele avînt mai nou al creaţiei culturale. Autonomizarea valorilor în epoca modernă s-a însoţit însă ţi cu un mare neajuns, pe care nu mi-1 ascundeam. Această autonomizare a dus Ia izolarea valorilor şi pe slujitorii lor la pierderea perspectivei de totalitate asupra lumii şi vieţii. Problema „specialităţilor' moderne a fost una din acele care mă preocupau mai mult în această vreme. îi consacrasem un eseu în *Generaţie şi creaţie,* 1936, un volum în care adunasem şi alte „contribuţii la critica timpului". Reluam acum problema cu concluzia că, dacă specialitatea este una din condiţiile muncii actuale de cultură, specialiştii au totuşi posibilitatea ţi datoria sa recţştige punctul de vedere al totalităţii, să ajungă la plenitudine umană. Specialistul mărginit nu este un tip omenesc recomandabil; dar nici diletantul. Mi se părea că trebuie recomandat specialistul cu orizont, acela care aprofundînd poziţiile specialităţii sale şi folosindu-le în judecarea lumii şi

în conduita vieţii, izbuteşte să devină un om întreg. Un om întreg, construindu şi concepţia despre lume şi călăuzindu-şi viaţa după rezultatele obţinute în munca sa de specialitate, mi se părea a fi tipul omenesc pe care îl cereau vremurile noastre. O mare parte a *Filozofiei culturii* este consacrată întemeierii sistematice a acestui punct de vedere şi dovedirii faptului că oricare ar fi locul cuiva în munca de cultură a epocii, zarea cea mai largă asupra lumii îi rămîne deschisă.

întrebuinţez mereu cuvîntul „muncă" şi el este, în adevăr, acela care revine mai des în scrierile mele din acel timp. O impresie formată în mine, după înapoierea din Germania şi la întoarcerea din toate celelalte călătorii pe care le-am făcut în ţările din occidentul Europei, era că la noi s-a lucrat prea puţin. Nu constatam, străbătînd ţara, acea bogăue a inventarului naţional, acea dezvoltare a culturii materiale în jurul nostru, mărturia continuă a creaţiei omului şl a intervenţiei lui în natură, care mă izbise în alte ţari şi aş fi dorit-o la noi. Concepţia activistă a culturii, reluată în *Filozofia culturii,* se inspira din această constatare şi din sentimentul unei lipse, pe care aş fi dorit-o împlinită. Făceam această constatare şi simţeam această lipsă, cu o strîngere de inimă cu atît mai mare, cu cît îmi spuneam că faţă de insuficienţa culturii materiale, cultura spirituală a românilor făcuse mari progrese în secolul al XlX-lea. Am avut, în această vreme, mari scriitori, artişti şi savanţi, dintre care unii au dobîndir reputaţie mondială. învăţămîntul românesc a fost foarte bun şi oameni cu calificarea cea mai completă şi cea mai înaltă s-au putut forma în şcolile ţării. Pătura intelectuală româneasca s-a ridicat necontenit, în decursul ultimului secol şi jumătate, în timp ce structura socială a ţării şi civilizaţia ei materială provocau, printre intelectuali, sentimentul unei aspiraţii nesatisfăcute, a unei descumpăniri. Se poate spune deci că, pe cînd mulţi români urcaseră toate treptele culturii, clasele conducătoare, personalul politic, nu răspunsese sarcinii de înălţare socială a ţării, de înlăturare a injustiţiei seculare, de ridicare a claselor populare din condiţiile atît de primitive ale felului lor de viaţa, de înzestrare a ţării cu bunurile mai înalte ale civilizaţiei. Generaţia mea mai păstrează încă amintirea răscoalei ţăranilor în 1907 şi a ripostei care li s-a dat de către conducerea de stat, cu vehemenţa unui război purtat împotriva unui popor străin. Unul din sentimentele cele mai

stăruitoare în sufletul intelectualilor oneşti a fost deci sentimentul remuşcării sociale, pe care este interesant a-l urmări în scrierile poeţilor, ale cugetătorilor, ale savanţilor români ai secolului al XIX-!ea şi al XX-lea. Civilizaţia românească trebuia neapărat ridicată şi, astfel, *Filozofia culturii* preconiza •o concepţie activistă, pe care o deriva din prometeismul filozofilor şi poeţilor de la începutul secolului al XLX-Iea. Iată deci cum omul aplecat mai ales către temele cunoaşterii şi ale contemplaţiei venea să poposească într-o concepţie practică şi activă, să propună noi deprinderi de munca şi acea aspiraţie către măestrie, către împlinirea exactă şi cît mai desăvîrşîtă a sarcinii fiecăruia. Concluziile cărţii de filozofia culturii regăseau deci pe acele ale *Esteticii,* fiindcă ele rezultau deopotrivă din realitatea ţării, din trăirea ei cu preocuparea de a fi de folos, de a sluji. Ma gîndeam tot pe atunci să adîncesc, mai departe, principiile unei filozofii a muncii. La Belgrad, în 1947, cînd mă găseam spre sfîrşitul însărcinărilor mele în acest oraş ca ambasador al ţării, am aşternut cîteva din tezele unei *Filozofii a operei,* dar această lucrare a rămas Determinată.

La sfîrşitul anului 1947, cînd ţara se pregătea sa se angajeze pe drumul nou al construirii socialismului, m-am înapoiat acasă, mulţumit să mă regăsesc în vechiul meu cadru de activitate. Dimineţile liniştite, cu lucru în bibliotecă, apoi, după pregătire minuţioasă, apariţia în sala de curs, în faţa unui public tineresc, foarte atent, iată forma de viaţa în care eram fericit că mă pot înapoia. A urmat însă o epocă de frămîntări, de lupte cu mine însumi, pe care într-o vreme n-am ştiut dacă le voi putea duce la capăt. Izvoarele mele se găseau toate în vechea cultură a ţării, apoi în tradiţiile umanismului clasic şi modern. Puteam sa ma lepăd de mine ? Puteam oare să renunţ la ceea ce mi se lămurise ca adevărat şi nobil ? Cei care îmi cereau o adaptare rapidă la noile exigenţe ale culturii se înşelau asupra firii mele. Oportunismul şi minciuna mi-au apărut întotdeauna vrednice de ură şi dispreţ. Mă vedeam, în fiecare zi, cu vechiul meu prieten Ralea şi opoziţia punctelor noastre de vedere lua uneori forme atît de violente, încît ne despărţeam istoviţi. în cursul acelor dezbateri furtunoase, s-a format în mine un îndemn : îndemnul de a nu părăsi pe acei care păreau că au nevoie de mine, de a nu accepta exilul intern, de a trăi viaţa ţării, de a nu ma

desparţi de sufletul ei. Acceptarea socialismului nu mi s-a părut grea. fiindcă ştiam de mult ca principiile lui sînt conforme raţiunii umane. Există oare om de bună-credinţă, cu mintea cumpănită, cu sufletul drept, care să nu admită că este just şi folositor ca fiecare ont să trăiască din munca lui şi nu dîn exploatarea muncii altora ? Trecerea tuturor energiilor în tabăra producţiei este menită să asigure unei ţări progresele cele mai mari. Preţuirea muncii se formase în mine din însăşi considerarea realităţilor ţării, aşa cum am arătat mai sus. Înţelegeam că întregul dinamism al muncii i.u se poate descătuşa decît în socialism, prin îndrumarea tuturor forţelor unei ţări către temele creaţiei. Acum ca erau evocate la cultură milioane de oameni, ţinute altădată departe de ea, nu era probabil că se vor selecta mai multe capacităţi, mal multe talente ? Mihail Sadoveanu a arătat odată că el este primul ştiuior de carte din familia mamei sale. Frumosul luî geniu, plin de îneîntări, a scăpat prin plasa deasă a orînduiriior de altădată, adueîndu-ne mesajul neamului său vechi, îmi închipuiam acum, venind căno noi, nenumărate alte suflete mari, apărute prin reţeaua lărgită a libertăţii, dînd expTerie sufletului adînc al ţării. Rer-htenţa faţă de socialism mi-a apărut inspirată de motive egoiste, de gînduri neoneste, de inerţie morală, de îngustime de minte, de lipsa facultăţii de a privi departe. Apoi, oamenii care muncesc au nevoie de pace, singurul climat favorabil creaţiei; deci socialismul propune lumii pace. Iubesc pacea atelierului meu, care nu este posibila decît în pacea lumii întregi. Alegerea mea a fost săvîrşită. Dificultăţile nu apăreau pentru mine decît în legătură cu problema moştenirii culturii. Mă întrebam dacă tradiţiile umanismului se vor putea transporta în socialism şi dacă acesta Ie va accepta. Dar cînd, traducînd pe Shakespeare şi Goethe, am văzut cum cărţile lor dispar în cîteva zile, absorbite de marea sete de cultura a maselor chemate la viaţa mai înaltă a spiritului, cînd am văzut aceeaşi împrejurare repetată jn nenumărate alte cazuri şi, în general, o extindere a activităţii de cultură a ţării, fără analogie în tot trecutul ei, îndoielile mi s-au risipit. Socialismul mi-a apărut ca un cadru propice înfloririi culturii. în noua aşezare nu trebuia să mă despart de nimic din ceea ce îmi apăruse adevărat şi nobil în tot trecutul de creaţie al ţării şi al omenirii întregi. N-aş vrea sa las impresia că profesez un optimism oficial. Nu vorbesc în numele nimănui; vorbesc în numele meu. Ştiu că au fost greutăţi, neajunsuri, greşeli, înlăturate în parte şi susceptibile de a fi înlăturate în viitor prin funcţiunea criticii, care atunci cînd este exercitată cu bună-credinţă cred că ajunge să se facă auzită.

în ultimii ani m-am consacrat în special studiilor literare, filologiei, lingvisticii. E. Lovînescu îmi reproşase pe vremuri că nu mă fixez la critica literară, adică la studierea şi aprecierea producţiei literare contemporane, în curs de afirmare. Este, nici vorbă, mare nevoie de aşa ceva. Critica literară activă, militantă, creatoare de valori, în luptă cu nonvaloarea, , este o îndeletnicire de care o cultură are mai multă trebuinţă. < Dar obiectul adevărat al criticii literare este opera_unică, j privită oarecum independent de legăturile ei. îndată ce stabileşti o filiaţie, o comparaţie, îndată ce grupezi mai multe' opere înlăunmil activităţii unui singur scriitor şi, cu atît mai mult, într-un cureru:, un tip de artă, o epocă de cultură, nn mai faci criiică, ci istorie literară, estetică, filozofia culturii. Sînt mîhnii că l-am decepţionat pe Lovinescu, de care m-a legat o caldă prietenie şi admiraţie sinceră pentru talentul sau, dar felul firesc în care s-au legat ideile mele, m-au dus către comparaţie, către îmbrăţişarea ansamblurilor mai largi, , către generalizare. Nu voi da aci o analiză a tuturor lucrărilor' mele în domeniul cercetării literare, începînd cu *Poezia lui Eminescu,* 1930, un subiect la care am revenit adesea, într-o serie de contribuţii pe care mă gîndesc sa le înmănunchez odată într-un singur volum. Eminescu a fost pentru mine, ca pentru toţi românii care au ajuns la impresiile culturii în cele trei sau patru decenii după moartea lui, evenimentul capital al formaţiei mele de tînăr. Am căutat mai tîrziu sa tălmăcesc aceasta însemnătate şi felul influenţei exercitate de poezia lui Eminescu asupra mea, ca şi asupra altora. Am arătat în *Cuvîm despre Eminescu* că prin perspectiva pe care o deschide asupra lumii, asupra originilor şi finalităţii ei, asupra temeiurilor ei eterne, asupra trecutului celui mai îndepărtat al ţării, asupra adîncimii vieţii interioare a omului, imaginea universului a dobindit, pentru primele generaţii dc cititori ai poeziei lui Eminescu. o extensiune în loate direcţiile, o vastitate care lipseau mai înainte culturii noastre. Orizontul de gîndire al poeziei eminesciene este imens. In această lume a vastităţii, gîndirea românească a găsit spaţiul dezvoltării

celei mai îndrăzneţe. Pun în legătură deci progresele culturii româneşti în epoca mai nouă cu acea îndepărtare a limitelor lumiî produsă de poezia eminesciană. în 1930 nu vedeam în efectul acestei poezii decît descoperirea vieţii interioare, eliberarea unei mari provizii de forţe lăuntrice, ceva asemănător cu criza de adolescenţă a omului. Ceea ce se numise pesimismul eminescian, pe care îl studiam din punctul de vedere al istoriei temelor în legătură cu romantismul german şi cu Schopenhauer, nu mi se părea decît un aspect, plin de tulburare, al acestei descoperiri a oceanului lăuntric. Cartea se termina cu o invitaţie de depăşire a acestei crize, a pesimismului eminescian, către temele bărbăţiei. Văzusem în jurul rreu pe tînărul pesimist, pe Dan al lui Vlahuţă, pe Andrei Rizeseu al lui Brătescu-Voincşti, pe omul apăsat de conflictele rării vechi, suportate de el cu tristeţe, fără voinţa şi puterea de a le rezolva, un tip moral dispărut de atunci. Dar alături se forma o altă figură, deschisă spre înnoire, mai afirmativă în tendinţele ei, căreia simţeam că mă pot alătura. Pe plan literar, făcusem descoperirea poeziei vieţii, a fericirii de a trăi, în opera lui Macedonski, un poet cu atîta înrîurire asupra dezvoltării literaturii noastre mai noi, ale cărui opere urma să le public, din 1939 înainte, în ediţia critică în patru volume. La Facultatea de litere şi în revista sa, *Vieaţa nouă,* Ovid Densusianu deschidea perspective înnoitoare asupra poeziei, asupra întregii culturi moderne. Publicam versuri în revista lui Densusianu şi-mi plăcea să-1 ascult în cercul de scriitori, de profesori pe care-I adunase în jurul său şi-1 patrona cu mare urbanitate.

Cursurile de filologie romanică ale lui Densusianu au fost pentru mine primele exemple de cercetare tematică, de studiere a fotmelor literaturii. Densusianu era un filolog în accepţiunea mai veche a cuvîntului, aceea care nu introdusese încă deosebirea dintre faptele de limbă şi faptele literare, ba chiar le înţelegea pe acestea ca o dezvoltare a celor dintîi. Excelenta sa *Literatură romāna modernă,* 3 vo]., 1920 şi urm,, publicată după notele de curs mai vechi, este plină de fine caracterizări de limbă şi stil, într-un fel pe care, pe-atunci, nimeni nu-1 practica la noi în acelaşi fel. *Evoluţia estetică a limbii române,* cursul său din mai mulţi ani, n-a luat însă niciodată forma unei lucrări încheiate. Alături de Densusianu, un alt romanist, Ramiro Ortiz, un italian care a tiait mulţi

ani între noi, şi-a cîştigat simpatii şi a format elevi, făcea cercetări de literatură comparată, după metoda care se impunea în acel moment în cercetările literare, studia izvoarele externe ale literaturii, urmărea dezvoltarea unei teme în mai multe literaturi naţionale. Am dezvoltat mai tîrziu orientările primite de la maeştri români. Metoda franceză a explicaţiei de texte, dar mai cu seamă lucrările lui Karl Vossler, ale lui Leo Spitzer, acesta din urmă vădind o adevărată genialitate în reconstituirea profilului unui scriitor din observaţia particularităţilor lui de limbă şi stil, au întărit în mine temeliile metodice pe care aveam să construiesc mai tîrziu propriile mele lucrări. Cît despre disciplina literaturii comparate, aceasta din urmă studiată mai ales în lucrările franceze ale unui Paul Hazard, F. Baldensperger, Paul Van Tieghem ş.a., ea a fost una din acele care mi-au dat mai mult de gîndit, mai ales în momentul în care noi însărcinări la Facultatea de filologie m-au obligat să examinez încă o dată bazele ei metodice.

Din studiile mai vechi de filozofie, reţineam maxima kantiană că „intuiţia fără concept este oarbă, dar conceptul fără intuiţie este gel". Punerea de acord a conceptului cu intuiţia, a generalizării filozofice cu cunoaşterea pozitiva a faptelor, a fost pentru mine o preocupare constantă. De ce n-aş spune-o ? Uneori generalizările filozofici mi s-au părut prea . largi ; am avut impresia că ele depăşesc temelia de fapte care le autorizează. Scrupulul conştiinţei intelectuale m-a pus adeseori în conflict cu unele din generalizările filozofiei. Deprinderea gîndirii filozofice are, fără îndoială, un mare rol în formarea unui cercetător. Această deprindere îi dă lărgime dc vederi şi acea consecvenţă serioasă şt adîncă, prin care lucrarea sa poate pătrunde pînă la esenţial, pînă la cauzele îndepărtate şi pînă la totalităţile mari. Aş dori pentru studenţii mei de azi să studieze mai multă filozofie, întreaga istorie a ideilor. Dar le-aş atrage în acelaşi timp atenţia ca dacă cercetătorul pregătit filozofic nu se controlează prin fapte, prin ancheta întinsă şi exactă asupra lor, generalizările Iui pot deveni goale, cum este, după maxima lui Kant, conceptul lipsit de intuiţie. Orientarea istorică şi filologică pe care am dat-o lucrărilor mele după 1940 corespunde acestor dezbateri cu mine însumi. După alte studtt de istorie literara, am început în 1944 să public, împreuna cu Şerban Cioculescu

şi Vladimir Strcinu, o *Istorie a literaturii romane contemporane,* din care n-a apărut decît primul volum, în care am scris capitolele despre mişcarea de la *Convorbiri literare,* în epoca lor ieşeană, deci despre Titu Maiorescu, M. Eminescu, I. L. Caragialc, I. Creangă, I- Slavici ş.a. în legătură cu aceştia se formează conştiinţa artistică superioară a literaturii_ române şi începe o nouă epocă, epoca clasicismului românesc. Atunci, prin contribuţia lui Maiorescu, se aştern la noi bazele esteticei ca disciplină filozofică, adică se creează un cadru al cercetării în care m-am mişcat eu însumi mai tîrziu. Capitolul despre Matorescu, recunoscînd meritele criticului, nu ascunde limitele lui, încurajarea data virtuozităţii formale a oratoriei de catedră, dar mai ales lipsa criteriului istoric în judecarea literaturii, punerea problemelor în absolut, explicabila prin izvoarele gîndirii lui, provenite toate din idealismul german. în aceeaşi generaţie, C. Dobrogeanu-Gherea dădea primele modele ale înţelegerii istorice şi sociale a literaiurii, urmărită de el în producţia contemporană. Am socotit că înţelegerea Istorică şi estetică a literaturii se pot întregi şi, din această poziţie, a rezultat *Arta prozatorilor români,* în 1941. Aceasta carte urmăreşte progresele prozei româneşti, studiată în procedeele ei de artă, în valorile ei de stil. Arătam acolo cum de la scriitorii retorici înainte se desface o linie a realismului, care culminează în operele marilor clasici amintiţi mai sus, apoi In ironiştii şi umoriştii de maî tîrziu, pînă la reprezentanţii romanului modern. Această linie se încrucişează cu una descriptivă, lirică şi estetică şi se contaminează din cînd în cînd cu cea dintîi, pentru a produce cîteva din aspectele mai noi ale prozei româneşti. Stabileam astfel, studiind pnzatorii români sub aspectul artei lor, seni stilistice, pe care un cercetător tînăr va găsi poate interesant udată să le urmărească mai departe sau, dacă materialul de fapte o va cere, să le îmbogăţească. *Arta prozatorilor români* a fost una din cărţile mele mai mult utilizate şi publicarea ei din *nou* a fost adeseori cerută. Alte studii despre stilul scriitorilor români am mai dat, pînă în 194fe, în *Figuri si forme literare,* unde se mai găsesc şi alte contribuţii relative la ptobleme de literatură, privite pe planul mai larg al compara'ism ului.

Despre activitatea mea mai nouă mă voi ocupa mai puţin, pentru că face parte din mişcarea ştiinţifică actuală si este de presupus că cititorii o cunosc mai bine. Cînd, în 1948, am fticeput să predau literatura universală la Facultatea de filologie, m-am găsit în faţa unei sarcini noi, dar care corespundea năzuinţei mele de a contribui la transportarea marilor bunuri ale tradiţiei umaniste în socialism. Trebuia să prezint curentele literaturii universale în secţiuni orizontale, adică în felul în care ele trec prin literaturile mai multor naţiuni, vădind neîncetatele împrumuturi pe care acestea şi le-au făcut de-a lungul veacurilor. Pentru o astfel de sarcină, care depăşeşte cadrul unei singure specialităţi, era necesar să devin eu însumi student mai întîi. Au urmat ani de muncă intensa, cu nopţi de studiu pînă în zori, în timpul cărora am încercat să-mi însuşesc cunoaşterea apropiata a mai multor literaturi occidentale, mai puţin frecventate de mine pînă atunci. Cercetările comparatismului francez şi german m-au ajutat să înţeleg mai bine unitatea de cultură a lumii, pe care din unghiul socialismului o priveam în înaintarea ei continuă căire realizarea postulatelor raţiunii practice a omului. încă In *Raţionalism ţi istorism* arătasem că sintezele istorismului în secolul al XVUl-lea şi al XlX-loa nu se putuseră întocmi fără ajutorul raţionalismului. Dacă istoria nu trebuie să devină o simplă puzderie de fapte, dacă ea nu trebuie să se înapoieze către forma mai primitivă a cronicii sau dacă nu se cuvine a rămîne o simplă galerie de tablouri, pe care nu le putem privi decît cu singurul interes esteiic, atunci trebuie introdus tn istorie gîndul unităţii şi al finalităţii umane, adică postulatele raţionalismului în istorie. îmi însuşeam adică punctul de vedere al lui Herder, al lui Hegel, al lui Karl Marx, studiat de multă vreme, dar reluat acum în lumina mareî însemnătăţi pe care gîndirea sa a dobîndit-o în lumea modernă. Urmăream marile momente de expresie ale geniului uman, etapele progresului în operele de scamă ale literaturii. Metodele materialistmilui istoric mă făceau să înţeleg mai bine chipul în care operele literare se degajează din viaţa societăţilor şî să dau explicaţiei istorice a literaturii un loc mai mare decît acela pe care l-aş fi acordat fără ajutorul lor. între marile opere există legături, unele transmise prin opere de mai mică însemnătate, dar a căror valoare a fost stabilită de anchetele comparatismului modern. Aceste anchete au notat un număr unens de f»pte. însă comparatismui a trecut rareori peste recoltarea acestora şi peste punere lor în relaţii de suoce-

siune, adică peste stabilirea influenței izvoarelor externe. Comparatismul a fost şi el un rod al pozitivismului în istorie şi, profitînd de toate foloasele pe care aceasta îndrumare le-a adus în direcția cunoaşterii faptelor, a suferit şi de neajunsurile acestui curent : refuzul lui de a pătrunde la cauze, de a îmbrățişa totalitățile largi. Problema influențelor literare externe a fost una din cele care m-au preocupat mai mult îi; timpul pregătirii noilor mcie cursuri. Mi s-a lămurit însă, în cele din urmă, că influențele externe nu operează decît acolo unde- natura terenului social le cere şi le absoarbe, că influențele literare sînt de fapt alianțe ideologice, că studiul influențelor trebuie completat prin acela al receptării lor şi că, în definitiv, perspectivele comparatismului trebuiesc integrate în istoria națională a literaturilor. Am expus aceste principii într-6 comunicare făcută cu ocazia unei sesiuni științifice la care, în 1955, am fost invitat de Academia ungară de ştiințe şi, împreună cu alte studii, în volumul *Literatură universală si literatură națională,* 1956, urmat de *Studii de literatură universală şi comparată* (sub tipar).

După evenimentele din 1944 şi, mai ales, după acelea de la începutul anului 1948, literatura română a intrat într-o fază nouă a istoriei ei. Tendințele şi conținuturile literaturii au cunoscut o adîncă transformare, corespunzătoare noilor împrejurări ale țării. Engcls a arătat odată, într-o scrisoare către Fr. Mehring, că în toate epocile de început conținuturile artei precumpănesc asupra formei ei. Dar ce înseamnă forma în artă ? Iată una din noțiunile mai greşit înțelese într-un lung răstimp al istoriei ideilor de estetică. în toate momentele în care s-au adoptat modele literare mai vechi, în absența realităților corespunzătoare, adică în alexandrinism, de atîtea ori, în literatura latină antică şi medievală sau în unele din operele Renaşterii în declin, s-a produs o disociere între concepții şi felul manifestării lor în limbă. Pentru că legătura de idei a concepțiilor nu mai avea însemnătate, nu mai corespundea unui factor intern, atenția se putea îndrepta asupra felului aparenței lor lingvistice. Disocierea dintre cei doi termeni dădea naştere unui concept al formei ca decorație exterioară, ca simplă podoabă. Aşa ceva era, de fapt, forma la autorii antici de tragedii şi epopei, din epocile în care sufletul tragic şi eroic murise, la poeții latini ai evului mediu şi ai Renaşterii sau chiar la unii din acei care, scriind în limbile vulgare,

moşteniseră procedee de stil întrebuințate în absența ^realității interne, sociale şi morale, care le justificaseră altădată. A scrie literar însemna a scrie frumos, împodobit, cu întrebuințarea figurilor de stil moştenite din vechime. înțelegerea formei literare ca decorație, transmisă prin vechile tratate de retorică şi poetică, s-a înrădăcinat atît de adînc, încît o mai putem regăsi şi astăzi în unele din considerațiile esteticei şi criticei literare. Am încercat să modific acest concept tradițional al formei, al formei decorative, prin adevărata ei înțelegere, a formei ca individualizare a conținutului. Cînd un poet întrebuințează un epitet, o comparație sau o metaforă, el nu adaugă o podoabă concepției sale, dar o adînceşte, o nuanțează şi o îmbogățeşte pe aceasta. Forma este conținutul însuşi privit în ceea ce are el mai original şi deci mai însemnat. Unii critici, ocupîndu-se de acest fel de a prezenta lucrurile, au crezut că pot recunoaşte aici o manifestare de formalism şi, ca de atîtea ori în trecut, a trebuit să zîmbesc. Ceea ce s-ar fi putut reproşa concepției mele despre raporturile dintre conținut şi formă nu era formalismul, ci conținutismul, faptul că absorbeam forma în conținut, descopeream în realizarea lingvistica a operei aspectul ce] mai personal şi cel mai interesant al conținutului. Oamenii primesc însă cu greutate o idee nouă şi, astfel, puteam face observația că, *în* timp ce mă străduiam să introduc o astfel de idee, unii critici continuau s-o audă pe a lor, ideea obosită din \echile tratate de poetică.

în lumina înțelegerii mele despre formă, teoretizată în primul studiu al volumului *Probleme de stil şi artă literară,* 1955, puteam să-mi dau seama că scăderea de nivel artistic a unei părți a producției literare, în epoca de după 1944, nu corespundea faptului că se urmărea introducerea unor noi conținuturi literare, dar împrejurariică aceste conținuturi nu erau adînc, personal şi original gîndite. Teoria despre formă, expusă în volumul de mai sus şi apoi într-o serie de alte contribuții, conținea un ascuțiş polemic împotriva *sloganului* în literatură, împotriva convenționalismului şi a superficialității literare. O producție literară, menținută în planul convenției, degradată în formele jurnalismului plat, se lipseşte de puterea înrîuririi ei asupra societății. Trebuia deci readusă în atenția scriitorilor şi a publicului problema măiestriei artistice şi a stilului, analizînd procedeele în operele scriito-

rilor mai vechi şi mai noi, nu pentru a le recomanda, ci pentru a crea climatul favorabil preocupării de artă. Este ceea ce am încercat sa fac, utilizînd metode lingvistice, în *Probleme de stil si ană literară,* apoi în *Problemele metaforii ţi alte. studii de stilistică,* 1957 şi în *Simbolul artistic* (în curs de tipărire). Aceste două din urma volume aduc contribuţii ceva mai vechi şi încearcă să fixeze, într-un sistem general al simbolurilor, locul metaforei şi al expresiei artistice în general, concepute ca simboluri nelimitate şi deci mereu vii, susceptibile de noi interpretări, în întreaga istorie a culturii. Studiile de stilistică pe care le-am dat în anii din urmă şi care continuă pe acele din *Arta prozatorilor români,* cu toate rezistenţele întîmpinaie, au atins pe tinerii cercetători, sensibili, desigur, Ia aceleaşi neajunsuri ale creaţiei literare în prima epocă de după 1944, care au constituit şi motivul cercetării mele în acest domeniu. S-a format astfel un curent ştiinţific, cu variate şi numeroase contribuţii, care se găseşte de altfel în prima fază a afirmaţii [ui.

Stendhal a spus odată că cel mai greu dintre cuvintele pe care le poate pronunţa un scriitor este cuvîntul *eu.* N-am întrebuinţat niciodată acest cuvînt în lucrările mele şi, cel —puţin dirr'ăcest punct de vedere, scrierea lor mi-a fost uşoară. De curînd am atins o vîrstă care, după unele păreri, înseamnă începutul bătrîneţii. Am fost oarecum surprins de acest eveniment şi m-am întrebat, am căutat să citesc în mine : nici o modificare esenţială în sentimentul corpului, în puterea de muncă a zilelor mele care încep foarte devreme, se termină foarte tîrziu. Numeroşi publicişti, foşti elevi, tovarăşi ai drumurilor de viaţă, au scris, cu prilejul amintit mai sus. despre lucrările mele, cu o înţelegere şi o bunăvointa pentru care le sînt adînc recunoscător. O editură mi-a cerut o expunere asupra activităţii mele, menită să se alăture, în acelaşi volum, autoreferâtului altor cercetători în domeniul diferitelor specialităţi ştiinţifice. M-am rinduit deci alături de publiciştii şi prietenii care s-au ocupat de scrierile mele, încereînd să arăt la rîndu-mi în interiorul căror curente de idei au apărut, din ce izvoare s-au alimentat, ce scopuri şi-au propus, ce tendinţe au slujit. Am ajuns astfel sa mă ocup de o tema noua, evitată în trecut, şl pagincle acestea au fost desigur cele mai dificile pe care le-am aşternut vreodată.

.încercarea de a se înţelege pe sine este una din temele

cele m«i importante ale cercetătorului, dar el n-o poate rezolva cu oarecare succes decît într-un stadiu relativ înaintat al lucrărilor sale. Pînă atunci, omul nu ştie bine nici cine este, nici ce anume vrea. Cunoaşterea de sine nu este atît un punct de pornire, cit un rezultat, devenit manifest în activitatea, în operele omului. în aceste opere se obiectivează personalitatea lui şi poate deveni obiectul unei cunoaşteri mai sigure. Şi astfel, cîtă vreme această cunoaştere este mai puţin data, activitatea rămîne mai eziiantă, contradicţii se introduc adeseori între manifestările lui, în timp ce o dată cu progresele cunoaşterii de sine, drumul omului devine mai sigur, contradicţiile sînt treptat eliminate. Este deci de dorit ca un cerrelător sa lucreze îmr-o lungă epocă, pentru ca el să găsească mijlocul înlăturării contradicţiilor sale şi concluziile sale să devină cu totul limpezi. Dar cînd ajunge într-un punct atît de îndepărtat al vieţii şi investigaţiei sale, cercetătorul *care îţi* întocmeşte autobiografia i'nieleciuală are tendinţa să simplifice, să selecteze, din ghemul destul de încîlcît al trecutului, o linie unică, aceea care a biruit pînă la urmă. Este probabil ceea ce mi s-a îmîmplat şi mie în aceste puţine pagini, care nu s-au ocupat nici de toate scrierile mele, nici de toate nepotrivirile care ar putea fi semnalate între ele. Am căutat numai sa extrag o linie generală de direcţie, şi aceasta îmi arată un drum către lumea obiectivă, pe care îi este dat omului s-o influenţeze prin activitatea lui, în sersul exigenţelor raţiunii şt sprijinindu-se pe toate marile achiziţii ale culturii. Lumea obiectivă este pentru toţi oamenii natura întreagă, toată cultura oamenilor ; pentru grupuri mai restrînse, lumea obiectivă este patria fiecăruia. Este dat numai spiritelor celor mai mari să poată influenţa întreaga natură şi întreaga cultură a lumii. Dar oricine, chiar omul cel mai modest, poate aduce o contribuţie la înălţarea si perlecţionarea mediului său apropiat, a ţării sale. De altfel, lucrind în felul acesta, muncitorul cel mai umil, chiar fără să-şi propună anume, dă un sens uman faptei sale, deoarece generalul nu există decîi în forme particulare şi omenirea în popoarele ei. Eram tînăr de tot, după sfîrşitul primului război mondial, cînd în discuţia dintre patriotism şi umanitarism (o problemă care şe dezbătea pe-atunci), am făcut în *Sburătorul* observaţia că iubirea de omenire se arată mai întîi în iubirea faţă de poporul tau, aşa cum iubirea naturii se poate vădi şi în îngrijirile pe

care cineva Ie dă florilor din ghiveciul aşezat în fereastră. Aceasta idee este însă o vedere filozofică, un produs secundar şi ulterior al reflecţiei care poate să nu se lumineze în hotarlrile şi faptele noastre, în chiar momentul în care le săvîrşim. Deci, dacă mă gîndesc bine mi se pare că n-am dat intervenţiei mele o destinaţie foarte îndepărtata, ci am adresat-o stărilor şi oamenilor din preajmă, acelora în care un curent de viaţă venit din trecut şi călătorind spre viitor s-a aprins într-n lumină a conştiinţei dornică să le slujească, înainte de stingerea ei.

Martie 19 5 8

[FRAGMENTE AUTOBIOGRAFICE, II

[Naşterea, familia, copilăria]

Pentru luminarea celor cîteva documente pe care le-am Ktrîns pentru Institutul de istorie literară şi folclor, cred că trebuie să dau unele lămuriri, fără să mă gîndesc de altfel la o lucrare autobiografica.

După cum vej vedea din actul de naştere, sînt născut la 27 decembrie 1897, în Giurgiu, unde tată! meu era medic al judeţului Vlaşca. Tatăl meu se născuse în Bucureşti în 1855. Era veteran din războiul 1877/78 şi invalid de război 1916/18- Prin 1891 era profesor de medicină legală la Scoală de ştiinţe politice şi administrative din Bucureşti şi publicase un curs de medicină legală. în timpul răscoalelor din 1907, îngrijise în penitenciarul din Giurgiu pe Vasile Kogălniceanu, arestat ca „instigator", cum se spunea pe atunci. Se ducea în fiecare zi să facă analiza mîncarurilor care se dădeau deţinuţilor în penitenciar, căci Vasile Kogăiniceanti se temea că ar putea fi otrăvit. Cînd, mai tîrziu, s-a judecat procesul ţăranilor răsculaţi, tatăl meu, ca prim-jurat, a citit un verdict de achitare în faţa Curţii cu juraţi din Giurgiu. Devenit suspect pentru simpatiile arătate ţăranilor, a fost mutat la Slatina, ca medic al judeţului Olt, unde a rămas vreo trei ani şi unde, într-o vreme, l-am însoţit şî eu. Mi-aduc aminte că prefectul era Constantin Anghel, fratele poetului. Date biobibliografice despre tatăl meu .u fost publicate, la moartea lui, în 1926, în revista de popularizate medicală *Sănătatea* şi în lucrarea de bibliografie medico-legală a lui N. Oancea.

Am pierdut pe mama mea în 1912. Ea era din Iaşi. învăţase cîteva clase la Institutul doamnei Humpel, sora lui Maiorescu, Ne povestea că fusese colegă cu fetele Veronicăi Miele, De care o zărise într-un rînd însoţită de un domn frumos : Mihail Eminescu. Asta se petrecea prin 1877/79. Fetele ştiau cine era Eminescu. Deşi nu făcuse multă şcoală, mama avea oarecare cultură. Poseda o bibliotecă a ei, cu cărţi franţuzeşti şi nemţeşti. Mi-aduc aminte că, în zilele care au precedat moartea ei, după o boală foarte scurtă, citea *Crimă si pedeapsă* de Dostoievski.

Dîn cei cinci fraţi şi surori, cîţi am fost noi, a avut legături ^u literatura Fratele meu Alexandru, „Alecu" cum îi spuneam noi. Alecu studiase dreptul la Bucureşti şi Paris. A fost ucis de o septicemie, în trei zile, provocîndu-mi o durere pe care n-am putut-t> mîngîia niciodată. După moartea lui, in 1936, am tipărit articolele publicate de Alecu într-un volum, p; care l-am intitulat *Libertate si cultură* şi I-am însoţit de o prefaţă.

Mi-au rămas multe amintiri din vremea copilăriei mele la Giurgiu. Din cînd în cînd am simţit îndemnul să le evoc într-o autobiografie şi am aşternut şî cîte o pagină, pe care am părăsit-o îndată, răpit mereu de alte teme, de multele lucrări pe care le-am întreprins. Sînt sigur însă că voi reveni la idee, deocamdată, din multele amintiri ale acelor ani, vreau să reţin numai pe cele în legătură cu viaţa literară. Casa noastră era plină de cărţi şi părinţii mei vorbeau limbile străine. Tatăl meu era un adevărat poliglot. Cînd Dragoş Protopopescu s-a înapoiat de la Londra şi m-a vizitat, a fost surprins să poată întreţine cu tată-meu o conversaţie în cea mai bună englezească. Nu era totuşi un tip literar. în afară de medicina Iui, îl interesa istoria şi geografia şi se înconjura de scrieri istorice, descrieri de călătorii, hărţi şî atlase. îi interesau apoi limbile străine, din care ar fi vrut să-şi însuşească un număr cît de mare. într-un rînd a început să înveţe turceşte. Intrase în legături cu cercurile esperantiste, primea metode şi se exercita în teme de esperanto. Era, în fine, filatelist şi numismat, şi colecţiile lui mai există pe undeva prin lăzile mele.

[Primii prieteni, primele lecturi]

' La 12 ani m-am îmbolnăvit de scarlatină şi cînd, după ce am zăcut şase săptămîni, m-am sculat din pat, am început s» «Sriu poezik îndemnul se datora poate faptului că, în timpul bolii mele, venea să-mi ţie de urît un băiat ceva mai mare • cai mine, Mitică Georgescu, tolerat lîngă patul meu, fiindcă el însuţi zăcuse mai înainte de aceeaşi boală. Mitică Georgescu mi-a adus volumul de poezii al.lui Eminescu, pe care l-am citit şi recitit cu încinţire.şi.uimire. ÎTTvara următoare mi-au cSzut în mîini *Flortfe sacre* ale lui Macedonski, apărute atunci. AU timbru aci. Păgîniîmul şi estetismul lui, iubirea de viaţa ţi viziunea plastică a lumii mi-au vorbit puternic. Am putut cuprinde pe ambii poeţi în aceeaşi admiraţie pentru că aparţineam unei generaţii pentru care nu mat avea nici o realitate adversitatea care opusese pe unul celuilalt, în timpul vieţii lor. Mai tîrziu am consacrat deci lucrări critice şi lui Eminescu şi lui Macedonski, iar indicele preţuirii mele n-a rămas în echilibru indiferent. Mi-am dat repede seama că Eminescu a fost un poet şi o conştiinţă cu mult superioară, poate ale celui mai de seamă român care a trăit vreodată.

Citeam, în copilăria mea, *Viaţa româneasca* la care tată-meu era abonat şî *Noua revistă romană* a lui C. Rădulescu-Motru, în care găseam interesante articole de idei, pe care le comentam cu un coleg de clasă, Simon Bayer, astăzi avocat în Bucureşti, înlr-o zi, în gradina publică, la „Alei", am făcut cunoştinţă cu un băiat cu doi ani mai mare ca mine, fiul preşedintelui tribunalului, venit atunci de curînd la Giurgiu. Era Dan Barbilian, a cărui faimă de genial matematician precoce îl precedase în lumea şcolilor. Nu mai întîlnisem niciodată un exemplar omenesc atît de ori^măr^I^E^C"^?: sant. Rapiditatea miriţîr tui, felul atîr de personal al exprimării care asocia cuvintele în legaiuri inedite şi neaşteptate produceau o senzaţie de rară încîntare intelectualaV4upă cum veselia lui, absoluta lui inapthuding pentru melancolie, marea lui sociabilitate îl făceau sa fie preţuTTcă"ceî rriaî"bun dintre camarazi. Dan Barbilian, devenit mai tîrziu poetul Ion Barbu, a rămas unul din prietenii de care am fost mai puternic legat, I deşi impulsivitatea şi nestatornicia lui mi-au produs uneori I amărăciuni pe care bătrîneţea le priveşte acum cu toleranţă.

[Liceul la Bucureşti]

în 1912, după moartea mamei, am venit şi eu la Bucureşti, unde eram nedespărţit de Dan. învăţam la Liceul Lazăr^sj locuiam Ia pensionul lui N. Popesci>ULmu. La Liceul Lazăr, profesoruLcare a avut mai multă înrîurire asupra mea afost latinistul Hildebrand Frollo, căruia mai tîrziu, cînd el dispăruse dintre cei vii, am avut prilejul sa-î aduc omagiul meu într-un articol publicat în volumul comemorativ al liceului. Am spus acolo ce îi datorez lui Hildebrand Frollo : sentimentul stilului, care era de fapt al stilului clasic. Baza clasică şi latină a culturii mele i-o datorez Iui. La Universitate am vrut să studiez filologia clasică, dar m-a abătut de Ia această ţintă înclinatea către generalizarea filozofică cu care am început sa mă lupt de la o vreme... Dar fiul meu Ion, care citeşte în original pe Plaut, pe Cicero sau Plinius, realizează astăzi o aspiraţie a tinereţii mele.

[Universitatea. începuturile poetului. Neutralitatea]

Curînd după intrarea în Universitate, unde urmam deopotrivă cursurile Facultăţii de drept şi de litere, am început să frecventez cercurile literare. Un prieten, Vasile Olănescu, mort pe front în 1917, în luptele de la Mărăşti, mi-a făcut cunoştinţă cu Marcel Romanescu. Ne-am recunoscut ca doi poeţi. La cursurile de drept roman ale Iui Longinescu ne aşezam în fundul clasei şi traduceam din poeţi francezi, pe care în alte ore ale zilei îi citeam împreună. Cînd compuneam cîte o poezie, alergam unul al altul pentru a ne-o citi. Ne preţuiam desigur ca nişte mari poeţi. Era vremea „Terasei". Purtam lavalieră şi ne petreceam nopţile absorbind şvarţuri şi debitînd teme obscure de estetică. La masa noastră de tineri mai veneau Al. Colorian, Şerban Bascovici, Mihai Celarianu, acesta din urmă cu aureola unei călătorii prin străinătăţi şi cu misterul făpturii sale aeriene. îl frecventam pe Macedonski, a cărui uşă rămînea deschisă toată noaptea pentru boema noctambulă. Nimeni din noi nu se culca înainte de revărsatul zorilor. Ne găseam în epoca neutralităţii şi Bucureştiul vuia de „bătăile de flori" ale zilei, într-un carnaval fără întrerupere, de zgomotoasele petreceri ale nopţii, în nenumăratele baruri şi cabarete, pline de politicieni, de traficanţi, de străini veniţi să cumpere grînele României. „Micul Paris" se pregătea să primească vizita duşmanului. Patrioţii cereau intrarea în război, pentru cucerirea Ardealului. Grupuri de manifestanţi parcurgeau Calea Victoriei,' în frunte cu Nicu Filipescu, cu Delavrancea, cu Goga şi Popa Lucacî. Se auzeau accentele marşului lui Castaldi, compus pe versurile lui St. O. Iosif. într-o zi s-a răspîndit vestea ca poeiul s-a azvîrlit de la fereastra camerei pe care o ocupa la Spitalul Colentina. îi zărisem de mai multe ori silueta firavă, capul delicat cu ochii uşor exoftalmici.

[întîlnirea cu Coşbuc. Zepelinul]

Cînd m-am întors în Bucureşti, în august, după ce petrecusem vara la Strîmba în judeţul Romanaţi, la un cumnat al meu, războiul se declarase. Tatăl meu, plecat pe front, se instalase într-o cameră la familia Flodoş (Ion Gorun) într-o casă de pe Calea Plevnei, al cărei parter era ocupat de Gh. Coşbuc. Chiar din primele zile ale războiului, bombardamentele avioanelor germane fac victime în dosul Poştei, apoi pe o stradă din apropierea Bulevardului Elisabeta, unde văd într-o zi victimele măcelului, încă neridicate. Cînd suna alarma, coboram prin apartamentul familiei Coşbuc, pentru a ajunge la gura pivniţei. într-o seară, Coşbuc mă opreşte. Nu cobora în pivniţă, prefera să rămîna în sufrageria lut", cu sticla de vin în faţă. Poetul trăia deznădejdea pierderii frumosului şi înzestratului lui băiat, Alexandru, mort de curînd într-un accident de automobil, la Tismana. Nu doream sa rămîn cu el, să ciocnim un pahar de vin ? Mă aşed în faţa lui şi mă silesc să golesc paharul. Conversaţia începe greu. Coşbuc e taciturn. Observ că pentru orice nevoie a comunicării, are un proverb sau o zicere populară la dispoziţie. Aş vrea să-î spun că mă îndeletnicesc cu compunerea unui poem dramatic pe tema amorului Iui Aeneas cu Didona, dar nu îndrăznesc. Detunături înfricoşătoare se pornesc afară. Dibuim prin casa cufundată în întuneric către ferestrele salo-

nului dinspre stradă ți vedem evoiuînd pe cer un astru nou, un fei de uabuc incandescent; zepelinul!

După euforia provocata de trecerea armatelor române peste Carpaţi, o acţiune tn timpul căreia cad poetul Mihail Săulescu, criticul Ion Trivale (de Ia *Noua revistă română,* un elev al Iui Mihalache Dragomirescu), un coleg de facultate, Panţu, ştiri rele vin de pe front. Armatele române se retrag. Generalul lliescu pierde bătălia de la Turtucaia, unde va cădea prizonier Topîrceanu, iar Socec, care nu poate ţine linia Neajlolovului, esce acuzat de trădare. După cîteva luni, la Iaşi, ca elev al Şcoalei militare, asist la degradarea lui Socec, căruia i se frînge sabia în faţa oştilor adunate în careu şî i se smulg epoleții, după care este condus spre dubă în huiduielile ți sub loviturile mulțimii : rit barbar, care mă umple de revoltă. Dar pînă a ajunge Ia aceste întîmplări, prezenţa duşmanului Ia porţile capitalei produce fluxul populaţiei din ţara invadată către Moldova. Tată-meu, înapoiat de pe frontul din Dobrogea, ne încarcă în Gara de Nord, în trenul luat cu asalt încă din orele nopţii şi, după o călătorie de trei zile şi trei nopţi, sosim Ia Iaşi.

[Reviste: „Noua revistă română" ți „Ideea europeană"]

In toamna anului 1318» curînd după înapoierea din Moldova într-un moment în care trupele de ocupaţie se mai găseau în ţară, un mic cenaclu conspirativ, însufleţit de dorinţa libertăţilor naţionale ți de aceea a găsirii unui criteriu de grupare în jurul unei reviste şi poate a unei acţiuni politice, se întorcea în mica redacţie a *Noii reviste române* din Pasajul român. Locul întrunirii era pus la dispoziţie de C. Beldie, fostul secretar de redacţie al *Noii reviste române,* devotat al d-luî C. Rădtalescu-Motru ți student .întîrziat, care după o scurtă activitate redacţională, cu un temperament valorificat mai tîrziu în lungi ți vesele mese prieteneşti, trebui să prefere pînă Ia urmă afacerea, sterilelor îndeletniciri cărturăreşti, întilneam acolo, convocaţi de Beldie, pe D. Ioaniţescu, pe atunci tînăr profesor de liceu, mai tîrziu deputat liberal şi om cu multe legături politice, înainte de moartea lui prematură, pe Cora Irineu, scriitoarea atît de înzestrată care cîţiva ani

laţi. I. M. Marinescu era vărul lui Ion Marin Sadoveanu ţi în apartamentul acestuia din Calea Victoriei ne întîlnfsem de „ai multe ori, pentru a constata că putem convorbi cu plăcere, tn primăvara amintită, aveam destul timp la dispoziţie. Ma Mapoiasem din străinătate după o lipsa de aproape un an şi, tnainte de a lua o nouă hotărîre, risipeam un timp pe care un om de douăzeci şi ceva de ani n-are de ce să-l economisească. **Ma** împrăştiam în lecturi variate, nutream proiecte literare pe care de cele mai multe ori le părăseam în drum şi ma exercitam stilistic. Lucrarea aceasta din urmă era una din Întreprinderile mai serioase cărora m-am dăruit în acei cîţiva ani ai căutării de drum, care au început o dată cu sfîrşitul războiului. Stăteam de veghe nopţi în şir, într-un fum de tutun prin care obiectele ajungeau să nu se mai zărească, pentru a compune zece sau douăsprezece rfnduri de proza densă, în care cuvintele se încatenau în propoziţii principale si subordonate, grupate cîte trei sau cîte patru, alcătuind largi perioade pe care îmi plăcea să le recitesc cu voce lare. Nu voiam să notez sau sa exprim ceva. Agregatul sonor îmi ajungea. Nimeni n-a ajuns să cunoască aceste elaboraţii tainice ale nopţilor mele. Le ascundeam sau le disirugeam cu grije ca pe nişte exerciţii absurde, de care s-ar fi cuvenit să ma ruşinez, deşi pentru mine ele aveau un preţ şi o semnificaţie precise.

Epoca acestor secrete studii nocturne a fost întrerupta prin invitaţia pe care I. M. Marinescu ne-a adresat-o, lui Sadoveanu şi mîe, să-l însoţim la Iaşi, pentru a petrece cîtva timp împreună. Marinescu stătea în casa bătrînească **a** lui Nîcu Gane, unde, alături de apartamentele lui, trăiau cîţiva din membrii ajunşi la strîmtoare ai familiei povestitorului. Am stat atunci vreo două săptămîni în Iaşii în care răchitele începeau sa înverzească şi în care ceasuri de plimbare şi reverie alternau, după obiceiul locului, cu generoase libaţii ..entuziasta. Nu mai fusesem în Iaşi din vremea răzTioîuTui, cînd aşezările caracteristice ale oraşului dispăruseră de fapt sub puhoiul turbure al refugiului Nu regăseam deci laţul, ci îl descopeream, cu farmecul luî molcom, în care erai uimit să găseşti atîtea suflete neliniştite şi acel stil specific al unei inteligent* „ai vii, mai îndrăzneţe.

M-am dus în primele zile să vizitez redacţia *Vieţii româneşti,* unde publicasem cîte ceva şî unde număram cîţiva

cunoscuți. Pe unii dintre ei îi mai întfinisem ; pe alții îi vedeam acum pentru întîia oară- Am întîlnit acolo pe Toptrceanu, căruia ti trimisesem poema *După melci* a lui Ion Barbu, intervenind pentru publicarea ei. Topîrceanu îmi răspunsese cu bune cuvinte de aprecieri a poemei, care îl interesase şi prin acele răsunete de limbă de prin părțile Argeşului şi Muscelului, de unde el însuşi se trăgea, dar şi cu unele obiecții cît priveşte claritatea logică a poemei. Propunerile de modificări, în care (culmina scrisoarea pe care o păstrez încă, au fost respinse de , autorul ei cu un umor propriu, atît de viu, încît replica mea nu mai avusese locul să se producă.

[1 953—1954?]

FRAGMENTE AUTOBIOGRAFICE [II]

Psihologism

La începutul studiilor mele mai înalte, domnea în facultăți, în lucrările filozofice, *psihologismul.* Psihologismul în diferitele lui forme. Curentul era alimentat de kantism şi de filozofia germană post-kantiană, mai ales Schopenhauer, care a fost unul dintre gînditorii cei mai citiți la noi. Slavici aminteşte sfatul primit o dată de la Eminescu, la Viena, pe cînd erau amîndoi studenți : „Citeşte-l pe Schopenhauer". Prin Schopenhauer se putea găsi drumul cel mai lesnicios către Kant, iar acesta a fost de-a lungul întregului secol al XlX-lea şi mai tîrziu autoritatea cea mai de seamă în învățămîntul filozofic al universităților. Cînd am ajuns, în 1922, în Germania, Karl Groos m-a îndemnat: „Studiază-1 în special pe Kant. Kant este filozofia." I-am consacrat deci pârlea cea mai întinsă a studiilor mele. Urmăream acolo cum conştiința creează imaginea lumii, prin formele şi categoriile ei. Dar dacă conştiința îşi creează obiectul, atunci toate problemele filozofiei sînt probleme psihologice.. Kantismul sfîrşea în psihologism. Urmăream să descopăr felul şi condițiile proceselor "psihologice care determină reprezentările şi aprecierile noastre despre lume. Teorîa cunoaşterii, morala, sociologia, estetica, metafizica, logica însăşi îmi apăreau drept capitole ale psihologiei.

într-o zi am citit în *Memorabilele* lui Frauenstädt povestirea unei convorbiri a lui Goethe cu Schopenhauer, relatată de acesta din **urmă** : „Goethe era în asemenea măsură **realist,** • încît nu **voia** sa admită de loc că obiectele ca atare nu **există,** decît **pentru** că spiritul cunoscător şi le **Teprezmtă.** într-un

L.

rînd mi-a spus, privindu-mă cu ochii lui de Jupiter : «Cum, lumina există pentru că o priveşti dumneata ? Mai degrabă dumneata n-ai exista dacă nu te-ar privi lumina»." Am rămas pe gînduri. Trebuia asigurată filozoficeşte obiectivitatea lumii. Ani început să gîndesc altfel.

Istorie

Nu m-am putut despărţi niciodată de adevărul că conştiinţa nu primeşte în chip pasiv întipăririle lumii exterioare, ci le alege, le grupează, le asociază cu înţelesuri determinate de interesele care o domină, de momentul istoric căruia îi aparţine. Conştiinţa este activitate. Conştiinţa este o formă a muncii. Conştiinţa este plasată în istorie, primeşte înrîuririle ei şi, în acelaşi timp, o creează prin fiecare act al ei, dar numai întrucît este purtătoarea marilor forţe ale istoriei. Cînd gîndim, cînd pronunţăm o vorbă sau cînd executăm o faptă oarecare contribuim la creaţia istorică, ajutăm lumea să înainteze pe drumul ei. Problema cea mai interesantă pentru filozof este : „Cum am ajuns în momentul în care mă găsesc, la felul gîndirilor, sentimentelor, deprinderilor mele ? Ce lume nouă pregătesc prin ce cuget, simt, faptuiesc ?" Fiecare dintre noi este moştenitorul istoriei şi creatorul ei. Mă simt apăsat de întregul trecut şi răspunzător pentru întregul viitor. Istoria este spaţiul în care trăim şi ne mişcăm. Istoria este de aceea obiectul cel mai interesant al cunoaşterii şi elementul fundamental al culturii. Este cult cu adevărat numai omul care ştie de unde vine şi încotro se îndreaptă. O parte a acestui adevăr a recunoscut-o Cicero, cînd a observat: „Rămîi de-a pururi copil dacă nu ştii ce s-a întîmplat înaintea naşterii tale" *(„Neştire quid ante quam natum sis accident id est semper esse piterum". De oratore,* 34, 120). Dar maxima ciceroniană ar trebui completată : Mori cu adevărat numai dacă nu contribui la clădirea lumii viitoare.

Nemurire

Am ajuns să mă îndoiesc de timpuriu de mitul nemuririi sufletului, dar l-am recucerit oarecum atunci cînd mi-am spus că putem trăi de-a pururi prin ceea ce introducem în circulaţia morală a omenirii, nu numai prin opere de seamă dar şî prin

fapta de creaţie cea mai modestă, prin exemplul hărniciei şi onestităţii noastre. Soarta omului e măreaţă.

Ţara

Cunoşti ţara, mai întîi, într-o parte limitată a ei, din leagănul copilăriei tale. Au căzut zăpezi mari şi vîntul suflă cu furie de la miazănoapte. Oamenii înaintează ca pjin depozite uriaşe de vată. Nu se aude nici un zgomot. A căzut o seara mohorîta peste oraşul singur pe lume. Dar în puterea_ nopţii s-a aplecat asupra patului tău un uriaş cu barba prinsa în ţurţuri de gheaţă, intrat pe uşă o dată cu frigul de afară. îngrijeşte, ca medic, satele şi cătunele judeţului şi a venit ceasuri întregi, umblînd alături de căruţă, urmărit de lupi. Dunărea a îngheţat pînă în fund şi treci peste ea, către malul bulgăresc mai înalt, ca pe un pod de cristal. Apoi au început să plutească sloiurile de gheaţă, vremea- s-a încălzit şi^salcia şi-a coborît mlădiţele tinere în apă. Giurgiul este încă încins de centura lui de podgorii. înaintăm de-a lungul ţărmurilor scobite de apă şi prădăm cireşii, duzii şi corcoduşii. Bivolii se tolănesc în nămol sau despică şuvoiul iute al apelor. Sîntem în zilele cele mai fierbinţi ale verii. Pe alocuri cresc smochinii, plantaţi în vremuri vechi de turci. Ne spînzuram hainele în răchita ostroavelor şi căutăm răcoarea undelor bogate.

Abia mai tîrziu cunoşti ţara întreagă, ascultînd pe bătrîni, deplasîndu-te în spaţiu, călătorind în timp, citmdu-i hrisoavele. Mergi pînă la graniţele ei, care sînt ale naturii : lanţuri^ de munţi, cursuri de apă. între ele se adăposteşte grădina ţării. Te desfătezi de savoarea mîncării frugale. întîlneşti copii din toate unghiurile ţării, şi tu, ca un copac cu ramuri bogate, scuturi peste tot seminţele prieteniei, fericit dacă vreuna din ele va găsi brazda roditoare, pentru a deveni o legătură trainică, mîngîiere viitoare a vieţii. Eşti de pe atunci *o* natură sociabilă, convivială, încrezătoare. Mergi la şcoală şi, curînd, citeşti poeţii. într-o zi, pe cînd erai bolnav, slăbit şi credeai că este greu să trăieşti, cineva ţi-a strecurat o carte cu melodii . răscolitoare :

Mai suna-vei, dulce corn,
Pentru mine vreodată ?

Cine cîntă aşa ? Ne găseam încă în epoca eminesciană. Nu trecuseră nici treizeci de ani de la moartea poetului. Eminescu devine un eveniment hotărîtor pentru cititorul lui de atunci, tn cartea lui lumea se extinde în toate dimensiunile : îi masori profunzimile originare, depărtările nelimitate ale cosmosului, trecutul adînc al ţării. In această lume uriaş extinsă dincolo de leagănul copilăriei este loc să crească un suflet mare. Ai nevoie de puteri înmiite pentru a cuprinde lumea descoperită ţie de Eminescu. Doreşti să absorbi întreaga substanţă spirituală a lumii. Setea ta de învăţătura nu se astîmpără niciodată. Ai noroc să întîlneşti mulţi profesori eminenţi. La Universitate poţi să-ţi însuşeşti atîtea dintre ştiinţe în formele lor cele mai înalte. Eşti discipolul şcoalelor ţării tale. Te înţelegi între zidurile lor.

Germania

O serie de ani, începînd cu anul 1920, am trăit printre germani, ocupat cu lucrările lor. Ieşeam din război, dar nu mă lăsam stăpînit de resentimente, pentru că de fapt mă duceam sa găsesc Germania veche, dinaintea epocii imperialiste. Am trăit cîţiva ani după gustul meu. Am preferat centrele mici marilor capitale. Cuceream din trecut o viaţă provincială, nu prea îndepărtată de natură, cu oameni învăţaţi şi cu moravuri simple, dar atît de liberi în ideile lor, cu un orizont atît de larg deschis asupra lumii, încît mă făceam bucuros discipolul lor. Ce admirabilă epocă a culturii umane a fost, în Germania, în micile ei oraşe, la Weimar, la Jena, la Heidelberg, la Tiibingen şi în alte zeci de oraşe, sfîrşitul veacului al XVIIMea şi începutul celui următor aşa cum le recucerearn din mărturiile filozofiei şi literaturii clasice germane, din vestigiile pe care le puteam surprinde la profesorii şi colegii mei actuali. Germania îmi deschidea calea către vechea Grecie. La Tubîngen, *pe* aleea platanilor, îmi recitam distihul dedicat de Hb'lderlin lui Sofocle :

Mulţi încearcă zadarnic sS spună suprema plăcere
Plăcut, dar o afli în fine, aici, învelită în jale.

Alături se oglindea, în Neckar, turnul în care a trăit Hb'lderlin lunga lui noapte, traversată de atîtea fulgere orbitoare. Descopeream în grădina botanică statua poetului nudă, ca a

unui zeu. Cîntau privighetori în dumbrăvile Neckarului. Locuiam într-o veche moară, citind fericit în tăcere, pînă cînd mă aduceau la fereastră chemări zgomotoase, invitîndu-mă să sar în luntre. Urcam alteori străzile în pantă. Treceam pe sub zidurile masive ale vechiului seminar teologic, aşa-zisuJ *Stift,* unde într-un rînd au fost colegi Hegel, Schelling, Holderlin. Tinerii filozofi au sădit un arbore al libertăţii în ziua în care le-au sosit ştiri despre revoluţia franceză. Ce uimiior de libere sînt privirile pe care le îndreaptă asupra lumii cugetătorii acelui timp ! „Istoria este tribunalul lumii* spusese Schiller. Citesc în Hegel ca lumea esle desfăşurarea ideii şi că esenţa acesteia şi scopul istoriei este libertatea. Filozofia lui Hegel este grandiosul poem al naturii şi istoriei, în năvalnica lor înaintare spre condiţia libertăţii ; nimeni nu coordonase cu mai mult succes decît Hegel întreaga experienţă de cultură a omenirii, simţită în unitatea şi continuitatea eî. Omul îşi îndeplineşte o parte însemnată a destinului său realizînd în sine întregul cuprins de cultură al lumii. Ma îmbăt de cultură. Vreau sa desfund toate izvoarele istoriei gîndirii şi ale literaturii, ale artelor şi ale vechilor religii. Curiozitatea germană pentru toate creaţiile spirituale ale omenirii este neistovită. Găsesc aici cea mai bogata literatură de traduceri şi operele unor specialişti de mare valoare în toate ramurile istoriei culturii. însă de la Herder ni se deschide poarta către întregul orizont spiritual. Goethe anunţă sosirea epocii literaturii mondiale. Lucrez la o teză despre Schiller. în fiecare dimineaţă mă regăsesc în faţa imaginii omului înalt şi roşcovan, cu stigmatele ftiziei care-1 rodea. Este un om febril, dar care aspiră spre perfecţia personalităţii libere de conflicte imerioare, ajunsă la plenitudinea armoniei estetice. Goethe realizează idealul: este un *hamerid.* La început, Schiller încearcă sentimente de pizmă : „Am faţă de el simţirile lui Brutus pentru Caesar". Pe urmă se pleacă în faţa exemplului Iui Goethe şi caută să-l realizeze în sine. Trăiesc într-o excitare continuă. Ctnd trec prin faţa catedralei protestante, simt cum trec peste mine şi mă răscolesc acordurile perfecte, gîndirea muzicală atît de matematic exactă a cantatelor lui Bach. Mi se pare că asist la creaţia lumilor. „Lumea se naşte prin calculul divin" *(„Cum deus calculat, fit mundus",* Leibniz). In sala de concert ascult pe Beethoven şi înţeleg cum se iveşte bucuria din durere : viaţa are un sens eroic. Cînd mi-e drag un tînăr aş

vrea să-l azvîrl în acea lume de entuziasm, de revelații, a tinereții mele.

Ce decepție crudă şi amară în epoca hitleristă ! Națiunile cădeau pe rînd sub agresiunea cea mai neruşinată. Se aprindeau ruguri de cărți. Oamenii erau azvîrliți în cuptoare. Un tiran ventripotent făgăduia compatrioților lui o cană de bere şi un cîrnat gros în fiecare zi. Un altul declara că-i vine să scoată revolverul şi să tragă, atunci cînd aude vorbindu-se de cultură. Ascultam, la radio, un ins răguşit şi urlător, un energumen zguduit de demoni, proferînd amenințări şi injurii. O, ce vreme a dispretului! Aceştia sînt urmaşii lui Goethe, ai lui Schiller, ai lui Hdlderlin, ai lui Bach şi Beethoven, ai lui Hegel şi Wilhelm Humboldt, mințile şî sufletele cele mai înalte ale vremii lor, învățătorii mei ? Tirania a fost călcată în picioare, s-a prăbuşit, căci fără înțelepciune puterea se ruinează prin propria-i violență, aşa cum ne învață Horațiu : *„Vis consuli expers mole ruit sua"* Sînt adînc recunoscător germanilor **şi** doresc din toată inima vindecarea sufletelor lor.

M u n c ă ş i p a t r i o t i s m

M-am înapoiat în țară. Vreau să fac ceva, să fiu de folos. N-aş vrea ca lumea să se facă fără mine, fără ajutorul meu, oricît de modest. Predau în şcolile secundare ; dar privesc mai departe, dincolo de acest cerc al activității. Călătoresc prin țara veche şi mă mir ce gol este spațiul social, ce puțin s-a construit în secolele trecute. Nu întîmpin castele şi palate, oraşe bine zidite, fundații de tot felul, bunuri numeroase adunate de-a lungul secolelor. Sînt unele locuri care par a nu fi avut o istorie. Inventarul național are în cea mai mare parte o vechime de abia cîțiva zeci de ani. Țara a fost prădată vreme de secole, avuțiile ei au fost mereu exportate. Din cînd în cînd mă duc la Iaşi, pentru a-i vizita pe Ibrăileanu şi pe Ralea, şi acolo mă găsesc într-un oraş de artă, cu o civilizație mai densa, cu o societate foarte spirituală şi cultă, dar totul pare amenințat de ruină. Simptomul este mai general. într-un rînd vine în țară Hermann Keyserling. Filozoful asistă la o sărbătoare națională şi are prilejul sa observe lipsa de entuziasm a mulțimilor, blazarea lor. Deprinderile de muncă sînt slab dezvoltate. Puțini sînt aceia care-şi fac datoria cu zel, cu pasiune. Oamenii îşi lasă curțile în paragină, străzile sînt

prost întreținute, treaba se face mai pretutindeni pe jumătate, neorînduiala, necurățenia se văd adeseori. Există şi oameni activi **şi** întreprinzători, o clasă întreagă de speculanți şi politicieni, care doresc să se îmbogățească în timpul cel mai scurt. Aceştia construiesc, dar fără nici o atenție pentru imaginea globală a oraşelor, pentru nevoile generale, ca şi cum **şi**-ar ridica o locuință, fie şi confortabilă, undeva, în America, în preajma unei exploatări de aur. Nu se încheagă nici un stil constructiv fiindcă nu există nici un suflet care să se exprime în el. Se improvizează însă averi însemnate, de altfel repede exportate. Mulțimile lucrează pentru exploatatorii lor, şi o fac fără entuziasm, cu osteneală. Conştiința de cultura i a multor români s-a dezvoltat mai repede decît civilizația^material ; terială în jurul lor. De aceea ei se simt trişti şî dezamăgiți, ; în acei ani ai începuturilor mele. îmi spun că întregul nostru \ cadru de viață ar trebui înălțat şi perfecționat. Dar pentru 1 aceasta este nevoie de mai multă muncă şi de mai mult pa- I tnotism.

E s t e t i c ă

în legătură cu gînduri ca cele de mai sus, întrevăd o idee pe care o pun la baza cursurilor de estetică^ începute Ia universitate. Arta îmi apare_ca o formă a muncii,_dcoarece_reprezintă un caz de transformare" a materiei,, .ca oricare dintre ieh- "Țuceîe'"omeneşti? "Tranlîbrmîhcl materia, artistuT* obține^ un obiect cu expresivitate umană, o lucrare deplin închegată, o operă perfectă. Toate tehnicile se silesc spre perfecțiune^ dar rezultatele lor se înlocuiesc mereu, ceea ce dovedeşte că ele nu sînt niciodată perfecte, în timp ce artistul este creatorul unei opere de neînlocuit, desăvîrşite. „Arta se găseşte jn orice moment la scopul ei* observă Goethe. Arta indică deci muncii ținta ei cea mai înaltă, fiindcă orice activitate omenească se sileşte spre desăvîrşire, dar arta o atinge de pe acum. Fiind o formă a muncii, activitatea estetică este susținută de numeroşi factori conştienți şi raționali. Urmăream pe artist în căutările, cumpănirile, adaptările succesive la viziunea sa inițială, în întregul proces al creației lui. Artistul este om al timpului şi societății sale şi, ca atare, introduce în creația lui tendințele vremii, întregul cuprins al culturii contemporane. Redusa ta simpla închegare formală a unor materiale străine de viața,

k.

eu toate rădăcinile tăiate către realitatea socială din jur, arta sărăceşte în conţinutul ei, influenţa ei asupra oamenilor se reduce.

Văd posibilitatea unei înrîuriri a artei asupra întregii culturi moderne. Se discută mult, de la Nietzsche, pe care îl citesc mereu, de la Spengler, mult discutat în Germania, despre criza culturii moderne, despre apusul culturii occidentale. O cultură dezvoltă datele unui mit, care n-ar fi altceva decît forma simbolică a unei afirmări fundamentale de valori. Ce voieşte cultura modernă ? Ce afirmaţie de valoare o susţine ? Ce mit o poate inspira ? Nu mă pot resemna cu ideea că sîntem sortiţi morţii. Pare a fi intrat în faza crepusculară numai o anumită cultură, cultura „decadentă" burgheză a secolului, dar niciodată n-a fost mai vie tendinţa de stăpînire şi de transformare a naturii, pentru a o face să răspundă mai bine scopurilor şi nevoilor omeneşti.

Asistăm la cea mai uriaşă sforţare de umanizare a universului. Trăim în era mitului prometeic. A început adevărata civilizaţie a muncii. Oamenii au muncit totdeauna, dar abia acum au ajuns la înţelegerea întregii ei valori, abia acum munca a ajuns să se preţuiască drept cea mai de seamă forţă a lumii, abia acum se descătuşează întregul dinamism al muncii. Tipul modern uman este exemplarul creator. Socialismul îmi va confirma şi întări necontenit de aci înainte această concepţie. Artistul este reprezentant de seamă al forţelor constructive ale lumii. Perfecţiunea lucrării lui, entuziasmul pe care i-l consacră ne arată în artist pe primul muncitor liber, într-o lume care înlănţuia munca. Munca a fost vreme de milenii osîndă, *poena.* Dar tot timpul artistul ni s-a înfăţişat ca un muncitor eliberat prin iubirea cu care îşi execută lucrarea lui perfectă. Arta este creaţie în bucurie. Cînd orice muncitor va dobîndi conştiinţa unui artist, faţa lumii se va schimba.

Specializare

Citesc în *Wilhelm Meister* de Goethe : „Ceea ce are însemnătate este să pricepi ceva bine şi să-l poţi face ca nimeni altul în jurul tău." Este nevoia de însuşirea adîncă a unei specialităţi. Specialitatea este prima condiţie a muncii moderne. Specialismul pare însă a îngusta orizontul spiritual al omului.

Privesc cu nostalgie către tipul de cultură al altor epoci, către umanistul Renaşterii, *uomo universale.* Continuatorul acestuia, in lumea modernă, este bietul *diletant.* Dar mi se pare că în jurul locului pe care-l deţine, din punctul lui de vedere, orice specialist poate să refacă întregul orizont spiritual al omului. Preţuiesc mai mult, printre toate încarnările de cultura ale vremii noastre, pe specialistul cu orizont. Dacă nu-mi aduci punctul de vedere al unei pregătiri si al unei activităţi speciale, o experienţă cîştigată în stapînirea temeinica a unui domeniu, o personalitate formată în lupta cu greutăţile uneia dintre formele speciale ale creaţiei, nu mă interesezi. Orizonturile de cultură desfăşurate în jurul fiecărui lucrător al culturii ajung să se suprapună într-o depărtare mai mare a zării. Specialităţile moderne pot, trebuie sa crească în atmosfera întregii culturi a lumii.

Măiestrie

Să cunoşti ceva temeinic şi să faci ceva mai bine ca alţii, să-l faci cît mai bine, dacă se poate să-l faci perfect. Să fii un artist, un maestru. Lucrul tău să se închege cu armonie, să devii autorul unei lucrări rotunde, complete şi frumoase, al unui cosmos. Să stabileşti între elementele cu care lucrezi legaturi atît de numeroase şi adinei, să te ridici deasupra diversităţii brute, sa ajungi la *unitate.* Dacă lucrezi în domeniul ştiinţelor, îţi vei forma convingerea că lucrarea frumoasa are mulţi sorţi să fie şi adevărată. Căci adevărul este potrivirea ideilor cu realitatea, dar şi potrivirea ideilor între ele, rînduirea lor în sistem, rezultatul consecvenţei gîndirii. Frumosul este toi un caz al potrivirii, al convergenţei, al unităţii. Dacă ai făcut o lucrare frumoasă, ai obţinut cel puţin o jumătate din dovada că ai făcut şi o lucrare adevărată. Există două ţinte ale cercetării: una vrea să descopere amănunte noi, să îmbogăţească conţinutul experienţei ; cealaltă sa-l sistematizeze, să-l unifice. Nu te opri din drum, depune efortul cel maî ostenitor, mergi pînă la capăt, atinge limita, restabileşte unitatea. Merită să le sfărîmî în această încercare. Dacă ai eşuat în tema propusă, din îngustime de spirit sau din indolenţă, nu numai tu, dar lumea întreagă a pierdut o ocazie, în lucrarea frumoasă, lumea dobîndeşte un exemplu, i se luminează scopul ei, căci întreaga lume se sileşte către eliminarea treptată a contradicţiei, către armonie, dar aceasta se

realizează de pe acum în opera frumoasă. încearcă a deveni un artist, un maestru.

Catedră

Intri în clasă. S-au adunat mulţi studenţi. Din atîtea suflări fierbinţi s-a format o ceaţă uşoară care estompează fundurile amfiteatrului. Te privesc sute de ochi şi tu nu poţi prinde decît, din cînd în cînd, cîte o privire curioasă şi întrebătoare. Cu timpul ajungi să identifici toate tipurile vîrsteî ascultătorilor, pe tînărul corect care notează harnic în caiet, pe distrat, pe visătorul care şi-a sprijinit capul în palmă şi se uită în altă parte, pe înfumuratul care priveşte cu superioritate, pe cel care te consideră cu simpatie şi dă semne că tc-a înţeles. Tu doreşti sa încurajezi zelul, să atragi pe cel distrat, să trezeşti pe visător, să ruşinezi pe înfumurat, să arăţi simpatizantului că poate s-a grăbit şî că trebuie să mai depună un efort. Dar fereşte-te de tonul şi mijloacele captaţiunii. Ai nevoie de consensul unor spirite critice, de acordul cu ei şi cu tine al unor oameni întregi. Fii serios şi modest, nu-ţi ascunde limitele şi chiar ignorantele, evită orice poză, orice impostură. Nu căuta să fii admirat, ci crezut. Tinerii aceştia s-au adunat pentru a învăţa ceva şi tu eşti dator să le oferi atîta cît ştii şi poţi afirma, dezvăluindu-ţî izvoarele, însumînd toate rezultatele tale, cu cea mai perfectă bună-credinţa. Nu fi posac, măreţ sau nestatornic, sîcîitor şi pedant, dar nici nu încerca să complaci, oferind un spectacol, măgulind vreo prejudecată, vînînd popularitatea, minţind pe jumătate sau în întregime. în unele cazuri este mai bine să-ţi bruschezi sala, decît să încerci a o cuceri ca un curtezan sau un bufon. Aceşti tineri s-au adunat nu numai pentru a asculta un profesor, dar şi pentru a primi exemplul unui om. Dacă tu gîndeşti ce însemnătate au avut maeştrii tăi pentru tot ce ai devenit mai tîrziu, simte-ţi întreaga răspundere atunci cînd ai devenit tu însuţi profesor. în toată activitatea ta vei fi neliniştit de o întrebare şi purtat de un dor. Printre tinerii adunaţi în jurul catedrei, cîte lumini se vor aprinde, ce vocaţii îşi vor lua avîntul : dar mai cu seama fi-va printre ei un spirit mai bun ca al tău, o inimă mai încinsă, capabilă să

facă ceea ce ai dorit şi n-ai putut duce la capăt ? Ai dori ca omul acesta să existe şi tu să-i poţi fi de ajutor.

Divina comedie

Mergi pe drumurile tale. Te încarci de muncă._Ai_depus o sarcină şi iei pe umeri o alta. Aduni cărţi. Cunoşti miî de oameni, dar nu toţi te vor însoţi. Pierzi pe urni pe drum şi-i regăseşti după decenii, pentru a măsura împreună timpul trecut. Ai avut, fără să ştii, un prieten sau un duşman. îţi place să te aduni cu alţii, dar nu cu oricine şi nu tot timpul. Ai nevoie de singurătate ca de ape lustrale. De mai multe ori_ ai zăcut bolnav şi ri-ai dat seama că trebuie să fii pregătit pentru a-ţi încheia socotelile oricînd. Pe urmă sănătatea a revenit, în căldura căminului clădit de iubirea ta. Te-a apucat iar dorul de viaţă. Călătoreşti în locuri străine, cu grădini frumoase, printre coloanele palatelor măreţe, îmbătat de efluviile altei flore, la ţărmul mărilor îndepărtate. Călătoria este un joc. Adevărata ta viaţă este la tine acasă, printre cei care au nevoie de tine. împlineşte-ţi munca vieţii tale, fracţionată în sarcina fiecărei zile. Ajută-ţi prietenul nenorocit. Mărturiseşte pentru nevinovat. Sprijină pe cel slab şi nu uita ce grele sînt începuturile de viaţă. Fă ce poţi pentru ca lumea să devină mai dreaptă.

Din cîte ţi s-au întîmplat, din miile şi miile tale legături cu oamenii, ai ajuns sa rînduîeşti sufletele într-o *divină comedie* a ta. Trimiţi în_ fqc_ şj_.^ care-ţi şoptesc HTureche un zvon ticălos, pe uneîtitorii din umbră, pe cei pe care-i irită orice formă a meritului străin, pe acel care fuge din locul primejdiei; pe cei care-şi întorc faţa ca sa nu vadă durerea, pe tovarăşul care se desparte de tine în punctul cel mai greu al urcuşului, pe acel care nu este în stare să se aprindă, pe acel care se stinge uşor, pe acel care vrea să-ţi stoarcă inima maimuţărind suferinţa, pe cel fără mîndrie, pe leneş, pe omul acoperit de necurăţenii, pe înşelător, pe avar, pe hoţ. Dar urc pe podişuri înalte şi-i menesc luminii pe cei drepţi şi adevăraţi, pe cei naivi din încredere acordată oamenilor, pe cei care-şi spun cu uşurinţă gîndurile, pe cei credincioşi prietenilor, pe cei care nu-şi uită cuvîntul dat, pe acei care-şi lasă inima mişcată, pe acel care este gata

să sară în ajutor, pe acel cu sufletul aprins, pe acel care arde lung, pe acel care ştie să îndure suferinţa, pe cel mîndru, pe cel curat, pe omul darnic, pe cel care rămîne sărac, pe luptător şi pe viteaz. Doreşti să fad parte din tabăra acestora şi să stai cu ei împreună în lumină.[1]

[1 **9 5 7]**

[1] Paginile (ie faţă sînt ,/ragmerne" după cum arată litiu] lor, numai ..fragmente". Ele reprezintă reflecţia autorului într-un anumit moment al socotelilor Jui de viaţă. De oînd au fost scrise, **în 1957,** am simţit adeseori nevoia întregirii lor prin ceea ce timpul ji dezvoltarea ţirii au adăugat acestor concluzii ale existenţei. Uneori am încercat să satisfac această. trebuinţă, dar proiectul unei lucrări autobiografice mai complete si răgazul dc a o iintreprin.de rîimîn încă o posLbilititc a viitorului (n.a.).

IFUTLRLA GRAIULUI j

Aveam paisprezece, aveam cincisprezece ani cînd mi-am dai seama ce putere stă în graiul oamenilor ? La acea vîrsta, gîndurile se reped în fugă ţi cu greutate izbuteşte mintea să le aleagă, să le lege între ele şi sa le fixeze. „Fii atent te îndeamnă şi te ceartă profesorul în clasă. Te îndrepţi o clipă, trunchiul şi capul ţi se înalţă, priveşti nemişcat spre cel care-ţi vorbeşte ; pe urmă porneşte iar iureşul fără odihnă al gîndurilor tale. Sînt frînturî de înţeles săltate deasupra valului turbure, ca resturile unei corăbii sfărîmate de furtună, înghiţite de ocean. Dar dacă ai prins una din aceste epave şi vrei să spui ceva despre ea, deodată apele se liniştesc şi o lumină limpede şi egală se coboară asupra ei. Atenţia care ţi se cerea mai înainte, şi reuşeai atît de puţin s-o statorniceşti, se formează de la sine îndată ce începi să vorbeşti. Te simţi stapîn pe tine şi pe lume. în lumina proiectată a atenţiei tale scînteiază un *adevăr.*

CARUSEL

Giurgiul este unul din oraşele cele mai regulat tăiate ale întregii ţări. Administraţia lui KJseleff a sistematizat vechiul tîrg balcanic, plantînd o grădină circulară în jurul foişorului rămas din vechime, de unde străzile principale se întind ca razele unui cerc tăiat la miazăzi de tabia Dunării şi, în celelalte părţi, de centura de podgorii, foarte exuberante în timpul copilăriei mele. Străzile principale sînt apoi legate între ele de o reţea de străzi transversale, din ce în ce mai întinse, pînă la bulevardele exterioare, căi bolovănoase, cu gospodării ca la ţară, cu cumpene şi pătule, în care bivolarii îşi adunau recoltele lor. Privit în întregimea lui, planul oraşului semăna cu o pînză de păianjen.

Gradina circulară din mijlocul oraşului, despărţită de stradă printr-un trotuar înalt şi deci prin rigole adînci, menite să strîngă, într-o vreme în care canalizarea lipsea, apele ploilor abundente, era unul din locurile de adunare şi de plimbare ale giurgiuvenilor. Am mai întîlnit o astfel de grădină circulară în Italia, la Padova, renumitul *Prato,* numai că acolo ea era aşezată spre una din marginile oraşului, în preajma catedralei Sfîntului Antoniu, tn timp ce aici, la Giurgiu, ea se găsea în centrul geometric al urbei. *Centrul* era de altfel numele cu care localnicii o desemnau. La „centru" pulsa viaţa cea mai vie a oraşului natal. Aici se adunase comerţul de lux, farmaciile, restaurantele şi cafenelele oraşului. O cafenea se găsea şi în mijlocul grădinii, cu mese înşirate sub acoperişul de lemn înălţat la poalele vechiului foişor. De acolo mă ajungeau, în nopţile de vară, sunetele tarafului de lăutari, acompaniind uneori pe vestita cîntăreaţă ţigancă cu voce de bas, care, intonînd *Porumbiţa hi* Alecsandri, dădea cînteculuî eî accente atît de tragice şi răscolitoare, încît sufletul meu^de adolescent singuratic se simţea rănit şi sîngera sub zarzării stufoşi ai curţii părinteşti.

O dată sau de două ori pe săptămînă, în timpul verii, la centru cînta muzica militară. Arii din operele şi operetele timpului răsunau pînă noaptea tîrziu şi vîntul cald care se pornea să sufle dinspre Dunăre alunga melodiile pe străzi ca pe o coamă despletită. Uneori le fura şi le ducea atît de iute, încît nu mai rămînea în urmă decît îndîrjirea tromboanelor, ritmul sacadat al tobelor. Un public numeros venea sa asculte eoncertul muzicii militare, completat în ocazii mai de seamă cu *Visul rezervistului,* improvizaţia muzicală şi dramatică a unui şef de muzică neamţ din generaţia de l. 1900, menită să evoce poezia vieţii ostăşeşti, căci, în pauza care urma unui andante duios, trompeţi ascunşi în foişorul din mijlocul grădinii sunau „onorul" sau „stingerea" : visul rezervistului adormit cu gîndul la tinereţile lui.

Mulţimea adunată pe înaltul trotuar al centrului forma două fluvii cu apele învălmăşite, care curgeau în direcţii contrarii, astfel încît oricine se amesteca într-unui din ele putea întîlni pe cunoscuţii cufundaţi în celălalt fluviu de două ori; o dată în partea mai luminoasă a restaurantelor şi cafenelelor, a doua oară în regiunea mai umbrită a magazinelor, care-şi lăsaseră obloanele şi păreau adîncite în somn. Defilau astfel, salutîndu-se, zîmbindu-şi, aruncîndu-şi cîte o vorbă în treacăt, femei cu pălării împodobite cu pene, cu flori, cu gîturi de păsări, bărbaţi cu ochii scîmeind către ele din umbra pălăriei de paie cu marginile late. Tumultul glasurilor, al rîsetelor, al exclamaţiilor devenea atît de puternic, încît, acoperind muzica, nu-l mai puteau domina decît cu greutate şi la răstimpuri ceardaşurile demonice ale *Prinţesei Mariţa* şi trompetele răsunînd în visul rezervistului.

M-am amestecat şi eu o dată în această mulţime frenetică şi undele fluviului care mă înghiţise mă purtau mereu din partea luminată a centrului către partea lui umbroasă şi din nou în lumină şi iar către umbră. Eram băiat ca de vreo 12

sau 13 ani şi privirle mele au întîlnit pe acele ale unei fetiţe grecoaice, pe care o mai văzusem şi altă dată. Rudele si copiii de vîrsta ei o numeau Calipso. Ochii ei s-au oprit într-aî mei, dar n-am apucat să-î Întreb şi să capăt un răspuns, că valul a împins-o departe de mine. Am întîlnit-o din nou în umbră şi mi s-a părut că faţa ei se întoarce către mine, dar ochii ei nu i-am putut vedea. în lumină, ei mi-au scăpărat din nou aprinşi şî pătimaşi. Abia am avut timpul s-o observ ceva mai bine. Mergea între părinţii ei, în rochiţa ei albă, cu coadele răsfirate pe spate. O clipă doar mî-a fulgerat profilul pur, fruntea nobilă. Lumea a dispărut atunci pentru mine şi, înaintînd către partea întunecată a grădinii, am simţit ca sînt singur cu stelele acelei înalte nopţi de vară, cu vîntul care smulgea melodiile şi le alunga pe străzi. Inima îmi bătea nebuneşte aşteptînd întîlnirea cu ea. în lumină ochii noştri voiau să-şi spună cît mai multe ; în umbră, capetele ni se plecau într-un salut tăcut şi plin de evlavie. întîlnirile noastre se petreceau la fiecare trei sau patru minute, dar răstimpurile acestea ni se păreau imense. Despărţirea ma lăsa în restrişte ; revederea mă făcea să jubilez. întocmai ca sufletele în *Paradisul* lui Dante, circulînd pe braţele unei cruci şi aprinzînd o lumină mai puternică în punctele întîlnirii lor, încrucişările mele cu Calipso, de două ori pe fiecare parcurs al grădinii circulare din Giurgiu, scăpărau o fosforescenţă în noapte. N-aveam timpul să adresez clipei îndemnul să se oprească, dar ştiam că va reveni şi, cînd această clipă revenea, ştiam că o voi pierde. M-am învîrtit astfel timp de cîteva ceasuri în cerc, în alternanţa fericirii şi a dezolării, pînă cînd mulţimea s-a rărit, muzica a tăcut, noaptea s-a făcut mai rece şi Calipso n-a mai apărut. Delirul meu s-a calmat în zilele următoare, dar despre această întîmplare atît de inconsistentă a trebuit să-mî aduc aminte după ani şi ani.

Mă găseam într-un oraş din Germania de sud, aşezat vremelnic acolo pentru studii. Sosisem de curînd în acel mic oraş, nu cunoşteam pe nimeni, vorbeam cu greutate limba ţării şi, în aşteptarea deschiderii Universităţii, sufeream sub apăsarea unui urît de moarte. Nu eram în stare să mă apuc de vreo treabă mai temeinică, începeam şi părăseam îndată diferite lucrări, citeam distrat şi la întîmplare, trăiam dezordonat. Uneori ieşeam din oraş şi mă îndreptam către satele din apropiere, rămînind nemîncat cîte o zi întreagă şi rătăcind drumul la înapoiere. Locuiam la văduva unui meşteşugar, care-mi servea ceaiul de dimineaţă şi mă privea ca pe un om ciudat. Camera mea dădea direct pe scara care ducea către alte etaje şi către apartamentele altor familii. Cum stăteam destul de mult în casă, ajunsesem să cunosc pe locuitorii imobilului după paşii lor. Dimineaţa, foarte devreme, tropâia un soldat care se ducea la cazarmă. O femeie bătrîna şi greoaie se înapoia către ora prînzului cărîndu-şi coşul ei cu legume. Un student cu şapcă, pe care îl întîlnisem la intrare, se întorcea seara tîrziu, lovind cu bastonul fiecare treaptă a scării de lemn. Cîţiva copiî se lăsau să alunece pe balustrada scării şi ţîpau, în dialectul locului, cuvinte pe care nu le puteam desluşi. Unul singur dintre paşii care treceau prin faţa uşii mele nu ştiam bine cui îi aparţine. Erau ai unei fete sau femei tinere, care pleca dimineaţa şi se înapoia seara, sărind cîte doua trepte, într-o dispoziţie de mare voioşie, pentru ca o auzeam mai totdeauna cîntînd sau rîzînd cu persoanele care o strîgau pe numele ei : *Grette.* Dintre toţi paşii şi toate glasurile scării, acestea mi se păreau cele mai simpatice. Ipohondria mea se alina ori de cîte ori auzeam paşii zvelţi ai fetei sau tinerei femei necunoscute şi-i ascultam rîsul prietenos şi cîntecul plin de voioşie. Dacă oamenii pot fi atît de veseli, îmi spuneam, tristeţea mea n-avea temei. într-o zi am deschis uşa, chiar în clipa cînd paşii cunoscuţi se apropiau, şi am văzut atunci o tînăra ca de vreo optsprezece ani, îmbrăcată cu simplitate şi cu un aer inteligent şi deschis. Ochii noştri s-au întîlnit şi faţa ei a schiţat zîmbeiul unei bunăvoinţe pe care am înţeles că fata îl adresa omenirii întregi. Era poate o tînără funcţionară sau lucrătoare, poate şi o studentă, în tot cazul condiţia ei dispărea în vesela şi naiva vitalitate care mi s-a părut că o face atît de atrăgătoare.

Am început de-atunci s-o aştept şi s-o pîndesc, întîlnînd-o uneori pe scară, la intrarea casei sau pe stradă, dar Grette, maî totdeauna în tovărăşie numeroasă, deşi mă recunoştea de fiecare dată şi-mi zîmbea, nu părea să dea surîsului ei altă semnificaţie decît aceea a amabilităţii ei fireşti şi generale. Aparenţa ei era atît de deschisă, plină de încredere şi de nai-

vitate, încît dezarma perfidiile oricărei galanterii. Simţeam că drumul către inima acestei fete trebuia să treacă prin prietenie şi prin camaraderie. Dar cum puteam deveni prietenul şi camaradul lui Grette ? Simplitatea ei era o treaptă pe care n-o puteam atinge. Totuşi, încercînd mereu s-o întîlneşc şi privind-o cu o insistenţă pe care Ia un moment dat mi s-a părut că o remarcă cu o oarecare mirare, dar fără supărare, fata a început să-mi acorde un interes mai special. In acelaşi moment însă zîmbetul ei obişnuit a dispărut şi am avut impresia că peste figura ei s-a lăsat o umbră. Bunăvoinţa ei generală părea acum că se suspendă în ce mă priveşte, fără a fi putut spune deocamdată care alte sentimente o înlocuiau.

Se aşezase în apropierea casei noastre, la loc deschis, lîngă mica pădure care începea de-acolo, un carusel, sclipind din zeci de lumini colorate, cu muzică de flaşnete. O veselă mulţime populară, iubitoare de astfel de petreceri, se îndesa în preajmă. Abătîndu-mă într-o zi pe acolo, am văzut-o pe Grette sosind cu obişnuiţii ei prieteni şi prietene. Societatea a ocupat îndată faetoanele şi centaurii caruselului, în timp ce eu, rămas spectator, primeam, o dată la fiecare rotaţie, fulgerele privirilor fetei, încărcate acum cu noi înţelesuri. Venea, repezită din cer către mine, ca un uliu, pentru a mă sfîşia cu ochii ei încărcaţi de dorinţă. Dar caruselul mi-o răpea din nou în cer. **Jmi** revenea trufaşă şi dispreţuitoare, dar ochii mei căutau să reţină din zbor imaginea"" sînului mic, a braţelor şi pulpelor zvelte dar puternice. Lumina se întuneca, dar ea îmi fulgera din nou, aprigă amazoană, cu coama în vînt, chemîndu-mă parcă s-o însoţesc în nebuna ei cavalcadă. Trecerile îi erau atît de repezi, încît expresia ei, pe care încercam s-o desluşesc, îmi rămînea de cele mai multe ori enigmatică. Voiam s-o văd mai de aproape, să studiez mai cu de-amănuntul chipul de care nu mă putusem niciodată apropia, dar în zborul ei abia dacă puteam distinge buza umedă şi cărnoasă, ochiul albastru, sprinceana subţire. întindeam braţele s-o primesc, dar braţele rămîneau nemişcate pentru a o cere şi a o plînge. Jubilam că-mi revine şi mă dezolam că-mi pleacă. O salutam în acelaşi timp pentru revedere şi pentru adio. Ca altă dată, pe trotuarul circular al centrului din Giurgiu, cîştigam şi pierdeam în acelaşi timp iubita, şi neliniştita mea aspiraţie către ea era făcută din fericirea unei făgăduinţe infinite şi a unui doliu iremediabil. Curînd, roata caruselului s-a oprit si Grette, împreună cu vesela ei trupă de prieteni şi prietene, a plecat fără să arunce o privire în urmă. Au scînteiat multă vreme în seara aceea luminile multicolore ale caruselului, au gemut şi au ţipat flaşnetele, mulţimea a forfotit pînă tîrziu, dar eu am fugit de-acolo ca un blestemat şi ca un surghiunit.

[19 5 9]

f

FEREASTRA LUMINATA

Spre sfîrşitul anului 1918, după înapoierea din război, am locuit cîteva luni în curtea unei biserici, pe una din _acele rare coline ale Bucureştilor, de pe parapetele căreia ochii cuprindeau neregulata aşezare a unui vechi cartier descinzînd către cheiurile Dîmboviţei. Erau zile şi nopţi aprinse de ʽară. Zgomotele oraşului se potoleau tîrziu, după miezul nopţii. Bucureştii aţipeau o singură clipă, la ora cînd expira ultima suflare fierbinte a caldarîmului şi cînd, dincolo de barierele îndepărtate, se pregătea noua năvală care urma să-l cuprindă şi săi umple de tumult. îmi plăcea atunci să mă aşez în faţa ferestrei deschise şi să privesc adierea milostivă a nopţii. Ramurile unui salcîm se întindeau prieteneşte pînă aproape de mine. Desluşeam linia cheiului tăcut şi, dincolo de el, silueta caselor înalte. Somnul stăpînea oraşul. Dar într-una din casele pe care le zăream, o fereastră nu se stingea niciodată. Dreptunghiul ei de lumină cădea peste cele două braţe ale cheiului, aprindea cu o flacără delicata copacii din faţă, tăia şuvoiul leneş al apelor şi se întindea, ca un covor, pînă în dreptul meu. Pe cine veghea neostenita lumină fără somn r Dincolo de cadru! sărac al ferestrei, razele ei cădeau oare deasupra capului unui lucrător de noapte, al unui cercetător, al unui desfrînat, al unui bolnav ? Luni de-a rîndul gîndul meu şî-a trimis întrebarea lui neliniştită către dreptunghiul solitar de lumină şî, ca un uriaş fluture al nopţii, rătăcea în jurul lui cu uimire, cu speranţă, cu teamă, cu milă. Semnalul ferestrei luminate cuprindea un mesaj de luptă sau de pace, de bucurie sau de întristare ?

Am avut multă vreme obiceiul să colind străzile Bucureştilor, noaptea. Am rătăcit pe străzi măturate de vîntul toamnei, prin zăpezi înalte, prin leneşele parfumuri ale verii şi, totdeauna, ochii mei întîlneau pe-alocuri, cu recunoştinţa sau tulburare, dreptunghiul cîte unei ferestre luminate. Enigma ei dădea o ţintă trecătoare rătăcirii mele, şi cînd, după ce ma scăldam în apele ei viorii, mă afundam din nou în noapte, ochii mei căutau ţinta unei alte ferestre, a unei alte lumini. Cîte o fereastră luminată a seînteiat în peisajul tuturor nopţilor mele.

Dar n-am aprins oare şi eu o astfel de lumina a nopţii pentru visătorii caselor din preajmă, pentru rătăcitorii străzilor adormite ? Ani de-a rîndul, lampa mea s-a stins scursă de puteri, suptă de strălucirea mai mare a zilei. Tîrziu de tot am renunţat la deprinderea lucrului de noapte. Munca începută dimineaţa, cu Fruntea răcorită, cu ochii spălaţi, a fost o muncă metodică, de execuţie. îndemnurile iniţiale, toate marile hotărîri au germinat pentru mine în timpul nopţii, în dosul unei ferestre luminate. Vreau să adun rodul mai bun al veghilor mele şi să-l înfăţişez încă o dată. Fereastra mea luminată vrea să vorbească pentru toţi cîţi s-au întrebat ce s-a putut ascunde dincolo de tainele ei.

[19 6 1 ']

ÎNCHINARE

Stau şi-mi privesc copilul. Viaţa care se deşteaptă în el este graţioasă şi curată. Are atitudini de tînăr animal, observat în culcuşul lui. Ochii îi sînt atît de limpezi, încît mî se pare a putea privi prin ei în fundul veacurilor. Abia ştie să spună cîteva cuvinte, dar în toată expresia figurii citesc pecetea spiritului, suflarea Iui Dumnezeu jilava încă pe huma moale, plăsmuită desăvîrşât de mîinile lui. îmi ascund faţa în mîini şi mă duc departe cu gîndul, departe în viitorul lui, în trecutul meu. Dar de ce deodată această duioşie, această durere care se zvîrcoleşte în sufletul meu ? De ce acest val care se umflă în mine şi se sparge de stînci nevăzute ? A, suferinţe ale omului, slăbiciuni şi înfrîngeri, umilinţe nemeritate, aspră tortură a nedreptăţii, chin mai cumplit al nevoii veşnic nesătule, mereu Ia pîndă, pururi înarmată 1 Ce gust amar mi-a lăsat viaţa 1 Dar toate aceste dureri ale omului nu Ic primim, Doamne, de la creatura ta necuvîntătoare şi singuratică, nici de la fiarele nevinovate, nici de la aceşti plopi tremurători în fereastra mea. Cînd durerile vieţii ne-au copleşit, căutăm prietenia animalelor şi a pădurilor, Omul este duşmanul cel mai mare al omului, tovărăşia lor — pentru a se înjunghia mai bine, asuprirea celui mai puternic, ura celui mai slab. Dar în nesfîrşitele atentate ale omului împotriva omului, *o* singură clipă de pace, aceste zori care mijesc Ia începutul vieţii. Copilul este omul înaintea vieţii sociale. Numai privindu-] pe el puiem să ne facem o închipuire despre copilăria în paradis a lumii. Şi dacă n-ar exista copii, dacă n-ar

exista^ această singură clipă spirituală si pură, viaţa n-ar merita să fîe trăită. Copilul justifică si izbăveşte lumea. Privindu-te pe tine, copilul meu, m-am hotărît să mă gîndesc mai ou dinadinsul si să dau o ordine amintirilor mele din copilărie, pentru ***a*** rectstiga propria mea imagine din vremea cînd nu eram rău şi nimeni nu era nedrept cu mine. Tu, rămîi acum aşa, înfloreşte în paza nopţilor tale, sub sclipirea rece a stelelor.

[19 35]

[SÎNT UN STUDENT BÂTRÎN...]

în pragul acestui nou an şcolar, cînd tot văzduhul vuieşte de greaua bătaie din aripă a cruntei Nevoi, vestita Ananke a celor vechi, sentimentul răspunderii ne sileşte să ne întoarcem privirile către trecut, pentru a vedea în ce chip ne-am făcut datoria către timpul si poporul nostru. Un cercetător şi un profesor, ca acela care vă vorbeşte astăzi la începutul celui de-al şaptesprezecelea an de activitate la catedră, are datoria să supună unui nou examen rezultatele cercetării şi directivele învăţămîntului său, pentru a vedea ce poate fi încă păstrat din acestea şi pe ce căi se cuvine ca pasul să i se îndrumeze de aci înainte. Voi întreprinde acest examen de conştiinţă în spiritul acelei sincerităţi faţă de mine şi faţă de domniile-voastre, iubiţi ascultători, care mi-au procurat singurele bucurii adevărate ale unei vieţi pe care n-am conceput-o altfel decît ca rigoare personală, ca efort către exactitate şi adevăr. Un adversar literar credea ca mă umileşte, spunîndu-mi odată : „Eşti un student bătrîn". Rareori o vorbă pronunţată cu intenţia de a răni, a fost primită cu conştiinţa mai împăcată de către acel căruia i se adresa. Am rămas, în adevăr, student. Sînt un student bătrîn. Toată viaţa mea am învăţat, am trăit între cărţi, am luat note, am strîns observaţii, am încercat să-mi limpezesc ideile şi să le leg între ele în întreguri cît mai bine ordonate. Dar făcînd astfel, rămînînd adică student, simţeam lămurit că execut o lucrare care poate interesa şi pe alţii. Bătrînul Seneca scria lui Lucîlius că cine învaţă pe alţii se instruieşte el însuşi, *docendo discimus (Episîolae,* I, 7, 8). Constatarea s-ar putea întoarce, pentru a afirma

că cine învaţă, învaţă şi pentru alţii. După cum în universul fizic nu se produce nici o mişcare care să nu se resimtă pînă în punctele lui cele mai îndepărtate, tot astfel nu există efort intelectual de adîncire sau de limpezire care să nu se reverse în circulaţia generală a universului moral. Nimeni nu duce în mormînt ştiinţa sa. Adevărul acesta poate mîngîia pe cel mai modest dintre ostenitorii ştiinţei. Căci recunoştinţa noastră se cuvine a se îndrepta nu numai către acele capete glorioase, care au făurit unele metodice noi sau care au smuls necunoscutului noi adevăruri, dar şi către ceata numeroasă a studenţilor din toate timpurile, peripateticienii Liceului antic, Şcolarii şi magistrii medievali, nenumăraţii învăţăcei ai mănăstîrilor de altădată, ai laboratoarelor, institutelor şi universităţilor de mai tîrziu, care prin sîrguinţă şi osteneală au dezvoltat structura intelectuală a omului, au menţinut atmosfera prielnică cercetării adevărului, au creat regula vieţii studioase şi au păstrat în tezaurul mintal al omenirii, împîedicînd să se uite să se risipească, roadele cele mai bune datorite rîvnei maeştrilor. Din cînd în cînd, din rîndurile acestora s-a desprins cîte un suflet înflăcărat de dorinţa de a lămuri altora ceea ce se lămurise pentru el, sufletul unui profesor. Esenţa profesiunii este comunicarea, iubirea comunicării, comunicarea în iubire. Unda caldă a sufletului de dascăl cuprinde în elanul aceluiaşi entuziasm adevărul şi pe discipolul în mintea căruia doreşte să aprindă lumina lui. Este profesor acela care, primind impresiile hotarîtoare ale vieţii în şcoală, doreşte să rămînă în atmosfera ei, la tipul de activitate ai şcoalei, în comunitatea de muncă şi iubire a tinereţii studioase. Din această pricină un profesor este totdeauna un student bătrîn. hi nu poate fi altceva decît un student bătrîn. împrejurarea aceasta o înregistrează mai bine studenţii tineri, ei înşişi, care, dintre toate tipurile sociale şi profesionale, resimt ca fiind mai apropiat tot pe acel al profesorului. Nu există student care, cel puţin o clipă în timpul şcolarităţii sale, să nu fi dorit pentru el viaţa şi destinul unui profesor. Ceea ce atrage pe student în persoana maestrului său este presimţirea unei nelinişti deopotrivă cu a sa, a unei cercetări, a unei limpeziri ca aceea pe care o doreşte pentru sine. Studentul recunoaşte cu uşurinţă adevărul acesta...

[1940—1941]

HEINRICH ROTBART

Mă înapoiam într-o zi acasă, pe Ia orele amiezii, cînd în faţa locuinţei mele am observat un om prăbuşit lîngă poartă, în prada unei vădite şi cumplite suferinţe. Era un bărbat între treizeci şî patruzeci de ani, îmbrăcat curat, cu privirea albastră, cu mustaţa roşcovană. Omul părea un negustor sau un meşteşugar, poate patronul vreunuia din atelierele mecanice care de la o vreme se înmulţiseră în cartierul meu. Mlinile sale erau ale unui om care lucrează şi, de sub pălăria căzută pe trotuar, ieşea la iveală un cap blond, cu un început de calviţie. Nenorocitul se închircise mai întîi, lăsîndu-se pe vine, dar cum spasmul care-1 cuprinsese nu slăbea de loc, se proptise în mîini şi degetele lui încercau zadarnic să străpungă asfaltul. Era desigur un bolnav, cuprins de o criza acută, avlnd nevoie de un grabnic ajutor. „Nu mai pot! Mor! Mă prăpădesc", gemea bolnavul. Ochii îi ieşiseră din orbite, vinele capului i se umflaseră, şiroaie de sudoare îi curgeau pe frunte şi pe obraji.

Era o zi de primăvară la începutul lui mai. Copacii înverziseră. Un vînt călduţ trecea prin frunza tînără. Cîţiva trecători se opriseră împreună cu mine : o doamna bătrînă, un soldat, un ucenic. Cercetat, bolnavul ne lămurea, în cuvinte întretăiate, chinul lui. Suferea de piatră la băşică, se tînguia el, şi nu putea urina. Medicul îi introducea sonda de două ori pe zi. Dar acum se depărtase de casă, plecat dis-de-dimineaţă după treburi, şi nevoia îl ajunsese aci. Cunoştea un medic în apropiere, dar n-avea bani pentru a plăti intervenţia devenită

atît de urgentă şi nici birjarul care ar fi trebuit sa-l transporte pînă la salvatorul lui. „Domnule, mi se adresă bolnavul, ţintindu-mă cu privirile-i sticloase, fie-vă milă de mine. împrumutaţi-mi o mie de lei. Vă aduc mtine banii. Sînt un om cinstit. Lucrez la Uzinele Lemaître, Sînt strungar în fier... Ma numesc Rotbart Heinrich", adăugă el, şi, scotocindu-se în buzunare, scoase şi ne întinse un carneţel foarte uzat, legitimaţia lui. Ochii trecătorilor se opriră o clipă asupra documentului înfăţişat... Rotbart Heinrich... Alături, fotografia Iui, poate ceva mai veche ; un tînar cu o aparenţă plăcută, cu obrajii plini, purtînd cărarea la mijloc şi o floare la butonieră. Cum soldatul care privea peste umeri mai silabisea din nou numele, bolnavul ne lămuri : „Nu sînt străin, domnilor. Sînt român. Tatăl meu era de origină germană. Eu sînt român." Am scos bancnota de care Heinrich Rotbart avea nevoie şi, împreună cu soldatul, cu ucenicul, cu doamna bătrînă, îl urcarăm în trăsura pe care unul din aceştia o oprise între timp.

Eram foarte tînăr pe atunci. Predam filozofia într-un liceu particular de băieţi. Mă întorceam la prînz acasă şi mă aşezam în faţa dejunului frugal. După masa, deschideam ferestrele şi, primind efluviile grădiniţei din faţa casei, unde un domn bătrîn îşi îngrijea florile şi straturile de verdeaţă, şi urmărind cum umbrele se lungesc, cum limina scade, trăiam ceasuri de mare mulţumire. Am avut totdeauna o vocaţie deosebită pentru fericire. Fericirea îmi apărea în anii aceia în forma unui puternic şi armonios tumult interior, în timpul orelor în care citeam operele poeţilor şi filozofilor. Ceea ce se petrecea în mine rămînea să se întrupeze în afara, dar multă vreme nu izbuteam să obţin mai mult decît să întreprind lungi plimbări nocturne, pe străzi singuratice, printre nălucile caselor bătrîne, ritmînd frînturi de fraze pe care nu le-am scris niciodată. Neconstrîngîndu-mă să zidesc o operă, n-aveam prilejul s-o critic, nici să fiu nemulţumit de ea.

în ziua, apoi în noaptea care a urmat întîlnirii cu Heinrich Rotbart, fericirea mea a fost uşor tulburată. îmi reprezentam cu uşurinţă durerea lui bestială. Vasele, ţesuturile organelor nu pot avea o elasticitate nelimitată. La un punct oarecare al presiunii, băşica se poate sparge, vasele pot exploda, îmi închipuiam durerea grozavă, alarma vitală a insului care simte apropierea momentului cînd rînduiala internă a orga-

nelor urmează a se desface, apoi valul fierbinte al hemoragiei invadlnd perineul, scurgtndu-se în afară. Dacă Heinrich Rotbart s-ar fi găsit într-un loc pustiu, într-o pădure, pe un ţărm pierdut de mare, acesta ar fi fost sfîrşitul lui. Dar Heinrich Rotbart s-a aflat printre oameni, într-un oraş civilizat, unde medici iscusiţi pot veni în ajutorul suferinţelor, printre inimi capabile să vibreze cu durerea semenilor. Nesuferita, cruda obsesie a închipuirii mele, evocînd necontenit paroxismul durerii fizice, s-a mîngîiat într-un tîrziu printr-un fel de recunoştinţă faţă de oameni, faţă de aşezările vieţii lor. Pe urmă, cum n-am mai avut prilejul să-l văd pe Heinrich Rotbart niciodată, amintirea lui s-a scufundat într-un colţ foarte obscur al memoriei.

Din deprinderile primei tinereţi mi-a rămas pînă tîrziu obiceiul neostenitelor, îndelungatelor plimbări nocturne. Ritmam ca altădată fraze rămase nescrise, dar visarea mea trează se amesteca acum şi cu multe preocupări ale vieţii. Făuream planuri pentru a doua zi, uneori continuam să discut cu oameni pe care tocmai îi părăsisem, alteori mă certam cu ei. Tumultul meu interior nu mai era atît de armonios. în orchestră se auzeau cîteva stridenţe. Trecuseră zece, poate doisprezece ani de la vechea întîmplare, cînd plimbările mele de noapte mă duseră într-o stradă îndepărtată, în preajma unor mari grădini. Era pe la sfîrşitul lui martie şi zăpezile se topiseră de curînd. Rigolele curgeau. Un vînt umed şi rece mişca ramurile uscate. Cartierul era slab luminat. Călcam prin băltoace şi, cum începusem să tuşesc, îmi spuneam că a doua zi mă voi trezi bolnav. Pornirea mea nestăpînită de a colinda trebuia în noaptea aceea să calmeze o mare mîhnire, durerea unei ofense şi a unei nedreptăţi.

Am auzit un glas slab, implorîndu-mă din umbra unui zid : „Domnule... domnule". Am tresărit şi m-am oprit în faţa unui omuleţ, cu obrajii scofîlciţi, sprijinit într-un baston. „Domnule, se umguia omul, ajutaţi-tna să trec drumul... sînt bolnav, sînt slăbit... nu pot înainta decît ţinîndu-mă de ziduri... Nu vă supăraţi... treceţi-mă drumul..." Am privit cu neîncredere pe omul^care mă oprise în strada pustie, la un ceas tîrziual nopţii, şi prima mea idee a fost că trebuie sa mă îndepărtez în grabă. Dar cuprins îndată de ruşine, am luat.de braţ pe bietul om lipsit de puteri şi, lăsîndu-1 să se sprijine pe mine, am început a-1 conduce în direcţia pe care mi-o arăta

cu bastonul. Cine era necunoscutul ? La întrebările mele, el începu să se destăinuiască. Era un lucrător tipograf, greu bolnav de tuberculoză. Rătăcise mult în aceeaşi zi prin birourile asigurărilor sociale pentru a obţine internarea lui într-un sanatoriu, la munte. Vorbise cu mulţi funcţionari, îl văzuseră: medicii. într-un tîrziu s-a dovedit însă că o parte din cotizaţiile lui nu fuseseră achitate şi convoiul asiguraţilor care trebuia să plece din Gara de Nord, chiar a doua zi, urma să se îmbarce fără el. Dacă ar fi avut o sumă mai importantă de bani, cu care să-şi achite cotizaţiile rămase în urmă şi să-ţi procure puţinele lucruri necesare călătoriei, ar mai fi putut prinde convoiul bolnavilor convocaţi a doua zi, în Gara de Nord. De unde să găsească însă banii trebuincioşi ? Hotărîres lui era luată. Se ducea să zacă în cocioaba lui, Ia marginea Bucureştilor, şi să-şi aştepte moartea. Vorbirea necunosoutulta mi s-a părut simplă şi fără afectare. în slaba reverberaţie a nopţii am văzut un profil osos, o gură tremurătoare.

Atunci s-au risipit în mine negurile mîhnirii, amintirea nedreptăţii şi a ofensivelor suferite şi, cuprinzînd mai puternic braţul omului pe care-1 însoţeam, ruşinîndu-mă de ce aveam de gînd să-i spun, i-am oferit ajutorul meu, modestul meu ajutor. Un ajutor ? Necunoscutul ÎI refuză fără mînie. El nu era un cerşetor. Ajutorul meu nu-i putea fi de nici un folos. Lui îi trebuia o sumă mai mare de bani, cum eu nu-i puteam oferi. Şi desprinzîndu-se fără violenţă de braţul meu, omul începu să păşească singur, spriiinindu-se de zidurile ude. Valul ruşinii, al remuşcării, al dezgustului se umflă atunci năvalnic şi mă acoperi în întregime. Un necunoscut se pregătea să moară Iîngă mine şi puţina, socotita mea caritate nu-i putuse propune decît un modest ajutor. Nu înţelesesem de ce era vorba. Mă simţeam mărginit şi meschin. Am căutat decî în toate buzunarele şi, adunînd tot ce aveam, am ajuns pe necunoscut din urmă şi i-am strecurat suma de bani în mîna care nu se întinse. Omul nu avu timpul decît să îndrepte către mine o privire uimită, resemnată şi măreaţă, pentru că, fără să mai aştept vreun cuvînt al lui, am început să alerg în direcţia opusă.

Trecură alte cîteva luni de la această întîmplare, cînd, prin nu ştiu care jocuri ale asociaţiei de idei, s-a stabilit în mintea mea o legătură între Heinrich Rotbart, omul căruia îi crăpa băşica udului, şi tipograful tuberculos, care, într-o noapte

umedă de manie, îmi provocase o emoție destul de penibilă. Ma găseam într-un ceas al destinderii, cu alți trei prieteni U un pahar de vin. Din cele două întîmplări am făcut o singură povestire, pe care am debitat-o amicilor mei. „Ai haz, îmi spuse unul dintr-înşii. Heinrich Rotbarţ şi tipograful tuberculos sînt una ţi aceeaşi persoana. Toata lumea îl cunoaşte. Am avut şi eu o întîmplare cu el. O să ți-o spun îndată. Este un impostor de geniu." „îl cunosc şi eu, grăi al doilea prieten, este un mare actor." „Şi eu îl cunosc, adăugă cel de-al treilea, e un profund psiholog." Am ascultat toată seara povestirea întâmplărilor trăite de prietenii mei cu Heinrich Rotbart, falsul tipograf, omul care se pricepea să răsucească şi să stoarcă sufletul îndurerat al omului. Şi după ce se linişti în mine revolta şi admirația pentru măreața lui abjecțiune, am încercat pentru el şi un fel de recunoştință, şi, desigur, nici un fel de compătimire pentru mine însumi.

[194 6]

CITIRE ŞI PRIVIRE

Un prieten, pe care îl cunosc de mulți ani, îmi spunea : „Am dat partea cea mai întinsă a vieții mele lecturii. Cînd consider trecutul, îmi amintesc de multele lupte ale vieții, de evenimente de tot felul, de cîteva călătorii; dar trebuie să-mi spun că timpul cel mai lung l-am consacrat cititului. Ocup o catedră de peste treizeci de ani şi, pentru a mă susține în locul meu, am avut nevoie de multe, de neîncetate lecturi. Deşi mijloacele mele materiale n-au fost niciodată prea mari, am strîns mereu cărți în jurul meu. S-au adunat în rafturi, pe mese, pe scaune, pe podele. îmi croiesc drumul printre ele şi, uneori, trebuie să întind pasul, pentru a găsi, deasupra lor, loc limpede, cum zicea odată Caragiale. Mă scol dimineața cu grija de a controla o dată, de a regăsi un citat. în babilonia mea de cărți, operațiile acestea nu sînt uşoare. Pierd uneori ceasuri pentru a afla o carte pe care n-am mai avut-o în mînă de ani întregi. Muncesc din greu, deplasînd zeci de kilograme de imprimat, transpir şi mă acopăr de praf. Răsplata îmi vine atunci cînd, pornind la vînătoarea paginii cunoscute, descopăr o alta, pe care n-o cunoşteam sau o uitasem, mai înțeleaptă sau mai frumoasă. Citesc atunci cu glas tare, ritmez puternic versurile, mă îmbăt de sunete şi armonii. Aşa îmi petrec o mare parte a zilelor. Nopțile, pînă la ceasuri tîrzii, nu mă pot sătura de cărțile mele. Sînt aproape bolnav de patima mea. De unde vine această suferință ? Găsesc un strămoş şi un suflet înrudit în Petrarca, în al cărui epistolar aflu această confesiune : "Nu mă crede lipsit de toate slă-

biciunile omeneşti. O poftă nesătulă mă stăplneşte şi, pînă azi, n-am putut şi nici n-am vrut sa-i rezist. Vrei să ştii felul răului de care sufăr ? Nu pot să ma satur de cărţi ! Am cărţi destule, poate mai multe decît îmi trebuie. Dar se Intîmpla cu cărţile ca şi cu atîtea alte lucruri, că rîvna de a le dobîndi este şi un pinten al cupidităţii. Cînd este vorba de cărţi, pintenul acesta se înfige mai adînc. Aurul, argintul, giuvaerurile, purpura veşmintelor, marmora biruinţelor, cîmpiile bogate-n roade, caii bine echipaţi şi atîtea altele produc numai o plăcere superficială, care nu ne grăieşte adînc. Cărţile însă ne desfătează pînă-n măduva oaselor. Grăiesc cu noi ; ne dau sfaturi. Se unesc cu noi prin legăturile unei familiarităţi vii şi pătrunzătoare. O carte nu se mulţumeşte să se strecoare în intimitatea cititorului său ; orice carte creează dorinţa unei alteia. Iată ce pot spune pentru a-mi scuza viţiul şi pentru a-mi mîngîia confraţii. Dacă mă iubeşti, deci, încredinţează, rogu-te, prietenilor tăi siguri şi învăţaţi următoarea misiune : fă-i să parcurgă Toscana, să cerceteze dulapurile călugărilor sau ale altor oameni studioşi şi să vadă dacă nu pot scoate ceva de-acolo, pentru a stinge setea mea sau pentru a o aprinde.» *Epistolae familiares,* III, 8).

O, Petrarca, bărbat ilustru şi dilect, marea ta sete de cunoaştere s-ar putea îndestula astăzi şi pe alte căi; nu numai citind, dar şi privind. Lumea de astăzi priveşte mult. Priveşte fotografiile ziarelor şi ale foilor ilustrate, la cinematograf şi la televizor. Află astfel ce s-a întîmplat peste mări şi ţări, la antipozi, în fundul oceanelor, în depărtările astrale. în filmele zilelor *i se* arată moravurile animalelor sălbatice, surprinse în vizuinile lor, ce se întîmplă cu organismul omului, cum operează un mare chirurg, cum se naşte o maşină complicata în uzina ei. Omul merge pe stradă de-a lungul zecilor de afişe colorate, care-şi însoţesc obiectul anunţului lor cu imaginea acestuia, făcută de un artist capabil să-şi concentreze impresiile într-o schiţă rapidă şi sintetică. Acest om pătrunde *în* expoziţii şi vede operele artiştilor mai vechi şi mainoi. Muzeele au existat altădată numai în utopii. Le preconizau autorii de romane fanteziste şi politice ai Renaşterii. Astăzi ele fac parte din orizontul nostru urban. Avem muzee de toate specialităţile, cu toate ramurile lor. Transportăm un sat sau mai multe într-un parc, pentru a Ie privi, nu deplasîndu-ne în munţii [or, ci găsîndu-le în apropierea noastră. Aducem în săli de muzee tîmple de vechi biserici, porţi frumos sculptate ale gospodăriilor munteneşti. De ce n-am reconstitui, în sălile muzeelor, o stradă întreaga de altădată, un cartier întreg ? în unele oraşe lucrul s-a făcut. Într-un loc, după un ghişeu, afli templul întreg de la Pergamon, te urci pe scări şi te opreşti în cella Iui. Ce să mai spunem de toate bogăţiile artei, ale tehnicii, despre toate produsele civilizaţiilor îndepărtate sau străine, pe care le poţi afla într-un muzeu ? Posibilităţile de a te instrui prin ochi au crescut enorm în vremea noastră. Gîndească-se cineva cum trăiau oamenii cu cîteva sute de ani în urmă şi va Înţelege cîte mijloace noi de cultură are omul actual şi cît de mult aceste mijloace se adresează ochiului, privirii sale.

Fiindcă sînt un om, continuă să mi se spovedească vechiul meu prieten, care mai mult am citit decît am privit, am învăţat mai mult din cărţi decît din imagini, mă resimt în felul culturii mele. Cuvîntul nu exprimă o impresie individuală decît în opera poeţilor ; altfel el este purtătorul unui sens general, al unei generalizări făcute asupra lucrurilor. Astfel, cerînd mereu cuvintelor tipărite în cărţi ştiri despre lucruri şi oameni, cultura mea are mai mult un sens generalizator, filozofic. Tinerii de astăzi ştiu mai multe lucruri particulare, determinate, cunosc mai bine geografia, călătoriile, sporturile, tehnica, mărfurile şi schimburile comerciale. Eu trag mereu concluzii ; ei înmulţesc mereu documentele concrete în jurul lor. Opera de stăpînire prin minte a mediului material este mai bine dusă la capăt de către ei. Pentru a-mi tămădui metehnele, am de gînd să mă duc zilnic la cinematograf, să-mi petrec serile la televizor, să citesc trei reviste ilustrate pe săptamînă, să privesc afişele, să revăd muzeele, şi să primesc astfel lecţia necesară a lucrurilor văzute."

11957]

VIZITA POETULUI

A intrat pe uşă un tînăr sfios. Şi-a spus numele. A venit dintr-un oraş de provincie destul de îndepărtat, pentru a încerca să publice în revistele din capitală şi, dacă se poate, pentru a-şi face un drum în literatură. Se vede bine că_ a trebuit să lupte cu unele împrejurări şi să se convingă pe sine înainte de a se hotărî să bată la uşa mea. Cînd mi-a întins caietul pe care pînă atunci 11 purtase in buzunarul hainei, mi s-a părut că mîna lui tremură puţin. Se exprimă Insa bine, limpede şi complet, ca un om care şi-a meditat ideile şi şi-a pregătit demersul. în provincie a trăit destul de retras, ca funcţionar într-o administraţie locală. Darul şi îndeletnicirea lui poetică n-au avut încă martori. S-a gîndit că, la Bucureşti, ar putea găsi pe cineva care să cîntărească înzestrarea lui şi să-i indice caile de a se realiza. Ce fericit ar fi sa poată deveni poet, scriitor cunoscut ! Nu este una din cele mai înalte ţinte ale vieţii aceea de a putea cîştiga puteri asupra sufletelor omeneşti, de a le face să cînte sub arcuşul tău ? Aspiraţia de a te exprima, de a limpezi clocotul tău în cuvinte frumos rînduite, calde şi îmbietoare, este o soartă căreia nu i te poţi sustrage. Tînărul poet crede că îi este rezervată o astfel de soartă.

Răsfoiesc caietul scris cu slovă măruntă, dar armonioasă şi citeaţă. Mă opresc la cîte un vers, la cîte o bucată întreagă, vreun sonet. Parcurg caietul de la prima la ultima lui filă şi mă întorc la început, în timp ce poetul face să ardă cu grabă ţigara lui. Am în faţa mea opera unui începător inteligent şi talentat. Noul scriitor ştie să compună versuri ; foloseşte o limbă nobila şi destul de bogată ; regiunea ţarii de unde a venit a fixat în vocabularul său cuvinte mai rar întflnite, dar expresive şi bine alese. Construcţiile lui sînt mlădioase, încît într-o frază scurta poate introduce multe determinări, multe nuanţări ale gîndirii. Cînta o poiană umedă dintr-o pădure, un parc tomnatic, cu oglinda fumegîudă a bazinelor lui. Am mai citit aşa ceva. într-un rînd se apostrofează *pv* sine, pronunţîndu-şi numele şi scoate un nostalgic „hei!" Altă dată a văzut o sondă la poalele unui deal şi schelăria i s-a părut că se pierde în azur. Poetul a citit pe poeţi. Pînă Ia urmă închid caietul şi-i netezesc coperta lucie. Mă întorc către omul uitat o clipa, dar care părea mulţumit că nu trebuia să vorbească.

Aflu cîteva din împrejurările şi'din ideile lui. A studiat ceva, dar nu şi-a încheiat studiile. O şcoală mai înaltă dusă pînă la capăt pregăteşte pentru o carieră şi el no doreşte pentru sine o altă carieră decît aceea a literelor. Se miră că am vorbit de lecturile lui, căci n-are mai multe decît oricine. A citit pe poeţii români, pe Eminescu, pe Macedonski, pe Coşbuc şi Anghel, pe Topîrceanu, pe Arghe2i şi Beniuc, dar a înţeles că în poezie interesează originalitatea, şi preocuparea lui a fost de a se sustrage influenţelor, încît — lucru curios — deşi plăcerea Iui cea mai mare este să citească pe poeţi, se simte nevoit să le combată înrîuirea şi să facă a amuţi ecourile lor, atunci cînd se apleacă să construiască sintezele Iui. Se caută pe sine ? Negreşit că se caută. S-a găsit vreodată un scriitor, înainte de a se căuta ? Deci privirile lui au fost mereu întoarse către sine, cu preocuparea de a-şi descifra propria enigmă, de a se pricepe, de a se defini. Nu este sigur că a izbutit să facă lucrul acesta pînă acum şi, de aceea, caută pe cineva să-I ajute, să-1 îndrumeze pentru a ajunge să se priceapă mai bine. Cînd va atinge acest punct este sigur că va da opere cu un ecou puternic. Pasiunea expresiei o are de pe acum ; îi mai trebuie să execute progresele hotărîtoare în direcţia cunoaşterii proprii.

Tînărul vorbeşte ca un om cuminte ; se rosteşte clar şi exact, dar mi se pare ca nu a spus tot ce aşteptam de la el. Nu sînt un oracol şi mă feresc să dau sfaturi, deoarece ştiu că numai concluziile experienţei personale sînt folositoare

cuiva. Dar a venit la mine ţi nu pot rămîne mut în faţa lui. Va fi citit poate o fraza, un cuvlnt pe care nu ştiam cui le adresam, dar le-a simţit ca pe o chezăşie a încrederii. îi spun deci necunoscutului de pînă atunci că studiile cele mai departe împinse mi se par indispensabile pentru formarea unui scriitor. Eminescu a fost un om foarte învăţat. Am admirat totdeauna întinderea şi precizia cunoştinţelor de limbă, de istorie, de folclor, de viaţă populară ale lui Sadoveanu. Este bine ca studiile să-l ducă pe scriitor la o carieră, la o activitate bine conturată într-unui din domeniile creaţiei de bunuri materiale sau culturale. Desigur, Rebreanu, Arghezi şi Sadoveanu au trăit numai ca scriitori, în primul rînd ca scriitori, şi împrejurarea nu s-a legat cu nici un neajuns pentru ei. Dimpotrivă, întinderea şî bogăţia operei lor se explică şi prin faptul că i s-au putut consacra în întregime. Astăzi, cînd cercul cititorilor s-a extins atît de mult, cînd masele populare cele mai largi au fost chemate la viaţa culturii, scrisul literar a devenit o profesiune si scriitorul i se poate dedica în întregime. Continui totuşi să cred că este folositor scriitorului, cel puţin pentru începuturile lui, însuşirea temeinică şi exercitarea unei profesiuni. Printr-o profesiune te legi de viaţă, dobîndeşti un punct de observaţie asupra ei şi îţi formezi deprinderi de muncă, folositoare şi activităţii literare. Daca au existat scriitori care au reuşit, rămînînd numai scriitori, pot fi amintiţi şi alţii, pierduţi prin boemă, prin lipsa legăturii cu viaţa, cu una din formele muncii care alcătuiesc conţinuturile ei.

Cultura profesională mi se pare că trebuie să se însoţească cu cea literară, cu cea mai întinsă şi mai adîncă dintre ele. Mi-ar plăcea să-l amintesc aici pe prietenul meu Al. Philippide, unul dintre scriitorii cei mai culţi ai generaţiei mele, pe M. Beniuc, pe Perpessicius, pe G. Călinescu, pe Alfred Margul-Sperber. Toţi aceştia sînt adevăraţi erudiţi, nu numai în literatura lor naţionala, dar în mai multe literaturi moderne sau das^ce.Cine cunoaşte multe lucruri din literaturile lumii nu riscă nicidecum să-şi limiteze originalitatea. Te sufocă o singură influenţă tiranică, dar te eliberează un orizont larg deschis, o vedere întinsă asupra culturii omenirii. Cine nu poate compara între ele multe modele literare riscă să alunece sub dominaţia unuia singur dintre ele. Se ridică deasupra lor numai cine, dispunînd de multă modestie, ştie să le limiteze si să mărginească puterea lor asupra lui.

Desigur, originalitatea este pentru un artist raţiunea existenţei lui. La ce bun să scrii dacă nu aduci un sunet nou, un mesaj personal, vigoarea unei forţe proprii în serviciul unei cauze comune. Vrei să-ţi slujeşti patria sau omenirea prin scrisul tău, dar n-o poţi face bine decît înmulţind cu o energie nouă şi, deci, personală numărul forţelor care luptă pentru cauza patriei sau omenirii. Imitatorii, epigonii, pastişorii, academiştii, mînuitorii formelor consacrate şi uzate alcătuiesc {ulberea istoriei literare, ecourile pierdute în văzduh. Este {egitimă deci aspiraţia spre originalitate, dar este greşită şi primejdioasă metoda căutării ei prin concentrare asupra fondului tau, prin întrebarea istovitoare adresată firii tale. Originalitatea este mai mult un punct de sosire decît unul de plecare. Tînărul porneşte, de obicei, de la un fond nebulos, dar activitatea îl limpezeşte, îi dă formă şi relief. Nu căuta deci originalitatea întorcîndu-te către tine, ci proiectîndu-te în afară, în multele fapte ale creaţiei harnice, entuziaste şi devotate. Nu te închide în tine şi nu te izola de lume. Imaginea poetului solitar a fost făurită de un romantism decadent. în turnul de fildeş nu locuieşte un om viu, ci o stranie fiinţă rituală, un palid muezin. Cum vrei să te defineşti dacă nu te mişti, dacă nu intri într-o reţea de relaţii complexe, dacă nu cobori în viaţă, dacă nu te lupţi ? Cauţi cumva o reţetă literara ? Nu există reţete literare. Există numai creaţie de artă ca formă de viaţă. Nu-ţi pot spune decît un singur lucru : trăieşte ! Se întîmplă atîtea lucruri însemnate, grele de viitor, în largul lumii, în ţara noastră. Ia parte la toate aceste lucruri mari, fii omul timpului tău, Înţelege-I şi deschide-te în faţa lui cu inima largă şi generoasă. Vei fi fericit şi poate vei fi creator.

[19 6 0]

ASUPRA UNEI MAXIME DE GOETHE

Citesc în *Maximele* lui Goethe : „Iubirea adevărului se arată în tendința de a descoperi şi de a prețui binele pe unde se află". Frumoasă şi adîncă vorbă, vrednică de acel ce a pronunțat-o! S-ar părea că icoana limpede a adevărului, reproducînd chipul realității, n-are de ce să se tulbure dacă răsfrînge figura senină a binelui sau imaginea Mda a răului. Adevărul regăseşte însă valorificarea morală !ntr-un plan mai adînc, mai ascuns. Avem nevoie şi de adevărurile triste şi amare, pentru ca ele ne îndeamnă sa luptăm pentru modificarea iumii în care astfel de adevăruri pot apărea. Creația binelui şi a frumosului strîmtează în jurul nostru zona răului şi a urîtului. în vecinătatea mea erau mai multe locuri virane, pline de bălării şi de necurățenii. Pe unul din ele s-a ridicat o casă cu portalul în arc, cu balcoane de fier bătut, cu ferestre largi, în dosul cărora tremură apa curată a unor museline. Pe un alt loc a fost rînchnt un parc, cu plopi tineri, cu ronduri de flori, printre care aleargă copiii. Sufeream din pricina urîțeniei locurilor ; am dorit înfrumusețarea lor. Dacă aş fi întors capul şi n-aş fi vrut să contemplu hidosul, mi m-aş fi bucurat atîta de înlăturarea acestuia, de îngustarea 2onei urîtului în jurul meu. Avem nevoie de negațiune, de indignare, de amărăciune, de sarcasm. Acestea sînt pîrghiile creației. Satana, spiritul negației, este şi el robul Domnului. Ne învață tot Goethe, în *Fanst* al său.

Dar este totul rău şi urît în realitate ? întreaga lume se sileşte spre armonie, spre ordine, spre organizare. Materia

haotică intra mereu tn tiparul formelor, spiritul o animă, duhul frumuseții şi al binelui coboară neîncetat asupra ei. A şi coborît, a învins în parte, învinge mereu. Izbînzile trecute ale binelui şi frumosului anunță pe cele viitoare, le pregătesc şî ne dau dreptul să le aşteptăm. Pentru că au existat creații frumoase şi victorii ale dreptății, sînt posibile nenumărate aîte creații şi victorii de acelaşi fel în viitor. Imaginea exclusiv negativă şi sarcastică a realității este deci nu numai falsa, dar şi defetistă. Cine nu găseşte realității nici un merit nu poate spera şi nici nu află energia pentru a perfecționa lumea, pentru a o înălța către bine si către frumusețe.

Maxima Iu! Goelhe are un larg orizont şi pare sa ne comunice un îndemn. Ea vrea parcă să ne spună : Nu fi amarnic, răuvoitor, cîrcotaş, prost dispus, cusurgiu, meschin, năzuros şî mizantrop, mereu scîrbit, pus pe gîlceavă, veşnic nemulțumit, nu căuta neîncetat nod în papură şi pete în soare, nu fi plin de fiere, pizmuitor şi bănuitor, urîcios şi posomorit. Dimpotrivă, caută a fi binevoitor, tolerant, filantrop, generos, mărinimos, caritabil, plin de politețe, larg in idei, deschis la noutate. Numai astfel vei afla adevărul. Nu te mlnia ca trebuie să găseşti şi merite realității. Fii bucuros cînd Ie găseşti şi propune-ți să le sporeşti pentru tine şi pentru alții. Aiina-ți melancolia, uşureaza-ți inima grea. învață-te să •surîzi. Priveşte cu interes constructiv către lucruri şi cu prietenie către oameni. Fii un binevoitor al acestei lumi.

Apoi închide cartea lui Goethe, dar deschide-o din nou şi adeseori pentru a afla în ea noi motive de a spera si de a iubi.

(1 95 fi

I

„TĂCEREA ETERNA A SPAŢIILOR INFINITE MA 1NSPAIMÎNTA"

Părăseşti oraşul într-o noapte de vara şî, îndată ce ai trecut de marginile lui, miile de zgomote ale vieţii citadine se unifică într-un murmur îndepărtat şi muzical. Nu mai auzi glasurile oamenilor ce vorbesc tare pe bulevarde aglomerate, nici claxoanele automobilelor, nici stridenţa roţilor pe şinele metalice, nici geamătul căruţelor încărcate, nici lătratul dinilor. Zgomotul a devenit armonie. Ceea ce îţi era nesuferit a devenit o respiraţie liniştită. Priveşti spre cerul înstelat şi-ţi spui că undeva, departe, pe o culme foarte înaltă, s-ar putea să cuprinzi toate zgomotele pământului, toate strigătele şi suspinele lui într-un singur sunet grav şi melodios. Te închipui mai departe, mai sus, într-un punct în care n-ar mai ?1un8e vP!nS 'a t m e "kcît foşnirea îndepărtată a oceanelor fără odihnă. Dar mai sus, acolo unde niciodată n-a existat vreun germen de viaţă, domneşte tăcerea cea mai adîncă. Acolo s-a transportat cu închipuirea Pascal şi a exclamat: „Tăcerea eterna a spaţiilor infinite mă înspăîmîntă" *(Pen-***Jee**^XXV.Ig). ^

Exclamaţia lui Pascal este un preţios document de epocă, un moment din istoria culturii. Cuvîntul *infinit,* cuprins în fraza lui Pascal, ne duce cu mintea la cîştiguri relativ recente ale astronomiei, în vremea cînd această frază er. aşternută. Icoana astronomică a unei epoci anterioare înfăţişa o lume finită, dispusă pe cele şapte sfere cereşti în jurul pămîntului imobil. Abîa speculaţia astronomică a Renaşterii, prin opera unui Nicolaus Cusanus, Giordano Bruno, a unui Galilei, a

distrus vechea imagine finită a lumii şi a înlocuit-o cu una dotată cu „dimensiunea" infinitului. Pentru scolastici numai divinitatea era infinită. Giordano Bruno recunoaşte infinitatea universului. Pascal ni se arată deci ca un om al epocii următoare Renaşterii, atunci cînd vorbeşte despre spaţiile infinite ale lumii.

în aceste spaţii infinite domneşte tăcerea eternă. După dispariţia vechii astronomii, nu se mai putea vorbi nici despre muzica sferelor, în care credeau pitagoricienii. Rotaţia astrelor este mută în spaţiile lor vide. Iar această tăcere_ este eterna, pentru că nimic n-a putut-o tulbura vreodată şi n-o va putea întrerupe in viitor. Pascal sena într-o epocă în care ipoteza ereaţionistă era încă puternic ancorata în spirite. Nu apăruse încă ideea lumii ca proces. Natura, în concepţia oamenilor de atunci, n-avea o istorie. Universul, fiind creat o dată pentru totdeauna, nu se va schimba niciodată. în spaţiile infinite domnea deci tăcerea eterna şi această tăcere îl înspaimîntă pe Pascal. îl înspăîmîntă ca tot ce ameninţă să zdrobească, prin grandoarea dimensiunii, mica şi slaba noastră alcătuire umană, ca tot ce opune sensibilităţii noastre lipsa de sensibilitate a naturii mute, indiferente. „Tăcerea eterna a spaţiilor infinite mă înspăimîntă !" Strigătul lui Pascal este unul din cele mai zguduitoare ale căiţii lui grele de gînduri. Acest strigăt a fost auzit şi reprodus de mulţi alţi gînditori şî poeţi. Spaima în faţa naturii infinite şi mute a devenit o temă literară şi filozofică, a cărei istorie, extrasă din comparaţia literaturilor, ar putea fi scrisă de un cercetător învăţat.

Mă gîndesc că strigătul lui Pascal n-ar mai putea fi repetat astăzi, după ce sateliţii artificiali trimit semnalele lor sonore, înregistrate de toate posturile de recepţie radiofonică ale globului. Un sunet pus la cale de om ne vine din regiuni în care niciodată n-a mai răsunat un glas pentru vreo ureche omenească. Tăcerea eternă a spaţiilor infinite a fost întreruptă, înţelegem bine ce înseamnă aceasta ? Puterea omenească s-a întins necontenit asupra naturii, a supus-o şi a folosit-o. Totuşi puterea omului avea o limită, se oprea acolo unde omul însuşi nu mai putea să trăiască. în toată superbia forţei ?i îndemînării lui, omul rămînea încă o fiinţă legată de pămînt, de atmosfera care învăluie pămîntul şi face posibile combustiunile vieţii. Deodată aceste limite au fost depăşite. O intervenţie omenească s-a produs într-o parte a lumii, inaccesibilă

pînă ieri. Ne vin de-acolo sunete cunoscute, ca acelea pe care le emit izvoarele sonore ale lumii apropiate. Pe unul din sateliții artificiali trăiește o ființă asemănătoare cu noi, un vechi tovarăș al omului, un prieten al lui. Sateliții artificiali trec, la ore apropiate, deasupra fiecărui punct al pămîntului și oamenii îi pot vedea ca pe niște astre ale veșniciei, ca pe Hesperus călătorind pe mări. Fiecare nouă cucerire a puterii omenești a însemnat o scădere a terorii arhaice în fața lumii. Natura, monstrul devorant care îi pune întrebări luî Oedip, a fost necontenit supus, îmblînzit, adus la măsura omului. Oedip a găsit tot alte și alte răspunsuri pentru enigmele complicate și perfide ale Sfinxului. Dibăcia și cumințenia lui rămîneau însă perplexe și înspaimimate în fața tăcerii eterne a spațiilor infinite. Semnale sonore ne sosesc acum din aceste spații. Sufletul omului reduce o altă parte a terorii străvechi, ciștigă o altă regiune a încrederii în lume. S-ar putea, citind în gazete despre aceste noi minuni ale geniului omenesc, sa ne obișnuim cu ele. Este necesar deci să ne spunem că am fost contemporanii lor și ca ne-a fost dat să asistăm la începutul unei ere noi în istoria lumii.

[1 95 7]

HILDEBRAND FROLLO

In această clipă a amintirii îmi place să pronunţ frumosul nume al lui Hildebrarud Frollo, fostul meu profesor de latineşte la Liceul Lazăr. Sînt peste douăzeci de ani de atunci, dar nu pot uita prima intrare *in* clasa magistrului care avea să însemne atît de mult pentru mine. îl precedase faima lui de mare cunoscător în ale limbilor clasice, iscusinţa lui de traducător al lui Catul, al lui Heine si Carducci. Unele din aceste tălmăciri le citisem în paginile *Convorbirilor critice* şi, mai tîrziu, în raftul unui anticar, descoperisem un secret: volumul de versuri *Inima de student,* care completa cu un accent graţios icoana profesorului nostru. Cîte lucruri nu se şopteau între noi i Se pomenea de îndepărtatele lui proiecte de a intra într-un ordin călugăresc şi de nu roai ştiu ce întîmplari ale unei tinereţi romantice. Grija noastră aştepta un pedagog înarmat cu ferulă şi nerăbdarea noastră nădăjduia un om desăvlrşit prin ştiinţă şi experienţă.

Cînd Hildebrand Frollo, îmbrăcat în redingota demnităţii lui profesorale, luă loc pe catedră, aflarăm din primul moment că nu ne înşelasem. Ochii lui scăpărau vioi sub sticlele ochelarilor prinşi tn ramă de aur şi toată viaţa trupului puţintel părea a se fi strîns în ei. Omul începu să ne vorbească şi glasul lui topea cuvintele unui grai românesc deosebit de curat în melodia idiomelor italice ale străbunilor săi. N-am ascultat de-atunci o altă voce mai *cordială,* mai pătrunsă de ecoul unei inimi în statornică vibraţie. Blîndeţea şi toleranţa celui care ne vorbea astfel era nesfîrşită. Humorul lui nu ostenea

nici o clipă. Numai rareori, atunci cînd zburdălnicia noastră depăşea limita cuvenită, sîngele sudic al magistrului făcea o singură roată si indignarea glasului care ştia să devină puternic şi autoritar ne umplea de ruşine şi de căinţă.

Invăţămîntul lui Hildebrand Frollo era, comparat cu al atîtor dascăli pe care i-am cunoscut de-atunci, unul din cele mai substanţiale şi mai sugestive. Bogăţia nesfîrşită a cunoştinţelor lui permitea profesorului, care nu se simţea niciodată legat de un plan prea rigid, articulat în cinci sau mai multe trepte formale, să asocieze abundent, pornind de la testul versiunei noastre. Urmăream plini de admiraţie cristalizarea treptată care transforma un paragraf al lui Caesar într-o lecţie de strategie şi o perioadă ciceroniană într-o prelegere de etică. Pedagogii de strictă observanţă vor declara ca digresiunea nu este o metodă. Dar tocmai în aceasta stătea taina eficacităţii deosebite a cursului lui Frollo, în lipsa lui de metodă constrîngătoare, care oferea elanului nostru spaţiu şi libertate. MS întreb **şi** astăzi, după atîţî ani petrecuţi în multe şcoli, dacă lucrurile cele mai de preţ pe care le-am putut cunoaşte le datoresc celor care m-au supravegheat mai mult sau dacă ele n-au fost cumva rodul întîmplator şi fericit al rătăcirii.

Dar bunut cel mai de preţ pe care l-am cules personal din doctrina de aur a lui Frollo a fost un anumit sentiment al stilului şi o mare iubire pentru formele sintetice şi lapidare ale exprimării. Exerciţiul traducerii devenea în clasa lui Hildebrand Frollo o cercetare laborioasă, menită să găsească treptat termenul cel mai propriu **şi** formula cea mai concisă. Să nu întrebuinţezi în traducere cu mult mai multe cuvinte decît cuprinde textul latin devenise norma care conducea tînăra noastră sîrguinţă. Ostenindu-ne astfel, mintea noastră pricepea că vorbirea proprie şi scurtă este nu numai o podoabă estetică, dar şi un merit moral. Ne deprinsesem de peatunci să recunoaştem în insul care-şi economiseşte cuvintele, pentru că nu le întrebuinţează decît cu multă socoteală, pe omul de elita, pe cînd în gîngavul care se rosteşte întortocheat şi nu-**şi** poate comunica niciodată pe deplin gîndirea, învăţasem a dispreţui pe exemplarul trivial **şi** plebeu. învăţămîntul Iui Frollo era pătruns de astfel de evaluaţii etice **şi** estetice, al căror răsunet m-a urmărit multă vreme.

Am avut mai tîrziu prilejul să-i exprim lui Frollo recunoştinţa pe care i-o datoram. Era într-una din frumoasele zile de toamnă ale Bucureştilor, în preajma şcolii în care fostul meu profesor se pregătea să reia o activitate care trebuie să fi fost istovitoare, pe măsura pasiunii cu care se cheltuia învăţînd pe alţii. Zi de aur şi de împlinire, abia înfiorată de o adiere iscata prin vîrfurile marilor copaci aî Cişmigiului, pe atunci o grădină mai stufoasă decît astăzi, plină de umbre mai romantice, de colţuri mai tăinuite. Cuvintele sţînjenite ale efuziunii mele au găsit în acela care mă oprise din drum un suflet emoţionat şi timid. Cîteva luni mai tîrziu primeam vestea morţii lui premature.

Iubite magistre, astăzi cînd se stabilesc fastele vrednicilor învăţători, îngăduie unuia dintre discipolii tăi să preseze în cartea amintirii frunza de laur, mirtul şi asfodela culese de pe mormîntul tău. Primeşte în jalnica ta lume de umbre Închinarea veneraţiei şi fidelităţii mele.

[19 3 5]

ALEXANDRU MACEDONSKI

La festivalurile literare pe care le organiza uneori, Alexandru Macedonski apărea într-o redingotă de catifea neagră, pantaloni cenuşii ce se strîmtau către gleznă şi care petreceau pantofilor de lac *souspied-uri* de mătase ; o cravata albă tip *Le Bargy* îi acoperea în falduri tot pieptul. Cu acest costum, Macedonski voia să reînvie elegantele defuncte ale saloanelor de la 1830.

îmi amintesc că după un asemenea festival am avut onoarea să fiu prezentat poetului care, cu o grijă politicoasă, ştiu să acorde noului-venit un plus de atenție şi preocupare. Aveajirta desăvîrşită a unui om de lume. Asculta cu răbdare, combătea cu transigenţă ţi nu obosea nici o clipă. I-am admirat totdeauna această superioară disciplină în relații, această linişte şi indulgenţă a dispoziţiei care, pînă în anii săi ultimi, nu cedase nicidecum durităţii mohorîte a bătrînilor. în acest fel de a se conduce intra într-o bună parte şi conştiinţa de noblețe pe care Macedonski a nutrit-o de-a lungul întregei sale yieți. E probabil că tot destinul nostru se reduce la unica idee ce ne-o facem despre noi, la stima sau dezgustul pe care le concepem cu privire la persoana noastră. Macedonski trebuie să **fi** fost adese sfîşiat de îndoieli şi dezgust. în ultimul său volum, *Flori sacre,* publicul a fost surprins să citească, alături de poeme savante, o *Doina sărăciei* prevăzută cu nişte accente incontestabil groteşti.

S-a zîmbit. S-a vorbit de inegalitatea acestui poet care amestecă lucruri de calităţi aşa de deosebite : de lipsa simţului autocritic. Un recenzent pe care, de altfel, volumul 11 entuziasmase observă că *Florile Oltului,* ciclul din care *Doina sărăciei* face pane, este „un omagiu tîrziu adus pe altarul poeziei populare". Macedonski era foarte nemulţumit. Dacă îi vorbeai de *Lewki* sau *Noaptea de decemvrie,* el te întreba de *Florile Oltului.* Intransigenţa lui aci era mai mare. Voia cu orice preţ să se facă înţeles. în adevăr, pentru cel care urmărise în totalitate opera lui Macedonski, doina citata avea farmecul ei particular. Era ceva din sarcasmul pe care poetul il răspîndea adeseori ca o a doua faţă a unei opere întregi. Macedonski concepea poezia, în asemenea cazuri, ca un instrument personal de protestare faţa de amărăciunile vieţii. Era pesimist atunci ; dar de un pesimism aplicat, realist. Pesimismul acesta îl ducea apoi la satiră. Dar nici satira nu rămînea în general, ci se alimenta din nemulţumirea imediată, personală. Mi se pare că nici satiriştii latini nu -făceau altfel. Ironia lui Horaţiu se nutreşte, adest-ori, din „cancan" şi amănunte proprii. E caracteristică pentru felul acesta bucata *Castele în Spania.* Poetul îşi închipuie că ar cîştiga la loterie şi, pus în asemenea condiţii, îşi construieşte viaţa. S-ar retrage în singurătate, şi-ar organiza o existenţă confortabilă... Sînt aici cîteva strofe pline de umor sau delicateţe. Aşa, de pildă, iată unul din felurile în care î s-ar arăta norocul: *„Ca-n basme masa mi s-ar pune i şi s-ar deşterne tot ca-n basme, I bucatele cele mai bune I ar apărea ca prin minune I pe tăvt aduse de fantasme. I Prin vase de aur şi prin cupe I de corjialina şi agată, I de silfi uşori, geniile trupe, l ar tot turna, zburînd în grupe, I o ambrosie delicată. / ... / Fîntîni de ape săritoare f ar răcori în orice clipa j cu picaturi nălucitoare / ce-n urmă-n limpede izvoare / s-ar scurge leneş sau în pripa".*

E una din bucăţile bune, prin discursivitatea ei uşoară, prin delicateţea amănuntului. Cu toate acestea, continuă poetul, dacă aş cîştiga la loterie poate că aş fi şi eu ca ceilalţi... Şi găseşte accente sarcastice. Poezia e totuşi mai mult senină. Dar ea ne indică o atitudine, un fel şi o cale mai generală... Macedonski a împletit totdeauna firul lirismului cu firul satirei. E o caracteristică a sa. Poemele sale de extensiune, *Noaptea de mai, Noaptea de decemvrie, Stepa, Mînăstire, Lewki,* care toate sînt construite din amănunte de idilă, se ridică totuşi de la idilă la concepţie, prin cadrul lor generat de satiră. E un blestem aruncat societăţii şi o evadare în na-

tura reparatoare. Cînd insa cele două fire împletite se desfac, opera lui Macedonski se împarte în epigrame şi romanţe. Nu găsesc alte noţiuni mai potrivite, nu ştiu cum aş denumi altfel micile poeme personale, născute din accidentul, amărăciunea şi dezgustul său imediat şi celelalte mici poeme, de care vom vorbi mai tîrziu, suave şi muzicale; nu ştiu cu ce alte denumiri s-ar completa opera poetului *Nopţilor* şî a celorlalte cîteva poeme de extensiune. Şi e bine de a face deosebirea şi precizările acestea, căci o părere care tinde să se raspîndească şi pe care am văzut-o consemnată în notele mai multor cronicari, acordă cu generozitate Lui Macedonski darul unei inspiraţii distinse dar rare, reclamînd o selecţiune aprigă în materia operei sale. Se va vedea însă că atunci cînd va fi bine înţeleasă, opera lui Macedonski poate rămîne mult mai bogată.

Am ascultat multe în seara în care, pentru întîia oară, Macedonski îmi apăru în costumul eleganţilor romantici. El însuşi găsea o plăcere deosebită în discuţie. Natura lui era atunci favorabil solicitată. In preocuparea de a se conduce bine, în acel *savoir-vivre* pe car* îl încuraja conştiinţa de nobleţe pe care a nutrit-o toată viaţa, era un derivativ fericit la amărăciunea sau dezgustul care a prilejuit operei sale o caracteristică aşa de stabilă. îşi reînălţa dispoziţia şi pentru că numai în singurătate putea rodi deznădejdea aspră din cîteva din poemele sale epigramatice, avea acum, vorbind chiar despre nemulţumirile sale, tonul mai mult vioi din *Castele în Spania.* Rostea rar şi cu un glas care era numai al său ; o voce de bariton coborînd din cap... îşi termina totdeauna Iraza Si îţi _asculta pînă la urmă răspunsul. Opiniunile sale erau însă ciudate şi preocupările diverse.

Macedonski riu discuta numai literatură. Prefera chiar să discute altele. îi plăcea să vorbească despre oameni. Era, în sens clasic, un moralist. Scruta mobilele acţiunilor omeneşti şi, pentru învingătorii vieţii, care, în concepţia sa, erau numai nişte şireţi îndemînatici, el găsea epitetele pe care de obicei le acordam creatorilor de artă. Discuta apoi ştiinţă ; avea însă o ştiinţă a sa.

în 1913, revista *Mercure de France* publică rezultatul experienţelor făcute de poetul român Alexandru Macedonski. Macedonski pretindea că lumina nu străbate vidul. Aşezase prin urmare, un aparat fotografic sub clopotul^ unei maşini pneumatice şi după ce scoase aerul, îl „declanşa" cu ajutorul unui dispozitiv special. Placa nu înregistra nimic sau numai urme slabe, cîte pot corespunde atmosferei relative care stăruie în imposibilitatea de a provoca vidul absolut. Aşadar, lumina e î» funcţie de atmosferă ; ea e materială ; ea nu e un simplu proces în ochi, dar o existenţă spaţială. Macedonski îmi expuse această teorie. Rămîneau însă dificultăţi grave. Cum se face ea experimentatorul continuă să vadă aparatul fotografic în recipientul maşinii pneumatice chiar după ce aerul a fost scos ; cum putem privi dincolo prin acest recipient ? Macedonski zîmbi cu un vast subînţeles şi îmi răspunse :

— D-ta îmi obiectezi stăruind în punctul de vedere al teoriei pe care ai învăţat-o prin şcoli... Priveşte te rog din punctul meu de vedere şi vei vedea că atîta timp cît atmosfera exista în jurul recipientului şi în jurul nostru, nu putem face nici o obiecţiune serioasă. Greutatea ar reveni însă dacă experimentatorul însuşi aşezîndu-se în vidul recipientului, ar continua să vadă obiectele din jur. Mărturisesc că această experienţă e greu de făcut. Pînă atunci vom menţine că toate explicaţia întregii mecanice cereşti. Cuprindeţi toate urmalui devin unde luminoase... Şi nici un argument de raţiune nu mai poate ataca încheierile pe care le aduce fenomenul plăcii fotografice care nu înregistrează în vid.

Experienţa ducea chiar mai departe. Dacă lumina este materială, înseamnă că între noi şi corpurile cereşti de la care această lumină emană, exista un strat solid şi lucitor care le împiedică să se ciocnească. Corpurile cereşti care se rostogolesc în spaţiu n-ar putea înainta decît pînă la marginile sferei noastre ; de aici înainte, spre noi, li se opun propriile lor unde energetice transformate în lumină materială. Aici stă explicaţia întregii mecanice cereşti. Cuprindeţi toate urmările poetice ? Corpurile cereşti sprijinîndu-se unele pe altele, prin picioare fluidice şi trepidante de lumină strălucitoare... E o fantezie demnă de PI aton.

Macedonski făcea o mulţime de ipotze de felul acesta. în colecţia *Forţei morale* se poate citi o conferinţă a sa, despre Suflet, care se recomandă prin însuşirea unei aceleaşi dialectice — foarte liberă desigur, dar îndrăzneaţă şi pitoreasca. Acest spirit paradoxal nu se înspăimîntă de nici o întrebare.

în timpul discuţiei, subit, pentru orice chestiune, inteligenţa sa se adapta cu uşurinţă şi, fără să-şi destăinuiască surpriza sau entuziasmul pentru propria-i idee, dezvolta încet, liniştit, sub circonflexul unui zîmbet care trebuia să te ţină în rezervă.

Cînd trecurăm la literatură opiniunile sale nu mi se părură mai puţin ciudate.

Macedonski credea că „buna tradiţie" a literaturii române încetase o dată cu generaţia de scriitori pe care o ilustrase T. Heliade Radulescu, Grigore Alexandrescu şi D. Bolintineanu. Pentru toată literatura care urmase de atunci el avea cuvinte mai mult aspre. Tendinţele acesteia el le rezuma în trei formule, întovărăşite respectiv de sancţiunea lor : „auspicii germane" nepotrivite felului românesc, o „ignorare a formei" şi prin înclinarea arhaizantă, prin preferinţa arătată slavismelor, prin cenzurarea excesivă a neologismului, o piedică în dezvoltarea limbii, o „stîlcire" a ei. Cu 20-30 de ani mai înainte poetul propusese o reformă a ortografiei în sens etimologic. Această idee el o susţinea şi în timpul din urmă, iar lipsa de respect a tipăriturii contemporane care nu reţinea de pe manuscrisele sale, formele : *chyp, ţerână,* îl umplea de mîhnîre. Este interesant mai ales felul cum poetul susţinea ideea ortoşrafîei etimologice. Argumentului bine cunoscut al originii, el li mai adăuga unul :

— De ce crezi, mă întrebă Macedonski, că literatura franceză a ajuns la prestigiul pe care îl are astăzi ? Cum şi-au dobîndit toate literaturile Occidentului caracterul lor de supremă distincţie ? Vor fi multe motive. El se datoreşte însă mai ales felului hermetic al scrisului, acelui „esoterism" care ţine pe profan la o distanţă respectuoasă.

Explicaţia mi se păru aşa de imposibilă încît încercai să mă opun. Macedonski avu însă un uşor gest de enervare : am înţeles mai tîrziu că aceasta era una din ideile de care era legat mai mult, unul din felurile rezistenţei sale faţă de epocă. N-am^putut cu toate acestea să-mi înfrîng pe deplin opoziţia. Am răspuns şi am primit răspunsuri. Sub politeţea statornică a formei străbătea o îndîrjîre. Filozoful acesta indulgent şi ironic, scepticul care în convorbirea sa cultiva distincţia expunerii şi frumuseţea fantezistă a ideilor, avea pentru unele chestiuni o evidentă lipsă de stăpînire. Erau acele chestiuni care făcuse din el un bloc şi o stîncă aruncată în furtuna timpului. Nu era oare în dreptul săŭ apărîndu-şi originalita-te

tea care, împiedicată de împrejurări de a se desfăşura în fericire si variaţie, stăruia să păstreze totuşi într-o izolare care trebuie să fi fost mai mult decît amara, ghemul săŭ de principii şi formule ?

Literatura care înlocuise „buna tradiţie"' nu respectase aşadar nici condiţiunea de nobleţe a scrisului etimologic. Simţul practic şi realist al şefilor ei paralizase încercările latiniştilor de la începutul secolului. Totul se vărimase în urmă :

—- Am încercat să menţin în această cădere, adăugă el, steagul bunelor principii. Pentru aceasta am avut mult de luptat. Literatura română a fost cuprinsă la un moment dat de o mînă de oameni care înţeleseră să impună prin violenţă punctul lor de vedere, îl introduseră în şcoli, convertiră generaţiile, falsificară mentalităţile. Nu era de ajuns ; au luptat pe toate căile împotriva celor ce le stau în cale. Crezi d-ta că eu, de pilda, n-aş fi pătruns mai adînc în conştiinţa publică dacă, în urma celor urzite împotriva mea, lucrările mele n-ar fi lipsit timp de decenii din librării şi biblioteci ?

Noi putem s;' nu credem în această personificare a cauzelor. Sîntem convinşi că Macedonski a fost nedreptăţit ; că meritele sale stau mult deasupra preţuirii ce li S-a acordat. Nu credem însă că insuccesul care i-a înveninat existenţa şi l-a împins departe în ciudăţenie şi exces, se datoreşte unei voinţe conştiente intrată in luptă cu alte voinţe şi alte conştiinţe. Nu credem în puterea omului de a conduce fenomenele. Dar aceste idei simple, Macedonski nu voia să le admită. El credea în „urzeli", în gînduri oculte înapoia faptelor şi credea în „Providenţă". Această idee primară, firească şi naivă, el o invoca adeseori în ajutor şi drept garanţie 3 destinului săŭ literar. Providenţa trebuia să-l scoată odată la liman şi la lumina. Dacă aceasta nu s-a întîmplat totuşi în timpul vieţii sale, poate ca nu va lipsi să >e producă în conştiinţa posterităţii. Apelul la Providenţă şi posteritate e un accent adeseori prezent în opera lui Macedonski. E un motiv care revine în acele mici poeme pe care le-am denumit epigramatice — şi care amestecă un suspin apelant printre accentele personalismului săŭ rănit. E o durere, ce e drept, fără o clevaţiune deosebita dar cu realitate... Şi cînd va fi înţeles şi lucrul acesta, acele cîteva poeme vor intra in opera definitivă a poetului-

Dar care e cauza acestui insucces ? Care sînt cauzele obiective, reale, efective ? Acum cîteva luni o revista, inspirată de altfel mai mult simpatic, căuta să le explice, înfățișindu-î pe Macedonski ca pe un autor pe care societatea românească nu-1 „selectase". Revista arăta, pe de altă parte, dorința cinstita de a relua opera poetului și de a stabili valoarea ei. Lucrul febuie, în adevăr, făcut. Pînă acum, de cîte ori un glas autorizat se ridica, el era pentru condamnare. Ştim că Maiorescu înfățișa *Direcția nonă* triumfătoare peste rătăcirile lui Aricescu, Scrob si Macedonski ; cunoaştem diatribele lui Vlahuță din *Universul* și *Din goana vieții,* nu ne scapă că în dicționarul lui Diaconovici pentru prețuirea operei poetului se face o trimitere la vechiul articol polemic al d-lui Petre Misrir *{Convorbiri literare,* 1882) și că Dobrogeanu-Gherea înfățișa tot ce poate fi acceptabil din opera lui Macedonski ca pornind din influența lui Eminescu... Astfel generația în care cei mai însemnați scriitori ai noştri s-au valorificat şi din care Macedonski a făcut parte, n-a vrut să-l primească. S-a întîmplat atunci ca știința s-a făcut fără el. S-a înfiripat o istorie a literaturii în care Macedonski n-avea nici un loc. Unde *-A* găseşti poetul care nu figura nicăieri ? Şi oamenii de mai tîrziu s-au dovedit timizi și încurcați. Nu se putea vorbi de acest poet fără a strica economia științei.

Generația care 1-a respins pe Macedonski avea totuşi dreptatea ei obiectivă. între acești scriitori care au asistat la formarea regatului român, Macedonski nu şi-a găsit locul săi firesc. Printre acești scriitori luminoşi, care trebuiau să creeze baza modernă și critică a culturii noastre, alături de Maiorescu și Caragiale, ce se putea face cu acest romantic acritic. excesiv și *bizar* ? Macedonski n-a fost selectat de societatea timpului său ? Observația poate să fie dreaptă, dar ea tulbură. E_ în spiritul ei un utilitarism și o îngustime. Rămîne într-o literatură numai ceea ce răspunde nevoilor respective ale epocilor? Nu e mai degrabă — semn al unei adevărate literaturi, vii, trăitoare — interesul și bucuria variațiunii care înregistrează „calitățile" pe unde se găsesc și, preocupată mai puțin de sistema existenței ei, știe să exercite un gust sigur și o înțelegere lămurită } Cînd acest spirit nou își va face loc, ni se va pare ridiculă „controversa Macedonski", care a

lăsat atîta vreme în discuție existența unui poet, cînd ar fi fost mai curajos și mai folositor o confruntare voioasă cu opera lui.

Dar, încă o dată, omul acesta nu era al vremii lui, într-o epoca în care un asemenea conformism era poate necesar. în închipuire, se retrăgea adese în perioada dinaintea regatului și a dinastiei actuale, cînd trăiseră și scriitorii al căror urmaş se socotea. Din aceste excursii pe tărîmurile trecutului ne-au rămas cîteva evocări în *Cartea de* ***aur*** (1902) pe care Macedonski o scrie cu dalta ascuțită a rniniaturistului și care vestește de pe atunci stilul artistic al Iui D. Anghel. Sensibilitatea sa, dimpotrivă, era excepțional modernă. Era sensibilitatea unui individualist care ține mai presus de toate legea senzației sale. De aceea el nu putu urma aritudinea pe care și-o fixase la 26 de ani, cînd se crezu inițiatorul unei poezii sociale. Dacă totuşi el menținu, de-a lungul operei sale, elementul satiric, Inspirația sa porni totdeauna din accidentul său personal pe care îl transcrise de-a dreptul, în felul ironiştilor antici. Cînd din nemulțumirea sa personală a desfăcut o linie mai generală, ne-a dat poemele de extensiune pe care le-am amintit. Dar interesul nu cade atunci asupra satirei ; acesta serveşte numai să dea lărgimea de cadru a unei concepțiuni.

în sfîrșit, în celelalte poeme, de care pînă acum n-am avut ocazia să vorbim, individualistul se afirmă. în *Imn la Satan* e declarația curajoasă a omului modern, îndreptîndu-se cu siguranță către știință, dominație, voluptate și fericire. în jurul ei se grupează toate acele romanțe din *Excehior* (1895) și *Flori sacre* (1912), care notează o senzație, un transport al sufletului sau o melancolie. Sînt mici poeme muzicale, delicate și suave : romanțe. E bucuria individualistă a simțirii, pe care Macedonski a exprimat-o în strofe nenumărate, din care putem alege la întîmplare :

Ş-oriunde o natură tot tinăta, tot blondă,
$i-n cer, pe car de flăcări, Apollon crud și blînd,
Lucind într-o părere de cursă vagabondă,
]ucîndu-și caii de aur, si-n inimi sagetînd.

în felul acestei simțiri, unii din poeții cei mai noi s-au recunoscut, afirmînd în Macedonski pe un înaintaş al lor. La

rîndul sau, poetul nostru, prin relaţiunile-î apropiate cu literaturile străine, prin caracteristica Iui preocupare de a muta cuvintele si inspiraţiile acestora pe tărîmurile noastre si de a trece cu cuvîntul său pe tărîmurile lor, a fost un ferment de universalizare în cuprinsul producţiunii româneşti şi a practicat în ea unele coridoare de ventilaţie.

Astfel, opera sa n-a rămas fără răsunet, deşi viaţa acestei figuri romantice, trăite într-o epocă de criticism dar înzestrate cu o sensibilitate modernă, a fost mai mult lipsită de bucurii.

Mă gîndeam la toate acestea încă de la prima mea întîlnire cu poetul Macedonski. Convorbirea căzuse asupra influenţei pietrelor preţioase. îşi privea inelele mari pe care le purta la degete si alăturînd rubine de smaralde îmi explica influenţa combinată a focurilor lor. Apoi îndrepta o privire întrebătoare spre mine.

Mi se păru că trebuie sa aduc un omagiu de recunoaştere placată acestui bărbat înseninat şi bizar. Am răspuns deci :

— Cred fără îndoială în puterea pietrelor preţioase.

1192 1]

AMINTIREA LUI MACEDONSKI

Am fost printre martorii ultimilor ani de viaţă ai lui Alexandru Macedonski. Am asistat la sfîrşitul lai. Sînr treizeci şi patru de ani de atunci. S-a împlinit un secol de la naşterea sa. Multe s-au schimbat în ţara noastră în aceste lungi răsrimpuri. Dar s-a schimbat şi felul de a privi figura marelui poet şi modul de a preţui opera lui. Cît timp a trăit a fost nerecunoscut, ţinut departe de viaţa publică a ţării, calomniat adeseori, luat mereu în ris. Şi-a publicat cu greutate cărţile. Nu era loc pentru el nici în antologii, nici în revistele şi ziarele mai importante ale vremii, nici la Academie, în nici unul din forurile conducătoare ale ţării. Trăia dintr-o mică sinecură la Comisia monumentelor istorice, suprimata periodic. Ori de cîte ori rămînea fără mijloace de existenţă, prietenii se adunau pentru a iscăli un protest. Pînă cînd să se restabilească dreptatea atît de fragila, poetul oferea magnaţilor zilei, spre cumpărare, vreunul din volumele lui, însoţîndu-1 cu cîte o scrisoare în stil înflorit, susţinută de formulele unei politeţi cam exagerate. Circulă încă mai multe din acesie scrisori. Unele din ele mi-au căzut şi mie în mină, dar nu le-am putut citi decît cu o mare amărăciune, fiind în măsură să-mi închipui momentul şi împrejurările în care au fost compuse.

Macedonski a fost un izolat, dar nu un singuratic. Ce mişunare de oameni, ce forfotă în jurul lui ! Timp de patruzeci de ani, n-a fost tînăr candidat la gloria artistică sau literară care să nu bată Ia uşa lui sau să nu se oprească la masa ca-

fenelei de unde el privea convoiul celor porniți către notorietate, putere si bogăție. îi vedea trecîndi devenind oameni cu vază, covîrșiți de onoruri și ocupații, uitători și distrați din pricina lor, in timp ce poetul rămînea mereu la locul lui, însemnînd cîte un vers pe peticul de hîrtie strecurat repede în buzunarul hainei. Erau unii care se simțeau străbătuți de un fior considerînd figura acestui om ciudat, aiît de nedibaci în administrarea intereselor sale, încît doar sărăcia și poezia rămîneau partea lui. Acest visător încăpățînat constrîngea totuși la admirație. Nu i se spunea altfel decît „maestrul". Cine anunța că l-a întîlm't pe „maestrul" comunica fără putință de înșelare că l-a întîlnit pe Macedonski. Maestrul făcea impresia unui om bătrîn, deși nu împlinise decît șaizeci de ani, cînd am deschis și eu ușa casei sale din calea Dorobanți, 23.

Casa mai există încă, dar a pierdut balconul dinspre stradă, unde poetul putea fi văzut adesea, odihnindu-se în serile de vară și ascultînd freamătul frumoșilor platani de sub ferestrele lui. Intrai prin stradela care-i poartă numele, prin ușa totdeauna deschisă, pe scara îngustă și destul de șubredă. Nu te oprea nici un paznic. Nu te întreba nimeni pe cine cauți. Băteai de-a dreptul la ușa marelui salon, unde Macedonski putea fi găsit, înconjurat de poeți la orice oră a nopții. Exista o boemă bucureșteană cu multiple ramificații. Tinerii auzeau vorbindu-se de întrunirile ei la Fialkowski, dispărut atunci de curînd. Acum frecventau Terasa Oteteleșeanu, așezată pe locul actualului Palat al Telefoanelor și cafeneaua Imperial, peste temeliile căreia s-a întins aripa dreaptă a Palatului Republicii. O caricatură din epocă a lui Iser, apăruta în *Rampa* din 1912, cu inscripția *Academia Terasa,* ne înfățișează pe Macedonski avînd în jurul lui pe Mircea Demetriade, traducătorul *Chimerelor* Iui Gerard de Nerval, apoi pe I. Dragoslav și pe Stamatiad. Grupul boem al Terasei apare, într-o componență diferită, și într-un alt document iconografic al vremii, în marea compoziție in ulei a lui Camil Ressu. Cînd controversele de arta și literatură se istoveau la Terasă sau la Imperial, dar entuziasmul poetic rămînea întreg, locul dezbaterilor putea fi mutat în salonul Iui Macedonski, oricît de înaintate ar fi fost orele nopții. ..Ce-ar fi să mergem pe la maestru ?" Macedonski lucra pînă către miezul nopții. Pregătea ediția definitivă a operelor sale, pe care mi-a fost dat s-o public în seria celor patru

volume apărute de la 1939 înainte. Cînd liniștea nopții se făcea mai adînca și copitele cailor înhămați la birjele vremii se auzeau mai rar și mai sonor, oaspeții lui Macedonski deschideau ușa camerei sale de primire. Maestrul recita vreunul din poemele sale, în varianta ultimă și definitivă, mult curățată de latinismele și eliadismele de care nu fuseseră scutite începuturile sale. Citea cu ciudata lui voce baritonală și slăbită, dar care poate să fi fost puternică odată, deoarece, după cum îi plăcea să povestească, vorbind o dată din mulțime lui Mounet Sully, venit să joace la București, marele actor l-a recunoscut mai tîrziu la Paris, numai după vocea lui. Ii urmau alți poeți, unii care cuceriseră renume și alții care se găseau Ia primele lor încercări. Aceștia din urmă își cercetau buzunarele și, înfrîngînd sfielile explicabile, descopereau pachete destul de groase de sonete, pastele și elegii, fragmentate dramatice și narațiuni în proză sau versuri. Pe cine n-am ascultat în acele nopți ale cîntecului ? Voi aminti de unul singur, pentru că este cu totul uitat. Este vorba de Oreste (Georgescu), poetul care uimise, încă de pe băncile liceului, pe profesorii lui de la Sfîntul Sava prin precocitatea înzestrării sale, manifestată mai intîi prin traducerea în hexametri a lui *Hermann și Domthea* de Goethe, frumosul tînăr cu pletele blonde și privirile albastre, mort în timpul iernii din 1918, în Bucureștiul ocupat de germani, autorul *Himerei* și al *Cireșului înflorit,* în care se găsesc notații poetice nu lipsite de gratie și suavitate. Poeții erau invitați să ia loc pe tronul ridicat pe două trepte, sub baldachinul vișiniu, pe al cărui spătar, pictorul Alexis Macedonski, fiul mai mare al maestrului, așezase reliefurile reprezentînd scene din *Thalassa,* curiosul roman care, după versiunea lui franceză, începuse atunci să apară în revista *Flacăra.* „Poetul — spunea Macedonski — este un rege și i se cuvine un tron." Regalitatea poetică, în care nu încape îndoială că șUo închipuia pe a sa, nu-i acorda însă decît prerogativa să-și crească cu nesfîrșite greutăți cei cinci copii ai sai, dar și să compună în versuri și proză pentru urechile surde ale vremii.

Cîți au știut și au îndrăznit să spună. în timpul vieții sale, că Macedonski este unul din cei mai de seamă scriitori ai literaturii noastre ? Numărul acestora a fost mic, cu mult mai mic decît al acelora care au căutat Ia el o vorbă de încurajare, o îndrumare a începuturilor. în timpul unei cariere foarte

lungi, deoarece debuturile sale datau de la 1872, el n-a izbutit să se impună prețuirii oficiale. Istoria literaturii romane se făcea fără el. Se opunea suflul atfc de îndrăzneț inovator al operei sale, mînia cu care ți-a urmărit contemporanii, campaniile lui antidinastice. felul lui bucuros de luptă, cu arme din care nu lipsea nici sarcasmul cel mai mușcător. Dar pentru că sîntem datori prietenilor noștri cu adevărul, cu tot adevărul, trebuie să adăugam că combativitatea lui Macedonski nu a putut totdeauna să ocolească nedreptatea. A comis-o de cîteva ori, dar inima lui care știa să se frîngă a dat explicații, care n-au mai fost ascultate și a adus omagii tardive, care n-au mai fost luate în seamă. Armele lui s-au încrucișat cu ale lui Eminescu și Caragiale, dar dreptatea nu era de partea lui.

Ajuns tîrziu în ceata restrînsă a admiratorilor lui Macedonski, într-un moment cînd ecou] vechilor lui nedreptăți slăbise, l-am putut cuprinde în sfera aceleiași venerații cu Eminescu și Caragiale. Vechile injustiții ale maestrului nu mai aveau pentru mine aceeași realitate ca pentru martorii lor direcți. Generația nouă începuse să prețuiasca în opera lui expresia unei iubiri a vieții și a energiei, care o scotea din lînceda atmosferă a epîgonismului de la sfîrșitul veacului trecut. Macedonski a fost un poet al bucuriei de a trăi. A iubit și a cîntat viața, natura și civilizația. Operele frumoase ale artei inspirau cîntecul său, ca și corabia pornită cu pînzele întinse spre larg, ca idila unei nopți de mai, ca o fîntlnă murmurîndu-și cîntecul în singurătate, ca trandafirii care se pleacă, înfiorați de mari presimțiri, cînd anotimpul înfloririi lor începe să decline. Realitatea dobîndește valori și se îmbogățește cu înțelesuri și farmece noi sub pana lui Macedonski. Scriitorul a fost, mai ales în proza lui, un om al vechimii, un martor al vremurilor de altădată, din care a evocat atîtea figuri și moravuri, drumul de poștă, cîntecul lui Verigă-țiganul, unde se adunau toate florile și miresmele cîmpului, Bucureștii lalelelor și trandafirilor, pașnica așezare a casei cu nr. 10. A fost un om venit din timpurile mai vechi, pe care nu le putem cu totul uita, dacă vrem să luptam bine în prezent șî să construim temeinic pentru viitor.

Pentru eă_ nu mai asistam la felul în care mînia Iui putea deveni injustă, cunoșteam acum, în omul ajuns în vîrsta bătrîneții, numai laturile atît de umane ale caracterului său. Cîțiva din vechii tovarăși, cu care debutam în viața literară înainte de primul război mondial, păstrează desigur, ca și mine, îngropată adînc în inima lor, imaginea omului sensibil la durerea străină, pentru că o încercase adesea și atît de amarnic pe a sa, gata să ajute ți să aline, plin de jndulgența și chiar de generozitate pentru tinerii săi învățăcei, desfătător prin conversația lui, în care se amestecau ecourile unei lungi experiențe de viață, multe amintiri ale unui trecut îndepărtat, o fantezie nesecată, bucuroasa de pilde și povești.

Lumea noua îi face lui Macedonski dreptatea de care a fost atîta vreme lipsit. Fie ca nava renumelui său, clătinată uneori de furtuni, amorțită adesea în smîrcurile indiferenței, să înainteze mereu spre zarea cea mai luminoasă.

11 954]

OVID DENSUSIANU

Aveam optsprezece ani cînd l-am cunoscut pe Ovid Densusianu. Numele lui, întîlnit cu regularitate pe îngrijită coperta a *Vieții noi,* era pentru unii dintre noi un punct al atenției ferme. Pe atunci, prin 1913, tensiunea dintre simboliști și sămănătoriști nu slăbise. Cele două tabere își aveau susținătorii lor în toate clasele cursului superior de liceu și în sălile Facultății de litere. Aderasem la grupul simbolist, împreună cu Alexandru Colorian, pe care îl întîlneam, înfășurat în larga lui mantie cu guler de catifea, pentru a ne recita versuri din Viele-Griffin sau din Charles von Lerberghe. Grupul nostru mai cuprindea pe George Raceanu, astăzi colonel sau general și care pe-atunci, părăsind cu săptămînile școala, se refugia în sala Bibliotecii Socec, unde custodele Mihail Săulescu îi punea la dispoziție volumele poeților vechi și moderni. Intram și eu, adeseori, în Biblioteca Socec, ale cărei colecții le-am regăsit mai tîrziu în mansarda unui imobil de pe cheiul Dîmboviței, și acolo, lîngă soba de tablă, studiind activ în orele singuratice ale dimineții, citeam cărțile de critică și filozofie ale vremii, volumele lui Remy de Gourmont și Emile Faguet, ale lui Nordau, Ribot și Arreat. Uneori schimbam decorul și escaladam cele două sau trei etaje ale „Casei Școlilor", cerînd cartea dorită bibliotecarului Athanase Mîndru, care, fumînd una din nenumăratele lui țigarete, înșira lungile versuri ale poemului *Floarea Tibrului.* întîlneam acolo pe Gheorghe Teodorescu, înzestratul poet și sculptor, alt coleg al tînărului nostru grup simbolist, pe care l-am

regăsit de atîtea ori și în curtea caselor părintești de pe strada Virgiliu, pînă cînd moartea lui m-a lipsit de un tovarăș și de o nădejde. Pe aceștia și pe alții mulți îi evoc din ceața anilor 1912—1915, cînd „simbolismul" era pentru mine un cuvînt cu miezul bogat. Prieteniile tinerești, spune un scriitor, sînt ca sutele, ca miile de flori pe care le risipesc zarzării și corcodușii, primăvara, și din care numai unele, foarte puține, întîlnesc pămîntul fecund, prind rădăcină, se înalță șî rodesc. Risipa sufletului omenesc, dăruindu-se în iubire și prietenie, deopotrivă cu aceea a naturii, întreține climatul propriu societăților umane și garantează îngusta bază a fericirii noastre. Să ne socotim privilegiați de soartă dacă, din multele iubiri și amiciții ale tinereții aprinse, stăruie pînă tîrziu cîte o coloană retezată, de care să ne putem sprijini fruntea, în umbra căreia să putem adormi. De obicei înfloririle primăverilor noastre dispar fără urmă și, după multă vreme, mîna vechilor prieteni este rece cînd ne atinge.

Cînd mă gîndesc de ce putea fi simbolist un tînăr aspirant literar român în lustrul care a precedat trecutul război mondial, regăsesc, dincolo de aprecierea literară a curentului, ceva din stările de spirit și ideile care se încrucișau cu veacuri în urmă, cînd spiritele frumoase ale Franței erau partizanii anticilor sau ai modernilor. Simbolismul românesc a fost un capitol în permanenta *querelle des anciens et des modernes.* Ne însuflețea ideea că viața modernă poate intra în sinteza universală a artei și că, depășind arhaismul și tradiționalismul motivelor literare consacrate, un poet trebuie să încerce drumul către temele proprii vieții și civilizației din vremea lui. Acest program îl găseam realizat nu numai în lungile poeme, cam prolixe, ale lui Ovid Densusianu, dar șj în toate amănuntele revistei lui, tipărită cu multă regularitate din modestele resurse ale lefii lui de profesor. Tînărul student își procura ultimul număr al *Vieții noi* de la chioșcul din fața grădinii Atheneului și întîrziind un ceas sau două, în fața meselor de marmoră ale Cafeului Imperial sau la acele acoperite cu cristal, ale cafenelii Fîigh-Life, citea versurile originale ale poeților grupului, articolele lui Densusianu despre noii poeți francezi, englezi șî spanioli, bogatele ecouri spicuite de harnicul cercetător din numeroasele reviste străine ale vremii, cînd nu privea cu uimire reproducerile din operele noilor pictori apuseni. A fost o frumoasă revistă *Vieața nouă,* inspirată de un

autentic sentiment modern al vieţii şi călăuzită de un concept al artei, mai bogat decît acela care putea sta la dispoziţia celor mai mulţi dintre intelectualii vremii. Densusianu a fost, în epoca lui, unul din oamenii care au înţeles mai bine întinderea locului pe care îl deţine categoria estetică în formula modernă a culturii generale, şi *Asociaţia pentru cultura artistică în şcoli* înfiinţată de el şi cu un început de realizări *in* liceele capitalei, căreia i se datorau poate şi numeroasele reproduceri artistice pe coridoarele Liceului Lazăr, pe atunci sub direcţia lui Marin Demetrescu, însemna un program vrednic a fi oricînd reluat.

Publicasem cîteva poezii în *Flacăra,* cînd Densusianu m-a chemat la el. M-am dus să-I văd, însoţit de Alexandru Westfried, şi l-am găsit în primele ceasuri ale după-amiezii, în locuinţa lui de pe Bulevardul Colţei, îngropat între cărţi si manuscrise, alături de farfuria în care se sleise prînzul lui sărac. Aşa l-am regăsit de nenumărate ori pe Densusianu. Mă duceam la ora-2 sau 3 după-amiază şi-i întindeam compunerea mea. Densusianu o citea cu atenţie, şi dezamăgirea mea era mare cînd îl auzeam mărginindu-şi observaţiile la unele particularităţi lingvistice sau gramaticale, la forma unui plural, la concordanţa timpurilor. Am înţeles mai tîrziu ce delicată discreţie îl împiedica să comenteze fondul sentimental al bucăţii sau împrejurarea care a putut-o inspira. Punctul de vedere filologic era pentru el o mască şi o mănuşă.

Il întîmeam alteori pe Densusianu parcurgînd drumul către Academie, furişîndu-se pe lînga ziduri cu mersul lui claudicant, şi_ întîlnirea cu frumoasa lui figura trista, acolo, pe acea porţiune^aCăii Victoriei, dincolo de Ministerul Finanţelor, unde grădinile purificau deodată atmosfera şi zgomotul trasurilor se vătuia, lua caracterul unei revelaţii. Densusianu hazardîndu-se pe străzi era ca o pasăre rară scăpată din colivie. Cînd becurile lămpilor cu gaz aerian se aprindeau, îl revedeam din nou pe Densusianu într-una din midie săli ale Facultăţii de litere şi, timp de o ora, ascultînd pe omul măruntel, cu fruntea vastă, peste care aluneca şuviţa rebelă a părului lucios, încercam să reţin din vorbirea lui uşor peltică misterele vocalismului şi ale consonantismului şi graţiile poeziei simboliste,^în care el vedea una din formele de manifestare ale geniului latin.

Mai tîrziu, tînărul colaborator al *Vieţii* ***noi*** a fost admis în intimitatea cenaclului. Sîmbătă seara, într-unui din spaţiile mai ascunse ale restaurantului Mircea sau pe terasa lui, cu ochii către vitrinele Minervei, luau loc în jurul mesei rotunde elegantul Constantin Damianovici, impetuosul Stamariad, zîmbitorul Mihail Cruceanu, veşnic încrezător în viaţă, poetul şi filozoful Eugeniu Sperantia, ale cărui plete teribile contrastau atît de îmbucurător cu blîndeţea şi modestia expresiei sale, I. M. Raşcu, mai marele nostru P. V. Haneş. Densu=_sianu se transforma în cercul prietenilor lui, se însufleţea, comenta cu pasiune actualitatea politică şi literară, şi lungile discuţii se prelungeau uneori pînă către primele ore ale dimineţii, cînd geamurile restaurantului Mircea deveneau violete şi bulevardul pustiu ne primea cu fragedele lui parfumuri răscolite. Cenaclul a emigrat mai tîrziu în Salonul roşu, la etajul imobilului, astăzi darîmar, din faţa corpului de gardă al Palatului Republicii şi l-am regăsit, în vremea trecutului război, după încercările exodului spre Moldova, în laşul înfometat, încereînd să înfiripeze din nou o masă Ia Pavilion, deasupra hrubelor aromate.

Densusianu se. înapoiase din Rusia, unde îl gonise înaintarea nemţească şi oroarea posibilei întîlniri cu casca detestată. Fişele pentru cel de-al doilea volum din *H'tstoire de la langue roumaine* îl precedaseră acolo şi cum, în marea învălmăşeală de atunci, nu le mai regăsise niciodată, regruparea preţiosului material i-a ocupat, mai tîrziu, mulţi ani al vieţii sale de mare muncitor. Trebuia ascultat Densusianu comentînd mersul războiului, producînd documentele zdrobitoare împotriva nemţilor şi făptuirilor lor în Belgia şi Franţa, aducînd argumentele încrederii în victoria finală, pentru a fi înţeles fondul pasionat, vehement, al acestui om delicat şi debil,, ducînd viaţa unei mucenicii intelectuale, în care întîlnirile cu prietenii însemnau o pauză necesara, poate o simplă precauţie igienică. Acolo, în Iaşi, a publicat Densusianu ultimele numero ale revistei sale şi discipolii Iui au fost uimiţi sa citească, într-o zi, ieşite din pana Iui cam artificială, pierdută în asociaţii abstruse, în alegorii, în întrebări fără răspuns, versurile din *Alion Ciobanul,* întruparea poetică a viziunilor culeso din studiul folclorului, din teoretizarea transhumantei, dar mai ales scurtele, săgetătoarele versuri din *La răspîntkt neagra,*

neaşteptatul omagiu adus umilului ţăran român care făcuse războiul.

Lipsit de *Vieaţa nouă* şi de grupul prietenilor pe care publicarea ei îi aduna în jurul său, concentrat tot mai mult asupra întinselor lui cercetări, din care apăruse acum şi al doilea volum din *Histoire de la langue roumaine,* şi cele trei volume ale *Istoriei literaturii romane* — în care, realizînd mai vechi deziderate metodice, îmbinase atît de fericit punctul de vedere istoric cu acela al aprecierii estetice — grăbîndu-se să dea tomurile succesive din colecţia *Grai şi suflet,* trăind între fişe şi corecturi, încărcat de muncă, mereu mai izolat, felul propriu al caracterului lui Densusianu, firea lui querulanta, oprită asupra unei aluzii, asupra unui cuvînt, necontenit tălmăcit, se dezvoltase enorm. Vechii colaboratori ai *Vieţii noi* erau îmtîmpinaţi cu o învinuire mută sau expresă cînd riscau să dea contribuţia lor unei alte reviste şi un grup de cercetători, care îi dedicase lucrarea lor colectivă, primi observaţia acidă, poate îndreptăţită după forma lucrurilor, că orice dedicaţie trebuie pregătită prin consimţămîntul dedicatarului. Cine a cunoscut, ca tînăr, lumea universitară maî veche, cu scrupulele ei atît de arguţioase, în care se exprima hipersensibilitatea în respectul de sine a unei elite şi poate a unei caste, recunoştea în Densusianu pe unul din reprezentanţii ei cei mai tipici, mai senzitivi în controlarea atentă a raporturilor cu lumea. Omul nu întreţinea acum multe prietenii, se ferea de cele noi, cenzura pe cele vechi, se închidea în sine, şi adîncul lui fond de melancolie, pe care apucasem să-l văd acoperit de trecătoarea însufleţire a unei scurte tinereţi, ieşea mereu mai evident la iveală pe figura slăbită, devorată de marii ochi gîndltori. într-o *zi* am aflat că Densusianu se supusese unei grele operaţii şi că primejdia trecuse, dar mai înainte de a-i putea aduce mărturia unei afecţiuni timide, pentru că nu ştiu dacă ar fi primit-o, dar pe care amintirea zilelorîn care recunoscusem în el un îndrumător i-o datora, ne sosi vestea morţii Iui, acolo, în reduta de cărţi şi manuscrise^ unde cu două decenii mai înainte îl văzusem observînd greşelile de gramatică ale tinerilor lui colaboratori.

[1 9 4 5]

UMBRA POETULUI

Menţiuni de istoriografie literară şi folclor, culegerea de studii ale lui Perpessicius, în care minuţia erudiţiei se uneşte atît de fericit cu lărgimea perspectivelor şi graţia expunerii, aduce, printre atîtea alte contribuţiuni, pagini de evocare a poetului Artur Enăşescu şi de stabilire a bibliografiei lui. Perpessicius l-a cunoscut pe Artur Enăşescu, a asistat la debuturile iui, atît de făgăduitoare, a urmărit scurta lui evoluţie în periodicele anilor 1914—1927, şi l-a mai văzut mai tîrziu, ca noi toţi (cu cîtă strîngere de inimă !), rătăcind pe străzile Bucureştilor, în forma celei mai grozave decrepitudini fizice. Umbra poetului, purtînd în mîini o floare reală, ne-a mai apărut pînă în 1942, zguduindu-ne de fiecare dată cu înfăţişarea sa şi cu gîndul că nimeni nu găsea mijlocul să aline o durere atît de mare.

Amintirile mele despre Artur Enăşescu urcă în timp pînă prin anii 1915—1916, cînd îl întîlneam pe coridoarele şi sălile de curs ale Facultăţii de Utere şi filozofie din Bucureşti, mai totdeauna în tovărăşia viitorului scriitor şi filozof I. Gherea, fiul criticului. Era un tînăr înalt, cu o aparenţă îngrijită şi plăcută, ceva mai vîrstnic decît colegii]ui şi bucurîndu-se, în ochii acestora, de prestigiul pe care i-l dădeau colaborările sale la *Convorbiri literare,* la *Flacăra.* Se înapoiase de curînd de la Paris, unde ascultase cursuri de filozofie, şi părea că se pregăteşte să devină poetul *Convorbirilor.* Eminescu stabilise, pentru conştiinţa contemporanilor şi urmaşilor, tipul poetului-

filozof, pe care îl ilustrase pe rînd, după marele înaintaş, D. Nanu, răzleţit de grup, P- Cerna, mort de curînd, poate şi alţii. Erau semne că succewrul tuturor acestora, in noua generaţie, va fi Artur Enaşescu.

A izbucnit apoi războiul şi am îmbrăcat cu toţii tunica militară. L-am reîntîlnit pe Artur Enaşescu, în primăvara anului 1917, la Botoşani, oraşul său de baştină, revenit acolo ca elev al Şcoalei pregătitoare de ofiţeri de rezervă. într-o duminică, l-am vizitat în casele bătrîneşti ale părinţilor şi am schimbat gîndurile noastre de atunci pe prispă, privind către grădina plină de flori. Dar am avut tot atunci, pentru întîia oară, impresia unei ameninţări în preajma prietenului meu. Artur era un elev absolut inadaptabil la rigorile regimului militar. Părăsea frontul rătăcind cu arma în mînă prin fineţuri şi îşi umplea cartuşiera cu manuscrise. A trebuit să repete stagiul pregătirii sale şi a plecat, ca simplu soldat, la unitatea lui, în faţa inamicului. în 1919, Artur Enaşescu a reapărut în Bucureşti. Venise cu cîteva poezii de război, printre care *Cruce albă de mesteacăn,* pe care o aud cîmată încă la radio, fără să se amintească şi de autorul versurilor devenite atît de populare. Atunci începe şi colaborarea Iui Artur Enaşescu la *Luceafărul,* reapărut într-o nouă serie. Nu vreau să dau o analiza a operei poetului. Perpessicius îl caracterizează drept un parnasian şi, fără îndoială, afinitatea poetului pentru sonet, pentru temele exotice şi antice, pentru meditaţia filozofica în formele prozodiei celei mai riguroase înrudeşte poeria lui Artur Enaşescu cu aceea a grupului parnasian, reprezentat şi în literatura noastră. Mă mulţumesc deocamdată să notez cîteva amintiri.

în timp ce se desfăşura activitatea lin literară *cu* poezii, cu cronici teatrale, cu recenzii, cu articole bine gîndite, Artur Enaşescu începea sa dea semne ale întunecării sale. A putut sa publice totuşi volumaşul de versuri *Pe gînduri,* 1920, singurul pe care)-a supravegheat el însuşi. într-o noapte mi-a mărturisit teoriile lui şi mi-a cerut să-l însoţesc pînă în pragul sărăcăcioasei lui locuinţe din strada Vasile Lascăr, unde pretindea că-1 aşteaptă adversari, care urmăreau să împiedice căsătoria sa cu o iubită, evocată în acelaşi timp ca *Riţa ţiganca,* ale cărei ritmuri legănate îmi răsună de asemeni în emisiunile radiofonice, cu aceeaşi ignorare a autorului lor.

pentru că oameni răi împiedicau întîlnirile sale cu Riţa, comunicarea poetului nefericit cu iubita lui trebuia restabilită pe altă cale. Luni de zile Artur şî-a petrecut tot timpul în . vitrina cafenelei Imperial, cartier general al vechii boeme, unde poetul arăta trecătorilor o hîrtie de format mare cu inscripţia ştirii pe care dorea s-o transmită iubitei, A urmat apoi pindirca ei într-un colţ al Caii Grivîţei, pe unde treceau birjele cu călătorii descinşi în Gara de Nord, printre care s-ar fi putut sa apară şi Riţa. Situaţia devenise atît de gravă, încît rude îndepărtate din Botoşani au trebuit să îngrijească de internarea bolnavului într-un spital din Sibiu, de unde sînt datate cîteva din poeziile pe care Perpessicius le mai publică în *Universul literar,* apărut în redacţia Iui în 1926—1927. Artur Enaşescu reveni de la Sibiu la Bucureşti, dacă îmi aduc bine aminte, prin primăvara anului 1924 şi cura la care fusese supus părea a fi dat unele rezultate. Problema întreţinerii sale rămînea însă nerezolvaiă şi ajutorul toane modest al Societăţii scriitorilor români, venit tîrziu, n-a putut împiedica treptata decadenţă fizică şi spirituală a poetului, care şi-a supravieţuit cu o tenacitate uimitoare. Atinsese aproape vîrsta bătrineţii, pentru că, născut prin 1888, după cum ne asigură *Antologia poeţilor de azi* a lui Pillat şi Perpessicius, Artur Enaşescu trebuie să fi avut vreo 54 de ani în momentul morţii sale. Cum s-a putut menţine atîta vreme un corp atît de încercat, în condiţii de existenţa atît de mizerabile, încît simpla lui alunecare pe străzile oraşului trezea în trecători remuscare şi revolta falâ de barbaria societăţii care tolera o astfel de osînda ? Recunoştea pe vechii prieteni, le zîmbea cu dulceaţă, le adresa cuvîntul în franţuzeşte şi le comunica noile sale planuri literare şi filozofice, fără nici o altă menţiune despre condiţiile de viaţă, care făceau cu totul improbabila realizarea acelor planuri.

Perpessicius crede în talentul lui Artur Enaşescu. Nu s-a îndoit de el nici unul din contemporanii care i-a urmărit producţia literară, pe măsura apariţiei în periodice. N. lorga l-a apreciat cu generozitate. După moarte, poetul a găsit un apologet în Ştefania Stîncă, editoarea unei noi culegeri din poeziile lui, *Revolta zeului.* Umbra poetului va fi tresărit în regiunea de neguri, unde dispăruse cu totul. Perpessicius o semnalează din nou. M-aş bucura sâ pot cili încă o d.ită poeziile

lui^Artur Enăşescu, să ie confrunt cu vechile impresii, să-l regăsesc m al doilea volum al *Antologiei* pregătită de E.P.L. Nimic din ce a însemnat un spor al puterii de expresie a limbii noastre nu se cuvine a ne rămîne indiferent, mai ales cînd acel spor s-a bucurat de o răspîndire atît de întinsă ca aceea a poeziilor cîntaţe ale lui Artur Enăşescu, a cărui soartă tragica îmi apare ori de cîte ori mă ajung ecourile lor.

[1 9 5 7]

AMINTIREA LUI E. LOVINESCU

Curînd după încetarea războiului, prin 1919, viaţa literară ţncerca să se reorganizeze. *Literatorul* lui Macedonski apăruse cîteva luni şi atitudinile pline de ciudăţenie ale bătrînului maestru îl siliseră încă o dată să înceteze. Din Iaşi veneau *însemnările literare,* cu articolele lui G. Ibrăileanu anunţînd . istovirea programului poporanist. *Vieaţa nouă* a lui Densusianu, după cele cîteva numere apărute în refugiu, la Iaşi, % îşi încheiase şi ea ciclul. în Bucureşti, un tînăr, Paul Prodan, care dăduse în Iaşi cronici dramatice *Neamului românesc,* încearcă o *Revistă critică,* fără program şi fără concursul unei personalităţi mai puternice care s-o sprijine. Dădusem articole literare şi versuri mai tuturor acestor publicaţii. Cineva îmi transmise atunci invitaţia lui E. Lovinescu, care, punînd la cale *Sburătorul,* spera să regrupeze forţele literare din Bucureşti, în felul în care izbutise s-o facă *Flacăra* lui C. Banu, în anii dinaintea războiului.

M-am dus să-l văd pe Lovinescu în locuinţa lui din str. Cîmpîneanu, 40, în imobilul dărîmat astăzi şi care adăpostise redacţia şi tipografia *Flacărei.* Cele două etaje ale scării neîngrijite, care ducea prin faţa cîtorva apartamente ocupate vremelnic de redacţii de ziare sau de birouri comerciale, se opreau înaintea locuinţei lui Lovinescu, ca în faţa unei gospodării burgheze. L-am găsit pe Lovinescu în faţa biroului său de lemn lustruit, într-o cameră înconjurată de biblioteci scunde, de divane, de puţine şi mediocre opere artistice, printre

care bustul în gips al lui Victor Eftimiu, păstrat în toate locuințele de mai tîrziu ale criticului.

Lovinescu era atunci un bărbat sub 40 de ani, înalt, de c corpolența cam exagerată, fără să dea totuşi impresia vigorii fizice. Mina sa te făcea să simți un sistem muscular destins şi vocea sa, mai degrabă subțire, te uimea, ieşind dintr-un piept de mare amploare. Părul alb de pe-atunci, dominînd o figură brună şi palidă, cu trăsături regulate şi mari ochi expresivi de oriental, întreaga lui aparență făcea o impresie plăcută, deşi oarecum întristătoare. Omul părea un sedentar, un refulat, cu toate că rezerva demnă a ținutei lui nu te îndreptățea să-î scormoneşti intimitatea sufletească, nici să-i deschizi pe a ta.

Ce voi fi vorbit cu Lovinescu în acea primă zi a întîlnirii noastre mi-a dispărut de mult din minte. Intre noi s-a stabilit însă o legătură cordială, care modifică pentru mine imaginea lui mai generală şi chiar pe aceea pe care ar fi dorit s-o impună despre sine. In autobiografia (semnată Anonymus Ndtarius) din fruntea volumului omagial de la *Vremea,* Lovinescu s-a înfățişat ca un om „rece", explicînd această trăsătură a firii lui prin înrîuririle mediului său de familie. Despre această „răceală" trebuie sa se fi vorbit uneori în intimitatea lui domestică, încît nu mica mi-a fost mirarea cînd, ducîndu-mă să-l văd pentru ultima oară pe vechiul prieten, mort în aceeaşi zi, am auzit pe servitoarea lui, cunoscută de mine încă din strada Cîmpineanu, explicîndu-mi împrejurările morții Iui solitare : „Ştiți, domnul, care era un om *rece,* n-a vrut sa aibă pe nimeni lingă el"... Răceala lui Lovinescu nu era totuşi atît de mare pentru a nu îngădui din cînd în cînd semnele înclinației şi ale afecțiunii. în nenumăratele ore pe care le-am petrecut împreună, adeseori convorbirea noastră a luat forma unui acord sufletesc de care trebuia să ne bucurăm şi unul şi altul.

în *Sburătorul* îmi luasem sarcina unei cronici a ideilor, o rubrică pe care sub acest titlu n-o mai întîtmsem înainte, dar care de-atunci a reapărut în numeroase publicații. Scriam aceste cronici cu mare greutate şi eram cu totul nemulțumit de ele. Cultura mea nu era pe-atunci închegată şi arta scrisului mi se părea că-mi lipseşte cu desăvîrşire. Stilul meu ayea ceva obscur şi supraîncălzit. Asupra anilor mei de-atunci făcuse mare impresie „ideologiile pasionate" ale lui Barres,

astfel că nu este exclus ca ceva din felul marelui scriitor francez, atît de admirat încît multa vreme am citit şi răscitit cu grai tare paginile lui, să se fi strecurat şi în producția tinereții mele. Pasiunea concentrată, asociată cu ideologia care o extinde şi o adînceşte, era modelul atitudinii mele. Reuşeam însă aşa de puțin să realizez imaginea care mă domina, încît mai bucuros aş fi fost să depun condeiul, pe care simțeam că îl luasem prea devreme în mina. Aspiram să găsesc posibilitatea de a studia mai departe, doream călătorii în țări «răine, cu răgazuri suficiente pentru a gîndi şi a mă forma. începusem să resimt un fel de repulsie pentru viața literară care simțeam că mă fură înainte de a fi dobîndit conştiința că o pot sluji cu folos pentru ea şi fără pagubă pentru mine. într-o zî am Luat o hotărîre ; nu voi mai scrie la *Sburătorul* şi în nici o altă revista, înainte de a simți semnele., categorice ale maturizării interioare. Pe ascuns, ferindu-mă să întîlnesc vreun cunoscut, am urcat deci scările casei din strada Cîmpineanu şi am depus o scrisoare în care explicam binevoitorului meu prieten mai vîrstnic motivele tăcerii în care voiam să mă închid. Actul literar, scriam acolo, este un act moral, ^documentul unui sullet omenesc. CunT poate ET el apreciat prin criterii estetice ? Critica literara construieşte însă pe această antinomie, în ce mă priveşte, rezolvam contradicția hotărîndu-mă să nu mai scriu. Lovinescu n-a înțeles însă zbuciumul meu şi amarnică mi-a fost surpriza cînd, la sfîrşitul aceleiaşi săptămîni, *Sburătorul* a publicat scrisoarea mea împreună cu răspunsul directorului, care, declarîndu-se dc acord cu mine, aducea laude caracterului meu. Crezuse oare Lovinescu că textul meu era o falsă scrisoare, un pretext pentru a angaja o discuție de idei ? Viața literară mă încleştase cu prea mare putere. Atunci am înțeles că trebuie nu numai să tac, dar sa şi fug.

Ptnă la plecarea mea la Viena am continuat să frecventez cenaclul *Sburătorului,* dar niciodată după înapoierea de la studii. Totul se opunea în mine acelor întîlniri cu oamenii pe care altfel n-aş fi dorit să-i văd, apoi întregii comedii a vanității literare^j^ care Lovinescu.*Ji* orea~ de"" altfel s-o evite, Tu^ărîndu^sT^uneori la acte de brutalitate în verdictele sale tăioase. Atmosfera cenaclului era, în fine, prea dominată de femei şi (trebuind să fac puține excepții, printre care pe aceea a d-nei Hortensia Papadat-Bengescu, o adevărată scriitoare)

femeile in literatură mi-au apărut de cele mai imiluori în forma acelui veleitarism, fața de care toată viața am simțit o surdă împotrivire. Tinerele fete şi femei care au rămas şi mai tîrziu, pînă în zilele bătrînețelor comune, garda credincioasă a maestrului, compuneau nelimitat în versuri şi proză, alinînd suferințe vizibile. Mecanismul mi se părea prea , transparent. Femeile scriitoare îmi păreau apoi că întrupează j vițiul literar prin excelență, pornirea de a-ți publica intimi-
• I tatea^pe care o respingea în mine acea mîndrie personala, pe H—caTe^ot s-o şi mărturisesc, de vreme ce ea mi-a Fost de atîtea 1 ori luată în nume de rău.

Am încetat deci să mai frecventez cenaclul şi ostilitatea acestuia a trebuit să izbucnească la un moment dat. Lovinescu însuşi se plîngea uneori de ceea ce putea să creadă că este „defecțiunea" mea şi, într-un mic portret pe care mi l-a consacrat, într-o vreme cînd nu puteam aspira de loc la aceasta onoare, a atribuit depărtarea mea din critica literară militantă drept un act calculat, menit sa-mi mijlocească avantajele unei cariere universitare. Procesului injurios de intenții i-am replicat răspicat în paginile unei reviste. Dar cînd, tot aici, am consacrat o recenzie, cu anumite rezerve, uneia din scriitoarele *Sbiiratornlui,* un secundant s-a însărcinat cu un răspuns, căruia din partea mea nu i-a mai urmat nici unul. Incriminările maestrului erau reluate şi aci, cu adausul propriu al bagatelizării, şi despre puterea de străbatere, într-adevăr miraculoasă, a oricărui cuvînt scris, am avut ocazia să mă conving mult mai tîrziu, după vreo douăzeci de ani, cînd găsindu-mă în cercul intelectualilor unui oraş de provincie, unde ținusem o conferință, un inginer, un om foarte cumsecade şi care n-avea de loc intenția să mă jignească, ci dimpotrivă, voia să-mi dea dovezile îmregei sale considerații, mi se adresă la un moment dat, spunîndu-tni : ,TJumneavoastră, care ați preferat cariera universitară criticii literare..." Am rămas fără de grai, cuprins de un fior de admirație în fața_.virtuților actului literar. Iată deci că nu scrierri. zadaraicA Orice"cuvlnt încredințat hîrtiei, / cel rriaî sublim ca şl ceFriTâi nerod, călătoreşte în omenire şi ' j, poate reapărea cine ştie cînd., întocmai ca pricepuții înotători care străbat itiari distanțe sub apă, tăcerea şi uitarea care îl acopere cîtva timp nu este decît condiția ivirii Iui în împrejurări şi cu funcțiuni atît de deosebite încît îți vine a spune că scopul pentru care aşternem un rînd este puțin lucru fața

'de **scopurile numeroase** şi variate **pe** care, fără ştirea noastră, «l le **poate** servi cîndva. Solidaritatea intelectuală a întregii *f*- omeniri **este** un fapt vrednic în adevăr de meditația filozofului. **Dar** ea nu este în acelaşi timp **şi** motivul care ar trebui să inspire conştiința tuturor scriitorilor ?

Clintirea bunelor mele raporturi cu Lovinescu **a** durat **cîtva** timp, dar **n-a** fost definitivă. Niciodată nu **m**-am simțit adversarul **lui** şi cred că nici el nu **mi-a** consacrat vreodată **^sentimente cu** adevărat neprieteneşti. Ceea ce **m-a** împiedecat **să** trec **în tabăra** numeroşilor lui duşmani, care au acumulat 1 Împotriva lui **contestația şi** apostrofa, **a fost sentimentul** ca l-omul era victima unei nedreptăți, pe care _n-aş_ fi dorit njfiLv-I.' **decum s-o** sporesc eu îristirtlî! S-a **mtlmplat** cu **EovTnescu** un **fapt** aproape unic **în** societatea noastră. Evident, nu voi repeta naivele incriminări împotriva instituțiilor care n-au **făcut** din Lovinescu nici profesor universitar, nici membru al Academiei, *P* **nici** laureat al premiilor naționale. Un om poate trăi foarte < **bine** fără aceste onoruri şi este o dovadă de pusilanimitate **să** ' • **socoteşti** că, în lipsa lor, destinul cuiva a rămas neîmplinit. **Jn** om, mat **cu** seamă_un_om.**p**.ublic, are_ însa_nCYPie. de .stima si \ .ibirea celor maT bum dintre contemporanii săi. Nimeni nu **Sjă**'TTtaeşie'lffumosV da'că'îri" Jurul 'Mii riu~se adună simpatia contemporană, ca **o** asigurare că moartea nu-l va găsi singur. Acest lucru s-a întîmplat însă cu Lovinescu, cu toată prezența în juru-**i** a unui mic număr de tineri scutieri pînă în ultimele lui zile. Nici unul însji din oamenii aceleiaşi generații **cu** el nu l-^ _iubitjpeLovînes^ în 'mi1l ocuî~îoc7etațîî timpului său este un fapt dintre cele mai ciudate. Acest om talentat şi foarte cultivat, devotat cu totul cauzei literare, de o incontestabilă distincție personală, „cludad^ **viața** exemplară **a** unui muncitor intelectual, acest *€fr bontts* **în** înțelesul deplin al cuvîmuluî, s-a bucurat atît de^ptrțhVde stima **şi** iubirea contemporanilor săi, încît numele lui producea iritare **în** cele mai variate medii în care ar fi fost pronunțat. Ostracizarea **lui** Lovinescu din situațiile oficiale are **o** importanță numai ca semnul acestei reacțiuni atît de generale împotriva Iui. Care au fost pricinile sentimentului public astfel colorat în relație cu personalitatea lui ?

Altă dată am scris că independența judecății i-a adus lui **Y** Lovinescu cele mai multe duşmănii. Niciodată condeiul lui **n-a** **A** ezitat cînd **a** fost vorba **să**-şî mărturisească gîndul. Scrisul lui

nu mărturiseşte niciodată intenţia de a-şi menaja vreo relaţie utilă. Chiar afecţiunile care i se arătau erau sacrificate cu uşurinţă de scriitorul care, deţinînd puterea sub o singură formă, nu înţelegea să renunţe la ea în favoarea nimănui. Prieteni de care se despărţise de trei sau de patru zile se puteau vedea înnegriţi în vreunul din foiletoanele lui, fără vreo consideraţie pentru buna întreţinere a relaţiilor personale. Victima trăgea atunci consecinţele şi un nou adversar pîndea de aci înainte într-un colţ oarecare al terenului social.

Dacă victima era înzestrată cu o deosebită dulceaţă a caracterului sau pentru vreun alt motiv interesat înţelegea să întreţie mai departe relaţiile, Lovinescu era bucuros să le continue, cu atît mai mult cu cît în felul acesta se stabilea în favoarea sa un raport de subordonare, care părea că-i produce o deosebită satisfacţie. Mi-am spus adeseori că sentimentul care l-a dominat în chip mai statornic pe Lovinescu ^ .fost acela al puterii, nevoia imgerJQasJ...de a. s 3 P m î ' c a r e refuzîncTu-i-seîrrtoăte formele ei comune, reapărea sub forma cenzurii critice intransigente. Această nevoie de a domina, de a se aşeza mai presus de obiectul cercetării sale, îl îndemna să-l aşeze pe acesta mai prejos de nivelul care i s-ar fi cuvenit. Omenirea este supusă unui proces de micşorare şi chiar de înjosire în criticile şi memoriile lui Lovinescu. f^eîncj;ederea sa faţă de laturile rnai înalte ale caracterului omenesc,,._£ste o'a'rec*Qfn absolută. Mal Hegrabă doreşte el să afle resortul vulgar al faptelor umane, să surprindă ridicolul sau viţiul. Trebuie spus că în această operaţie el reuşeşte foarte bine şi că viitorimea va citi din maldărul de pagini aşternute de el, tocmai pe acele pentru care contemporanii l-au iubit atît de puţin.

De la o vreme Lovinescu dădea semnele unui dezechilibru organic mai adînc. Unui medic care îi solicitase un articol pentru rubrica literară a foii sale de popularizare, el îi trimite cîteva pagini evocînd probabila lui moarte viitoare, fulgerat de apoplexîe la un colţ de stradă. Moartea lui n-a fost însă a unui om pletoric, împovărat cu un sînge prea bogat. Paloarea, atitudinile lui uşor deprimate, poate şi felul funcţiunii lui critice, care nu putea să nu stea în legătură cu circulaţia bilei, ar fi îndreptăţit pe un cunoscător să ghicească ce fel de ntoarte i se pregătea. Spinul iritativ stătea la el înfipt în ficat. Omul slăbea, se micşora, devenea din ce în ce

f mai galben ; cîteva luni de zile a purtat printre cei vii masca ;. luT mortuară. Continua să scrie, cu obişnuita lui hărnicie, j ^Manifestarea de simpatie a unui grup tineresc din Ardeal, ; el o face mai departe cunoscuta prin articole proprii şi cum (intimii lui se adunau cu inima strînsă în jurul omului care ţ' dădea semne evidente că nu va mai trăi mult, îi adresează |' lui T. Arghezi o scrisoare conţinînd uimirea sa în faţa iubirii I care i se arăta, deşi el însuşi nici n-o ceruse, nici n-o acor- I dase cuiva. Conştiinţa criticului, adică a omului care trebuie | să-şi menţie răceala inteligenţei preţuîtoare la adăpost de | contaminările posibile ale sentimentului uman, îimpezindu-se I complet era pe cale să se depăşească în tăgăduirea de sine. ţ Atunci l-a ajuns moartea, în singura zi de suferinţă petrecută f departe de masa lui de lucru, de care vreme de patruzeci de 'ţ ani îl încleştase o rară voinţă de a clădi o operă şi de a îndeplini o funcţiune.

[1 9 4 51

AMINTIREA LUI LIVIU REBREANU

Dacă aş fi putut ajunge la Prislop şi aş fi putut vorbi concetăţenilor lui, dintre care unii l-au văzut crescînd, le-aş fi povestit cîteva din amintirile care ma leagă de el. Eram mai tînăr decît Rebrcanu, dar nu într-atîta încît să nu se fi putut ţese între noi o prietenie făcută din admiraţia celui mai tînăr pentru cel mai virstnic, din interesul şi încrederea acestuia pentru cel venit în urma lui. Mă găseam la vlrsta cînd omul se caută pe sine, iar Rebreanu se găsise. Liviu Rebreanu a fost, pentru anii începuturilor mele, primul scriitor care m-a făcut să înţeleg ce fel de activitate omenească este munca literară şi ce virtuţi omeneşti impune aceluia care i se consacră.

Era în 1919, ma întorsesem din război şi Rebreanu îşi regăsise căminul lui, după ce trebuise să se refugieze în Moldova, pentru a scăpa de justiţia marţială a trupelor de ocupaţie. Locuia pe strada Niculae Bălcescu, in fundul unei curţi, Într-o căsuţă dărîmata de atunci, la doi paşi de casa tot atît de modestă unde se sfîrşise Luchian. Ferestrele lui Rebreanu, zărite printre copacii curţii, rămîneau luminate în tot timpul nopţii. Mă întorceam tîrziu acasă şi o chemare înceată îmi deschidea uşa camerei sărace, despărţite prin două trepte de bucătăria familiei. Rebreanu scria atunci, a cincea, a şasea oară, romanul *Ion.* Munca începea o dată cu căderea serii şi continua pîna la revărsatul zorilor, cu mare abuz de cafea, de tutun, din cînd în cînd cu răcorirea frunţii înfierbîntate. întreruperea provocată de vizitatorul nocturn nu părea a-i fi neplăcută. Stăteam o clipă în jurul unei noi ceşti de cafea şi

f comentam împrejurările zilei. Alături aştepta vraful foilor manuscrise, cu impecabila lor caligrafie.

Cind a apărut *Ion* am fost cel dinţii care i-am consacrat o , recenzie, în *Viaţa românească.* Ibrăileanu îmi cedase această , prioritate, urmînd să revină el însuşi mai tîrziu. Am , scris paginile mele într-o singură noapte şi i le-am citit a doua zi | Iui Rebreanu, în dosul rafturilor de cărţi din fosta b'brărie t lui Alcalay, trecute atunci, de curind, în proprietatea *Vieţii ţrotnânesti.* Rebreanu aştepta cu nerăbdare primul ecou al l'operei sale, de care lega mari speranţe. Pîna atunci activita- |,te£ lui nu atinsese treapta căreia îi era menită. Cînd venise ţla Bucureşti, Mihail Dragomirescu îl prezenta ca traducător pal lui Tolstoi. Urmaseră apoi schiţele din *Convorbiri critice,* J adunate în volumul *Golanii.* Paralel, dezvoltase o activitate E de cronicar dramatic. Dar opera hotărîtoare, aceea care tre- *K* buia să-i fixeze fizionomia de scriitor, apăruse abia acum. Se | ivise, în adevăr, un scriitor epic de mare amploare şi semni- Ijficaţie. într-o compunere bogată, în care alergau alături, se |; încrucişau, se despărţeau şi se uneau din nou firele mai 'mul- gi; .tor naraţiuni, cu cîteva zeci de personaje, Rebreanu înfăţi- *W*- -ţase o întreagă societate într-unui din momentele conflictelor ei g cele mai acute si evocase instinctele fundamentale care explicau |,perseverenţa ei în împrejurări neprielnice. Scriitorul manifesta | o imaginaţie capabilă sa cuprindă vaste ansambluri, o ascuţime a înţelegerii psihologice coborîtoare pînă la datele elementare ale fiinţei omeneşti, o vigoare şi o tetnenicie a puterii constructive, necunoscute încă în literatura noastră. Avusesem mulţi povestitori pînă atunci, dar nu încă un romancier în sensul modern al cuvîntului, acel care i se potriveşte lui Balzac şi Zola, lui Tolstoi şi Dostoievski, lui Thomas Mann şi Galsworthy. Prin Rebreanu, romanul românesc se angrena în circuitul mondial al genului şi, prin calităţile lui, făcea pane din şirul acelor fapte de creaţie izvorîte, la sfîrşitul primului război mondial, din năzuinţa mai generală de a realiza stilul major al culturii noastre. Rebreanu devenea unul din lucrătorii acelui moment. Pentru o operă ca a lui era necesar un regim de muncă făcut din efortul cel mai stăruitor şî cel mai minuţios, susţinut de vitalitatea cea mai rezistentă.

Omul părea apt să se adapteze acestui regim de munca, îl vedeam în cafeneaua literară a vremii, în salonul lui Lovi-

nescu, cu statura lui înaltă, cu mîini mari, cu grumazul puternic, albit încă de pe atunci, azvîrlind cu smucituri ale capului şuviţa rebelă alunecată pe frunte. Privea stăruitor cu ochii lui albaştri, cam vitroşi, şi pe faţa depigmentată şî palidă se citea mai totdeauna osteneala. Cînd se arăta în lume, Rebreanu părea ca un om beat de muncă, ieşit parcă atunci din galeriile unei mine sau din dogoarea marilor furnale. Deşi firea lui nu era de loc nesociabilă, se socotea oarecum dispensat de a oferi oamenilor mai mult decît le dăruise în nopţile lui de patimă scriitoricească, Ia masa de lucru, alături de bucătăria unde clocotea a douăzecea ceaşcă de cafea a nopţii, lîngă robinetul sub care îşi punea din cînd în cînd fruntea înfierbîntată. Acolo se desfăşura oficiul iui esenţial, încît oamenilor întîlniţi în timpul zilei el nu li se mai simţea îndatorat decît cu vorba lui rară, distrată, şovăitoare. Efortul expresiv al lui Rebreanu în convorbirile cu prietenii şi cunoscuţii Iui era atît de avar pentru că îl consacra în întregime operei Iui vaste, adînci şi exacte.

Aşa I-am văzut pe Rebreanu in timpul celor douăzeci de ani şi mai bine, cînd el a scris şi *Pădurea spînmraţilor,* .şi *Răscoala,* şi *Adam şi Eva,* şi *Ciuleandra,* şi toate celelalte opere ale lui. Autorul tuturor acestora n-ar fi vrut să fie decît scriitor, dar programul acesta a fost uneori înfrînt de el. Conştiinţa lui artistică_ era o conştiinţă profesională, una din cele mai riguroase, mai pline de zel, slujite cu un risc suprem ; osteneala coborîse astfel asupra lui o pecete noua. Figura lui părea acum sculptată într-o marmură pura, cu reflexe şi iradieri delicate, dar urechea percepea o valoare a glasului, şi asculta cu îngrijorare respiraţia devenită dificilă. în ultimele lui luni^nu I-am mai văzut, şi moartea lui, după grele încercări, apărea prietenilor şi cunoscuţilor ca rezultatul oarecum previzibil al unei vieţi puse în serviciul unei opere. Ideea de operă, voinţa dîrză de a o construi a dominat întreaga viaţă a lui Rebreanu şi aceasta din urmă n-a fost pentru el decît elementul operei sacrificat cu bună ştiinţă în combustiunea edificării ei. Am fost martorii acestui sacrificiu şi, la Prislop, unde se va păstra partea cea mai bună a amintirii lui Rebreanu, creatorul unei opere atît de vii, n-ar fi nepotrivita inscripţia definitorie : *A dat vieţii o operă şi operei o viaţă.*

[1 9 5 71

VASILE PARVAN

Academia a comemorat pe Vasile Pârvan, de la a cărui naştere s-au împlinit şaptezeci şi cinci de ani şi de la a cărui dispariţie prematură au irecut treizeci. Figura lui a rămas însă vie pentru toţi cîţi l-au cunoscut, şi expunerile pe care le-am ascultat în şedinţa comemorativă au fost rostite de foşti elevi ai magistrului, în mijlocul unei asistenţe formate itin numeroşi alţi discipoli şi colaboratori. S-advocat singurătatea morală a lui Pârvan, dar, privind în jur "şî coTitrolîn--4u^»t-a4»HHfHW-a' ţr<bnrr-s^^-^ptrn~'ct''puţini alţi profesori şi învăţaţi ai vremii au fost mai mult şi mai bine înconjuraţi. Pârvan a fost, în ştiinţa noastră mai nouă, unul din puţinii creatori ai unei şcoli, nu numai în sensul unei grupări de cercetători, dar şi al unei comunităţi spirituale. Formarea unui „cenaclu", într-un sens oarecum asemănător cu acela al bisericii primitive, corespundea unui principiu al maestrului. Apliclnd principiul, mi se pare că la un moment dat **a** luat fiinţă şi o asociaţie a foştilor elevi ai magistrului, pe care îi unea de altfel mai mult înrudirea preocupărilor ştiinţifice decît reluarea unei atitudini şi cultivarea unui temperament. Acestea au rămas la Pârvan singulare şi, pînă la un punct, curioase.

L-am cunoscut pe Pârvan prin 192C şi veneam la el ca scriitor. Profesorul se găsea atunci în fruntea unei edituri care-şi propunea, printre altele, publicarea în traduceri a tuturor marilor scriitori ai literaturii universale. Programul **a** fost reluat şi dus pînă aproape de realizarea lui abia în

zilele noastre. Dar de pe atunci Pârvan întocmise un întins indice de opere ale poeziei şi înțelepciunii, a căror tălmăcire românească urma să fie făcută prin toate forțele literare ale momentului. în aceste împrejurări l-am vizitat şi eu în camera sa de lucru de la Muzeul național de antichități, în aripa astăzi dispărută a Universității. Găseam un om suferind, stînd mai totdeauna culcat în mijlocul cărților şi manuscriselor sale, dar primitor şi plin de bunăvoință. Exprimarea lui era simplă şi colegiala. îşi scotea carnetul lui de note, în care transcria toate pasajele interesante din multele şî variatele Iui lecturi în mai multe limbi şi părea că-i face plăcere să se ocupe de chestiuni literare, care întrerupeau grelele şi ostenitoarele lui elaborări ştiințifice. Aşa I-am văzut pe Pârvan pînă în 1926, cînd l-am regăsit în locuința sa din strada Biserica Amzei, colț cu Calea Victoriei, în fața manuscrisului *Geticei,* sinteza cercetărilor lui.

Ce deosebire între omul firesc şi comunicativ al întîlnirilor particulare şi magistrul la catedră sau în fața pupitrului său de conferențiar ! Aici oficia un preot, un aed inspirat. îşi citea expunerile lui cu o intonare exagerat muzicală, gravă, pătrunsă de melancolie, care descătuşa un fior printre tinerii Iui ascultători Un savant este totdeauna un spirit critic, un om al cumpănirii, care, pornind de la îndoiala metodică, îşi cucereşte certitudinile cu sînge rece, cîntărind ipotezele, grupînd argumentele lui. Aşa făcea şi Pârvan în scrierile lui ştiințifice, dar la catedră el părea a voi să dea despre sine o imagine hieratică _ surprinzătoare. Lecțiile lui inaugurale şi celelalte discursuri academice, întrunite în *Idei ți forme istorice,* dar mai ales cele din *Memoriale* sînt compuse ca nişte poeme în proză^ cu o stilizare care acoperă de fapt emoția spontană şi umană. Aceste compuneri literare au stîrnit o dată impaciența Iui Paul Zarifopol, spirit altfel orientat, adversar al tuturor formelor artificiului, care a consacrat poemelor în proză ale lui Pârvan, în *Convorbiri literare,* o analiză cu concluzii negative.

L-am întîlnit pe Zarifopol curînd după apariția articolului din *Convorbiri.* Pârvan ne părăsise, provocînd mare emoție în rîndurile discipolilor lui, dar şi printre acei care priveau mai de departe desfăşurarea activității lui de mare învățat, încercasem o schițare a sistemului său de idei. Am susținut deci, şi cu prilejul acestei întîlniri, valoarea contribuției de gînditor a lui Pârvan. Credeam atunci, şl mi se pare şi astăzi că, față de pozitivismul istoric al momentului, era recomandabilă încercarea de a prelungi cercetarea istorică în domeniul generalizărilor, de a o asocia cu perspectivele cele mai largi. Era în gîndirea. lui.Pârvan CLavîntare, o Jndrăzneală generoasă de a regăsi, sub puzderia faptelor^ rădăcina lor , comună, care însuflețea tineretul momentului şi aspirațiile , cele mai înalte ale gîndirii. Găseam în paginile lui Pâvan, ; pe alocuri, reflecțiile unui moralist grav, pe care se putea sprijini zelul unul tînar, "ca" de pildă"atunci cn^"c«geţîţortll recomanda erica muncii, căci, spunea el, „fiece neglijență, fiece slăbiciune, fiece adăstare, fiece îndoială înseamnă laşitate, fiece neluptă e necreare, o dezertare de la demnitatea umană. Oamenii care nu sprijină viața în ei înşişi şi în aproapele sînt apostați şi ei otrăvesc societatea, trădează viața şi sprijină moartea."

îmi plăcea să găsesc în paginile de moralist ale lui Pârvan îndemnul către o existență eroică, mîndră şi _ nobilă. Chiar tragismul lui Pârvan mîngîia nu ştiu ce veleitate ascunsă a tînărului, care prefera calea grea şi plină de lupte soluției de viață confortabile şi laşe. Am rămas deci totdeauna recunoscător lui Pârvan pentru aerul tare, de piscuri, în care m-a făcut să respir la un moment dat.

> Dur astăzi mă întreb ce se poate reține din unele maxime, precum : „Evoluția spiritului omenesc e istoria ritmului vieții creatoare. Cultura omenească e ritm solidificat în fapte." Riim solidificat în fapte? Aceasta pare o idee care nu este una : este mai mult o aparență de idee, un *faux semblant,* cum zic francezii. în altă parte citesc : „Este în ritmul activ o parte foarte însemnată de ritm pasiv, de rezonanțe străine ideii ritmice pure". Ritm pasiv ? Conceptul acesta nu mi se pare foarte clar. Subliniez pe ici, pe colo diferite alte idei şi expresii de acelaşi fel, care fac de cele mai multe ori discutabile generalizările lui Pârvan. Cu o generație mai înainte sinteza de filozofia istoriei a lui A. D. Xenopol, în *Teoria istoriei,* mi se pare mai solid gîndită.

Se spune uneori că ştiința îmbătrîneşte curînd. în adevăr, progresul observațiilor, acumularea documentelor lasă rareori o operă ştiințifică valabilă, chiar după trecerea unei singure generații. Rare sînt contribuțiile ştiințifice care evită soarta perimării şi, după cîteva decenii, pot fi numai completate, nu

şi infirmate. Dar dacă aceasta este soarta ştiinţei, cu cît mai tragica este aceea a speculaţiei filozofice, care, manevrînd concepte imperfect elaborate şi smulgîndu-se cu grabă de pe terenul faptelor, zboară în azurul ipotezelor incontrolabile. Mi-e teamă că acesta a^fost adeseori cazul filozofiei istoriei a lui Pârvan. Mult mai temeinica pare contribuţia lui ştiinţifică, epigrafică şi arheologică. Ceea ce făcea Pârvan pe şantierele lui de săpături şi în camera de lucru de la Muzeul de antichităţi pare a fi constituit cuceriri mai durabile decît acelea proclamate cu voce inspirată de la pupitru] şedinţelor academice festive, pentru a fi văzut şi ascultat. într-un rînd i-a scăpat lui Pârvan o reflecţie, care este o mărturisire : „A fi observat este o nemurire în miniatură". Da, da, ne place să credem ! Dar, ca de atîtea ori în decursul anilor, mă gîndesc cu emoţie la destinul învăţaţilor, cărora drumul lung al posterităţii li se deschide nu prin orgoliul lor, ci prin poarta îngusta a cercetării modeste, atente şi exacte.

Este o impreiuran; **de** la care tineretul are de învăţat ceva.

[1937]

ÎN AMINTIREA **LUI** G. **IBRÂILEANU**

Au trecut peste treizeci de ani de.cînd, într-o zi de primăvară, regăseam Iaşii refugiului şl ai războiului. Reveneam în Iaşi pentru a mă înfăţişa Iui G. Ibrăileanu şî pentru a cunoaşte mai de aproape cercul literar al Vtefw *româneşti,* **al cărui colaborator devenisem de puţină vreme. Puternice şi neuitate impresii ale tinereţii** 1 **Părăsisem cu vreo trei ani înainte un oraş răvăşit de război, cu aspectele lui obişnuite acoperite de forfota momentului, Cîte ceva din firea oamenilor şt aşezărilor îmi apăruseră si atunci, în locuinţa lui Mihai Codteanu, care, fntîrziind aproape 2Îlnic în jurul unei mese de prieteni, oferea tînărului soldat şî poet prilejul să cunoască boema vechiului oraş. Dincolo de poarta lui Mihai Codreanu sau de aceea a lui Ovid Densusianu, revenit de curînd din Rusia şi adăpostit de familia dr, Puşcariu, se tntind-a însă un Iaşi care nu era al tor, ci al nostru, al refugiaţilor şi ostaşilor, trăind în case neîncăpăţoare, hrăniţi rău, tremurînd de frig, grăbiţi sa-**1 **părăsim. Iaşii, pe care îi aflam acum, erau alţii şi erau cei adevăraţi. Desigur, nu mai vedeam acum grupul scriitorilor bucureşteni intrînd în redacţia** *României,* **nici pe N. lorga scriindu-şi zilnic articolul, în cadrul marii ferestre neacoperite a redacţiei** *Neamului românesc,* **aşezata pe ulicioara care lega str. Lăpuşneanu cu str. Pieţei. îmi lipsea figura dureroasă a lui Aurel Metroniu, tînărul erudit mort în greaua iarnă a primului an de război. Nu-ţ mai vedeam nici pe Vasile Bogrea, nici pe Stamatiad, citîndu-mi, într-o febră specială, cîte unul din psalmn săi, compus în aceeaşi**

zi. Obişnuiam atunci să-l caut in vechiul şi modestul Hotel Metropol, pe al cărui cerdac privind către lunca Bahluiuluj întîlneam adeseori figura romantica a unui tînăr jurist şî italienizant, dr. Felix. Plimbarea mea, în rarele zile de odihnă şi libertate, trecea pe acolo, apoi pe aleea plantată din vastul parc al Mitropoliei, dar se oprea, cu lungi răgazuri si cercetări, în anticaria lui Kuperman, unde în iarna 1916-1917 se mai găsea încă o bogată colecţie de cărţi, provenite din bibliotecile numeroşilor oameni învăţaţi ai oraşului, multe opere de literatură şi filozofie, mai ales de filozofia istoriei, manifestînd un interes local pentru o sferă de probleme din care la un moment dat s-a cristalizat *La tljearie de l'kistoire* a Iui Xenopol. Acolo, în rafturile lui Kuperman, am găsit lucrările lui Buckle, ale lui Drapper şi Lecky. Dincolo, mai departe, în vitrina lui Şaraga, se mai găseau, expuse vechile publicaţii ale editurii şi uneori anunţul cîte unui studios care căuta pentru cumpărare operele lui Ravaisson sau Cournot. Urcam apoi frumoasa stradă a Copoului ; mă opream în strimta sală a seminarului filozofic, unde nu o data am zărit pe palidul şi firavul studios Petre Andrei, si îmi continuam plimbarea pînă în faţa Universităţii, unde intram pentru a asculta lecţiile de istorie universală ale lui Iorga. Lumea nu era prea fericită în Iaşii războiului. Era o vreme de griji şi de lipsuri. Un tînăr nu are însă niciodată dreptul de a se plînge de ceea ce împrejurările vremii nu-i pot da sau îi refuză. Sentimentul dezvoltării personale, al progresului interior, neîntrerupt, transformă şi înfrumuseţează spectacolul lumii. Simţeam cu putere lirismul vîrstei, cînd, rătăcind pe Păcurari, privirile îmi scăpau, printre spaţiile libere, peste întinsele perspective din vale, sau cînd, de pe strada Sărăriei, priveam către dealurile înconjurătoare. Sălciile înverzeau, cu o favoare specială, pentru noi, rătăcitorii tineri ai unor locuri bătute de alţi mulţi visători în trecut.

Mă înapoiam deci în Iaşii în care nu ştiu dacă fusesem fericit, dar în care fusesem tînăr. şi aflam acum un oraş molcom, cu o circulaţie potolită, respirînd liniştit din toate curţile şi grădinile Iui. Locuiam Ia profesorul I. M. Marinescu, în vechile case ale lui NicoUe Gane, acolo unde în 1906 se pusese Ia cale *Viaţa românească.* în fruntea grupului stătuse atunci şi continua să domine acum G. Ibrăileanu, domnul Ibrăileanu, cum i se spunea de întreaga lume a scriitorilor şi a elevilor

Iui, cu modularea unui respect pe care nu-l putea explica decît cunoaşterea omului înzestrat cu un prestigiu personal atît de puternic. Ibrăileanu locuia atunci în strada Coroiu, într-o casă aşezată în mijlocul unei curţi întinse, puţin îngrijite, vechea casă a lui Vasile Pogor, unde altădată se ţinuse adunările „Junimii". Pînă să pătrunzi în odaia în care era aşezată bogata lui bibliotecă, treceai printr-o altă încăpere, unde se îngrămădeau obiectele cele mai eteroclite, mai mult un depozit decît un spaţiu făcut pentru a fi locuit. Ibrăileanu era atunci un bărbat sub cincizeci de ani, slab şi înalt, cu părul şi barba mare, cu frumoşii ochi orientali arzînd puternic în mijlocul figurii smolite. îl zărisem şi altă dată trecînd spre Universitate, înfăşurat în larga-i pelerină, cu capul acoperit dc pălăria cu margini foarte largi, aceeaşi pălărie pe care o purtau atîţi din intelectualii Iaşilor, şi pe care o numisem, cu referinţă la capetele materialiste şi atee împodobite cu ea, o pălărie monistă. Aici, în interiorul plin de fumul nenumăratelor ţigări ale gazdei şi oaspeţilor lui, puteam privi pe Ibrăileanu de aproape şi mă puteam pătrunde de caracterul individual al figurii şi manifestării lui. Omul, cu ţinuta-i uşor depresiva, cu privirile mobile, cu vorbirea precipitată, apărea ca un amestec destul de rar de inteligenţă lucidă şi de sensibilitate vie, aproape romantica. Ivirea unui străin, chiar a unuia atît de tînăr şi de necunoscut cum era vizitatorul lui din acea zi, îi dădea un fel de emotivitate, din care vorbea plăcerea de a descoperi un om nou, de a-l ctntări şi înţelege, cu calda si vibranta lui acceptare, atunci cînd atenta examinare dădea rezultate pozitive. Multe lucruri am vorbit cu Ibrăileanu în acea primă întîlnire, prelungită ceasuri întregi, pînă dincolo de miezul nopţii. Părea mult preocupat de sănătatea Iui. ,,Tată, îmi spunea, sînt un om suferind de mai bine de două decenii. Zilele mele sînt ale unui bolnav. Numai cînd se lasă seara, regăsesc ceva din încrederea şi hotarîrea de lucru a omului sănătos. Trăiesc deci mai mult noaptea". Toată lumea vorbea de ipohondria lui Ibrăileanu şî diagnosticul nu-i era necunoscut nici lui. Cînd, mai tîrziu, am trecut eu însumi printr-o criză de sănătate, cu tot ceea ce orice încercare a corpului aduce ca demoralizare (cîci orice boală este şi a sufletului), Ibrăileanu m-a prevenit printr-un prieten : „Spune-i să nu cedeze ipohondriei. Cine alunecă pe aceasta pamă nu se mai poate opri". Nu m-am convins însă niciodată că

există cu adevărat ipohondri, în înțelesul vulgar care se dă acestui cuvîni, adică bolnavi închipuiți, sensibilități nevrozate locuind în corpuri cu funcțiuni normale şî active. Un dezechilibru organic oarecare susține totdeauna starea de alarmă vitală a ipohondrului ți, din nefericire, constatarea aceasta s-a dovedit exactă pentru Ibrăileanu. Caracterologic vorbind, Ibrăileanu era o figura oarecum tipică a veacului al XlX-Iea, în care au trăit atîți senzitivi claustrați, oameni cu funcțiile de relație zdruncinate, dezvoltați în latura inteligenței lor prin tot ce viața trebuise să le refuze. Tipul lui sufletesc se găsea pe linia marilor psihologi suferinzi ai veacului din urma, un Mâine de Biran, un Amiel, un Guyau, un Proust, adică tocmai scriitorii ale căror cărți se găseau de atîtea ori în mîinile sale. Dar pe cînd toți aceştia, oameni cu structuri ipohondrice, lucide, senzitive, retrag în cele din urmă interesul lor vieții practice, se refugiază în psihologism, în atitudini spectaculare față de existență sau construiesc vaste şi îndepărtate utopii, Ibrăileanu n-a încetat niciodată să rămînă oarecum un om practic, dînd partea cea mai întinsă a timpului său organizării ți conducerii unei reviste, urmărind atent lupta politica, intervenind cu sfatul ți îndrumarea sa pe lîngă prietenii angajați în bătălia pentru care el însuşi nu se simțea apt. Omul care cerea ***supunerea la*** *ohîeet* (o expresie care revenea adeseori în vorbirea lui) înțelegea în acelaşi timp valoarea atitudinilor subiective, parțiale, pasionate. „Trebuie să fim fanatici", îmi spunea el chiar în timpul acelei prime vizite din strada Coroiu : o vorbă pe care mărturisesc că nu o înțelegeam bine.

Convorbirea noastră s-a oprit mai multă vreme, în acea neuitată seară a primei întîlniri, asupta lui Eminescu. Ibrăileanu a fost cel cliniîi om care m-a făcut să înțeleg ce a fost Eminescu pentru generația ajunsă la impresiile culturii după 1880. Din amintirile lui Ibrăileanu am aflat mai întîi reacția de uimire şi farmec pe care a provocat-o, încă din timpul ultimilor săi ani de viață, opera lui Eminescu. Cînd încercam să mă asociez impresiilor sale, criticul mă privea cu simpatie dar nu fără oarecare neîncredere : poate înțelege cu adevărat pe Eminescu cine nu-i moldovean ? Totul i se părea în versurile marelui poet legat de pămîntul şi atmosfera Moldovei. Peisajele lui Eminescu, îmi spunea Ibrăileanu, nu sînt generale, ci moldoveneşti, şi începea să-mi recite: „Pe aceeaşi ulicioară / Bate luna în fereşti..." Aspectul acesta, adăuga el. nu e de oriunde, ci numai din Moldova şi nu-1 poate înțelege în justa lui intenție decît cineva care a trăit şi a fost îndrăgostit la douăzeci de ani într-unui din tîrgurile noastre. Caracterul provincial, profund moldovenesc, era unul din cele mai izbitoare în personalitatea lui Ibrăileanu. Omul descindea dintr-o familie armenească, aşezată ele multa vreme în Moldova şi legătura lui cu pămîntul, cu cerul, cu aerul vechii provincii se stabilise prin mai multe generații. El poseda deci criteriul interior, experimental, pentru a judeca valoarea asertiunii rasiste. Realitatea Moldovei în sufletul său era un fapt indiscutabil, oricare ar fi fost izvorul din care picurase sîngele său. Cînd auzea deci despre contestațiile naționale la care putea fi supus un om de obîrşie străină, nerăbdarea sa devenea din cele mai maci, căci acest om pătrunzător ți onest ştia bine că însuşirea națională, un element profund al psihologiei oricărui om, se formează prin încrucişarea altor influențe şi după alte legi dech acele ale biologiei.

îmi aduc aminte cîte lucruri mi-a spus Ibrăileanu atunci despre anii săi de formație şi despre repercusiunea lor asupra atitudinilor sale de critic literar. Ibrăileanu fusese elevul Şcoalei normale superioare din Iaşi, o instituție care a dispărut poate prea devreme. Tînărul simțea vocație pentru studiul ştiințelor naturale şi ar fi putut deveni un bun biolog sau medic. Dar în secția ştiințifică a Şcoalei normale superioare nu mai erau locuri libere în momentul în care Ibrăileanu îți începea studiile înalte. A intrat deci în secția literara. „Ce am eu de-a face cu literatura ? — mă întreba Ibrăileanu cu o modestie din care nu lipsea urma unei cochetării vizibile. Opera literară este pentru mine un obiect de observație. Privesc acest obiect cu atenție, îl întorc pe toate fețele, îl leg de cauzele lui, aşa cum aş face cu o specie animală sau cu un fenomen fiziologic." Sunetul nu era cu totul nou. îl mai auzise contemporanii lui Sainte-Beuve şi ai lui Taine. Multă vreme lucrările Iui Ibrăileanu s-au situat pe linia vechii critici biografice şi explicative, aşa cum aceasta se formase către mijlocul veacului trecut, o dată cu pătrunderea metodelor naruralisticc în studiul literaturii. „Dv., criticii din Bucureşti, sînteți mai areşti, continua Ibrăileanu. Cînd scrieți, se vede bine că doriți să plăceți. Intenția de a face stil nu vă este străina. Iată-1 pe Lovinescu. Vanitatea literară este evidentă la el. în ce mă priveşte, eu compun un articol de critică aşa cum aş scrie o

cane poştală. Scriu ce am constatat şi nu mai mă preocup de rest. Sînt om de ştiinţă. Nu mă simt de loc literat. _ Nu aparţin tagmei voastre." De la un timp, concepţia critică a lui Ibrăileanu a evoluat. Lucrarea lui, înţeleasă mai înainte ca o prelungire a ştiinţelor biologice şi sociale, se deschidea din ce în ce mai mult problemei estetice a formei. întîlnirea cu Paul Zarifopol poate să nu fi fost cu totul străină de noua îndrumare. Zarifopol revenise în ţară, după o lungă perioadă de formaţie în Germania, înarmat cu cele mai noi metode ale esteticii şi filologiei. Punctul său de vedere era strict estetic şi hedonist. îi plăcea literatura „amuzanta" şi devenea impacient faţă de sociologismul şi filozofismul literar, pe care. înaintea Iu! Ibrăileanu, îl practicase cu atîta răsunet socrul lui Zarifopol, C. Dobrogeanu-Gherea. „Domnule Zarifopol, îi spune într-o zi directorul *Vieţii româneşti,* mi se pare că aşa-zisa critică estetică nu este de loc rentabilă. Cu observaţii de formă poţi compune un paragraf, dar nu poţi umple un întreg articol de critică". Cu toate acestea, de la o vreme, el se lăsă cucerit de interesul problemei stilistice, a cărei urmărire poate da criticului satisfacţia de a putea aplica metode minuţioase şî exacte. Paginile *Studiilor literare* sînt produsul acestei orientări.

L-am revăzut de mai multe ori pe Ibrăileanu. De cîte ori mă duceam la Iaşi, pentru a-I vizita pe Ralea, se ştia că vom petrece o seară lungă de discuţii în tovărăşia lui, pentru a găsi acea senzaţie de febră intelectuală, trăită de atîtea ori în cercul *Vieţii româneşti.* Ultima oară l-am regăsit Ia Sanatoriul Diaconeselor, în Bucureşti. Suferise o primă intervenţie chirurgicală şi cea de-a doua era mereu amînată de medic. Bolnavul era foarte slăbit, dar plăcerea lui de a se informa şi de a discuta nu diminuase nicidecum. Masa aşezată la căpătîiul lui era plină de gazete şi de cărţi, printre care am remarcat multe relaţii de călătorie în Rusia Sovietică, urmărita în ecounle ajunse pînă la dînsul cu un interes deosebit. Cred că l-am văzut ultima oară pe Ibrăileanu cu puţine zile înainte de moartea sa. Vioiciunea lui intelectuală nu slăbise de loc. Dar era în privirea lui ceva ca o dorinţă de a încheia mai repede o existenţă săracă în bunurile comune, pe care nu s-ar putea spune că le-a dispreţuit: o pot mărturisi acei cîţiva, puţini, care s-au^apropiat de intimitatea Iui caldă, adeseori romantică, străbătută de acel elan către viaţa şi tinereţe, straşnic păzit de altfel de discreţia lui delicata şi pudică, care nu-i îngăduia mai mult decît singura expresie a vieţii lui intelectuale. Mare surpriză a fost cînd Ibrăileanu a publicat *Adela.* Dar acest roman, în care confesiunea subiectivă cedează atît de des locul reflecţiuniî generale a moralistului, a fost scris de Ibrăileanu într-un moment în care întocmirea sa ceda. Imaginea omului, un produs al culturii ştiinţifice şi sociale a veacului din urmă, ar fi lamas incompletă fără *Adela* şî fără acei puţini martori ai existenţei lui, atît de rezervate, care au închis In inima lor, amintirea unui om foarte complex şi delicat.

[1944J

PRESTIGIUL LUI IBRĂILEANU

Am luat parte un timp destul de lung Ia viaţa literară şi am cunoscut pe mai mulţi din şefii ei de echipă. Niciodată n-am întîmpinat însă personalitatea unui animator de curent care să se fi bucurat de prestigiul lui G. Ibrăileanu. Contribuţiile lui la *Viaţa românească* erau aşteptate cu cea mai mare nerăbdare, cuvintele lui erau comentate, gesturile lui erau urmate, în jurul lui plutea o atmosferă de respect şi afecţiune. Nu vreau sa spun că activitatea lui Ibrăileanu n-a fost niciodată supusă contestaţiei. Dar aceasta pornea întotdeauna din afara sferei pe care o domina personalitatea lui. înlăuntrul acesteia au rămas necunoscute cazurile de opoziţie, abaterile şi protestele. Pentru grupul colaboratorilor şi discipolilor lui, marea autoritate morala a lui Ibrăileanu lucra fără excepţie. Din ce provenea netăgăduitul prestigiu al Iui G. Ibrăileanu *i*

Mai întîi din perfecta lui dezinteresare materială. Ibrăileanu a trăit şi a murit sărac. Atinsese vîrsta bătrîneţâi cînd, prin insistenţa prietenilor ş\ cu ajutorul unor instituţii de credit, a putut să se mute Intr-o locuinţă a sa. Era o căsuţă modestă, expresia omului care şi-o alesese. Singurul decor care o împodobea, cînd pătrundeai în aceasta locuinţă, erau cărţile înşirate pe rafturile lor de brad, cărţi foarte ostenite de omul care le cerceta. Avea Ibrăileanu şi alte nevoi ? Viaţa Iui s-a desfăşurat cu cea mai mare sobrietate. N-a petrecut, n-a călătorit (afara de o singură dată, pîria în Germania), n-a adunat nâci uo fel de bunuri. Funcţiunea lui esenţială era cugetarea, şi aceasta şi-a îndeplinit-o în cadrul unei existente provinciale, apărate

de cea mat mare modestie. In cetatea existenţei de cugetător a lui Ibrăileanu inamicul nu putea intra, fiindcă nu existau pentru el nevoi exorbitante care să-i deschidă porţile.

Adunarea lucrurilor în jurul unei persoane manifestă, fără îndoială, ideea exagerata pe care aceasta şi-o face despre sine. Un eu gigantic se leagă întotdeauna de exploatare. Modestia materială a lui Ibrăileanu se împerecfiea cu modestia lui morală. Era un om lipsit cu desavîrşire de vanitate. Nu vorbea niciodată*~înTrcrmelg vreunei supenorităţî. Nu concepea societatea dispusăTpe""trepte şî slstemănzăta printr-o ierarhie. Era perfectul egalitarist. Ceea ce m-a surprins cînd, încă foarte tînăr, l-am cunoscut, a fost constatarea de a-l vedea dispus să se aşeze pe orice treaptă cu tine. Un „salut" luat din limbajul militarilor sau al funcţionarilor te întîmpina de la intrare. Admitea orice discuţie şi nu manifesta niciodată, în timpul desfăşurării ei, argumentul vîrstei, al trecutului, al însemnătăţii sociale. N-a existat un om mai străin de orice fel de „morga". Persoana lui particulară se concepea ca un simplu instrument de propagare a ideilor. Acestea, pornind de la el, se avîntau în lume, fără sa împrumute nimic din sensibilitatea, aspiraţiile egoiste, închipuirile de sine de care ne este atît de greu să ne dezbărăm. Dezinteresarea materială a lui Ibrăileanu se întregea cu extrema Iui simplitate şi onestitate intelectuală.

Ignorînd vanitatea în toate întruchipările ei, era străin şi de vanitatea literară. în scrisul sau expunea, argumenta şi lupta. Vroia să convingă şî sa cîştige o bătălie, dar nu vroia să placa. Nu adăuga expresiei nude a ideilor sale nici o intenţie de captaţie, nici o nuanţă menită sa cucerească pe cititor printr-o suşestie adresată sentimentului sau închipuirii lui. S-a spus, din aceasta pricină, că scrierile lui Ibrăileanu sînt lipsite de „stil". Şi, în adevăr, dacă „stilul" este decoraţie, ornament aşezat dinafară, fiorituri pe tema principală a gîndirii, atunci Ibrăileanu nu era un stilist. Dar dacă „stilul" este înţeles, aşa cum se cuvine, ca expresia unei individualităţi originale, atunci scrierile IM Ibrăileanu au, desigur, stilul personalităţii sale virile, stilul unui logician combativ, foarte dîrz ***tn*** demonstrarea şi impunerea ideilor sale.

A fost unul din oamenii cei mai inteligenţi ai vremii luî. Deşi cei care au^trăît aproape de ei i-atr cunoscut bunătatea şi chiar o anumită pornire romantică a sensibilităţii, inteligenţa era funcţiunea lui esenţială, Inteligenţa lui se manifesta mai

întîi ca luciditate. Nu primea nici o idee convenită, nu se lăsa amăgii de nici r> iluzie. Om al secolului al XlX-lea, în care ştiinţele naturii au făcut mai multe progrese decît în toate secolele anterioare, înţelegea totul, societatea, istoria, cultura, ca pe nişte produse ale forţelor elementare ale naturii. Stu^ ţbase socialismul ştiinţific şi găsise aici disciplina lui de bază. Totdeauna gestul inteligenţei lui a fost sa descopere forţele şi raporturile adinei şi fundamentale. A cunoaşte însemna pentru el a descompune o aparenţă, a smulge o mască, a risipi o iluzie. N-a căzut însă niciodată în cinism sau mizantropie, pentru că această forţă nemiloasă a inteligenţei lui se-punea.in.servici.ul idealurilor de libertate şi dreptate, de a căror. realizare.._nu s-a îndoit niciodată. Inteligenţa lui se vădea apoi ca putere de punere în relaţie a ideilor. Era un meşter neîntrecut în arta de a urinări şi de a denunţa eroarea de logica, prejudecata şi absurditatea. A fost unul din cei mai iscusiţi polemişti. Poate partea cea mai interesantă a operei lui este cuprinsă în rubricile redacţionale ale *Vieţii româneşti** care aşteaptă încă să fie adunate într-un volum. Nimeni n-a mînuii mai bine ca el argumentul reducerii la absurd, demonstraţia prin *a contretrio,* reliefarea falselor silogisme, sofismele de toate categoriile. Cine citeşte paginile polemice ale lui Ibrăileanu primeşte impresia unei inteligenţe de o neobişnuită agilitate.

Avea idei şi credea în ele. Gînditorul care nu tolera nici o iluzie, nu scotea de aici filozofia unei îngăduinţe universale. Sînt unii care socotesc că, deoarece realitatea adîncă, simpla si dură se învestmîntă intr-arîte» valuri înşelătoare, este datoria noastră să le sfîşiem, dar fără mînie. Unei condiţii atît de generale i se poate arăta toleranţă. Ibrăileanu n-a tras niciodată această concluzie. N-a fost un sceptic amabil şi blînd. A fost un intransigent. Iluzia nu î s-a părut inevitabilă. A visat aşezarea lumii pe adevăr. Rigoarea lui începea cu sine însuşi. Descoperea pretutindeni, în jurul sau, natura elementară. Dar îşi pretindea sie şi tuturor oamenilor care îi cereau încrederea un nezguduit idealism moral şi social.

A avut mulţi prieteni şi simţea nevoia de ei. Acest om retras, deseori suferind, înzestrat cu o sensibilitate foarte vie, nu era un om nesociabil. Dimpotrivă, simţea necesitatea oamenilor în jurul său şi întreţinea culmi prieteniei. înţelegea însă prietenia, ca în antichitate, drept legătura între bărbaţi asociaţi printr-o năzuinţă înaltă. Punea la baza prieteniei stima

şi admiraţia. L-am auzit vorbind de Raicu lonescu, prietenul iubit din tinereţe, de Calistrat Hogaş, de Al. Philippide, care i-a fost profesor, de Francisc Rainer, înţeles de el ca o personalitate complexa şi adînca, de G. Topîrceanu. unul din colaboratorii lui cei mai devotaţi. Niciodată imaginea acestora nu s-a oglindit mai frumos. într-o zi ne-a povestit o călătorie cu plutele, în tovărăşia lui M. Sadoveanu, şi am desluşit atunci admiraţia cea mai mişcată pentru chipul în care se încheagă o impresie de artă în sufletul unui creator. A însoţit aproape întreaga operă a lui Sadoveanu prin comentariul său, şi imaginea pe care o avem despre acest mare scriitor io datorăm în primul rînd lui.

Dar dacă nevoia lui de a admira era veşnic trează, nu mai puţin izbitoare erau împotrivirile şi mîniile lui. L-am auzit o data explicînd că inimiciţiile sînt absolut necesare în formarea unui om. O personalitate n-ajunge să se definească decit prin adversităţile pe care Ie trezeşte. Adversarii precizează limitele şi deci forma noaStră."Kezîstenţa măsoară forţa. Valoarea unei acţiuni se defineşte prin ceea ce ea combate. A înaintat deci pe drumul vieţii, luptînd. N-a combătut numai idei, dar şi oameni şi moravuri. îl sufoca spectacolul tranzacţiei politicianiste, aranjamentele de culise, lipsa de cuvînt şi de onoare. Mai puternic decît mînia putea deveni dispreţul său. Nu consimţise niciodată să cunoască personal, nu schimbase un salut ţi nu adresase vreodată o vorbă unui profesor al Universităţii, cu care coexistase timp de patruzeci de ani în acelaşi oraş şt pe care îl întîlnea în fiecare zi, dar în care recunoscuse negaţia ireductibila a tuturor idealurilor sale.

Pasiunea era atitudinea lui cea mai obişnuită. O depunea în toate formele activităţii lui. Pregătirea unui articol îl ocupa săptămîni întregi, luni de-a rîndul, îşi expunea ideile mai întîi prietenilor, le examina minuţios împreună cu ci, îşi grupa argumentele, prevedea obiecţiile. Un articol de-al lui Ibrăileanu era de cele mai multe ori rezultatul unei lungi dezbateri orale. Cînd o astfel de pasiune se pune în serviciul unei activităţi continue, vorbim de devotament. Devotamentul lui Ibrăileanu în conducerea *Vieţii romaneşti* poate rămîne pilduitor. A citit ' timp de aproape trei decenii toate manuscrisele trimise revistei, a propus îmbunătăţiri, a dat un timp foarte întins colaboratorilor şi discuţiilor principiale cu ei, a recenzat şi a purtat polemici, a întocmit toate sumarele revistei şi, într-o vreme,

a corectat-o minuțios : toate acestea fără nici o altă recompensa dech aceea adusă de opera temeinică ți bine întocmită.

Prestigiul lui Ibrăileanu, atît de izbitor pentru acei care au cunoscut vechiul cerc al *Vieții românești,* provine din dezinteresarea, din modestia, din absoluta Iui lipsă de vanitate, din pătrunderea neobișnuită a inteligenței lui, din intransigența și pasiunea lui luptătoare, din marea lui vocație pentru prietenie, din devotamentul lui, adică dintr-o totalitate de însușiri intelectuale și morale rareori întîlnite în același om. Prin acest prestigiu, Ibrăileanu a susținut o mișcare de cultură, în care trebuie să recunoaștem una din etapele cele mai însemnate din trecutul democrației românești.

(1 9 5 6]

FR.RAINER — SAVANT ȘI UMANIST

Pentru cineva care apare în mijlocul unui cerc de antropologi, venind de la științele umaniste, adică de la acele orientate către studiul creațiilor de cultură ale omului, nu este posibil ca termenul „antropologie" sa nu evoce, pe lîngă înțelesul lui biologic actual, pe acela cuprins în întrebuințarea lui mai veche. în acest din urma înțeles, care este acel al secolului al XVIII-lea, antropologia conținea pe lîngă studiul realității fizice a omului, pe acel al realității lui psihice și pe al năzuințelor lui morale. Cu acest multiplu înțeles este folosit, de pilda, cuvîntul antropologie în renumita operă a lui Im. Kant, *Anthropologie in țragmatiscber Hinsickt,* 1798.

A fost deci o vreme cînd același savant putea cerceta deopotrivă structura somatică și funcțiunile omului fizic, viața lui sufletească, adică psihologia lui, ca și principiile mai înalte ale acțiunilor omului, adică etica lui. Deosebirea riguroasă dintre diferitele domenii ale cunoașterii nu produsese încă toate efectele ei. Studioșii s-au deprins între timp a socoti că uri învățat nu poate da maxima eficacitate investigațiilor sale, decît precizîndu-și bine domeniul, adică stabilindu-i hotarele și închizîndu-le față de celelalte domenii, mal apropiate sau mai îndepărtate. N-a fost însă totdeauna așa. Pentru a nu mai vorbi de științele antice, unde un Aristoteles, în al IV-Iea secol î.e.n., a dominat și a organizat întreaga masă de cunoștințe a timpului său, încît istoricul tuturor științelor omenești trebuie să înceapă firul expunerii sale sau să-1 facă a trece prin opera Iui, remarcăm aceeași situație și în epoca modernă, adică

în aceea care începe cu marele avînt al ştiinţelor în Renaştere şi continuă pînă în pragul secolului al XlX-lea. în această epocă de patru ori centenara au putut exista figuri ca Leonardo da Vinci, Descartes, Voltaire sau Goethe, al căror interes ştiinţific, pentru a nu mai vorbi de creaţia de artă a unora dintre ei, cuprindea toate preocupările omeneşti, pe acelea consacrate fenomenelor naturii, ca şi pe acelea relative la produsele culturii, întregul glob intelectual.

Este necesar a spune îndată că dacă această universalitate a intereselor ştiinţifice a putut apărea şi s-a putut menţine în epoci variate, şi în epoci destul de lungi, împrejurarea se explică prin aceea că fiecare din aceste epoci dispunea de un număr relativ restrîns de fapte în fiecare din domeniile îmbrăţişate şi introduse în globul intelectual, larg sau deplin stăplnit. Cînd însă, încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea, prin contribuţiile unui Galilei, ale unui Bacon sau Descartes, s-a produs reînnoirea metodelor cercetării, puse de acord cu năzuinţele de atunci ale burgheziei de a cunoaşte, de a stăpînî şi de a exploata natura, şi cînd dogmatismul scolastic a început a fi înlocuit prin demersurile observaţiei şi ale experimentării, numărul faptelor acumulate de fiecare din domeniile ştiinţei a devenit atît de covîrşitor, încît puţini savanţi mai puteau stăpîni mai multe din aceste domenii sau pe toate împreună. Procesul acesta a Înaint3t şi s-a desăvîrşit în prima jumătate a secolului al XlX-lea, cînd, sub influenţa pozitivismului, ştiinţele şi-au recunoscut drept principala lor sarcină investigaţia minuţioasă şi exactă a tuturor faptelor de sub incidenţa fiecăreia din ele, generalizarea a devenit mai prudentă şi legăturile dintre ştiinţe s-au relaxat. Oamenii de ştiinţă au pierdut, în epoca pozitivismului, punctul de vedere a! totalităţii. Globul intelectual s-a sfărîmat. A apărut epoca „specialităţilor" şi a „specialiştilor". Aspiraţia de a reface globul intelectual nu s-a pierdut însă niciodată. Materialismul dialectic pune în lumină interdependenţa dintre toate fenomenele, integrează o concepţie generală asupra lumii şi cere fiecărui savant acel larg orizont în care se limpezeşte interacţiunea tuturor forţelor universului şi totalitatea lui. Deşi cred că trebuie să păstrăm din pozitivism rigoarea în cercetarea faptelor, putem spune că în materialismul dialectic expiră şi este depăşită era pozitivismului. în aceste împrejurări revine

printre noi, cu o deosebita semnificaţie, amintirea lui Francisc Rainer.

Nu-mi este dat mie să vorbesc despre contribuţia lui Francisc Rainer în diferitele ramuri ale biologiei, abordate de el. Alţii pot vorbi şi pot aprecia aceste contribuţii mult mai bine decît aş putea-o face. Voi vorbi deci despre Francisc Rainer, nu ca un specialist, cum nu mi-ar fi de loc la îndemîna, ci punînd la contribuţie cîteva amintiri despre el şi puţinele atestări literare rămase de la dînsul.

îl văzusem încă din anii tinereţii mele, cînd mi se întîmplase ca paşii să mi se încrucişeze cu acei ai bărbatului înalt şi slab, smolit la faţă, cu păr bogat, călcînd rar şi gînditor, cu capul descoperit, cu picioarele goale în sandale, înfăşurat în larga lui pelerină. Cine era acest filozof antic, parcă în protest faţă de orînduirea burgheză a epocii, aşa de deosebit ca înfăţişare faţă de toţi oamenii vremii lui ? Am aflat că era dr. Francisc Rainer, profesor de anatomie la Facultatea de medicină din Bucureşti, venit de curînd de la Iaşi, unde îşi începuse cariera profesorală. Maî tîrziu am mai aflat că Rainer ajunsese la notorietate ştiinţifică încă de pe cînd era prosector la Spitalul Colţea, în serviciul profesorului Stoicescu. Avusese o lunga epocă de pregătire. îşi trecuse doctoratul tîrziu, la insistenţele prietenilor şi maeştrilor lui, poate din pricina inhibiţiilor pe care le simţea în faţa oricărui examen. Alte ştiri despre Rainer am primit de la cineva care mi-a fost ca un părinte, dr. Ştefan Irimescu, cu care fusese coleg în scurtul timp cît Rainer a avut o activitate clinică la Spitalul de tuberculoşi de la Filaret, şi cu care rămăsese legat printr-o strînsă prietenie. Ştiam acum că, în lungul răstimp al formaţiei lui, Rainer îşi însuşise multe şi variate cunoştinţe în limbile clasice, în istoria artelor, în literaturile vechi şi moderne. Cunoştinţele lui de filolog clasic erau atît de temeinice, încît nu numai că putea citi un text grecesc sau latinesc, oriunde l-ar fi deschis, dar pentru fiecare din aceste texte cunoştea istoria lui, codicele prin care fusese transmis, numele emendatorilor lui mai vechi şi pe al editorilor mai noi. Dr. Irimescu îmi povestea că, în odăiţa pe care o ocupa la Colţea, Rainer fixase pe perenele spălătorului liste cu numele artiştilor şi ale operelor lor, din diferitele şcoli de pictură, pentru a Ie parcurge încă o dată, în timp ce îşi făcea toaleta fiecărei dimineţi. Era mare amator de muzică ; cunoştea bine tot repertoriul

clasic. In casa lui aveau adeseori loc audiții muzicale și unele din acestea au lost evocate de Hortensia Papadat-Bengescu în romanul *Concert din muzică de Bach,* unde unul din personajele narațiunii, dr. Rim, reproduce trăsături ale personalității lui Rainer. Cunoștea bine literatura, pe poeți și pe critici. Ca mulți intelectuali care se formaseră către sfîrșitul secolului al XlX-lea, citise mult și atent pe H. Taine, care a dat o încercare de explicație deterministă a literaturii și artei, și ale cărui opere le-am regăsit apoi frumos legate și rînduite în biblioteca Iui Rainer. Dintre poeți prefera pe Goethe, în care, de altfel, admira deopotrivă pe gînditor și pe înțelept. Știa multe din poeziile lui Goethe pe dinafară. După moartea lui, d-na dr. Martha Rainer, soția lui, mi-a povestit că, în nopțile de vară, îl găsea adeseori pe Francisc, așezat pe o bancă a grădinii din jurul casei lor din str. Belgrad, recitind în singurătate, cu glas emoționat, poezii de Goethe. Era în firea lui o trăsătură romantică, ferventă și entuziastă, care se echilibra cu pasiunea cunoașterii și cu o deosebită hărnicie în cercetare. Tot după moartea Iui, d-na dr. Rainer mi-a arătat bogata colecție de reproduceri de artă, opere ale sculpturii și picturii din diferite epoci, pe care Rainer Ie grada în centimetri și le brăzda cu linii în diferite direcții, în căutarea proporțiilor perfecte ale organizației fizice a omului, așa-zisa „secțiune de aur", o problemă provenită din Renaștere. Contemplația unită cu cercetarea era o trăsătura care îl unea mai profund pe Rainer cu Goethe. Și în legătură cu acesta din urmă s-au produs și cele mai semnificative dintre întîlnirile pe care am avut norocul să le am cu el.

L-am văzut pe Rainer adeseori, Ia el acasă, la d-rul Irimescu sau în cercul *Vieții românești,* unde, în timpul războiului, ne tntJlneam, împreună cu Ralea și alți prieteni, ca un mic grup în protest față de regimul fascist și de războiul în care țara fusese tîrîtă.

Mai mulți ani de-a rîndul, Rainer fusese ca un punct de raliere a gîndirii libere din țara noastră. Cînd mișcările reacționare, îndată după Marea Revoluție din Octombrie, dar mai cu seama după 1920, începuse să se agite și la noi, și găsiseră un teren al însămînțării lor în Facultatea de medicină, valurile acelei mișcări s-au spart de turnul înalt și singuratic, de meterezele solide ale personalității lui Rainer. Elemente

huliganice și carieriste, grăbite să ajungă la beneficiile cabinetului medical, găseau în Rainer un dig al stăvilirii lor. Situația se complica prin faptul că Rainer, sprijmindu-se pe convingerea că un medic trebuie să posede puternica temelie a pregătirii anatomice și biologice, arăta în lucrările practice cu studenții și la examene o exigență didactică și o intransigența a aprecierii, menite să indispună pe incapabili și pe arivişti. Ani de-a rîndul, Rainer a fost expus insultei în catedra pe care o ocupa cu o atît de înaltă demnitate, a fost expus atentatului fizic și chiar amenințării cu moartea. Dar Rainer nu era omul care s-ar fi putut cu ușurință pleca. Atitudinea lui Rainer în acea epocă - repetiție generala a fascismului care trebuia să-i urmeze — a fost un capitol al luptelor cetățenești din țara noastră. Cineva ar trebui să-l studieze și să-l scrie odată. Cînd, în sfîrșit, fascismul s-a instalat la putere și s-a produs consecința lui inevitabilă, al doilea război mondial, Rainer a răspuns chemării grupului de la *Viața românească,* unde, altădată, aflase în G. Ibrăileanu pe cel mai bun prieten al anilor petrecuți la Iași. Păstrez multe amintiri despre atjtudinea limpede și hotărltă a profesorului In timpul întîlnirilor cu el la *Viața românească,* mutată la București, și unde convorbirea cu el depășea din ctnd In cînd preocuparea politica, într-una din aceste întîlniri, venind vorba despre Goethe, Rainer mi-a recitat oda adresata de acesta *La craniul lui Schiller,* Recita cu acea intonație emoționată și cu acea pronunție distinctă, cu acea artă perfectă a elocuției, care era şl a prelegerilor și a conferințelor lui publice. Poetul evocă momentul cînd, pătrunzînd în cripta unde, alături de alte oseminte, se găsea și craniul lui Schiller, simte o bucurie zeiasca la contemplarea formei care adăpostise un spirit atît de mare și conserva întipărirea funcțiunilor lui. In oda lui Goethe se păstrau deci reminiscențe din fizîognomica lui Lavater, știință conjecturală, astăzi cu totul depășită, dar pentru care poetul se pasionase în tinerețea lui. Reproduc aici traducerea românească a acestei poeme, cerîndu-mi scuze pentru imperfecțiunile ei :

In cripta unde oasele pe rlnd
Se înșirau, o țeastă lîngă țeastă,
Stăteam la vremea sură cuget'md.

Alăturea acei ce-n lumea asta
Urîtu-s-au si s-au lovit plîngînd
Se odihneau, ciolane ce adastă.

Desprinse clavicule I Ce-au purtat
Nu-ntreabă nimeni. Membre fine,
Săltate din întregul ce-a fost dat.

Zadarnic v-au depus în adîncime,
Nu ați aflat menita voastră pace,
Si v-au redat luminii cea sublime.

Dar învelişul care-i mort şi tace
Nu vrea să ştie nimeni ce-a purtat,
Ce nobil miez, ce splendid şi sagace.

Gindeam ce greu e de aflat
Prea sacrul înțeles, cînd am zărit
Un craniu frumos întruchipat.

Zăcînd in mucegai strivit,
S-a bucurat atuncea simțul cald,
Izvorul vieții cum s-ar fi ivit.

Jn desfătări mă-nfăşur şi mă scald !
Divina urmă, cum de s-a păstrat f
Privind-o doar, din marea de smarald

Un val m-a luat cu el ş't m-a purtat,
Alături de atîtea forme pure 1
O, *vas misterios, divinizat,*

Smt vrednic să te țin cu mîini impure
Dar praful sculurînd, l-am înălțat
Spre soare, covîrşit de pietate.

Şi-am înțeles ce revelări sînt date
Ființei muritoare a deține,
Zeiesc secretul firii în mişcare :

Solidul mort cum duhul viu devine
Si duhul ce-a creat cum se menține.

Poezia lui Goethe face parte dintr-un întreg ciclu tematic care, ivindu-se mai întîi în Anglia secolului al XVIII-lea, de pildă cu *Nopțile* lui Young, s-a răspîndit apoi în toate literaturile europene. Dar pe cînd alți poeți, comemplînd mormintele si gîndindu-se la resturile omeneşti care se găsesc închise în ele, scot de aici învățăminte despre egalitatea Ființelor omeneşti în fața morții, despre cruzimea şi injustiția morții care a putut reteza destinul de înălțare al unui copil sau al unui tînăr, sau, aşa cum se întîmpla în literatura româna, de pildă la un Grigore Alexandrescu, despre măreția străbunilor în contrast cu micimea descendenților lor, Goethe înnoieşte semnificația vechei teme, interpretînd-o într-un sens filozofic, legat de direcțiile mai generale ale cugetării lui. Privind craniul lui Schiller, Goethe înțelege încă o dată acea interdependență dintre formele şi funcțiunile organizației ființei vii şi, aş spune, acea unitate dialectică a lor, o concepție cu numeroase atestări în scrierile lui. Emoția pe care Rainer o exprima, prin intonațiile sale, recitînd poezia lui Goethe, era o înaltă emoție intelectuală, provenea din atingerea acelor adevăruri care dobîndiseră o însemnătate atît de mare pentru cercetarea şi învățămtntul Iui. *„Odei la craniul lut Schiller i* sar putea asocia, domnule profesor, scurtul poem *Da'tman,* din seria stanțelor orfice ale lui Goethe", i-am spus lui Rainer. El mi 1-a recitat îndată :

Wîe an dem Tag, der dich der Welt verlieben,
Die Sonne stand zum Grusse der Plane ten,
Bist alsobald und fort und fort gediehen
Nach dem Gesetz, wonach du angetreten.
So musst du sein, dir kannst du nicht entfl'tehen,
So sagten scbon Sibyllen, so Propbeten ;
Und keine Zeit und ke'ine Macht zersliickek
Geprăgte Farm, die fabend sich entwickelt.

Strofa aceasta a fost tradusă odată de Eminescu şi a fost publicată, din manuscrise, ca operă postumă :

Că-n ziua-n care lumii te dete mai întîi
Sta soarele pe ceruri spre-a saluta planeţii;
Crescuţi după-acea lege, de ea şi azi te ţii
Cum o urmaţi pe-atuncea, păşind in drumul vieţii;
Nu scapi de tine însuţi, cum eşti trebui să fit,
Din vechi ne-o spun aceasta sibile ţi profeţii;
Şi nici un timp, cu nici o putere laolaltă
Nu frîng tiparul formei, ce vie se dezvoaltă.

Interesul deosebit al acestei strofe goetheene provenea, pentru Rainer, din faptul că ea conţinea în versul : *„Geprägte Form, die lebend sich entwtckelt (tiparul formei, ce vie se dezvoltă)",* adevărul care devenise, pentru el, maxima lui fundamentală, aceea înscrisă ca deviză în sala lui de cursuri: *Anatomia este ştiinţa formei vii.* Aceeaşi maximă l-a ajutat pe Rainer să organizeze cursul său de anatomie, nu ca pe o simpla expunere descriptiva a unor forme statice, ci ca pe o disciplină genetică, cu referiri permanente la evoluţia filogenetică şi ontogenetica a acelor forme.

Discutînd adeseori cu Rainer despre Goethe, care devenise un punct al apropierii noastre posibile în orice moment, al unei apropieri dintre un maestru şi un ucenic, mă gîndeam că în personalitatea, în multele izvoare de cultură, în doctrina acestui mare profesor, globul intelectual se reîntregise. Mi-a fost dat să primesc confirmarea rădăcinilor goetheene ale concepţiilor lui Rainer, cînd el a publicat, în *Adevărul literar fi artistic* din 27 martie 1932, cu prilejul împlinirii unui secol de la dispariţia lui Goethe, un articol despre contribuţiile acestuia în domeniul ştiinţelor naturii: *Goethe, omul de ştiinţă.* în această scurtă expunere, Rainer începe prin a arăta unitatea dintre activitatea ştiinţifică şi aceea de artist creator a Iui Goethe. „Goethe, scrie Rainer, a considerat egal îndreptăţite activitatea sa ştiinţifică şi cea poetică. Ţinta sa supremă, în toate, fiind *Jdeea,* el a urmărit s-o desprindă din fenomenele ' naturii ca om de ştiinţă, iar ca poet s-o imprime materiei arte! sale. Opera de artă mare, în concepţia lui, era un produs al naturii realizat conform legilor ei : aceasta a fost lauda cea mai mare pe care el a putut-o aduce artei eline." Mai departe,

Rainer caracterizează stilul gîndirii lui Goethe, gîndire *concreta,* în care intuiţia obiectelor particulare, oferite simţurilor omului, este grea de înţelesul ei general. în fine, Rainer aminteşte de ideile lui Goethe în domeniul diferitelor ramuri ale ştiinţelor naturii, în geologie, unde a combătut teoria, foarte răspîndită în acea epocă, a cataclismelor naturale, ca explicaţie a fenomenelor studiate de geologie, în teoria culorilor, unde Goethe a făcut observaţii valabile despre efectul fiziologic şi psihologic al culorilor, în anatomie, unde a reuşit să descopere osul intermaxilar la om, trecut neobservat mai înainte, dar mai ales în domeniul morfologiei, unde, emiţînd ipoteza unei plante originare (Urpflanze), diversificată apoi în diferitele organe ale plantei şi în diferitele specii botanice, deschisese un drum transformismului modern. Concepţiile lui Goethe s-au extins apoi şi asupra lumii animale, unde a făurit, de asemeni, ipoteza unui animal originar (Unier). Călăuzit de această ipoteză, Goethe putuse ajunge la concluzia că oasele craniului sînt vertebre modificate şi că între elementele organismului diferitelor specii animale există analogii care permit comparaţie între ele şi face posibilă o ştiinţă nouă : anatomia comparată. Aceasta era ştiinţa profesată de Rainer.

Ce păcat că Rainer n-a lăsat mai multe analize ale izvoarelor cugetării sale. Numeroşii lui discipoli şi admiratori regretau, în mod mai general, relativa greutate a profesorului în hotărîrea de a publica rezultatele cercetărilor sale, întreprinse de altfel cu multă hărnicie în laboratorul unde se închidea zile întregi şi unde statuia omului jupuit, arătînd sistemul muşchilor şi ligamentele lui, operă a sculptorului Brâncuşi, devenise un punct de atracţie al vizitatorilor. Abia în cele trei volume de opere ştiinţifice, publicate după moartea lui Rainer, specialiştii au putut afla, întrunite laolaltă, rezultatele investigaţiei riguroase şi exacte ale unei vieţi întregi, consacrate ştiinţei, în acelaşi timp, admiratorii şi discipolii lui Rainer mai făceau şi o alta descoperire. în numerele din noiembrie şi decembrie 1945, *Revista Fundaţiilor* publica fragmente din jurnalul lui Rainer, şi anume acele notate de el în timpul cît fusese profesor la Iaşi. Jurnalele intime sînt, de obicei, opere ale naturilor senzitive, introvertite, mai mult ale firilor de artişti, decît ale oamenilor de ştiinţă. în veacul trecut, au dat astfel de jurnale poeţi şi literaţi ca Hebbel, Amiel sau Jules Renard. Abia dacă le putem alătura acestora numele unui filozof, dar pc al unuia

care punea la baza speculației sale experiența interna, introspecția, filozoful Mâine de Biran. Jurnalul intim al unui biolog, cercetător al sălii de disecție si al laboratorului, unde are de-a face cu problemele lumii obiective și nu acele ale eului său, rămîne un lucru destul de rar. Faptul că îl întîmpinăm la Rainer este încă o dovadă a amplitudinii și bogăției personalității lui. Citind și recitind fragmentele publicate ale jurnalului intim, ne reprezentăm limpede pe savantul care, în timp ce urmărea rezultatele obiective ale investigației sale, consacra un gînd vieții lui interioare, greutăților sau progreselor lui, ostenelilor lui de a ajunge la o forma mai înaltă a personalității. Jurnalul consemnează de asemeni lecturile lui științifice, întîlnirile lui cu oamenii, felul său de viață, în care lungile plimbări pe jos, exercițiile de scrimă, exercițiile de elocuție, grijile igienice, făcute necesare de o sănătate șovăitoare, ocupă un loc întins. Asistăm uneori la formația concepțiilor lui. Astfel, Ia 6 decembrie 1914 Rainer notează : „M-am sculat tîrziu și cu capul greu. Am străbătut, în pat fiind, ri insistînd asupra unor pasagii, o broșură interesantă a lui Abderhalden : *Die Bedeutung der Verdauung }iir den Zellstofiwechsel.* Cuprinsul esențial i-l cunoșteam din publicații^ lui ulterioare. M-au interesat însă unele dezvoltări. Trebuie să-mi alcătuiesc un dosar care să cuprindă materialul pentru o concepție vie asupra organismului uman, și deci și pentru lecția mea de deschidere anuală a cursului de anatomie. Acea lecție, pentru mine mai mult ca pentru ceilalți, va trebui sa caracterizeze nivelul cunoștințelor mele despre organismul uman, *luat ca un întreg.* Voi avea grije, de fiecare dată, ca s-o țin în astfel de condiții, încît sa pot desfășura pe deplin, adică >u toată amploarea lor, calitățile intelectuale la care țin : puterea de a alege faptele caracteristice și de a le prezenta în așa fel și incașa ordine, încît să rezulte în mintea ascultătorilor (deșteptată în chipul cel mai viu prin ciocnirea cu cele auzite) o senzație intensă, o quasi înțelegere, prin anticipare, a chestiunii mari puse : problema formei omenești". Dacă astfel de însemnări se referă la viața intelectuală a autorului, altele stau in legătură cu viața lui afectivă, ca de pildă în pagina de la 12 februarie 1915 : „Azi-noapte insomnie. Tot mai limpede am senzația ca pentru o săritură puternica înainte. Sărăcia sufletească de acum va dispărea. Mi se oțelește voința, ca prin ceață zăresc lumina farurilor mele. Nu mă voi mai simți, ca

pînă acum, copil fără de nici un sprijin, lovit de nenumărate ori, care nu se așteaptă la nimic bun din partea nimănui și nu pricepe nimic din toate acestea. Am reacționat, desigur, de multe ori în viață, și în mod eficace ; dar aceste reacțiuni n-au pornit dintr-o convingere adîncă."

Profesorul Rainer căuta această *convingere adîncă,* temelia vieții lui morale, acordul profund cu sine însuși și cu lumea. A găsit oare Rainer această „convingere adîncă" ? ^Așa cum l-am cunoscut și cum ni-1 înfățișează documentele păstrate ca prin noroc, cred că ceea ce este mai izbitor în firea sa este neliniștea căutării. Înviind încă o dată imaginea lui, îmi amintesc de vorba lui Lessing, care spunea că dacă i s-ar oferi cu o mînă adevărul și cu cealaltă drumul către el, căutarea adevărului, el ai alege pe aceasta din uimă. Cred că Rainer a fost ispitit de aceeașî alegere. Dar cine a fost omul cu statura înaltă, cu privirile adînci, tăcut, puțin comunicativ și din pricina unei surdități care I-a chinuit încă din anii tinereții și s-a accentuat cu timpul ? Cine era acest om oprit mereu în fața enigmei vieții, căutînd s-o dezlege în laboratorul său, veghind pînă la ore tîrzii ale nopții, studiind necontenit, luptînd cu debilitățile lui, încereînd neîncetat să se perfecționeze, aspirînd spre „convingerea adîncă" ? Acest neostenit cercetător a aparținut tipului faustic al civilizației noastre. A fost un nobil exemplar uman, una din figurile înalte și pilduitoare ale vieții intelectuale românești din prima jumătate a secolului nostru.

Sînt în măsură de a vă prezenta un nou document, rămas pînă azi necunoscut, foarte interesant pentru cunoașterea personalității lui Francisc Rainer. Este copia dactilografiată a scrisorilor trimise de el între 1898 șî 1939 aceleia care a fost d-na dr. Martha Rainer, soția lui. Nu știu dacă originalele s-au păstrat; mi-e teamă că ele s-au pierdut. D-na dr. Martha Rainer a pus să se copieze aceste scrisori, după moartea soțului ei, le-a colaționat cu originalele și a îndreptat pe-alocuri cîte o greșeală a transcrierii, dar și-a permis pe-alocuri și cîte o ștersătură, care lasă de altfel vizibil rîndul șters. Examinarea acestui document nu lasă nici o îndoială asupra autenticității lui. D-na dr. Rainer mi l-a încredințat puțin timp înainte de moartea sa, iar eu l-am păstrat cu grijă, am dispus să fie rînduit în serviciile Bibliotecii Academiei R.P.R. după cronologia scrisorilor care îl compun și, astăzi, el se găsește în trei voluminoase dosare, împreună cu indicele lui.

Corespondența adresată de Francisc Rainer aceleia care trebuia să-i devină logodnică, apoi soție, arată unele aspecte ale vieții sentimentale a autorului, multe amănunte despre viața medicală şi universitara într-un timp de peste patru decenii, impresii din călătoriile profesorului, ecouri ale studiilor lui, particularități ale caracterului său ; un bogat material pentru oricine va socoti interesant studiul personalității aceluia care a format atîția discipoli şi a lăsat o amintire neştearsă tuturor. El a fost oferit *Centrului de Cercetări Antropologice* al Academiei Republicii Populare Române şi introdus în biblioteca acestuia, unde cercetătorii îl pot citi sau cerceta.

Nu ma îndoiesc că lărgirea contactului cu mărturiile provenite de Ia dr. Francisc Rainer va da roade. Mi s-a întîmplat uneori sa vorbesc tinerilor despre felul în care mi-a apărut el şi, în cei mai buni din aceşti tineri, am simțit cum se trezeşte acel entuziasm_pentru ştiință şi pentru o viață consacrată ei, acea aspirație spre cuprinderea întregului glob intelectual, acele înalte năzuințe ale omului, pe care Rainer le-a întrupat într-un mod atît de eminent. Fie ca pilda vieții şi străduinței lui să rodească mereu !

[196 2]

DESPĂRȚIREA DE CAMIL

&·(Mi-e foarte greu să vorbesc astăzi despre Cărnii Petrescu. ^Nu mi-am închipuit această situație niciodată. Camil,.iăcea ,j?arte_djnj?eisajul meu SL^isnariția lui, rni.se. pare ca Pțoțîuce ^Tăsemenea schimbare în lume, încît privesc uluit în jur. încerc să-I smulg timpului ireversibil, să-1 adun din sutele l^de mărturii ale memoriei. Au trecut mai bine de patru decenii |;.de cînd întîlneam pe coridoarele Liceului Lazăr din Bucureşti | >un elev cu chipiul înalt al bursierilor de la Sf. Sava, veniți în |;' şcoala noastră pentru a urma cursurile secției reale. Era un ff"băiat cu neliniştite priviri albastre, îndreptate cu inteligență | * asupra oamenilor, asupra lucrurilor. Am aflat mult mai tîrziu .drama venirii Iui pe lume. Tatăl lui murise înainte de naşterea lui Camil, mama curînd după acest eveniment. N-avea rude. Crescuse aproape singur şi învățase să se lupte de £ timpuriu. Lupta a fost partea dăruită Iui cu mai multă generozitate. Ce putea face tînărul menit să înfrunte singur urgiile ' vieții ? Se hotărăşte să-şi facă serviciul militar şi rămîne aproape tot timpul în armată, pînă la sfîrşitul războiului. Vedeam din cînd în cînd pe firavul sublocotenent de infanterie. Cînd izbucneşte războiul pleacă în primele rînduri. O rafală de mitralieră îl culcă la pămînt pe Piatra Craiului. Dar se înscrisese mai înainte la Facultatea de filozofie din Bucureşti şi ne întîlneam uneori la cursurile şi seminariile Iui Motru, ale Iui Negulescu. Acesta din urmă observase pe auditorul lui din primele bănci. După citirea fiecărei lucrări seminariale, Negulescu întreba : „Ce părere are domnul Camil Petrescu ?"

Domnul Camil Petrescu avea totdeauna o părere neaşteptată, foarte originală, debitată cu precipitarea minţii Iui rapide. Dădea cîte un articol la *Facla,* la *Rampa* lui Cocea, la *Cronica* lui Arghezi. Aceşti doi maeştri au priceput îndată cu cine aveau a face şi că tînărul lor colaborator va fi un scriitor despre care se va vorbi odată. Uneori mă duceam să-l văd în odăiţa lui, pe o stradă din coasta Arsenalului. „Am de gînd — îini spunea el — să scriu o dramă şi un sistem filozofic." A scris multe drame, dar şi sistemul lui filozofic, pe care deocamdată nu putem decît să-l reconstituim din mărturiile variate ale operei lui critice şi literare. Camil avea o mare consecvenţă în idei, o voinţă clară şi activă, şi nu lăsa niciodată un proiect nerealizat. După război încearcă un început de carieră profesorală şi ziaristică la Timişoara. Scotea acolo un ziar de format mic, care-şi propunea, printre altele, să înveţe româneşte pe şvabi. în fiecare zi apărea lecţia de română pe care Camil o dădea şvabilor, înşirînd întrebări şi răspunsuri în două limbi. într-o zi vine de la Timişoara cu un caiet de versuri de război care îi fac mare impresie lui Lovinescu, prin spontaneitatea şi frăgezimea impresiilor, prin inspiraţia lor atît de umană. *Sburătorul* publică îndată un grup din poemele lui Camil, împreună cu, comentariul meu înaintea lor. Aşa a apărut atelajul nostru pe arena literară. Mi-a fost dat să supravieţuiesc vechiului tovarăş, comîlitonului din anii îndepărtaţi ai tinereţii si să mărturisesc durerea despărţirii de el.

Vă rog să nu-mi cereţi un elogiu academic. N-aş avea puterea să-l fac, şi lui nu i-ar fi plăcut de loc. Era unul din adversarii cei mai hotărîţi ai formelor consacrate. însuşirea principală a lui Camil era legătura directă şi absolut sinceră cu oamenii, cu lucrurile, cu situaţiile. Scrierile lui sînt pline de atacuri la adresa idealismului vaporos, care aşază fantoma lui de neguri intre mintea noastră şi lucruri. Marea lui inteligenţă avea nevoie de cunoaşterea exactă, precisă. Pe aceasta o cerea observaţiei nemijlocite a lucrurilor concrete, a tuturor lucrurilor. Nu era rostire care să trezească mai mult impacienţa lui Camil decît vorba pe care o pronunţă uneori indolenţa sau uşurătatea noastră : „Aceasta n-are nici o importanţă". „Cum, "'"'S i ' ' " ° "«Portantă ? se revolta Camil. Totul are importanţa, loate lucrurile, toate întîmplările, toate cuvintele noastre apar in ţesătura imensă a realităţii şi se leagă, uneori prin fire nevăzoite, de lucrurile, de întîmplările, de cuvintele cele

I mai îndepărtate şi mai deosebite. Priveşte bine, deschide ochii l'-.tnari, fii atent şi serios : o lumină noua, revelatoare, vajroborî atunci asupra lumii. Parcă aşa ceva vrea să ne spună înţelepciunea iui Camil şi din aceste maxime s-a inspirat arta lui literară. Acolo unde un alt scriitor vede materia unei observaţii de zece cuvinte, Camil descoperă o lume de o bogăţie neobişnuită şi scrie zece pagini de un mare interes. Agera lui privire scrutează gestul abia schiţat, vorba spusă în treacăt, ascultă inflexiunea cea mai delicată a intonaţiilor, surprinde înmugurirea unei idei, a unui sentiment, pătrunde în interstiţii, valorifică cu mare măiestrie detaliul semnificativ. Interesul romanelor lui Camil, al *Ultimei nopţi,* al *Patului lui Procusi,* sta, printre altele, în ascuţimea şi exactitatea investigaţiei lor, oarecum în aventura .extraordinară a descoperirii concretului. Niciodată Camil n-a scris numai din închipuire, fără a pune la baza actului literar observaţia cea mai întinsă şi mai minuţioasă. Cînd scria *Un om între oameni,* care este un roman istoric, şi ajungea să descrie cîmpul lui Eliade sau dealul . RIaretului, se ducea la faţa locului, îl observa în toate amă- °*k* nuntele şi se impregna de atmosfera lui. Redacta în general 1, numeroase fişe de observaţie, înmulţea în jurul lui documen- | tele iconografice şi literare, despuia toate arhivele accesibile, Ş apoi sistematiza întregul material imens, astfel încît în jurul modestei lui mese de lucru se organiza un vast şantier. A visat totdeauna o cameră de lucru cum îi trebuia lui, cu multe uşu- *i* rinţe pentru cercetarea de bibliotecă şi arhivă. Mai tîrziu, cînd, la vîrsta de şaizeci de ani, a ajuns să-şi construiască aceasta cameră, n-a mai putut s-o folosească. Am bănuiala că la originea bolii care l-a ucis sta surmenajul neobişnuitei munci de cercetare pe care scriitorul atît de pasionat de adevărul 'lucrurilor concrete o punea la baza operei lui.

A fost nu numai unul din scriitorii cei mai veridici, unul din acei care au dus mai departe metodele realismului, dar şi unul a cărui pasiune luptătoare nu era mai puţin evidenta. Cineva ar fi putut spune CJLiăcea parte dintre oamenii care TŢiTpotaclrnT^ dreoBte, Dar, la'urma urmei, ^"dece^sILafirmi ceva claca n-ai de gînd să-ţi aperi afirmaţia ? Spiritul lui nu era atins niciodată de oboseală, de îndoială. A fost un om bucuros de luptă. L-am văzut adeseori stăpînit de mînie, urmărindu-şi adversarii cu perseverenţă, strîngîndu-i în chinga tare a argumentelor lui. Căci era un om care

credea în raţiune şi pe această temelie, mai tare ca grezia, era încredinţat cu nestramutare că lumea poate fi clădită din nou. Toate lucrurile au însemnătate şi toate sînt deopotrivă clare dacă izbuteşti sa înlături multele pricini de înşelăciune strecurate în spiritul nostru : superstiţia, prejudecata, egoismul, tradiţiile ruginite, acele pe care nu le garantează valoarea lor, ci nepăsarea noastră. Cînd întîmpina una din aceste piedici în drumul minţii lui, nu ostenea în lucrarea de a-i dovedi absurditatea. Şi acest scriitor, atît de activ, atît de. harnic, cînd era vorba să stiinga documentele concretului, păstra aceleaşi însuşiri cînd trebuia să ducă pînă la capăt argumentarea lui zdrobitoare. îşi redacta cu grija dovezile, Ie producea în ordinea lor cea mai bună, le sprijinea unele pe altele, după metoda raţionamentului matematic. Cum putea renunţa deci la dovada dreptăţii cauzei lui, cînd el o întemeia pc raţiune ? Nimeni nu se poate sustrage evidenţelor raţionale şi siguranţa ca luminile acestora pot grupa pe oameni a inspirat o parte întinsă a activităţii lui. Era un om aprins, dîrz, nebiruit, şi cerea aceleaşi calităţi prietenilor, colegilor lui, pe care îi dorea alături de el, împreună cu el, împotriva tuturor formelor absurde ale vechilor orînduiri.

O părere adeseori reluatăde Camil era că în vechea societate intelectualii, adică .•âdmîri*iffl&mtft'TVfâllîr^mank,* nu alcătuiau o forţă sociala mimai •pgHfflr***tfrvtrştmi***-j£se organizeze. De aceea, în revistele sale, în *Săptămîna muncii intelectuale,* în *Cetatea literară,* a tratat numeroase probleme teoretice şi practice de organizare a profesiunilor intelectuale şi, în primul rînd, a celei scriitoriceşti. A fost deci unul din publiciştii care au dat un înţeles mai bogat şi mai precis termenului de intelectual şi a contribuit mai mult la lămurirea rostului acestuia într-o orînduire bazată pe raţiune. Şi cum ideile se legau strîns în mintea lui Camil, în timp ce milita pentru drepturile şi îndatoririle intelectualului, creaţia lui literară îl figura în luptele lui. Acesta a fost în definitiv singurul subiect pe care, în întrupări diferite, I-a tratat în romanele, apoi în piesele Iui de teatru. Pretutindeni apare aici un intelectual izbindu-se de prejudecăţile, de ostilitatea mediului, luptînd pentru cucerirea fericirii lui, silindu-se către claritate. Cercetînd trecutul, i-a apărut figura unui mare intelectual, devenită exemplară în noile împrejurări ale ţării. Şi l-a dus astfel pe Bălcescu pe scenă, apoi în romanul *Un om între* ***oameni.*** Exista unele asemănări între Bălcescu şi Camil: | aceeaşi neîntinare a sufletului, aceeaşi pornire pasionata şi £ lucida a firii lor, aceeaşi hărnicie în cercetare, aceeaşi dorinţa de a sta la începutul unei lumi noi. Nici un poet nu-si alege Si CU indiferenţă eroul şi în portretul acestuia orice scriitor încearcă sa se înţeleagă pe sine. Apropierea aceasta mi s-a părut tncă o data posibilă şi într-un rînd î-am spus lui Camil: ,$ălcescu eşti tu". Camil a **2Îmbit** surprins şi a încercat să se apere : ,»Nu, nu, Bălcescu ar trebui să fie fiecare dintre noi".

Evenimentele din toamna anului 1944 nu l-au găsit pe Camil nepregătit. Era un om din popor, unul din acei cărora B se cer jertfele cele mai grele. Era un mare muncitor, cineva care răzbise cu greutate spre lumină şi avea elementele pentru a înţelege pe toţi nedreptăţiţii lumii. A aderat la socialism cu bună-credinţă, cu hotărîrea de a sluji. Noul regim popular a •recunoscui meritele lui. Camil a primit numeroase distincţii, . "a participat la conducerea mai multor instituţii, a fost colegul liostru la Academie, dar nu şi-a recunoscut niciodată mai •inulte drepturi decît îndatoriri, îndeplinite mereu cu zelul său pasionat, pînă la frîngerea lui.

Ce om viu a dispărut dintre noi! Nu vom mai sta niciodată '•şub oţelul privirilor lui şi nu ne vom mai lăsa fermecaţi de delicata înflorire a fiinţei lui, rămasă neschimbată pînă în »nîi cînd, pentru alţii, începe băirîneiea. Nu ne vom mai bucura K' de entuziasta, de generoasa lui Intîmpînare. Dar vom păstra comoara amintirii lui şi *vom* contribui ca mesajul lui să-şi atingă ţinta cea mai îndepărtată cînd şirul nostru de oameni se va istovi, dar urmaşii noştri vor continua să crească în putere şi dreptate, prin lumina operei lui.

[1 95 71

. 1

1 •, ,

TINEREȚEA LUI CAMIL

Zilele trecute mi-am luat rămas bun de la Camil Petrescu. Dispărea un om de şaizeci şi trei de ani, dar aveam impresia că ne despărţim de un tînăr, şi doliul care cobora asupra noastră era deopotrivă cu acela provocat de toate pierderile premature. Impresia aceasta n-a fost numai a vechilor prieteni si colegi, care închideau în inima lor imaginea lui Camil, aşa cum le apăruse cu mulţi ani înainte. Camil n-a îmbrătrînit niciodată. în sala Academiei, apoi la locul unde va trebui să ridicăm un mausoleu, se adunase o mare mulţime venită pentru ***ja.*** se simţi încă o dată în preajma lui. Priveam peste rîndurile dese ale amfiteatrului, peste marea de capete, în grădina în care, pînă în vremurile îndepărtate, se vor legăna plopii, se vor topi zăpezile, vor îmbălsăma tufişurile. Vedeam mai mult figuri tinere, pline de mîhnire. înţelegeam că dispăruse cineva care ocupa în sufletul juvenil al ţării un loc asigurat de propria Iui tinereţe.

Cînd încetează vîrsta tînără a omului ? Un filozof a spus odată că atunci cînd dispare posibilitatea de a-ţi alege drumul vieţii. Pornim, o dată cu intrarea în lume ca fiinţe autonome, pe un drum cu multe ramificaţii, putem cod la dreapta sau la stînga. Ne putem întoarce după cîţiva paşi, pentru a ne angaja pe o altă cărare. De la un timp, căile laterale se împuţinează, dispar, devenim călătorii unui singur drum. Atunci începe batrîneţea. Camil n-a ajuns niciodată la acest punct al călătoriei sale. A înaintat mereu într-o grădină cu zeci de poteci, pe care putea rătăci în voie. Cînd avea douăzeci de ani se întreba dacă se va consacra studiului sau creaţiei literare. A dat o parte din timpul său şî uneia şi celeilalte. A lăsat o. operă de cugetător şi una de scriitor. A fost poet, autor dramatic şi romancier, ziarist şi polemist, cronicar dramatic, militar şi sportiv. Şi-a spus părerea în mai toate problemele epocii destul de lungi, pe care a însoţit-o prin comentariul său. Se va ajunge vreodată la publicarea operelor complete ale lui Camil Petrescu ? întreprinderea n-ar fi de loc uşoară, pentru că vor trebui desfundate foarte multe izvoare şi editorul unei astfel de publicaţii va trebui să fie la curent cu nenumăratele evenimente ale epocii prin care a cotit activitatea atk de bogată a scriitorului, înzestrarea Iui atît de mobilă, inventivitatea lui nesecată. Nu pot să-mi fac nici o idee precisă deocamdată, dar cred că, dm tot ce a scris Camil, partea publicată în volume reprezintă un mic fragment. Ne-ar ajuta să ne facem o idee clară în această privinţă alcătuirea unei bibliografii, pe care unul dintre nenumăraţii devotaţi ai amintirii scriitorului ar putea s-o întreprindă de pe acum. Chiar simpla parcurgere a unei astfel de lucrări ne-ar arăta marea varietate a preocupărilor lui Camil, înaintarea lui pe nenumăratele cărări ale peisajului cultural al vremii sale. Sîtuaţia aceasta s-a menţinut pînă în ultimii lui ani, cînd, după ce publicase atîtea drame, atîtea romane, atîtea culegeri lirice, atîtea eseuri, ne mai putea surprinde printr-o poemă eroic-comică, nepregătită de vreo altă scriere anterioară. Nu se poate spune că admirabilul nostru Camil a refuzat specializarea, pentru că a avut, ca poet şi teoretician, mai multe specialităţi. A păstrat însă, pînă la sfîrşitul său, facultatea de a-şi alege un alt drum. A rămas deci mereu tînăr. Nu s-a găsit niciodată prizonierul unei singure căi. N-a fost niciodată bătrîn.

Impresia de tinereţe pe care o sprijinea şi înfăţişarea fizică a lui Camil, înflorită şi gracilă pînă tîrziu, provenea şi din faptul că în toate operele lui a zugrăvit conflictele unui tînăr cu societatea vremii sale, cu timpul sau, cu sine însuşi. De la *Suflete tari* la *Jocul ielelor,* la *Ultima noapte* şi la *Patul lui Procust,* apare mereu acelaşi ţip^sufletesc, în care tineretul febril, la începutul luptelor vieţii, în căutare de sine, s-a recunoscut cu recunoştinţă pentru scriitorul care-l pricepea atît de bine. Ba chiar în romanul *Un om între oameni,* adică într-o compunere clădită pe temelia faptelor istorice şi a docu-

meritului obiectiv, reapare problema esenţială a întregii creaţii a scriitorului, care era în acelaşi timp problema lui personală, împrejurarea nu pare surprinzătoare pentru cine cunoaşte biografia încă nescrisă a lui Camil, începuturile lui atît de dificile, experienţele lui iniţiale atît de amare. în timpul întregii lui existenţe de scriitor, Camil a dus cu sine năluca tinereţii sale, şi opera lui, clădită cu exactitatea analitică a unui logician, este străbătută de un discret curent liric. Compunînd romane obiective, drame cu eroi foarte deosebiţi între ei, Camil nu s-a uitat niciodată pe sine, astfel încît, în transparenţa tuturor dramelor şi romanelor sale, cititorul întrevede o palpitare lirică şi autobiografică, ceva ca amintirea experienţelor agonistice ale tînărului rămas nealterat chiar în scriitorul matur de mai tîrziu. Realitatea acestui curent subteran în opera lui Camil explică atracţia exercitata de ea asupra tineretului.

Scriitorul care trăise atît de patetic problemele tinereţii sale nu voia de altfel să treacă drept un sentimental. Afişarea sentimentelor personale a fost totdeauna lucrul cel mai greu pentru Camil. Şi cu toate că, în multiele sale polemici, a vorbit adeseori despre sine şi despre greutăţile lui, el a facut-o cu atitudinea omului care recunoaşte în cazul său o situaţie generală, tipică pentru o categorie întreagă. Era un om format în disciplina ştiinţelor. Spiţa lui scriitoricească nu se trăgea din tradiţiile filologice şi retorice ale clasicismului, cît din cultura disciplinelor exacte. Răsfoiesc cărţile lui Camil si ml conving că întreaga lume a figuraţiei sale stilistice i-o pun la îndemînă matematicele, fizica şî chimia, cu *paralelele,* cu *diagonalele,* cu *iradiaţiite,* cu *nucleele,* cu *cristalele,* cu *triunghiurile,* cu *ciclurile,* cu *egalităţile,* cu *feeriile* lor *siderale.* S-ar spune că poetul a privit totdeauna lumea prin prisma răcitoare a noţiunilor ştiinţei. Este în toată poezia lui şi, aş spune, în întreaga creaţie literară a lui Camil un sîmbure de foc, sîmburele aprins al sufletului său agonic şi al sensibilităţii sale extrem de vii, pe care nu-l ghicim însă decît prin mediul rece al inteligenţei sale exacte şi abstractive. Curioasă şi rară îmbinare, vrednică a fi studiată! Această îmbinare alcătuieşte rezerva, ţinuta mîndră şi discretă de care ne-am adus încă o dată aminte în ziua despărţirii.

In ierarhia valorilor lui Camil, şi cu o izbitoare deosebire faţă de alţi poeţi, inteligenţa trecea la el înaintea tensibili-

f .lăţii, care, de altfel, la acest om cu organizaţia nervoasă cea mai fină şi cea mai mobilă, era foarte mare. Scriitorul a pus insă totdeauna sensibilitatea sa sub controlul intelectului. A dat scrisului său, ca un om de ştiinţa, scopurile cunoaşterii. Unele din adjectivele care apar mai des sub pana lui sînt *precis* şi *exact,* adică acele care exprima calităţile cerute de e| mai cu dinadinsul spiritului său. Afectele sale sînt sau acele legate de viaţa simţurilor lui atît de agere, sau de inteligenţa lui curioasă şi mirată, pe care o simte mereu *uluită,* ah epitet frecvent şi expresiv pentru felul de a fi al acestui scriitor. Exista decî o tensiune continua în opera lui, i? încordare care sileşte pe cititorul său la o atitudine asemănătoare. Niciodată Camil n-a dat semnele vreunei oboseli spirituale, şi sfîrşitul său a fost al unui tînăr săgetat.

[1957]

•jti

ÎNSEMNĂRI DE CĂLĂTORIE

DUMINICA GERMANA

Dintr-un jurnal de cS'lătorie

Nîci un popor nu dovedeşte mai mult respect pentru duminică decît germanii. Funcţiunea sărbătorii s-a păstrat Ia acest popor protestant, dacă nu în întregimea înţelesului ei moral, cel puţin cu toată intensitatea ei primitivă. Pui în mirare .pe oricine dacă vorbeşti cumva de treburile pe care le-ai lăsat pentru duminică. Sînt cu toate acestea avînturi care nu pot n retezate şi lucrări pentru care nu există decît un început. Consideraţia aceasta nu abate însă pe nici un german. De sîmbătă seara toată lumea, de la lucrătorul de fabrică şi pînă Ia profesorul universitar, întrerupe orice activitate. Dacă luni dimineaţă ei regăsesc uşor continuitatea, aceasta stă în felul analitic al muncii lor. Germanul integrează, chiar în activitatea literară sau ştiinţifică, prin acumularea amănuntului sau urmărind linia unei arhitecturi premeditate. Sînt însă pagini în Taine sau Renan, atît de solidare cu întregul din care fac parte, încît este imposibil de a le gîndi altfel realizate decît dintr-o singura respiraţie. Unitatea melodica a unui ***essai*** de Taine, observaţia particulară, pitorescul expresiei, toate acestea sînt ftucte ale clipei, lucruri care nu pot fi amînate şi găsite a doua oară..

Duminică dimineaţa oamenii părăsesc patul mai devreme ca oricînd. O preparaţie înfrigurată are loc în fiecare casă şi înaintea prînzutui oraşele şi satele îşi schimbă între ele locuitorii. Această emigraţie de o zi îşi are fără îndoială explicaţia în natura peisajului german. într-o ţară alcătuită din cîmpii întinse, monotone, fără umbră şi adăpost, o ceată de

oameni care ar porni spre nu ştiu care Ioc mai depărtat, ar alcătui un trist convoi. Dacă apoi populaţia ar fi mai rară, centrele de aglomeraţie omenească mai îndepărtate între ele, numai puţini s-ar încumeta să plece într-o călătorie care ar lua o zi întreagă. Germania este în cea mai mare parte o ţară de dealuri şi coline, 51 comunele sînt 35a de apropiate unele de altele încît, privit din vîrful unui turn, teritoriul înfăţişează în mare densitate complexele de clădiri ale localităţilor mai vechi alături de şirurile simetrice aîe noilor oraşe industriale. Un turn se găseşte de altfel mai pretutindeni şi este plăcerea germanului să-1 ia ca ţintă a excursiei sale şi să privească mai apoi de pe balustrada lui, contrastele terenului, bogăţia văilor şi răsărirea în adevăr minunată a oraşului din respiraţia tăcută a naturii. Simţul acesta pentru perspectivă a fost cu bunî dreptate socotit, de către Oswald Spengler, drept unul din semnele distinctive ale omului din Apus.

Dacă una din localităţile unei regiuni se bucură de avantaje pitoreşti deosebite, devine atunci ţinta unui adevărat pelerinaj. Aşa se întîmplă şi cu orăşelul universitar în care trăiesc de mai multă vrane. Liniştea din timpul săptămînii este întreruptă duminica de o zarvă, de o agitaţie care de altfel nu poate supăra. Mulţimea pornită din tîrguri încă mai mici sau dinspre capitală, nu da loc niciodată unei îmbulzeli de masă. M-am întrebat mereu care să fie secretul acestei animaţii care coboară peste oraş cu delicateţea guralivă a unui cird de păsări călătoare. Germanul se grupează cu naturaleţe şi resemnare în rînduri regulate. La Universitatea din Viena întreaga studenţime îşi dă întîlnirc sîmbată, la ora **prîn2uluî,** sub arcadele curţii interioare. Eşti puţin surprins să vezi cum acîteva sute de oameni găsesc mijlocul să umble într-un spaţiu restrîns fără sa se amestece. Urmează o lungă defilare circulară de perechi în jurul nobilei grădini din curtea Universităţii. Această festivitate tradiţională se sfîrşeşte simplu. Toată lumea se răspîndeşte după ce s-a plimbat astfel vreme de un ceas. E aici un caracter care îmi scapă. PUcerca aceasta fără excitare mărturisesc că mă minunează.

Aşa ji în localitatea universitara de care vorbesc. Dinspre gară se îndreaptă către oraş companii de oameni tineri, băieţi şi fete. în tovărăşii mai intime vezi cîte un cîntăreţ în costumul muntenilor. Fără nici o îndoială de sine omenirea asta îşi permite să fie humoristică în ochii celor care îi privesc. Panglicile ghitarelor flutură şi cei care sc iubesc se ţin înlănţuiţi de după mijloc .'

Alteori manifestaţiile acestea sînt de un stil mai înalt. Adesea am fost răpit către ferestre de un cîntec care răsuna Ia ora încă rece şi umbroasă a dimineţii. Am văzut şiruri strînse înaintând într-un pas hotarît, cîntareţi cu privirile serioase inmnînd un inin adre.at Naturii şi Vieţii. Porneau de bună seamă către un loc mai îndepărtat, poate către una din acele înălţimi unde ascultă neclintită căprioara. Urmăream multă vreme discantul vocilor bărbăteşti, ritmul paşilor porniţi către cucerirea unui suiş greu. Acolo, în pîlpîirea de splendoare a primelor ore din zi, se întîmplă în fiecare suflet iniţierea botezului :

„Die Geistsri^elt ist nicbt verschlossen ;
Dein Sinn ist ***zu,*** *dein Herz ist tot!* ,
Auf, bade, Schiller, unverdrossen
Die ird'sche Brust im Morgenrot!"

(Lumea spiritelor nu e închisa ;
Simţul tău e închis, inima ta e moarta !
Ridică-te ţi scaldă-ţi neobosit^ şcolare,
Pieptul pămîntesc in aurora .')

Goethe. FausI, 1.

Este poate unul din semnele distinctive ale culturii germane nevoia de a cunoaşte ultimele realităţi, „germenii", „aeonii". în *Fausc* trebuinţa aceasta evoluează dramatic de la magie către încrederea reconfortantă în productivitatea sufletului omenesc. In toate grupările tinereşti care pornesc astăzi în natura, cu o seriozitate religioasă, se multiplica spiritul pe care Goethe 1-a dăruit lumii. Vizitatorii străini în Elveţia urca munţii dintr-un interes diletant. Aici mî-a vorbit totdeauna un alt glas. Este un eroism în aceste elite pe care trebuie să-[trăieşti la faţa locului pentru a-l înţelege.

Dar chiar în lumea modestă venita aici pentru ziua de duminică există o atitudine morală conştientă ; ideea că atingerea omului cu natura nu este numai un exerciţiu sportiv, o plăcere higîenkă şi onesta, ci **im** oficiu mai însemnat. De aici marşul silitor şi tăcut către ţinta hotărîtă. Itinerariul nu se modifică după capriciul potecilor sau după seducţia pîrîurilor, pentru că nu este vorba de a rătăci la **vota** mtîmplării si

a te lăsa furat de amintiri. Drumul este studiat de mai înainte, discutat de specialişti, însemnat pe hartă ţi executat cu strictețe, pentru că orice clipă risipită în zadar întîrzie ţi abate cîştigul pozitiv care se urmăreşte. Pelerinii duminicali străbat astfel oraşul ca şi cum s-ar îndrepta către o importantă ocupație ţi zarva lor are ceva din armonia oamenilor la muncă. Grupuri de cîte douăzeci ţi treizeci se încrucişează la răspîntii, urcă în pas grăbit strada principala sau dispar deodată sub meterezele castelului. Atmosfera este plină de ecouri şi sub unele bolţi sunetele îndepărtate se unifică muzical, amintind în acelaşi timp singurătatea străveche a oraşului şi fierberea sa din ziua duminicii. Nici un izvor tămăduitor nu atrage această mulţime, ci numai cele cîteva poziţii predominante de unde se pot vedea două braţe liniştite de apă strîngînd buchetul insulei cu plaiani.

Ce felurite sînt toate acestea de „tristeţea duminicală" despre care se vorbeşte în lirica flamandă ! O naţiune catolică se trezeşte duminecă dimineaţa sub ameninţările zilei de apoi — acea zi de mînie — şi în aşteptarea graţiei pe care cerul o poate refuza muritorilor, gîndurile sînt îndreptate către un sever şi dureros control de sine. în plictiseala laică din poeziile lui Rodenbach vorbeşte aceeaşi nelinişte a omului care ştie ca în combinaţia destinului nostru se amestecă veşnic un element lugubru. Cu totul alta este duminica germană.

[1925]

IMAGINI ITALIENE

VENEŢIA

Există locuri comune **2le** peisajului, după cum exista locuri comune ale dicţionarului. După aceste întipăririî confortabile, Veneţia este o „cetate a morţii". Eminescu, care nu călătorise niciodată la Veneţia, dar preluase locul comun care o priveşte de la poetul de-a treia mînă Gaetano Cerri, sileşte încă atitudinea românilor care debarcă acolo în nişte calapoade care nu i se potrivesc întocmai. în locul unei cetăţi moarte, e drept însă că nu regăsim o cetate proprîu-zîs vie, dacă înţelegem să rezervăm acest atribut oraşelor a căror viaţă se ţese sub ochii noştri din sutele de relaţii ale activităţii publice şi private.

în Palatul Public al Sienei exista fresca lui Ambrogio Lorenzetti care, potrivit gustului alegoric al timpului, înfăţişează viaţa citadină sub oblăduirea unei bune stăpîniri. într-o împletire sugestivă de motive, fresca ne arată cum meşterii înalţă case, cum n-îguşţorii îşi mînă asinii încărcaţi cu mărfuri, în timp ce profesorul împarte învăţătura sa ucenicilor adunaţi să-l asculte şi străzile sînt pline de bărbaţi şi femei îndreptindu-se deopotrivă către ţinta cotidiană a existenţii. Această activitate, această însufleţire temperată sînt ale păcii. Viaţa este asigurată într-un astfel de cadru al muncii şi creaţiei şi viitorul se pregăteşte fericit, după cum arată silueta matroanei gravide prinsa in lanţul femeilor din primul plan al tabloului.

Veneţia este departe de a ne da impresia acestei vieţi sincere şi nemijlocite, în care armonia geneTală se ţese din aspi-

rația particulară a fiecărui ins. Detaliile practice sînt în Veneția o excepție pitorească, revenind în tematica generală a orașului cu un accent paradoxal pentru care nu există analogie într-un alt oraș al lumii. Cîle o corabie neagră,^ ca_ un sarcofag plutitor, descărcînd în etajul inferior al clădirilor înălțate din apă provizia trebuincioasă de cărbuni sau zvîrlind pe cheiul halelor de pe Canal Crande mormanele de fructe și legume, nu îndreaptă mintea către nevoile practice și reale care sînt vehiculate în chipul acesta, ci o opresc la contemplarea grațioasei linii a îmbarcației ,a salturilor ei ușoare și ritmice, a culorilor proaspete și variate care în atmosfera impregnată a cetății capătă o strălucire unică. Faptul ca orașul are nevoie de căldură și hrană dabîndește în aceasta orientare estetică a atenției forma unei constatări cu totul paradoxale.

Este drept că Veneția dezvoltă o activitate comercială neasemănată. In strimtele ulițe ale Merceriei și in jurul Puntei Rialto, negoțurile se îngrămădesc într-un număr și cu o densitate care lasă nedezlegată întrebarea cum se face că în realitate ele nu se sufocă unele pe altele. La drept vorbind, însă, întrebarea ne-o punem mai puțin, pentru că în neuitatele după-amiezi în care valul mereu izvorîtor al lumii ne împinge la rărăciri îndelungi, din Piața Sfîutului Marcu. dincolo de Santa Fosca, și pînă în proximitatea gării, urechea și ochiul, mirosul și gustul, toate simțurile sînt solicitate fără crutare de vitrinele scăpărînd din pietre prețioase, stofe și broderii, de aerul cu slabe adieri în care s-au topit laolaltă aroma cafelei, a vinului și a tabacului, de muzicalul tumult unanim care ajunge să altoiască, în cele din urmă, pe conștiința noastră asurzită și crepusculară, grefa unei noi conștiințe lucide, aprinsă pentru vinătoarea plăcerii.

Veneția este un exemplu unic în lume de felul în care viața poate fi ridicată în planul artei și transformată în iluzie. Lucrul valorează mai întîi pentru arhitectura ei, care n-a format niciodată o școală și n-a găsit nicicînd imitatori, fiind concepută în^ realitate în vederea acelei asociații decorative între piatră și apă, care nu se maî putea repeta și aiurea. Arhitectura Veneției este prima manifestare a acelui spirit estetic venețian, care se dezvoltă fără considerație pentru nevoile sincere^ale vieții. Astfel, din cele două componente genetice ale oricărui stil^ arhitectonic, utilitatea și decorația, aceasta din urma a căpătat în Veneția o supremație indiscutabilă- Palateie Veneției nu mai pot fi deci diferențiate după scopul primordial căruia ele vor fi fost destinate. Particulare și publice, ele sînt unificate într-o aparență din care motivul diferențierii lor după scopul util a fost eliminat, toate deopotrivă devenind pure și oarecum inutile combinații decorative. Dacă arhitectura a putut deveni vreodată o artă pentru artă, lucrul nu s-a întîmplat decît în Veneția.

Am spus că arhitectura venefiană *a* fost gîndită în vederea asociației dintre piatră și apă. Nici un element al fațadei împodobite nu înaintează din planul ei și nu se rasfrînge ca o pată fără formă în apa care scaldă temeliile palatului și nici nu împiedică răsfrîngerea părților superioare ale clădirii, care se poate oglindi astfel de sus pînă jos, obținînd o imagine neturburată. Șirul coloanelor subțiri, ogivele, rosacele cu nervuri fine completează o fațada în care liniile sînt în total mai izbitoare decît planurile și pe care apa o primește ca o limpede imagine bine articulată. Toate palatele Veneției sînt dublate astfel cu icoana lor din apă și șirul lor împodobit se însoțește necontenit cu fantoma lor răsturnată în unde.

Veneția este o cetate a iluziei. Carnavalul a fost aci, din secole îndepărtate, una din sărbătorile preferate ale poporului și patricienilor. Și, după cum oamenii au simții o plăcere caracteristică să-și ascundă chipul sub mască, tot astfel locuințele lor au fost gîndite pentru a acoperi viața adevărată trăita înlăuntru. De aceea călătorul trăiește dezlegarea unei enigme cînd, înconjurînd de pildă Palatul Dogilor, contemplă după magnificența fațadei sinistra Punte a suspinelor și umedele închisori cufundate sub apă. Pentru a ascunde violența existențelor adăpostite acolo, era fără îndoială nevoie de farmecul și fastul fațadelor imaculate. Palatele Veneției nu vor fi prin urmare locuri de apărare. Intrarea lor primitoare, întreaga delicatețe a aparenței lor n-are nevoie de pavăza forței, pentru că venețienii au descoperit pentru a se apăra arma mai bună a perfidiei, pe care, printre atîtea din detaliile istorice păstrate în Muzeul civil, o regăsim în forma prefăcutei cărți de rugăciune în care Dogele Cornaro ascundea pumnalul, de care s-ar fi putut să aibă nevoie chiar în clipele în care îs! practica devoțiunile. Pumnalul ascuns în cartea de rugăciune era o subtilă invenție a acelei epoci dominata de geniul perfidiei.

Iluzia ia în Veneția și forma feeriei. Cînd privești într-o oră a dimineților însorite bazilica Sfîntului Marcu, cupolele ei

aurite, mozaicurile frontonului scăldate de asemeni în aur, coloanele din scumpe pietre colorate, înțelegi ca aci a vegheat o intenție constructiva fabuloasă. Prin această poartă deschisă către Orient vor fi intrat basmele povestind de vreun călător, de vreun fiu de împărat, care, pornind pe drumuri îndepărtate, va fi aflat un palat făcut numai din aur ți din pietre prețioase. Constructorii bazilicei Sfîntului Marcu au vrut să dea un trup aievea închipuirilor feerice ale basmelor. Din feluritele moduri ale sublimului, palatele Florenței au dezvoltat sublimul forței, în timp ce barocul roman a speculat ideea festivității, dar numai arhitectura Veneției a izbutit să obțină expresia feericului.

Psihologia feericului nu poate fi studiată decît în Veneția. TeericuT^Î'Te'reveîa acolo mai întîî că o aglomerare de necrezut de materiale prețioase. Profunzimea de aur, de marmură, de porfir, de jasp, de ivoriu, de eben este primul element al impresiei feerice. Sublimitatea tratata cu minuție este al doilea element al feeriei, şi astfel în plimbările noastre, ochiul contemplă cu uimire colonada Palatului Dogilor, unde puterea nesecată a invenției variază detaliile de la capitel la capitel sau mozaicul pavajului interior al bazilicei, unde forma, culoarea şi dispoziția incrustațiilor se deosebesc cu fiecare poligon. Mozaicul are de altfel o întrebuințare mai generală în Veneția, pentru că minuția sa savantă şi aplicată face din el unul din mijloacele cele mai proprii de exprimare ale feericului. Din această lungă practică a feericului s-au dezvoltat în Veneția industriile ei specifice, ale cizelatului, ale broderiei şi ale sticlăriei, tot atîtea arte în care inexpresivi-Wtea sau rigiditatea materialelor sînt înmladiate şi făcute, elocvente ca prin minune şi prin puterea unei imaginații pletorice. Se poate spune astfel că arcele minore ale Veneției analizează feeria cadrului ei general şi izolează cu multă forță unul din elementele lui alcătuitoare, şi anume virtuozitatea care istoveşte detaliul.

Se înțelege din toate acestea care poate fi sentimentul de sine al călătorului care întîrzie în Veneția. Azvîrlind ancora necontenit în iluzie, călătorul încearcă în Veneția fericirea de a se simți eliberat de condițiile realului, dar şi amenințarea de a pierde de sub picioare terenul solid al oricărei certitudini. Intuiția artiştilor a simțit uneori aceasta. Thomas Mann a putut aşeza deci în cadrul Veneției povestirea dureroasă a des-

sfîrşitul ei.

APUS PE ADRIATICA

Populaţia de copii a Veneţiei este cu totul uimitoare. Strînsă In uliţele înguste şi comprimată de forfota fără pereche a acestei cetăţi, ea pare cu atît mai densă. Un grup de copii se găseşte pretutindeni. In cartierul popular din insula Giudecca, apariţia lor are ceva halucinatoriu, aşa cum îi regăsim la o cotitură brusca a străzii, irumpînd dintr-un gang, pitiţi pe o punte, ca într-o adevărată multiplicare instantanee. Sărăcăcioasa viaţă de familie a cartierelor veneţiene, soarele puternic, veselia străzilor trimite sau cheamă afară pe toţi aceşti copii. în lunile de vară, vaporetele care fac cursa către micile insule din apropiere îi încarcă deopotrivă, pentru a-i lăsa o zi întreagă pe plajă.

Ne întoarcem acum de la Chioggia şi la fiecare staţie a vaporului încărcăm cîte un nou transport de copii, pentru a-i înapoia în Veneţia. Coverta devine neîncăpătoare. Stăm «rînşi între grupuri compacte, supravegheate de vreun frate sau o soră mai mare. Prin faţa noastră defilează ţărmul şirului de insule, succedîndu-se la mici intervale : Pellestrina, Malamocco, Lido. Aşezarea Veneţiei se repeta aci într-o copie neizbutită şi mizerabila. Casele stau cufundate şi aci cu temeliile în apă, dar undele liniştite nu primesc răsfrîngerea feerica a palatelor de marmură. Umezeala urcă în schimb pe sub tencuiala zugrăvită cu galben, cu roşu sau cu verde şi desemnează figuri fantastice, o floră mucedă şi leproasa. Moartea care ameninţă Veneţia începe din aceste periferii lacustre. Sub coasa ei au început să cadă străzile deşerte, cheiurile încărcate de gunoaie. Ne îndreptăm deci privirile către întinsurile salubre ale mării. E ora amurgului care ia pe Adriatica o înfăţişare neuitată. Nu regăsim nicidecum zarea tragică şi incandescentă care i-a inspirat poetului nostru versul cunoscut :

„Apusul îşi întoarce cirezile prin sînge."

Acest apus este al cerului nostru. Aci e altceva. O intensa răsfrîngere aurie a inundat deodată întreaga atmosferă. Plutim într-o revărsare de aur, într-o baie de raze călduţe care poleieşte întreaga suprafaţă a mării, înecînd liniile palatelor din zare. Fiecare picătură de apă a văzduhului saturat a topit în sine o picătură din aliajul unanim şi privirile desluşesc cu greu drumul vaporului, care înaintează acum într-o glorie delicată şi paradisiacă.

în vremea aceasta vaporul se apropie de coasta micii insule San Servolo. O plantaţie deasa de chiparoşi a strîns între ramurile ei întunericul gata să izbucnească îndată ce iradiaţia amurgului se va istovi. Undele se umbresc de asemeni în apropierea ţărmului şi luntrea care Ie desparte, înaintînd către mal, pare a se reculege vîslind către această insulă a nopţii şi a tainei. Dar în aceeaşi clipă, copiii care ne întovărăşesc pe vapor par a fi cuprinşi de o veselă agitaţie, pe care nu ne-o lămurim. Zeci de batiste încep să fluture cu prietenie către insula San Servolo, saluturi şi exclamaţii sînt trimise în văzduhul care le înghite îndată, în timp ce cîteva braţe se silesc sa răspundă din desişul nemişcat al chiparoşilor. Pe insula San Servolo se găseşte un spital de nebuni şi în fiecare zi, în această oră a amurgului, nebunii şi copiii schimbă saluturi însufleţite şi cordiale, pe cînd vaporul se mistuie în aureola apusului pe Adriatica.

IL SANTO

în curţile interioare ale Mănăstirii Sfîntului Anton din Padova, II Santo, cum îi spun localnicii, care îl recunosc al lor, -viaţa se scurge liniştită şi cucernica. Aceste întinse pătrate de verdeaţă, mărginite de colonade reci şi sonore, răspîndesc un farmec rafinat şi compus. O curte interioară este în adevăr un loc al naturii şi aî artei, cu înţelesuri şi înrîuriri împerecheate şi contrarii. Pătratul de verdeaţă îndoit cu acel al cerului întregesc o icoană tăiată în nesfîrşitul naturii, capabila în acelaşi timp să dilate şi să mărginească. Zborul tremurat al sufletului către profunzimile azurului este prins şi stilizat de laturile pătratului făcut din arcuri şi bolţi. Gestul dc evadare al spiritului se însoţeşte astfel cu mişcarea lui de concentrare şi ţărmurile. Curţile interioare ale mănăstirilor italiene îmi^par a fi cu adevărat nişte simboluri ale vieţii religioase, făcută din reverie şi disciplină, din avînt şi măsură a sufletului, din pornirea lui de a se pierde în energia infinită a Divinităţii şi din aceea de a se păstra mărginit şi individual, pentru a aduce o închinare cu atît mai smerită Părintelui ceresc al lumii.

Am petrecut mai multe ceasuri în curţile interioare ale Mănăstirii Sfîntului Anton, bucurîndu-ne de răcoarea cîştigată asupra arşiţei oraşului. Frămîntăm acum impresiile trăite înăuntru, pe lespedeie bisericii. Amintirea Sfîntului Anton menţine întreagă şi proaspătă imensa construcţie de coloane şi cupole. Reparaţiile se urmează aproape tot anul şi mai în toate colţurile. Şi astfel vechimea locaşului, animat de mulţimea închinătorilor şi a meşterilor care îl ridică necontenit, provoacă impresia concretă a continuităţii în spirit şi materie a unei organizaţii de şapte ori centenare. Credincioşii localnici nu pot resimţi totdeauna aceasta şi neluînd seama la întregul care se ţese neîncetat, refăcîndu-se din el însuşi, merg ţintă către umbritul loc de sub colonada, în faţa grilajului unei mici capele mai ferite, unde rugăciunea lor va fi mai bine ascultată. Trecem printre şirurile lor şi privim galeria de figuri a publicului catolic, fizionomia înlăcrămată a batrînei care spune cu şoapte mari vechea ei rugăciune latinească, chipul îngrijorător al muncitorului, al doamnei elegante şî dezolate, al domnului corect şi grav, care nu se ştie dacă nu împlineşte acum un oficiu al onestităţii lui civile.

Dar ne abatem privirile de la chipurile oamenilor, pentru a urmări pe acele ale artei. Imaginile tăiate în marmură de mai mulţi meşteri ai veacului al XVI-lea, printre care cele ale lui Lombardo şi Sansovino, aşezate în jurul mormîntuluî votiv al Sfîntului, îmi readuc în faţă faptele-i minunate de taumaturg. înfăţişat îndeobşte cu copilul Isus în braţe, amintirea Sfîntului vine către noi încununată cu toată blîndeţea franciscană a ordinului sau. Dar minunatele reliefuri sculptate de Lombardo şî Sansovino povestesc mai mult, despre întîmplările eroice şi pioase ale Sfîntului, despre dreptatea şî puterea credinţei lui. Tot atîtea întîmplări în care copilul revine, chiar în afară de înţelesul direct al scenei, dar ca o trimitere către înţelesul ei simbolic şi spiritual. Copilul l-a însoţit totdeauna pe Anton în spirit şi l-a ajutat de mai multe ori în minunile lui. Se găsea astfel în Ferrara, cînd Anton a făcut pe pruncul femeii acuzata cu nedreptate de bărbatul ei, să mărturisească nevinovăţia mamei. Copilul s-a ridicat de la sînul doicii şi a început sa vorbească, pronunţînd numele tatălui neîncrezător. Cuvîntul revelator al pruncului era un răspuns prietenesc la întrebarea arzătoarea Sfîntului, amic el însuşi al Pruncului ceresc. Prietenia copiilor, despre care vorbesc mai toate reliefurile lui Lombardo şi Sansovino, se desface astfel din trunchiul verde al naturismului franciscan, ca o ramură deosebit de înflorită şi parfumată.

Comunitatea cu natura cea mai umilă, chiar cu cea subumana, este de altfel reprezentată în viaţa lui Anton, ca şi în aceea a lui Francisc. Iată asinul înfometat care refuză sacul cu grăunţe pentru a îngenunchea în faţa cuminecăturii. lata

apoi peştii săltîndu-se din apa pentru a asculta cuvîntul lui Anton, după cum păsările ascultaseră predica lui Francisc. Momentul e celebrat nu numai de sculptorii decorativi ai capelei sarcofagului, dar şi de Veronese, în tabloul renumit pe care-1 adăposteşte astăzi Galeria Borghese. Nici sculptorii, nici pictorii n-au fost însă interpreţii fideli ai subiectului lor. Maniera antichizantă a Iui Lombardo şi Sansovino, ca şi fastul veneţîan al Iui Veronese, se situează in alt plan decît acel al pietăţii franciscane, plină de o poezie naivă şi ferventa. Anton n-a avut astfel norocul întemeietorului ordinului, care a aflat în Giotto pe evocatorul genial al minunatei lui întîmplări. Privim deci mat departe frumoasele reliefuri ale veacului al XVI-lea, resemnaţi a nu găsi în ele duhul propriu al lui Anton, într-o plastică neîntrecută, cu mari gesturi dramatice, reliefurile ne înfăţişează pe rînd momentele în care Sfîntul a risipit minunile vindecărilor şi învierilor lui.

El continuă să le acorde încă acelora care vin sa se închine mormîntului său. Se îmbulzeşte aci o viaţa plina de freamăt. Nu voi uita niciodată crispaţia atîtor mîini agăţate de marmura rece a sarcofagului. Septicentenarul morţii Iui Anton a adus o mulţime neobişnuită de oameni mînaţi de mijeala unei speranţe sau de jubilarea unei recunoştinţe. în jurul sarcofagului s-au adunat obiectele cele mai eteroclite, daruri votive, flori şi coroane, cîrje ale unei neputinţe învinse, monstruoase proteze ortopedice, atestate povestind minunea trăită de credincioşii dăruiţi fie cu sănătate, fie cu un alt noroc oarecare. Lămurim apoi fotografii de copii scăpaţi prin intercesiunea Sfîntului de Ia o moarte sigură şi pe care pietatea părinţilor i-a îmbrăcat pentru ocazia fotografierii în costumul franciscanilor, după cum miliarismul părinţilor din alte ţări îşi costumează copiii cu hainele, socotite hazlii şi drăgălaşe pentru ei, ale ofiţerilor. Gustul acestui omagiu fervent este mai degrabă îndoios. Momentul nu este însă al ironiei. Zeci de braţe în jurul nostru se întind către marmura sarcofagului, dezlegînd pentru o clipă marele suspin de iubire şî durere, pe care orice suflet îl regăseşte pururi nemîngîiat în sine.

Din biserică ne strecură-m în una din curţile interioare ale mănăstirii, unde meditaţia noastră se urmează acum. Este ora vecerniei, pe care toate clopotele oraşului o anunţă într-un ritm contrapunctat de dăngănituri grave, de semnale înalte şi mai scurte. Diferenţiate după depărtare si intensitate, sunetele acestei complexe armonii se situează în planuri succesive şi construiesc pentru noi o arhitectura savantă. Un dangăt care se sparge lîngă noi e ca o cupolă apărută brusc la o cotitură a drumului. O succesiune rapidă de sunete alarmate e ca scunda colonadă a unui etaj înalt. Sunetele apropiate alcătuiesc oarecum faţada edificiului închipuit, pe cînd cele mai depărtate îi dau corp şi adincime. Cînd în sfîrşit clopotele încetează, intră în scenă murmurul pierdut al oraşului, ca fundul peisajului din care se desprinde construcţia sonoră,
I proiectată de noi în spaţiu şi contemplată cu încîntare.

MOARTEA IN RAVENNA

Veneţia n-a murit. Ciudata ei însufleţire, existenţa ei fantomatică filtrează încă în suflete otrava iluziei şi a remuşcării. Moartă cu adevărat este numai Ravenna. Frumosul titlu al volumului lui Nichifor Crainic, ***Ţara de peste veac,*** se potriveşte Ravennei cum nu se poate mai bine. Ravenna este o adevărată „ţară de peste veac". Mişcarea vieţii s-a suspendat aci într-o clipa a imobilităţii eterne. Nimic nu se schimbă şi nu se_ mai mişcă în Ravenna. Această cetate care a încetat să trăiască acum cîteva sute de ani, vorbeşte călătorului numai prin amintirea morţilor ei iluştri. Mausolee şi morminte, al Gallei Placida, al Iui Teodoric, al luî Dame, sînt printre etapele de căpetenie ale contemplaţiei în Ravenna. Gîndul se îndreaptă către moarte ca înspre întrebarea pe care o trezeşte oricare ***din*** înfăţişările acestui oraş. însăşi natura care îl înconjoară pare a fi ajuns la acea stare de decrepitudine care precedă moartea. Joasele şesuri Impregnate Iasă loc liber privirilor care se întind în zare, în timp ce urechea culege vuietul zadarnic al marii apropiate. Există totuşi o pădure în apropierea Ravennei. Este renumita ***pineta,*** pădurea altădată măreaţa, de pini, tare i ***se*** părea lui Dante că ţine basul în veselul concert al păsărilor adăpostite în ramurile ei. Pineta s-a rărit astăzi cu totul şi prin poienele ei bătrîne, printre ramurile ei smulse şi aplecate cu jale, vîntul sărat al mării găseşte cu uşurinţă calea cetăţii. Valul vizitatorilor ocoleşte însă Ravenna, respectuos parcă în faţa morţii şi a lînişţei care nu trebuiesc turburate. Trecem astfel tăcuţi pe străzile calcinate

şi pustii, căutînd in această oră a amiezii zona de umbră subţiată lînga zidurile care par a nu mai adăposti pe nimeni. De cîteva zile suflă cumplit vîntul de sud. Subtila Iui flacără ne ajunge fără încetare. Dar în camera hotelului unde ne refugiem în fiecare după-amiază, pentru a petrece ceasuri de adîncă extenuare, numai ţînţarii, plaga acestor regiuni mlăştinoase, par a fi atinşi de o recrudescenţă de vitalitate. Ţiuitul lor blestemat se zvoneşte brusc din întunericul sufocant al încăperii şi se întăreşte deodată lîngă urechea noastră, şi anume chiar în clipa cînd somnul voia parcă să ne elibereze de chinul acestor sieste bolnave.

Moartea Ravennei este însă deosebită de moartea altor aşezări mai vechi. Aşa de pildă moartea forului roman trezeşte ideea unui loc al civilizaţiei omeneşti din care s-a retras sufletul care îl susţinea altădată. Căderea în ruină a forului roman alcătuieşte oarecum produsul unei morţi naturale. Ravenna n-are însă nici o ruină. Vechile ei biserici se bucură încă de o anumită prosperitate. Sufletul vechii Ravenne este . încă viu, dar el trăieşte acea existenţă de ***peste veac*** care a prezidat construcţia eî în veacurile bizantine. Am spune astfel ca moartea Ravennei este realizarea unui fel de idee imanentă.

Plimbările noastre ne poartă deci de la S. Apollinare in Classe, la San Vitale şi la S. Apollinare Nuovo, pentru a admira mozaicurile care atrag aci pe cei mai mulţi vizitatori. Aceste lucrări de o artă minuţioasă şi împodobită, datînd în cea mai mare parte din veacul al Vl-lea, păstrează încă o mare frăgezime. Timpul n-a izbutit să şteargă contururile, nici să veştejească sau să întunece verdele lor proaspăt, aurul lor strălucitor. Dar în această lungă fidelitate a materialelor s-a întrupat o inspiraţie care ţinteşte dincolo de imobilitatea şi relativitatea vieţii, către eternitatea şi absolutul morţii. Iată pe Sfîntul Apollinare, iată pe Theodora şi pe Justinian, iată şirul Martirilor şi al Fecioarelor, repetînd cu o consecvenţă care nu conchide şi nu se ascute în nici un efect final, acelaşi tip şi aceeaşi atitudine. Nici o expresie a figurilor, nici un gest, nicî o relaţie între persoane. Imobilitatea lor abstractă nu este din această lume.

Ravenna a ascultat pînă la urmă marea lecţie a artei sale. Retrasă din frămîntările istoriei, care o înălţase în doua rînduri la situaţia unei capitale, a imperiului lui Teodoric şi a exarhatului lui Justinian, potolindu-se din luptele lăuntrice

ale evŢjIui-mediu, ea se văzu izolată chiar de elementul naturii, care îi aducea altădată rangul şi prosperitatea. Aluviunile care nu încetară să se depună în veacurile mai apropiate, îndepărtară_ undele mării care îi mîngîiau în trecut temeliile turnurilor şi parapetelor.

Ce impresie de eliberare am avut într-acestea, cînd rătăcind prin micile săli ale muzeului dantesc, clădit alături de mormîntul poetului, am _ descoperit bustul lui Cane de la Scala, podescatul Veronei şi gazda lui Dante, mai înainte ca acesta să fi găsit ospitalitatea lui Da Polenta în Ravenna. în starea de spirit pe care Ravenna o transmite, cîtă prietenie şi încredere ne-a insuflat figura cavalerului, care, de sub viziera lui ridicată, ne zîmbeşte cu privirile încărcate de înţeles.

CETATE ŞI NATURA

Privit în lunile verii dintr-un loc înalt, Bucureştiul apare ca o masă dî verdeaţi, din care răsar acoperişuri sau faţade ale vreunui etaj superior. Se pare că întreg oraşul, cu străzile şi pieţele lui, a fost tăiat în desişul unor plantaţii străvechi. Străinii care ne-au vizitat au admirat totdeauna în Bucureşti această permanentă tovărăşie cu naura, care dă capitalei noastre un farmec tihnit şi reparator. Umbra unui copac sau a unei bolţi de vie este un element al gospodăriei, pe care românul îl preţuieşte mai mult şi a cărui lipsă el o resimte cu mai multă părere de rău. O masă bine umbrită, pentru adunările prieteneşti de după-amiază sau pentru prilejul celor două ospătari ale zilei, face parte din concepţia românească despre tihnă şi confort.

Această structură generala a Bucureştiului, dar şi a tuturor oraşelor româneşti, ilustrează cu încă un aspect lipsa evului-mediu apusean din istoria noastră. Prin vegetaţia lor, oraşele româneşti se continuă în cîmpia sau pădurea înconjurătoare. Se poate spune astfel că oraşele noastre sînt deschise şi că raportul lor cu natura este de cea mai apropiată familiaritate. Contrastul dintre oraş şi natură nu este resimţit de noi nicio-"3aT&~5Tcte""aceea toate ""acele lamentaţir-^te" Ofigi pedagogii sociale importante, care deplîng pentru români lipsa moravurilor care îi scot pe apuseni în natură, sînt în ce ne priveşte lipsite de orice înţeles. De ce ar îmbrăca românul haina excursioniştiilui german, cînd din propria Iui curte sau din vecinătăţile ei, adierea plină de frăgezime a copacilor răs- '

i

punde fără nici o osteneală dorinței lui permanente ? Românul nu caută natura, nu din pricina că iubirea pentru ea îi lipsește, dar pentru că în ce-l privește o dorință veșnic trează este necontenit satisfăcuta, fără nici o osteneală din partea lui.

Mă gîndesc la toate acestea, colindînd prin aceste orașe ale Italiei, unde iubirea lumii vechi mă poartă de cîteva săptămîni. Orașele medievale ale Italiei înfățișează un alt tip al legăturii dintre cetate și natură. Gîndttc mai întîi ca locuri de apărare, ideea aceasta continuă să explice structura lor. Florența, Siena, San Gimignano, Perugia, Assisi, mai toate vechile orașe ale Toscanei și Umbriei, opun masa lor de piatră naturii unduioase din preajmă. Este chiar de mirare cum evoluția acestor orașe n-a izbutit să introducă între zidurile lor ceva din fluxul naturii înconjurătoare, care se oprește într-un avînt retezat în fața vechilor lor porți de apărare. S-ar spune că o dată cu iarba, cu florile și copacii, vechii florentini sau sienezi se temeau ță nu intre și dușmanii înarmați ai cetății. Această temere conformează și astăzi în Italia raportul dintre natură și cetate. Contrastul lor este evident, dar tocmai el alcătuiește acel farmec care lipsește orașelor noastre, compensîndu-1 pe acela care se poate găsi în ele.

Atingerea cetății cu natura alcătuiește în atîtea locuri ale Italiei o adevărată încleștare violentă, pe care sufletul o resimte cu o rară intensitate. Edilii mai apropiați au favorizat de altfel impresia, și anume în două feluri, care rămîn tipice : fie deschizînd orașului o perspectivă asupra naturii, fie situînd în natură un loc de priveliște asupia miraculoasei înfloriri de piatră a orașului. în primul fel lucrează parapetele grădinii Lizza din Siena sau acea terasă înaltă a Perugîei, unde Carducci a simțit înălțîndu-se în sine strofele poemei ***Canto del'Amore.*** în al doilea fel lucrează însă perspectiva asupra Florenței, degustată pe înălțimea de la San Miniato.

Privind de pe **Li2za** colinele Sienei și înconjurimea lor, ochiul descoperă și o altă caracteristică a orașelor italiene, și anume lipsa lor de periferie, de mahala în înțelesul nostru, Upsa acelor așezări incerte, în care locuințele omenești se învecinează cu terenuri inculte sau insalubre. Despărțirea dintre cetate și natură este aci atît de radicală, încît între ele nu mai încap acele vagi înjghebări urbane, care compromit adeseori impresia pe care o primim chiar de la unele din cele mai îngrijite orașe ale Apusului. Vechile cetăți medievale ale Italiei nu ne pricinuiesc niciodată această deziluzie.

Stam la San Miniato, bucurîndu-ne de o clipă rară, în amurgul încărcat de duhul amar al chiparoșilor. Orașul se profilează cu înmiitele lui ziduri, peste care se înalță dominatoare cupolele domului și crenelurile vechiului palat al Senioriei. în fund, colinele dimpotrivă, cu unduirile lor prelungi, întregesc tabloul. Este o clipă de perplexitate, cînd în acest dulce și pașnic farmec al naturii, ochiul^ descoperă încă o dată vechiul oraș de piatră, ciudatul cuib al luptei și împotrivirii.

AURORA ŞI CREPUSCULUL

Grija faraonilor de a-şi întocmi un loc al odihnei eterne, deopotrivă cu strălucirea lor în viaţă, n-a pierit o dată cu dînsii. în mica Florenţa, familia Mediaţilor a dorit pentru mormintele lor un adăpost plin de fast. Dacă palatele principilor au fost totdeauna o proiecţie a puterii şi siăpînirh lor, un fel de vestmîm dezvoltat din mîndru! lor sentiment de ei înşişi, mormintele Medicişilor vor să manifeste ceea ce ei socoteau desigur despre îndreptăţirea lor la gloria eternă. Pasiunea pentru glorie era un sentiment obişnuit în sufletul acestor prinţi individualişti ai Renaşterii, la care meritul apăsătoarei lor puteri publice nu le revenea decît lor, dîrzei vitejii care şi-o cucereau în fiecare clipa. Străbatem, gîndindu-ne la acestea, capela principilor, legată de biserica Sfîntului Lorenzo, măreţul octogon îmbrăcat în marmure scumpe, unde odihnesc unii din membrii dinastiei, feluriţii Cosimo, Ferdinand şî Francisc. Pe sub bolţi joase şi prin lungi coridoare ajungem în fine la noua sacristie, unde sînt sarcofagiile lui Giuliano şi Lorenzo II, ale căror statui în nişe sînt încadrate de renumitele perechi de statui simbolice, Aurora şi Crepusculul, Ziua şi Noaptea. Interpretul sentimentului dc sine al Medicişilor, al conştiinţei lor de glorie şi putere, a fost aci Michelangelo.

Grupurile de marmură stau faţă în faţă şi îşi trimit înţelesul lor ca în două oglinzi paralele, pe planuri nelimitate şi din ce în ce mai adînci. Epocile zilei sînt nişte robuste figuri prăbuşite pe culcuşul arcuit deasupra sarcofagiilor, stăpînite parcă de o egală şi nesfîrşîta osteneală. Aurora care se deşteaptă şi Crepusculul, bătrînul cu faţa care abia se lămureşte din cadrul bărbiei bogate, bărbatul în care s-a întrupat puterea înfăptuitoare a Zilei şi Noaptea adormită şi plină de uitare, ne vorbesc deopotrivă cu aceeaşi energie ajunsă la limita ei şi gata să so transforme în ceea ce. i se opune. Iată seara cea sură. Ochiul obosit al bătrînului mai priveşte o dată în urmă, pe lungul drum al zilei trăite. Bătrînul va fi ascultat învăţătura împăratului-filozof, a lui Marcu-Aureliu, şi nu se lasă în prada somnului înainte de a-şi fi reamintit faptele zilei şi de a fi deosebit între ele pe cele bune de cele rele. Socoteala înţeleptului trebuie să fie gata în fiecare seară. Cine ştie miine ce ne aşteaptă ? Dumnezeu ne poate chema la judecată în orice moment. Examenul de conştiinţă al stoicului antic se uneşte astfel cu prevederea creştină. înţelepciunea păgînă şi pietatea creştinească ne vorbesc aci de sub aceeaşi mască. Aceeaşi este însă şi atitudinea Aurorei şi fără îndoială că sculptorul va fi dorit sa transporte în faptul zilei preceptul de seară al împăratului şi să-l facă valabil pentru ostenelile care încep atunci. Aurora se pregăteşte în adevăr să trăiască, dar, în această clipă a deşteptării, ea se cufundă în plenitudinea puterii ei, cugetînd la bogata zi care începe şi pe care ar dori-o cît mai desăvîrşită. Dar dacă Crepusculul, lăsînd sa cadă una cîte una amintirile zilei trăite, va fi numărat cîte din avînturile lui au fost retezate, Aurora prevede şi ea avînturi, doruri şi speranţe, menite nimicîrii şi înşelăciunii, chiar în clipa în care ele se pregătesc sa trăiască.

Oboseala vieţii care începe a fost un motiv care a mai neliniştit şi altădată adîncul cuget al lui Michelangelo. Bolta Capelei Sixtine cuprinde deopotrivă pe bătrînii profeţi aî evreilor, pe Sibilele mitologiei, dar şi pe primii oameni, copiii adulţi ai creaţiei, pe Adam şi Eva în clipa în care primesc atingerea însufleţitoare a Domnului. Cîte amarnice gînduri se vor fi zbătînd sub întinsa lespede a frunţii lui Ieremia ! Profetul îşi lasă capul ostenit în palmă, ascunzîndu-şi gura care nu mai are nevoie să cuvinte, cu un gest obişnuit bătrînilor. Dar In acelaşi moment neschimbat al celor eterne, dincolo, mai departe, se naşte Adam, înfiorat de o singură atingere a Creatorului. Durerea chemării la viaţă e atît de mare, încît frumosul trup al adolescentului se zvîrcoleşte într-un spasm

â

de silă ţi împotrivire la intrarea în lumea aceasta nedorită. Te întrebi dacă e mai mare durerea bătrînului care cunoaşte viaţa sau a primului om care o presimte ?

Renaşterea a cultivat cu multă asiduitate genurile literare ale idilei ţi utopiei. Fericirea omenirii proiectată în trecut sau viitor lasă trează speranţa că speţa noastră o va întîlni, refăcînd drumul civilizaţiei înapoi sau urmărindu-1 vitejeşte înainte. Privirile orientate către trecutul care mîngîie ţi către viitorul care întăreşte se frîng deopotrivă în ochii figurilor lui Michelangelo. Adîncul lui pesimism cunoaşte inanitatea puterii celei mai robuste, pe care a reprezentat-o plastic cu o intensitate în care se reflectă tragismul zădărniciei ei. Sub contrastele cele mai radicale, Michelangelo ştie apoi să găsească unitatea lor. Un acelaşi gînd se desprinde astfel din viaţa care începe şi din aceea care ia sfîrşit, din Adam şi Ieremia, din Aurora şi Crepusculul. Comparaţia e reluată apoi în alăturarea Zilei şi a Nopţii şi rezolvată după spiritul întregului, ca deopotrivă lasitudine a forţei pe culmea făptuirilor ei şi în uitarea plină de pace a somnului.

Iulian şi Lorenzo domină grupurile. Iulian ţine sceptrul în mînă şi frumosul lui cap de tînăr, amintind pe acel al lui David, grumazul voinic, genunchiul atletic, ne vorbesc de o forţă pe care o înnobilează privirea serioasă şi castă. In faţa lui stă însă Lorenzo ,,gînditorul", cu braţul dezarmat, cu trupul mai molatec sub hainele-î de cavaler, şi capul lui, ascuns sub coif şi odihnind pe mînă, cugetă un tîlc adînc, de care tinereasca încredere a lui Giuliano se va speria în curînd.

SAN GIMIGNANO

Coborîm din tren la Poggibonsi şi refuzăm a lua loc în autobuzul care încarcă în acelaşi moment vreo cinci carabinieri, pentru a-i transporta la San Gimignano. Primim mai bine propunerea hazliului ţăran care ne lămureşte cu gesturi multe şi interjecţii tari, bune pentru mentalitatea noastră simplistă de străini, cît de frumoasă e trăsura lui şî calul care ne va purta ca fulgerul. După vreo zece minute de aşteptare, ţăranul îşi face apariţia cu trăsura şi calul, astfel împodobit cu o pană de cocoş în creştetul capului, încît închipuirea noastră îl aseamănă îndată cu licorna care întovărăşeşte pe Sfînta Justina, în tabloul lui Moreno da Brescia.

Nu ne pare rău că am preferat trăsura. Drumul către San Gimignano e frumos şi merita să fie privit cu mai multă libertate, în timp ce licorna ne duce, legănîndu-ne, privim în dreapta şi stînga culturile bogate ale locului. Podgorenii nu întrebuinţează aci barăcii viilor noastre. Ei urcă viţa în copaci, din care nu păstrează decît ramurile cele mai groase, pentru a o lăsa să se reverse graţios ca dintr-o urnă prea plină. Măslinii îşi tremura la marginea drumului frunza argintie; iar mai departe şi mai sus, pe colinele care nu încetează să se înalţe cu cît ne depărtăm de Poggibonsi, odihnesc păduri negre de chiparoşi. Din cînd în cînd, ridicîndu-se din verdeaţa deasă a locului, cîte un conac clădit din piatră. Amurgul care se Iasă în roate mari peste întregul peisaj ne face să ne strîngem mai bine în hainele noastre. Atunci, din adîncimi uitate ale sufletului, un tovarăş care nu

e totdeauna cu noi, însoțitorul plimbărilor de altădată pe cîmpiile țării, se anunță și ne face să-l recunoaștem. Bucuria de a trăi ne dă chef să cîntăm și să facem versuri. Silabe întîmplatoare, cuvinte pe care nimeni nu le-a pronunțat, izvorăsc necontenit și se adună în ritmuri săltărețe, pe care le punctează copita calului care aleargă, osia ruginită a trăsurii, care scîrțîie.

încă o cotitură de drum și, pe cel mai ridicat dintre dealurile întîlnite pînă acum, San Gimignano apare ca o arătare fabuloasă și de necrezut. Zeci de turnuri pătrate, care își schimbă poziția reciprocă și întocmesc figuri variate, după cum drumul se învîrtește în jurul lor, fac din San Gimignano un arici uriaș cocoțat pe stîncă lui. A fost o vreme cînd cetatea ar fi numărat 76 de asemenea turnuri, ridicate care de care mai înalte, pentru a vesti gloria și puterea familiilor nobiliare, care le înălțau pe lîngă palatele lor. Pe-atunci cetatea era liberă. încă din veacul al XlV-lea, Florența o supuse însă, și existența ei de învinsă nu mai lasă loc nici unui avînt înnoitor, nici unei schimbări mai de seama, încît orașul rămase același în ultimele șase sute de ani. Din atîtea turnuri despre care vorbește amintirea legendei, n-au mai rămas decît treisprezece în picioare și mai multe altele retezate și năvălite dt ierburi și mușchi. Statismul multisecular al acestei așezări medievale, în care stilurile nu s-au suprapus, în care desfășurarea istoriei n-a adus nici o modificare, alcătuiește un document și o ciudățenie atît de mare, încît statul italian a declarat orașul în întregimea lui monument istoric și-l păzește acum de deformările de care în trecut a avut grija numai valul vieții care l-a ocolit.

Intrarea în oraș, pe sub antica poartă San Giovani, este destul de grea, din pricina străzii care urcă în piept. Părăsim deci trăsura și pășim pe lîngă ea, făcîndu-ne loc prin mulțimea de oameni care umple străzile strîmte, în această oră a serii. Ajungem astfel în piața Cisternei și descindem la hotelul cu același nume, instalat într-un vechi palat, transformat pentru noua lui întrebuințare. Camera noastră răspunde pe o largă terasa care privește către bogata Val d'Elsa, pe care tocmai o străbătusem cu cîntece în suflet. Dar ne grăbim să descindem și în jurul Cisternei de bronz găsim un popor întreg de copii, mișcîndu-se în largul pieții datate. Obiceiul patriarhal a! adunării de seară în jurul fîntînii este aci încă viu, ca și la Siena, în măreața piață unde se găsește Fonte Gaia. Bătrînii stau deci pe treptele de marmură, în timp ce perechile de băieți și fete se încrucișează necontenit. Sînt grupuri nevinovate, care zburdă cu o larmă asurzitoare. Dar sînt și perechi mai reculese, pentru care această înaltă noapte de vară are un înțeles tainic și turburător. în lumina -tremurătoare ne place să distingem cîte un profil frumos de fată sau băiat, un bust tînăr, o frunte pură, arcul nobil al sprincenelor. Tineretul pe care-I privim trăiește deci în decorul acestui oraș-monument istoric, și ora odihnei îl **va** răpi în curînd pe stradelele repezite în pantă, pe sub zidurile mucezite care încep a se desface chiar din acest loc mai descătușat al pieții. Dar este cu putință ca vreun gînd nou, vreun talent îndrăzneț sau chiar numai hotărîrea energică de a fi fericit, bogat și puternic să se aprindă în vreuna din existențele legate de acest loc, de aceste ziduri ?

A doua zi, un funcționar al primăriei, care ne arată colecțiile depuse în Palazzo del Popolo, ne lămurește cît de grea e viața în San Gimignano. Oamenii trăiesc numai din cîmpiile și podgoriile lor. Produc puțin și nu ajung să trimeată ceva dincolo de hotarele cele mai apropiate ale regiunii. Străinii sînt rari. Nici o întreprindere nu se poate dezvolta în această retrasă și greu accesibilă cetate a Toscanei. Evenimentele, așa-zicînd, ia ordinea zilei și de care lumea continuă să se preocupe, sînt încă cele întîmplate cu șase sute de ani în urmă. Iată sala Consiliului unde la 7 mai 1 300 Dante Alighîeri **a** ținut memorabilul lui discurs în favoarea ligii guelfe toscane, De la fereastra sălii, privim în fața noastră și la dreapta palatele familiilor vrăjmașe Ardinghelli și Salvuccî, cea dintîi partizană a guelfilor, cealaltă a ghibelinilor. Trăind într-o vecinătate de cîțiva metri, cele două familii ajunseseră să se urască atîta, încît aceeași piață a catedralei, peste care ferestrele lor se deschideau deopotrivă, văzu căzînd din ambele părți mai multe capete. „Omul este un animal nesocial", exclamă odată Leopardi, tăgăduind vechea afirmație a lui Aristoteles. Iată în adevăr pe acești Ardinghelli și Salvucci urîndu-se parcă după proporția răsturnată **a** vecinătății care-i unea.

Etapele artei sînt numeroase în San Gimignano. Admirăm în vechiul dom romanic, care ni se deschide la ieşirea din Palatul comunal, capela, decorată de Ghirlandaio, a Sfintei Fina, cucernica fetiţă a oraşului, care pînă la 15 ani a putut cuceri pentru ea, mîntuirea şi gloria veşnică. După cum Siena are pe Caterina, Padova pe Sfîntul Anton, Assisi pe Francisc, San Gimignano îşi încredinţează micei fete Fina, lotul pietăţii ei. Pictorii au celebrat deseori pe Sfîntă şi astfel, chiar numai în cuprinsul domului, frescele lui Ghirlandaio rivalizează cu acelea ale lui Bârna. Aci pictează Bârna şi scenele din viaţa lui Isus, de pe peretele din dreapta intrării, dar nu le termină, căci ucigîndu-se într-o cădere de pe schele, penelul lui trece în mîinile lui Giovani da Asciano.

Marea atracţie artistică a oraşului sînt însă frescele lui Benozzo Gozzoli din biserica Sfîntului Augustin, celebrînd întîmplările vieţii acestuia. Folosind un anacronism care de-atunci nu stînjenea pe nimeni, Gozzoli ne dă cu episoadele lui augustiniene, momente, devenite preţioase astăzi, din viaţa florentinilor din veacul al XV-lea şi aceasta cu un adevăr psihologic, cu o vioiciune şi prospeţime a imaginaţiei care nu încetează să încînte. Nouă ne place însă să ne înapoiem la Muzeul Comunal unde inima ne-a bătut mai tare în faţa a două pînze, încadrate rotund, ale lui Filippino Lippi, înfăţişînd pe îngerul Gabriel şi pe Fecioara primind vestea maternităţii ei. E un motiv pe care l-am urmărit cu dinadinsul în recentele vizite prin colecţiile Florenţei. Cine va putea spune felul cum îl regăsim tratat acum, acea sfială, acea resemnată pudoare în expresia Măriei, care ne îneacă inima cu o dulce şi sfîntă blîndeţe ?

Motivul Buneivestiri ne-a mai oprit o singură dată într-un fel asemănător. Era într-una din sălile Galeriei Uffizzi, cînd privirile noastre au trebuit să întîrzie îndelung pe tabloul lui Simone Martini şi Lippo Memmi. Pe fondul auriu al vechii maniere bizantine, care în această clipă a veacului al XlV-lea era totuşi întrecută, îngerul şi Măria găsindu-se faţă în faţă, întregesc o scenă de o intensitate interna unică. Apariţia cu totul învinsă a Măriei, enigma din privirile aţintite ale îngerului, intimitatea castă şi totuşi grea de înţelesuri a confruntării lor, urcă din planuri puţin frecventate ale sufletului. Abia atunci am înţeles pînă în ultima ei intenţie poezia lui Rainer Măria Rilke, al cărei echivalent plastic mi se părea a-I avea acum în faţă:

Nu o sperie intrarea Îngerului,
dar apropierea chipului lui de băiat,
atît de înclinat asupra ei, încît uitătura lui,
şi aceea cu care ea îl privea, unindu-se,
totul păru a se fi golit deodată —
şi tot ceea ce milioane de oameni privesc şi poartă
păru a se fi strîns în ei: în ea şi-n el.
Privire şi privelişte, ochiul şi desfătarea lui,
nimic altceva nu mai era acolo.
Aceasta o sperie. Şi amîndoi fremătara.
Atunci cîntă îngerul melodia lui.

Pinacoteca Palatului Comunal ne aducea satisfacţia de a întîlni într-o nouă colaborare pe cei doi maeştri şi anume în minunata *Majestâ* a lui Memmi, reproducînd pe aceea a lui Martini din Primăria Sieneî. Madona cu Isus în braţe, sub baldachin şi înconjurată de sfinţi şi îngeri, îmi readucea pe chipurile acestora din urmă ceva din tainica expresie care mă oprise altădată la Uffizzi.

CASA SFINTEI CATERINA

Pentru a atinge la Siena vechea locuinţă a Sfintei Caterina şi a părinţilor ei, în partea oraşului numită Fontebranda, trebuie să descinzi o cascadă întreagă de străzi. Plimbarea are un farmec deosebit. în orice punct al coborîrii te găseşti mai sus sau mai jos decît vreunul din punctele celorlalte două coline care întregesc aşezarea Sienei. Cum, pe de altă parte, aproape la fiecare pas întîmpini o poartă sau un arc, un loc liber deschis privirilor către colinele dimpotrivă, plimbarea se desfăşoară printre tablouri variate, adevărate instantanee aje farmecului italian.

Ajungem în sfîrşit la Casa Sfintei Caterina, şi ne oprim o clipă pentru a îmbrăţişa cu ochii modesta locuinţă, strînsă între construcţiile care n-au încetat de atunci să se aglomereze împrejur. Este şi aceasta o casă de negustori, întocmai ca aceea din Assisi, a lui Bernardone, tatăl lui Francisc. Iată intrarea ^către încăperea în care Giacomo Benincasa, tatăl Sfintei, îşi pracrica negoţul lui. întocmai ca Bernardone din Assisî, Benincasa vindea stofe şi le vopsea, şi comerţul întreprins cu înţelepciune făcea să se adune ban peste ban. Dar întocmai ca la Assisi, la Siena, din rosturile aşezate ale acestei existenţe burgheze, se putea ridica deodată o mare viaţă închinată cunoaşterii lui Dumnezeu şi iubirii oamenilor, o viaţă peste care cumplita furtună a pasiunii pentru Isus putea spulbera^ orice cuminţenie. Burghezia nu era pe atunci o formă de viaţă opusă sfinţeniei. Ba chiar, pentru a înţelege misticismul acestor veacuri medievale, trebuie să ne spunem ca ele cunoşteau tocmai o strînsă legătură între burghezie şi sfin-

tenie. în cadrul de sobrietate şi supraveghere de sine al vieţii burgheze, în onestitatea atmosferei de familie, prin şirul zilelor închinate agonisirii cinstite a pîinei, peste care totuşi mîna lui Dumnezeu era socotită mai puternică, se putea aprinde din cînd în cînd rugul tainic al unei inimi arzînd de iubirea lui Isus.

Aşa s-a întîmplat şi aci. Iată treptele de piatră ale casei pe care în amurgul zilelor de vară, Lapa, mama Caterinei, se va fi aşezat cu cumetrele din vecini. Ce va fi simţit Lapa, ce-şi vor fi spus fraţii şi surorile Caterinei, cînd ieşind pe neaşteptate din casă, vor fi gasit-o pe Caterina îngenuncheată şi susţinută în aer de o putere neştiută ? N-avea decît zece ani în această vreme, dar inima ei se aprinsese de pe-atunei cu o flacără înaltă. Caterina nu alerga la fereastră să vadă tiecînd soldaţii timpului. Farmecul nelămurit, cu care lumea trimite în sufletul fetelor chemarea ei, era trezit pentru Caterina de procesiunea călugărilor dominicani, aşezaţi în mînastirea din apropiere. Burghezia putea fi un cadru al sfinţeniei, dar nu totdeauna aliata ei. Ani îndelungi, Lapa se dezola de aplecarea fetei. Dar nici lacrimile ei, nici părăsirea vremelnică a Sienei, pentru ca fata sa se regăsească în condiţii schimbate, nu o putură îndepărta de la ceea ce ea simţea că trebuie să-i fie soarta.

Caterina avu o viaţă in care evenimentele externe ramaseră oarecum mai prejos decît cele ce se urmară furtunatic înlăuntrul ei. Bolnavă mai tot timpul, sleita de puterile pe care ea le dăruia Iui Dumnezeu în nesfîrşite mortificări ale trupului, ea se cobora către sărăcimea suferinda a regiunii, căreia îi ducea, o dată cu mîngîierea ei, flaconul de parfumuri înviorătoare, păstrat încă în chilia plina de atîtea amintiri, de cilicea împletită din noduri, de bolovanul pe care Sfîntă îşi odihnea capul. Dar în această viaţă a carităţii şi mortificării, ia loc o altă teribila patimă şi două fapte istorice însemnate. Patima era pentru sîngele umanităţii, pe care Caterina îl simţea ca un năvalnic fluviu curgînd fără să se întrerupă prin vinele tuturor oamenilor. Prin sîngele nostru ne unim cu toţi fraţii noştri şi cu Dumnezeu, din care el izvorăşte tulbure, necontenit şi mereu mai tare. în sîngele umanităţii doreşte Caterina să se cufunde, sa se îmbăieze în el, să se îmbete de caldul lui miros sălbatec. E un punct problematic şi neliniştitor al biografiei Caterinei, acela în care

se duce să primească la sinul eî capul lui Nicola di Tuldo, nefericitul cavaler condamnat la moarte. Execuția se întîmpla în brațele Caterinei si simțirile pe care ea le încearcă atunci fură atît de puternice şi delectabile, încît ea nu consimți niciodată să şteargă urmele sîngelui țîşnit pe vestmintele ei. De fiorul şi clamoarea sîngelui, scrierile Caterinei sînt pline. Şi aceasta este prima mare faptă istorică a Caterinei, minunea pe care o alcătuieşte acea operă unică de poezie şi cugetare, dictată desigur de focul unei inspirații vehementei unei persoane lipsită altfel de cea mai elementară cultură. A doua faptă capitală a Caterinei e amestecul ei în criza papală a timpului, călătoria la Avignon şi hotărîrea papei, a lui Grigore XI, să se înapoieze la Roma.

La intrarea în casa Caterinei ne întîmpină o scenă ciudată. Un' stol de tineri ciocli se abate asupra noastră, cuprinşi de o veselie pe care mai întîi nu ne-o explicăm. Ferim în lături, lipindu-ne de ziduri şi lăsăm pe aceşti zvăpăiați să zbucnească afară. Abia sus, la etajul superior al locuinței, grupat în jurul unei terase pătrate, ni se lămureşte întîmplarea. Casa Sfintei este locul de adunare al unei societăți catolice de binefacere. Membrii ei, tineri şcolari şi lucrători, se întîlnesc aci, pentru a deprinde practicele necesare in cazul înmormînțărilor de săraci, pe care ei doresc să le asiste. într-una din camerele care răspund pe terasă, distingem un catafalc pe care odihneşte un simulacru de cîrpe. învățăceilor asociați li se făcuse tocmai o demonstrație practică despre felul cum cadavrul trebuie să fie ridicat şi transportat. Dar ora repaosului sunase şi lecția terminată, băieții se grăbeau cu mare veselie să se împrăştie, cînd erau să ne răstoarne la intrare.

Pe profesorul lor îl cunoaştem în acelaşi timp. E un preot catolic, vorbind o franțuzească cu mult inferioară ideilor pe care le exprimă. Sfînția-sa e un om vesel. Recunoaşte cu bucurie naționalitatea noastră şi îi place să repete vreo doua cuvinte în limba pe'care o vorbim noi, auzite şi învățate de el în anii tinereții. La întrebările noastre, el ne răspunde cu excelente îndrumări. Ne recomandă vinul de Chianti (un produs de primul ordin) şi priveliştea domului sienez, luminat noaptea cu reflectoare. Ambele senzații Ie încercasem însă mai dinainte. Conversația alunecă atunci asupra iconografiei Sfintei şi ne apucăm să comparăm între ele portretul contemporan al lui Andrea Vanni, cu cele două fresce ale lui Sodoma, aflătoare deopotrivă la San Domenico. Sodoma e ,,frumos", dar Vanni e „spiritual".

Copia pe care profesorul zburdalnicilor tineri, ucenici în arta înmormîntarilor, ne-a vîndut-o, **ne** readuce acum viu în amintire capodopera lui Vanni, înfățişînd pe Sfînta cu o ramură de crin în mînă. Blinda mişcare a capului care se apleacă se continuă în vălul care-i atîrnă pe gît şi de aci prin toate liniile vestmîntului ei şi ale credincioasei îngenuncheate pentru a-i săruta mîna. E o fluență generală de grație mistică şi exiatica. Frescele lui Sodoma, înfățişînd viziunea şi leşinul Caterinei, n-au fără îndoiala simplitatea reculeasă a unui veac care păstra neştirbită credința. Arta lui Sodoma e savantă, prin decorativa dispoziție arhitecturală a grupurilor, prin fondurile în care se disting fermecătoare peisaje cu arcuri, poduri, temple şi palate. Priviți însă expresia Sfintei în clipa în care i se arată Fecioara cu copilul [sus în brațe. Femeile C3re o întovărăşesc nu pot participa la viziunea ei. Ele văd numai ce se desemnează pe chipul Sfintei şi se simt uimite şi învinse. Un fior inefabil se rasfrînge de sus pe fața Caterinei şi de aci pe aceea a însoțitoarelor, într-o circulație de un adevăr psihologic şi de o frumusețe omenească fără pereche. Priviți apoi fresca leşinului. Isus se înalță deasupra coloanei în jurul căreia întreaga compoziție este organizata. La baza «i Caterina se prăbuseşie. Ochii ei s-au închis, mîna a primii stigmatul şi felul cum cade, cum se frînge, sleită de ultima putere, pune în lumină, printr-o meşteşugită inversare a accentelor, un corp de o mare frumusețe plastică, voluptuos şî cald în puritatea lui.

SUFLET ŞI SPIRIT

Avem o clipă rară de emoţie contemplînd tn sala de consiliu a Palatului Public din Siena fresca lui Simone Martini, înfăţişlnd pe cavalerul Guido Riccio da Fogliano. Sentimentul cavaleresc al vieţii care a creat în atîtea locuri ale Toscanei ţi Umbriei castele şi cetăţi, întreaga civilizaţie a regiunii, ne vorbeşte aci cu o elocvenţă pe cate n-am mai întîmpinat-o aiurea. Guido Riccio a lăsat în urmă cetatea naşterii sale şi se îndreaptă acum călare către Montemassi, cetatea asediată unde-î bate inima însetată de lupta. Drumul urcă în spirală către locul înalt dominat de turnurile întăririi şi cavalerul se găseşte acum aproape de locul unde începe urcuşul. Fresca nu arată altceva decît cele două cetăţi fantomatice prin alba şi deşartă lor strălucire şi pe cavalerul care se aflǎ între ele, sporit în dimensiunile oarecum exagerate ale primului plan. Calul care îl poarta e îmbrăcat Într-un vestmînt brăzdat de două şiruri mari de romburi, care revin ţi pe hainele cavalerului. Cerul este abia indicat şi atmosfera atît de puţin zugrăvită, încît nu ţtim dacă e noapte sau zi. Nici un semn de viaţă în cetăţi, nici o fiinţă şi nici o vegetaţie în preajmă, întreaga viaţă a lumii s-a strîns parca în trapul măreţ al calului, în ţinuta dirză a călăreţului. Cavalerul este deci singur cu calul său. Dar o prezenţă tainica şi inefabilă ni se lămureşte treptat, plutind în jurul lor şi alcătuind adevărata atmosferă a tabloului. în marele Iui cadru de pustietate, Guido Riccio e însoţit de ***sufletul*** său. înţelegem acum cǎ puternicul efect al Iresci'i lui Simone Martini, inexplicabil într-o compoziţie în care fizionomia individuala nu joacă aproape nici un rol, provine fără îndoială din sugerarea acelui principiu dezvoltat din singurătatea locului, din duşmănia şi primejdia împrejurării. Sufletul este deci o creaţie a singurătăţii, a riscului şi a luptei, în singurătate şi în faţa vrăjmăşiei omul se regăseşte cu adevărat pe sine însuşi, in intimitatea naturii sale creatoare şi rebele. Ne apare lămurit aceasta acum, cînd ne spunem că pe colinele acestei ţări, din viaţa de rătăciri şi lupte a cavalerismului, s-a născut o parte din sufletul omenirii moderne.

Dar dacă Simone Martini ni se arată în sala de consiliu a Palatului Public din Siena ca un pictor al ***sufletului,*** numeroşi sînt artiştii pe care în preumblările noastre prin Galeriile Italiei îi recunoaştem ca nişte pictori ai ***spiritului.*** Deosebirea dintre suflet şi spirit, existentă în atîtea dintre filozofiile mai vechi, a fost aproape părăsită de cugetarea modernă, care a menţinut ca obiect unic al meditaţiei sale pe omul social. Psihologia curentă a devenit în aceste împrejurări o ştiinţă înfăţişînd un om nesocotit în elementul cel mai preţios al naturii lui, acela derivat din singurătatea şi intima lui confruntare cu sine. Se înţelege atunci că ştiinţa omului lipsit de suflet, deşi posedînd un spirit, s-a dovedit pînă la urmă fără nici o posibilitate de a răspunde la atîtea din problemele vieţii omeneşti. Pictura Renaşterii ne oferă documentul cel mai ilustrativ al epocii în care se elaborează viziunea omului spiritual, mişcat adică de acel principiu intern capabil să răspundă la nevoile întîlnirii şi comunicării dintre oameni. Faţă de singurătatea şi vitejia cavalerismului medieval, Renaşterea a fost o epoca prin excelenţă sociala şi tare prin virtuţile compromisului. Cavalerul eroic a fost înlocuit acum cu atîtea apariţii ale vieţii practice, cu prinţul diplomat, cu bancherul, cu umanistul. Pictura a urmat şi ea aceeaşi evoluţie.

După hieratismul picturii bizantine, omul este coborît din postura absolută în care el figurează acolo şi redat în determinările particulare ale fizionomiei lui. Dar fizionomia omului nu se poate determina decît prin introducerea lui într-un mediu uman. în orele petrecute în Cappelîa degli Scrovegni a Padovei, Giotto ne-a apărut ca cel dintîi pictor al omului sociabil ţi spiritual. în întîlnirea lui Iuda cu Fariseii, a lui loachim cu Ana, a lui Isus cu Magdalena şi în atîtea din situaţiile care se succed pe zidurile vechiului loc de rugăciune, vedem cum

se zugrăvesc pe chipu] personajelor care se mttmpină si pe al acelora care le însoțesc, expresii felurite, reacții ale spiritului, cum sînt perveisitatea ți veselia, durerea, uimirea şî pudoarea. Grupul pictural a fost marea invenție a Renaşterii începătoare şi Giotto a fost inițiatorul lui în mişcarea plastică a timpului. Căci grupul nu este numai o colecție de persoane, dar prezentarea lor în acele legături de societate care lc sensibilizează spiritul şi Ie creează fizionomia individuala.

Curînd însă studiile de fizionomie n-au mai avut nevoie de metoda grupului. In acel moment a apărut *portretul,* ca o reprezentare a omului urmărit deopotrivă în planul lui spiritual. Portretul stabileşte cu persoana care îl priveşte o legătură prin excelență socială. Lauda cea maî de seamă care se aduce portretelor Renaşterii, aceea care le recunoaşte o putere de expresie atît de mare, încît ele par pregătinduse să vorbească în adevăr, pune în lumină felul relației sociale care se stabileşte între ființa portretului şi a omului care îl priveşte. Gîndit însă pentru un asemenea gen de comunicație, portretul manifestă numai viața spirituală a omului pe care-l înfăţişează, calitatea Iui socială, dar nu şi sufletul lui etern. Portretul are astfel numai adîncimea relativă a unei expresii, capabilă să fie apreciată şi înțeleasă psihologiceşte, dar nu şi adîncimea metafizică şi insondabilă a sufletului.

în sfera largă a picturii italiene, dacă primitivii sînt mai degrabă pictori ai sufletului, artiştii care o reprezintă pe culmea înfloririi ei sînt mai ales pictorii spiritului. în timp ce însă mişcarea se îndruma către aceste ținte mai laice n-au lipsit încercările de a elibera sufletul din necuprinsele şi pecetluitele lui tainițe. în Florența, Perugia şi Roma vastele compoziții ale unui Perugino ne-au oprit de atîtea ori cu emoția de a regăsi personajele lor stînd alături fără să comunice între ele, absorbite parcă în contemplarea extatică şi cu totul imerioară a sufletului lor.

ÎNGERI ŞI CAVALERI

Charlemagne nu putea cuceri Narbonna, Trupele şi căpeteniile ostenite în lungul război al Spaniei doreau acum grabnica înapoiere la căminuri. Zadarnice sînt chemările împăratului, îmbărbătările şi făgăduințele lui. Cavalerii cei mai încercați nu ştiu acum decît să refuze. Naymes, duce de Bavaria, Dreus de Montdidier, Hugues de Cotentin, Richer de Normandie. Contele de Gand, Eustache de Nancy, Gerard de RoussiL Ion, toți vitejii de altădată cugetă Ia înapoiere ți apelul împăratului rămîne fara răsunet în sufletul lor. O, de-ar trăi Olivier şi Roland ! Dar oasele lor înăibesc acum în munți. Durerea lui Charlemagne e nemăsurată, cînd un tinerel îmbiăcat în armură 1 se înfăţişează : „Sfîntul Denis păzească pe regele Franței". Victor Hugo ni-! zugrăveşte sub neuitatele trăsături ale lui Aymerillot:

„L'empereur }nt surpris de ce ton d'assurance.
II regarda celui qui s'avancait, et vit,
Comtne le roi Saiil lorsque'apparul David,
Vne espece d'enfant au teint rose, aux mains blanches,
Que d'abord Ies soudards dorit l'estoc bat Ies hanches
Prirent pour uite fille babillee en garțon,
Doux, frele, confiant, serein, sans ecusson
Et sans panache, ayant, sous se; babits de serge,
L'air grave d'un gendarme et l'air froîd d'une vierge."

Printre idealurile cavalerismului medieval a existat fără îndoială şi acesta. Sub pavăza credinței, bărbăția în lupte a

putut lua înfăţişarea unei tinereţi plină de curăţenie şi modestie. Gingăşia ţi suavitatea înfăţişării nu exclud puterea şi intransigenţa, dacă acestea îşi înfig rădăcinele într-un anumit fel de a fi a! sufletului, în curăţenia şi naivitatea lui. Ba există aci un vechi vis al umanităţii. S-ar spune că reaua conştiinţă de sine a forţei, pentru a se răscumpăra, a simţit nevoia alianţei cu tinereţea plină de graţie şi puritate. David înfruntînd pe Goliath înalţă puterea curată peste aceea diabolică şi bestială. Graţia tinereţii păşeşte neştiutoare de sine şi isprăveşte cu cinci pietre netede de rîu, ceea ce nu poate întreprinde nici puterea încercată în lupte a lui Saul, stăpînitorul de oameni. îngerii Domnului fulgerînd de asemeni duhurile răsculate, zdrobind păcatul, prăvălindu-1 în focurile Ghenei, nu găseau oare în nevinovăţia lor forţa sancţiunii care pedepseşte şi extermină ? Reprezentarea îngerului a fuzionat deci cu a cavalerului producînd în arta timpului acea generaţie de adolescenţi în care marţialitatea se uneşte cu feciorelnicia şi care ne amintesc acum pe Aymerillot al lui Hugo.

Pe unul din aceştia l-am aflat într-una din capelele domului sienez. Este Cavalerul din Rhodos al lui Pinturjcchio, îngenuncheat pentru rugăciune în apropierea unui palmier a cărui gracilitate consuna minunat cu aceea a trupului strîr.s în armură. Cavalerul a lepădat mănuşile de zale, a depus coiful împodobit şi ceea ce a teşit la iveală sînt un obraz plin de gingăşie, două mîini subţiri şi prelungi împreunate în gestul rugăciunii. Evlavia reculeasă a tînărului răspunde ca într-un ecou în celălalt cavaler cruciat al lui Pinturicchio, aflător în aceeaşi capelă şi ale cărui vestminte sînt monahale. Fervoarea vorbeşte însă aci de sub armura şi în această asociaţie recunoaştem străvechiul ideal cavaleresc al forţei răscumpărata prin sufletul care o întrebuinţează.

Pinturicchio n-a fost singur atras de acest ideal. Perugino a mers uneori pe aceleaşi drumuri. Cîteva zile mai tîrziu admiram la Perugia, pe zidurile Colegiului del Cambio, alegoriile Curajului şi Temperanţei, figurate prin şirul acelor eroi şi înţelepţi antici, la care linia plină de graţie a forţei tinereşti se învecinează cu gravele atitudini ale înţelepciunii, într-o tovărăşie devenită conştientă de sine. în trinitatea eroilor, Lucius Sicinius ţine scutul în poziţie de odihnă, cu un gest care aminteşte pe al Sfîntului Gheorghe de Donatello ; Leonidas îşi bagă spada în teacă, în timp ce Horatius Cocles aşteaptă înarmat, dar fără să ameninţe. Forţa n-are astfel nevoie sa dezarmeze. Cînd spiritul devine tovarăşul şi sfătuitorul ei, o mişcătoare frumuseţe florală vine s-o înnobileze ca în aceste mlădioase siluete de tineri cavaleri pe care îi datorăn înţelepciunii lui Perugino şi Pinturicchio.

NOAPTE. IN ASSISI

Rareori s-a întîmplat ca un peisaj să se fi asimilat cu un suflet,_ într-un chip mai desăvîrşit decît sufletul lui Francisc cu peisajul în care răsare Assisi, dulcea şi rodnica vale umbriană. împrejurarea a devenit sensibilă pentru noi chiar din prima noapte a sosirii aci, petrecută pe jumătate si fără putinţă de a ne răpi farmecul ei, pe terasele hotelului Subasio. Aceste terase, trei sau patru la număr, descind în felul italienesc, către adincimea peisajului, ca un şir de trepte şi odihne, menit să te apropie din ce în ce mai mult de sînul răcoros al naturii şi să te oprească la fiecare etapă, pentru a îmbrăţişa cu uimire vasta ei perspectivă. Din înălţimea acestor terase, ochiul domină fundul văii pe care trenul ne adusese de la Perugia. Pe nesfîrşita întindere, copacii care susţin viţa de vie întruchipează pătratele unei imense tabele de şah, îr, timp ce luna mutînd cu fiecare oră umbrele lor, ne apare ca jucătorul solitar adîncit în problemele lui.

Ce este liniştea care, coborînd către noi, ne înalţă către ea, spre înălţimile arcuite .ale cerului adiind din mii de stele ': Sînt poate ceasuri de cînd auzim, dar ascultam abia acum cintecul greierilor, aspru şi uscat ca însăşi stînca de unde ne vine clamoarea lor. Această stîncă porneşte din imediata noastră apropiere, din partea dreaptă a teraselor pe care ne aflăm. Meşterii au sprijinit-o de mult cu un şir euritmic de arcuri şi oontraforţi şi pe temelia aceleiaşi stînci întărite, ei au clădit cripta lui Francisc şi cele două bazilice suprapuse. De sute de am stau faţă în faţă şi se privesc în nemişcare, monumentul sacru închinat amintirii lui Francisc şi vastul peisaj în care s-au desfăşurat ostenelile vieţii sale. Dar dacă trupul lui Francisc zace acolo, în taina pecetluită a criptei, peste care oamenii au aşezat îndoita povară imutabilă a celor două bazilice, sufletul lui se găseşte afară şi chiar în această clipă noi îl simţim în largul cîmpiei lunare.

Solidaritatea Sfîntului Francisc cu pămîntul care l-a văzut născînd a fost atît de mare, încît deşi zelul pietăţii lui l-a hotărît la călătorii îndepărtate, sub zidurile cetăţii asediate a Damietei pentru a îngriji pe ciumaţi şi la curtea sultanului egiptean, pentru a dovedi adevărul credinţei lui, oferind proba de foc înspăimîntaţilor preoţi musulmani, drumurile vieţii l-au înapoiat necontenit către Assisi şi împrejurimi. Legenda s-a contopit astfel adînc cu peisajul şi ochiul care măsoară drumurile, trece de pe-o colină pe alta, urcă pantele înverzite ale Apeninilor apropiaţi, răsfoieşte în acelaşi timp paginile grele ale unei cronici eterne.

Iată drumul către Perugia, pe care o zărim scîntejnd pe colinele ei. într-acolo se va fi avîntat Francisc, îmbrăcat în zalele şi armura cavalerilor, de două ori în zilele tinereţii sale, dornică de lupte şi renume. Dar a doua oara boala îl readuce înfrînt acasă şi această trădare a corpului a fost decisivă pentru soarta lui. Veselia tînăruîui fiu al Iui Bernardone, cunoscut pentru petrecerile care turburau pînă tîrziu liniştea oraşului, se umbri deodată. Nimeni nu se vindecă de boala de care a suferit cîndva. întipăririle primite în corpul nostru ne însoţesc pînă la desfacerea lui. Sentimentul corpului joacă un rol de seamă în biografia lui Francisc şi cuvintele pe care ni le-au transmis cronicarii Sfîntului, vorba despre „fratele măgarul", pe care îl încărcăm cu toate ostenelile şi durerile vieţii, grija pe care el o manifestă uneori pentru locuinţa vremelnică a sufletului, sînt tot atîtea raportări către un anumit punct de căpetenie al conştiinţei Iui. în slăbiciunea şi suferinţa corpului găsi Francisc prima legătură cu ireparabilul şi deci cu eternitatea. Sufletul lui deveni dintr-o dată maî grav. Conversaţia lui cunoştea acum tăceri subite, absenţe inexplicabile. „Desigur că Francisc cugetă să se căsătorească", glumi odată un tovarăş de petreceri. „Da, răspunse Francisc, cu cea mai nobilă şi mai frumoasă doamnă, cu Sărăcia".

Iată drept în faţa noastră biserica Santa Măria degli Angeli, clădită pe locul primei aşezări monahale a lui Francisc. Aci era odată umila Portiuncula, unde Francisc se retrase îndată

ce depuse în mîinile bogatului său tată, o dată cu hainele scumpe pe care le primise de la el si al căror dar nu mai voia să-l păstreze, şi legăturile condiţiei sale burgheze. Cîţiva oameni veniră să i se întovărăşească. Un negustor bogat şi bine văzut în oraş, Bernard de Quintavalle, îşi împărţi întreaga avere săracilor şi consimţi să guste cu Francisc plinea cerşită la porţile oamenilor şi dulceaţa nespusa a unei existenţe descătuşate. Lumea din Assisi îşi pierdea fără îndoială capul. Multă vreme rumoarea scandalului general însoţi pe străzile oraşului trupa zdrenţuită a Iui Francisc, cărînd pietre pentru bisericile ruinate din preajmă şi răspîndind învăţătura de miere a iubirii lui Dumnezeu şi a lumii celei frumoase. Un astfel de atentat la ordinea socială existentă, prin seducţia şi declasarea sufletelor era în Assisi o împrejurare fără precedent. Trupa ucenicilor lui Isus trebuie să fi neliniştit mai puţin pe oamenii din Ierusalim. Iată însă pe acest fermecător Francisc atacînd societatea contemporana în poziţiile ei cele mai întărite, izbutind sa-şi asocieze pe unii din oamenii bogaţi şi serioşi ai locului sau hotărînd pe Clara, mlădiţă de familie nobila şi cavalerească, să-şi depună în mîinile sale, cosiţa ei retezată, ca un legămînt al noii vieţi închinate Iui Dumnezeu.

Clara deveni mai tîrziu stareţa mănăstirii Sfîntului Damian. Noaptea ne împiedică să vedem mica sihăstrie dată astăzi în stăpînirea fraţilor minoriţi si pe care o vom descoperi abia a doua zi, în timp ce ne continuam plimbarea dincolo de Porta Nuova. Acolo vom afla într-o oră a amurgului micul chiostru înflorit, unde Francisc a compus Imnul Soarelui. Blîndeţea şi armonia locului e atît de mare, încît ni se pare a prinde la izvorul lor, cuvintele de laudă şi iubire adresate fratelui Soare, surorilor noastre Luna şi Stelele, Apei umile şi caste, Focului frumos şi puternic. Comentatorii lui Francisc se găsesc încă în faţa unei întrebări nedezlegate, comparînd viaţa de asceza a eroului lor cu iubirea pe care o purta tuturor înfăţişărilor firii. Nu ne pierdem însă iubind ? Iubirea nu cere oare de la noi jertfa existenţei care îşi capătă tocmai de la ea cuprinsul şi înţelesul ? Marele suflet erotic al lui Francisc a înţeles aceasta. Paradoxalele momente ale carierii lui, gesturile neaşteptate şi pitoreşti ale acestui poet genial şi boem al credinţei au în acelaşi timp ceva din exaltarea unui amant patetic.

Dar privirile ni se întorc asupra Poniunculei. Aci a revenit Francisc pentru a muri, după ce pe muntele Alvern, contempltnd marele Arhanghel răstignit pe cerul nopţii şi străbătut de gladiu, el resimţi durerea săgetătoare a milei şi a stigmatelor primite în palme şi picioare, în coapsă şi pe frunte, pe locurile unde Isus fusese împuns de cuiele, de lancea şi de spinii crucificării. Francisc reveni cu totul slăbit. El ceru să fie aşezat gol pe pămîntul gol. între el şi buna
I natura a lui Dumnezeu, în care iubise elementele prietene,
I corpurile cereşti, florile şi animalele, Francisc Jepădase una
1 cîte una scutecele izolatoare ale averii, ale condiţiei şi consi-
I *S^**TAtiei*** sociale şi părăsind acum şi ultimul sau vestmînt, întreprinse în aceeaşi noapte călătoria către Domnul, tot aşa cum o începuse printre podgoriile şi pădurile acestei rodnice văi a Umbriei, pe care o ţinem sub privirile noastre pînă cînd cerul păleşte şi noaptea devine mai rece.

PIETATE ŞI IMAGINAŢIE

Păşim prin încăperile casei lui Bernardone, tatăl lui Francisc. Din atîtea locuinţe ale vechiului Assisi, nu este o alta mai glorioasă. Sîntem deci chiar la obîrşia minunatei legende, care a încins de iubire sufletul omenirii. Pătrundem pe sub bolţile joase, dornici de a lega de vreun detaliu particular şi concret sfîntă amintire de şapte ori seculară. Dar toate încăperile au fost transformate în altare şi zidurile batrîne nu spun nimic cît_ priveşte viaţa de odinioară. în faţa unei uşi scunde, un episod precis al biografiei lui Francisc ne vine totuşi in minte. Aci este intrarea către carcera în care Bernardone şi-a închis băiatul.

Francisc se ruga în mica biserica a Sfîntului Damian, cînd crucifixul în faţa căruia se prosternase, începu a-şi mişca buzele^ spunîndu-i : „Francisc, du-te şi repară casa mea. Nu veri că se prăbuşeşte din toate părţile ?" Pînă să lămurească adevăratul tîlc al cuvintelor auzite şi cărora n-avea să se supună decît întemeind puternicul său ordin, Francisc crezu ca poate răspunde şi cu o faptă mai mică. El întocmi un balot mare din stofele tatălui şi porni către tîrgul din Foligno. Vînzînd acolo marfa şi calul care-l adusese, fiul iui Bernardone alergă către mica biserică ruinată, pentru a-i duce banii necesari ridicării ei din nou. Zidurile bisericii Sfîntului Damian mai păstrează încă urma micii ferestre, pe unde Francisc aruncă banii. E renumita „fereastră a dinarilor", care nu se poate vedea însă decît din interiorul bisericii, căci pe dinafară ea a fost zidită, ca una care nu poate primi un dar mai preţios şi nici nu poate lăsa să se furişeze o privire mai limpede şi mai pioasă decît aceea care iscodea întunericul navei şi altarului acum şapte sute de ani.

Bernardone nu se arăta de loc mulţumit de felul în care fiul lui înţelegea să-î folosească averea. El dorea să-şi vadă înapoiată marfa sau banii pe care ciudatul său fiu îi dobîndise clîn vînzare. Ceea ce ruinata biserică dinafară zidurilor primise era spre paguba sa, şi Bernardone se împotrivea ca bunul ce-i aparţinea să fie întrebuinţat peste voinţa lui, chiar dacă el era adresat mai departe şi mai sus. Pînă cînd judecătorii sa-i recunoască dreptatea lui cea tare, el închise pe Francisc in carceră. Aci începe aşadar martiriul vieţii lui Francisc. în faţa acestei uşi coti drumul vieţii sale.

Dar uşa ni se deschide. Si ce vedem în strimta încăpere a carcerii r Ce descoperim acolo unde nu aşteptam să ni se arate decît goliciunea zidurilor pătrunse de umezeală ? Chiar pe Sfîntul Francisc în mărime naturală, în genunchi şi luminat de o aureolă, dibaci combinată din mai muhe globuri electrice. Simulacrul făcut din ceară aşteaptă necontenit acolo, pentru a surprinde pe vizitatorii care deschid uşa, fără să fie preveniţi. în faţa uşii carcerii se aud deci exclamaţii de uimire, care după felul persoanei care le scoate, înseamnă fie scurta teroare a unei prezenţe neaşteptate, fie mila dăruită amintirii unei sfinte dureri, fie admiraţia pentru înscenarea atît de bine izbutită.

Noi însă recunoaştem aci gustul bisericii apusene pentru înfăţişările sensibile şi înclinarea ei de a cuceri inimile pe xalea imaginaţiei. De atîtea ori am fost surprinşi în bisericile catolice, îmîmpinînd alături de fresce şi tablouri de preţ, alături de marmure renumite, în care chipurile şi întîmplările creştine apar în marea transfigurare a artei, naive reprezentări ale aceloraşi figuri şi momente, făcute cu intenţia de a obţine o asemănare mai deplină şi mai săgetătoare decît aceea a artei, îeslele Nativitaţii, Madona cu Copilul, vreun halucinant Crucifix, executate în lemn sau teracotă şi într-un fel care imita mai de aproape culorile realităţii, dublează în atîtea biserici catolice întruchipările artei. S-ar părea că din rădăcina aceleiaşi pietăţi, un braţ a! imaginaţiei urcă spre transfigurările artei, în timp ce celălalt se opreşte în regiunea unui realism capabil să cucerească sensibilităţile, într-un chip pe care arta nu-I năzuieşte niciodată.

Arta italienească n-a făcut totdeauna această deosebire. Realismul lui Giotto este încă impregnat de o intenţie narativă, menită sa aducă viu ţi dureros în faţă impresia concretă a atîtor evenimente ale trecutului creştin. Acelaşi accent realist l-am întîmpinat apoi de atîtea ori în muzeele Italiei, o data cu vreo scenă a decapitării lui Ion, din al cărui grumaz sîngele ţîşneşte în valuri bogate sau cu înfăţişarea trupului chinuit al lui Cristos, a cărui inimă ni se arată cum palpita cu adevărat, de sub coastele descărnate. în mod general, veacurile Renaşterii ajung să întreacă acest realism şi în timp ce pînzele şi marmurele ei se purifică artistic tot mai desăvîrşit, vechiul realism îşi continuă existenţa lui naivă şi populară, în acea margine exterioară a artei, unde întîlnim acum şi simulacrul din carcera casei lui Bernardone.

ÎNGERI MUZICANŢI

Muzica îi vorbea puternic Sfîntului Francisc. Pica, mama lui, va fi adus la Assisi, din Provenţa unde se născuse, o mulţime din romanţele pe care trubadurii le cîntau din loc în Ioc. Înalta năzuinţă a lui Francisc de a deveni un jongleur al Domnului, păstra desigur în sine dorinţa de a fi, în cinstea lui Dumnezeu, un cîntăreţ cu tot atîta farmec ca şi aceia care tăceau sa vibreze cerul Provenţei. Iubirea Sfintimii Francisc pentru muzică a fost îndestulată de Dumnezeu în două rînduri. Era odată în zilele maturităţii lui, cînd amintindu-şî de cîntecele petrecerilor din tinereţe, dar temîndu-se să tulbure liniştea gravă a locaşului unde se afla cu sunetul lor, Dumnezeu îi trimise cîţiva îngeri, care începură a intona chiar doritele melodii ale veseliei şi lipsei de grije. în noaptea aceea, peste zidurile mănăstirii ţi deasupra severului chiostru al reculegerii, a răsunat un cor de pămînteşti cîntări, ceea ce dovedea că tinereţea cînd petrece poate fi plăcută lui Dumnezeu, prin însăşi veselia şi graţia ei. Altădată Francisc se găsea pe Alvern şi, dornic să regăsească patria cerească a sufletului, el se ruga de Domnul să-i dăruiască mai dinainte ceva din nesfîrşita beatitudine a lumii de dincolo. Dumnezeu îi trimise un serafim, purtînd în mînă vioara şi arcuşul. Serafimul începu să cînte atît de dulce şi fioros, încît Francisc simţi că ar fi putut muri de voluptate, dacă melodia n-ar .fi contenit mai curînd. Beatitudinea cerească este aşadar de acelaşi fel cu muzica pămîntului. Paradisul va fi fiind un loc al cîntecului neîntrerupt, un mediu sonor în perpetua vibraţie, prin care sufletele se vor fi mişemd neştiutoare de lume, ca peştii în marile adîncimi ale Oceanului.

îngerii muzicanţi ai lui Francisc, serafimii care au alinat îr, sufletul Sfîntului dorul de trecut şi iubirea tînjitoare către lumea de dincolo, au trecut apoi în pictura italienească. Un stol de îngeri muzicanţi au coborît pentru a însufleţi tablourile, populîndu-le în marginea lor ţi umplînd închipuitul lor spaţiu cu nesfîrşite cîntece de slavă. Ideea pare a-i fi venit mai întîi Iui Bellini. Dar ea s-a răspîndit apoi printre mulţi dintre pictorii primei Renaşteri.

îngerii muzicanţi nu sînt totdeauna violonişti. în tabloul lui Botticelli de la Uffizi, înfăţişînd pe Fecioara oferind Pruncului rodia despicată, roiul lor copilăresc cînta din deschisele cărţi de rugăciune. Privirile îndurerate ale Madonei, suflul ei delicat, înfiorînd parcă buzele uşor umflate de plînset, consună cu ultimul accent expirant al melodiei, în timp ce din ochii îngerilor-copii pornesc privirile în sus şi în jos, ca tot atîtea raze încrucişate. Nimic nu ne-o spune anume, dar subtila prezenţă a muzicii o simţim lămurit cum înclină capetele şi face să alunece privirile.

Alteori însă stolul îngerilor apare ca o adevărată trupă orhestrantă şi astfel în tabloul lui Fiorenzo din Lorenzo, care ne-a oprit mai multă vreme la Perugia, adoraţia Fecioarei şi a Magilor se înalţă tremurata şî se topeşte armonic cu cîntecul^răsunînd din citere, harfe şi viole. O dulce influenţă muzicală a trecut ca un tăvălug peste sufletul mistic al Umbriri Şi ^Toscanei în jurul anului 1400. Inspiraţia franciscană, îndrumătoare încă în multe privinţe pentru pietatea regiunii, favoriza această eflorescentă a armoniei. Pictura deveni atunci o descriere a indescriptibilului, o expresie a inexprimabilului, o redare a sentimentelor fără fund şi cu înmiit ecou. Iată tablou] lui Domenico di Bartolo, din Academia de belle-arte a . Sienei, unde^ adîncă simţire care apleacă pleoapele Madonei, duce la gură, în semn de căinare, pumnul Copilului, înalţă privirile şi îneacă în plîns chipul îngerilor, ni se manifestă cu deplină adecvare abia în sunetul închipuit al viorii mînuite de îngerul din stînga. Ceea ce Wagner a înţeles mai tîrziu, ?deea pe care el a construit întreaga sa invenţie dramatică şi în care muzica apărea ca un mijloc de expresie superior tuturor celorlalte, chemat să intervie atunci cînd toate celelalte sc_ dovedeau insuficiente, a fost presimţit de aceşti pictori mistici la care apariţia îngerului muzicant vine să sprijine adîncă şi blînda lor pietate.

ANTICHITATE ŞI EV-MEDIU

Vorba că civilizaţia modernă descinde din aceea antică, pe care a moştenit-o, devine îndoielnică pentru cine face plimbările arheologice ale Romei. Intre Roma veche şi cea modernă, care este într-o măsură covîrşitoare aceea a Renaşterii şi a Barocului, vizitatorul are prilejul să resimtă o cumplită surpătură pe linia timpului.

Vechile clădiri ale Forului roman au crescut, ce e dreptul, pînă la un moment dat, prin adăugiri de straturi, ca un copac care îşi înmulţeşte necontenit zonele concentrice ale trunchiului. Aproape de drumul care urcă spre Palatin, vechea biserică Santa Măria Antiqua lasă cu uşurinţă să i se recunoască în ordine răsturnată straturile restaurărilor ei succesive în decurs de şase secole, pînă la construcţia primitivă care pare a fi fost a bibliotecii Templului lui August. Lucrarea creşterii în afara încetase de mult, cînd arheologii secolului nostru au început munca inversă de dezgropare a straturilor mai vechi. S-a început atunci o ciudata întreprindere de a restabili ruina primitivă. „Antreprenorii de ruine", de care vorbeşte odată Leon Bloy există cu adevărat. Ei sînt arheologii timpului nostru care nu şi-au terminat opera, căci între Forul lui l'raian şi vechiul For roman lucrările care se continuă sînt menite să restituie amintirii şirul de ruine care se găsesc astăzi sub temeliile construite în veacurile mai apropiate şi să obţină o promenadă arheologică unică în lume, cum se spune cu mîndrie la Roma.

Pasiunea arheologică de a înlocui clădirea prin ruină este unul din semnele cele mai caracteristice ale civilizaţiei noastre. Avîntul constructiv al secolelor trecute pare a fi suferit aci o curioasă deviare. Ştiinţa, energia si adeseori gustul arheologilor contemporani nu par a fi mai mici decît ale arhitecţilor care au creat în trecut Goticul si Renaşterea, dar direcţia sforţărilor lor a primit un semn negativ, ca într-o operaţie algebrică. Poate pentru întîia oară în istoria lumii s-au grupat atîtea însuşiri omeneşti, aiîta muncă organizată şi consecventă nu pentru a produce lucruri noi, ci pentru a restitui pe cele vechi într-o formă cît mai apropiată de tipul lor primitiv. Această nouă orientare n-ar fi fost însă posibilă fără acea întîlnirc dintre spiritul romantic, iubitor al trecutului şi spiritul cercetării ştiinţifice precise. Logodna s-a petrecut în adevăr, dar ceea ce a rezultat n-a fost o lume reînviata, ci una care nu dovedeşte decît adînca ei dezbinare de lumea noastră. Sentimentul continuităţii neîntrerupte pe care vizitatorul îl trăieşte fn atîtea din bisericile şi palatele comunale ale evului-mediu, lipseşte aci. Antichitatea apare moartă cu adevărat şi arcurile gloriei de altădată, coloanele retezate, porţile şi termele romane ne apar ca tot atîtea mărturii ale unei vieţi care nu mai are nici o legătura cu a noastră.

Călătoria în Italia a fost pentru noi un prilej neîntrerupt dc comparare între epoca antica şi medievală, între moartea uneia şî prospeţimea celeilalte. în curtea Universităţii din Padova, sub bolţile Bazilicei Sfîntului Francisc la Assisi, în sălile Palatului comunal al Sîenet am simţit neîncetat cum formele de viaţă au rămas aproximativ aceleaşi în decurs de mai multe sute de ani sau cum noile conţinuturi au găsit calea adaptării la vechile forme. Tipismul medieval prescriind oamenilor reguli stricte, constituind atîtea din manifestările vieţii într-un ritual rigid, a făcut clipele timpului asemănătoare unele cu altele şi a menţinut continuitatea lumii medievale. Cum acest tipism a funcţionat cu mat multă rigoare în domeniul vieţii religioase, se înţelege că impresia continuităţii este mii covîrşitoare aci. Dar şi în unele sărbători ale poporului sau în viaţa universităţilor oamenii trăiesc astăzi în cadre şi cu simţiri rămase neschimbate de şase sau şapte sute de ani.

îmi amintesc de promoţia doctorala la care am asî•ji.u în sala festivă a Universităţii padovane. întreaga înscenare rituală a promoţiei ridica pe candidatul norr-cos într-un venerabil cadru de fixitate şi certitudini tradiţionale. Băiatul pleca acasă, cu coroana de lauri pe frunte, înconjurat de camarazi şi ritmînd cu o inima nouă, tacturi repetate de multe mii de ori. Viaţa începea pentru el, revenind identică în sublima monotonie a veacurilor. De pe galeria încărcata cu blazoanelc vechilor şi noilor corporaţii studenţeşti, priveam grupul tumultos al tinerilor înconjurînd pe laureat şi încadrindu-se in arcada porţii monumentale, ca o stampă adresată de secolele trecute secolelor viitoare. Acolo îmi aminteam de propria promoţie a privitorului într-una din universităţile Apusului, şi îmi lămuream un anumit îndemn al inimii viu pînă în acea clipă şi care n-a slăbit de-atunci. Ntetzsche spune odată ca printre foloa-elc studiilor istorice exista şi acela de a dărui omului ereditatea pe care o doreşte şi pe care o consideră mai preţioasă, în vasta unitate a culturii omeneşti, un fir al ţesăturii apare astfel mai trainic şt mai aparent, legînd pe omul de astăzi cu cine şiie care strămoş jl său. Călătoria este în mare măsură un astfel dc joc al afinităţilor elective, un excitant a! imaginaţiei şi al memoriei ereditare a spiritului cultivat, probînd în om supleţea şi universalitatea culturii lui. Nu călătorim pentru a ne instrui, cît pentru a ne regăsi în posibilităţile noastre tainice şi multiple. Vechiul îndemn al peregrinării care ne purta altădată între zidurile micului burg germanic, ne făcea solidari ca prin minune cu scholarul medieval sau cu studiosul romantic şi revenea acuma aidoma, înălţînd sub picioarele noastre postamentul de granit al unei vechi tradiţii spirituale nedezminţite. Şi în această oră a îndepărtatelor visări, simţeam cum înviorăm şi ducem cu noi un Iegămînt de iubire şi fidelitate pentru acel suflet al Occidentului umanistic şi creştin.

Mărturiile Romei antice nu ne vorbesc însă niciodată cu aceste solicitări adresate memoriei adînci a culturii noastre. Amintirile romane nu se produc decît ocolind prin Renaştere. Drumul direct către ele este pe toată suprafaţa surpat. Trecem prin Forul roman ca printr-o lume fantomatică. Cultura a fost redată aci naturii. Spiritul a retrogradat deodată cu două sau trei mari trepte ale creaţiei şi ceea ce a fost monument a redevenit piatră, vechea ordine şi armonie înapoindu-^c în haosul elementelor amorfe. N-a siăruit într-acestea decîl

am cu a fost necesar pentru a dovedi că aceasta dezordine nu este a începutului, ci a sfîrşitului iremediabil şi tragic. Soarele ne ţinteşte cu nui de săgeţi şi pasul nesigur osteneşte printre pietre şi buruieni. Urcăm astfel pînă la Orti Farnesiani, de unde ochiul îmbrăţişează încă o dată prăbuşitul cimitir al civilizaţiei romane. Un brad rotat ne primeşte pe una din terase în umbra lui, lăsîndu-ne să ne odihnim în marele ceas nemişcat al amiezii.

TIVOLI

I j

Ca aceste reflecţii timpul ne trece uşor pînă la Tivoli. Minu-Inata regiune care ni se înfăţişează chiar de la ieşirea din gară, |are o specialitate care alcătuieşte şi principala ei atracţie. j-Anienul care curge pe lîngă oraş se prăvăleşte de mai multe Eteri, formînd şirul acelor renumite cascade pe care călătorii {ajunşi în Tivoli vor să le viziteze mai întîi. Una din aceste (•cascade, cea mai mare dintre ele, este anexată parcului cu !'alei descendente către fundul unei prăpăstii adinei, numită Villa Gregoriană. Coborîm deci către terasa apropiată de punctul în care Anienul, ieşind din tunelul săpat în veacul trecut din ordinul Papei Grigore XVI, se azvîrle de la o înălţime dc peste o. sută de metri. Ne place să ne oprim mai multă vreme în acest loc, pentru a ne lăsa asurziţi de mugetul masei de apă în prăvălire, în timp ce faţa şi mîinile ni se întind către răcoarea pulberii desprinse din torent şi adiind în valuri suitoare către noi. în ce stă oare farmecul cascadelor, captat oarecum aci, cu acea preocupare a administraţiei italiene de a trata natura ca pe o operă de arta ?

Cascada este acea înfăţişare în care elementul fluid apare transformat în atributele lui, în aşa fel încît natura abătîndu-se de la propriile ei moduri obişnuite de a fi, introduce în rigoarea şi monotonia necesităţii ei accentul unei libertăţi fermecătoare. Curgerea apei în matca rîurilor nu sugerează în mod obişnuit

irieea greutății ei. Cascada ne face însă a regăsi ideea greutății apei şi faptul că uriaşa ei masă fluidă se prăvăleşte ca un corp solid, oferă imaginației populare iluzia unei libere variații a procedărilor obşteşti ale naturii. Reprezentarea apei este legată apoi de direcția orizontală. Faptul deci că în cascade întîlnim un riu care curge vertical întăreşte impresia elibe-ratoare a fanteziei care se joacă. Pravălindu-se de pe pragul căderii în mari pînze line, este de ajuns un colț mai ieşit de stîncă şi cursul ei se modifică, ramificind o nouă panglica strălucitoare. Cascada izvorăşte astfel din toate punctele ei şi se compune liber într-o structură complicata de planuri care alunecă, de arcuri care se îndoaie deasupra lor. Prietenia noastră pentru natură sporeşte cînd asistăm la această muncă a inventivității ei.

Dar ne continuăm plimbarea dincolo de terasa marii cascade, speriind şopîrlele din cale, către fundul prăpastiei din care, Ia o nouă odihnă a drumului, vizitatorii plecați înaintea noastră ne apar în proporții minuscule. Drumul coboară astfel pînă la grota Sirenelor cu noua ei cascadă şi începe apoi să urce către Templul Vestei şi al Sibilei. Le lăsăm şi pe acestea în urmă şi ne îndreptăm către Villa d'Este. Gustul pentru marile lucrări inginereşti, alimentat de ştiința revoluționată către finele Renaşterii, a construit aci unul din cele mai minunate monumente ale hidraulicei. Un braț al Anienului a fost captat şi prin conducte subterane făcut să izbucnească din sute de jocuri de apa, într-o profuziune uimitoare de forme şi efecte. Fără îndoială că motivele naturii tiburtine, amintitele căderi de apă, au fost reluate aci într-o intenție artistică de către meşterii arhitecți ai veacului al XVI-lea care primiseră comanda cardinalului d'Este. Arta a vrut să rivalizeze cu natura şi s-o întreacă. Toată lumea va recunoaşte că îndrăzneala artei n-a fost zadarnică. Rătăcim pe largile alei umbrite de imenşi chiparoşi, răcorite de țîşnituri de apă, de coloane fluide care prelungesc balustrada unei scări, de cascade azvîrlindu-se în mai multe planuri simetrice, de bazine care culeg toate aceste ape şi le opun ca o oglindă liniştită cerului nepătat. Frăgezimea locului e nespus de mare, mireasma lui e dulce şi pătrunzătoare. Mugetul torentului patetic, şoaptele fîntînilor, murmurul lor îngînat se adună în urechea noastră într-o impresie muzicală plină de vrajă. Rătăcim, ne oprim locului, pîndim revenirea unui sunet, ne întoarcem către unul din colțurile de unde ne smulsesem cu greutate. Sufletul nostru e încins de farmec. Ne legăm cu făgăduința de a nu uita şi ne simțim plini de jale la gîndul că momentul de fața nu va reveni niciodată aidoma în amintire.

„UNA BELLA PASSEGGIATA"

Abia coborîsem din tramvaiul care ne adusese prin trîmbe de praf alb la Fiesole, cînd un bătrînel, proprietarul uneia din trăsurile cu cort care staţionează în Piazza Mino da Fiesole, puse stăpînire pe persoanele noastre. *„Facîamo una bella passeggiata, Signore^ne* propune el. Plimbarea cea inimoasă era în intenţia noastră, dar am fi dorit mai înainte cîteva clipe de răgaz pentru a ne bucura în voie de măreaţa perspectivă asupra Florenţei. Refuzul nostru nu dezarma însă pe bătrîn. „De ce să nu^ începem îndată plimbarea, observa el, vremea este călduroasă şi de sub cortul cel răcoros, vom putea cu mai multă plăcere privi ruinile etrusce si romane, vechile biserici ale locului, frumoasele panorame care se deschid de pe esplanadele oraşului. în acelaşi fel am putea reveni apoi în Florenţa, ocolind prin Vincigliata şi prin pădurea de chiparoşi care se continuă_ neîntrerupt pînă aproape de intrarea în Florenţa. Toată plimbarea aceasta se poate face numai pentru 120 lire". „Prea multe parale, răspundem noi. Banul nostru este numărat şi pentru că plimbarea cea frumoasă este atît de costisitoare, ne vom înapoia în Florenţa cu tramvaiul, aşa cum venisem." „Dacă 120 de lire este mult, replica bătrînul, 100 de lire va fi destul de convenabil. Haideţi, domnilor, urcaţi-vă şi să pornim. Nu-mi veţi plăti decît dacă veţi găsi singuri ca plimbarea e în adevăr frumoasă." Tocmeala continuă însă şi, pornind din punctele noastre de vedere opuse, preţul părea a se statornici în jurul cifrei 50. „îţi dăm 40 de lire", spuneam noi. „îmi veţi da 60 de lire, dacă veţi găsi că plimbarea e

frumoasă", răspundea bătrînul. Deşi consideraţia estetică poate deveni cu greutate condiţia unui contract, ideile noastre despre frumos fiind în genere nebuloase şi vagi, ne urcarăm în trăsura bătrînului şi pornirăm.

De pe parapetul Sfîntului Francisc, Florenţa ne apare în fundul unei perspective mai îndepărtate decît de la San Miniato. Monumentala şi austera grupare a clădirilor Florenţei este atenuată în acest punct al priveliştii. Masa de piatră se difuzează în culoare şi se subtilizează în atmosferă. Filmul Florenţei şi al înconjurimilor se desfăşoară în faţa noastră, pînă cînd ne găsim în pragul pădurii de chiparoşi. Bătrînul se întoarce în acest moment către noi şi ne spune: „Continuăm aşadar plimbarea şi îmi veţi da 60 de lire". „Nu-ţi vom plăti decît 40 de lire", răspundem noi. „îmi veţi plăti 60, căci plimbarea vă va plăcea foarte mult", răspunde el. Caii sînt îndemnaţi într-acestea prin vorbele neînţelese ale bătrînului şi răcoarea pădurii ne uşurează deodată de povara căldurii resimţite pînă atunci. Adierea înviorătoare a locului, mireasma lui rece şi amară ne desfătează. „Nu este aşa că e răcoare şi plăcut aci ? ne întreabă bătrînul. Frumoasa plimbare. *Una bella passeggiata !"* Drumul trece pe sub întăriturile unui castel cumpărat de curînd de o bogata americană. Ne oprim şi privim donjonurile castelului, vastele lui dependinţe de piatră şi minunatele alei cu flori, întinzîndu-se pînă în marginea zidurilor. „Frumos, prea frumos", admiră bătrînul într-un dulce şi uşor extaz. Cu neputinţă de a spune că nu e frumos. Esteticele noastre gata să se pună de acord asupra acestui punct, îndrumau fără îndoială soluţia contractului pe care-l angajasem, în sensul dorit de bătrîn.

Dar ne continuăm drumul şi ne găsim acum în punctul cel mai adînc al văii pe care o coborîsem de la Fiesole. Cîteva izvoare au găsit drumul suprafeţei şi un murmur, un fermecător cîntec îngînat se amestecă cu adierea şi parfumul locului, pentru a ne odihni de ostenelile zilei, pentru a reface puterea noastră şi conştiinţa plăcerii în noi. în acest punct o florentină, o femeie din popor, şi-a instalat negoţul ei de îngheţată şi siropuri, pentru rarii clienţi care pot trece pe aci. Ne oprim în faţa căruciorului cu bunătăţi şi ne place un moment^ să glumim cu cei doi copii ai vînzătoarei, o fetiţă şi un băiat, inteligenţi şi frumoşi. Copiii se apropie cu o sfială politicoasa de noi şî, sub privirile mîndre ale mameî, ştiu să ne dea ras-

punsuri măsurate si precise. Copiii n-au mai mult de cinci sau sase ani dar semnele rasei lor se pot citi de pe-acum în privirile clare, în trăsăturile pline de armonie ale feții. „Frumoşi copii, ne ghiceşte gîndul bătrînul. *Una bella passeggiata."* Conducătorul nostru strîngea astfel documente zdrobitoare împotriva noastră şi cerbicia noastră urma să fie pînă la urmă înfrinta.

Poposim astfel o dată cu umbrele serii în fața hotelului şi scot din punga mea 40 de lire pentru a plăti bătrînului. „îmi dai 40 de lire ? se mira atunci bătrînul. Se vede că plimbarea nu v-a plăcut ? Se vede, adăugă el cu sarcasm, că răcoarea pădurii n-a fost plăcută, ca n-a fost destul de frumoasă panorama Florenței şi nici castelul întîlnit în drum. Se vede că băiatul şi fetița vînzătoarei de siropuri şi înghețate n-au fost frumoşi de loc. Dacă nimic nu v-a îneîntat din ceîe ce ați văzut, daca nu e nimic frumos în Florența, dacă nu vă simțiți nicidecum înviorați şi întăriți după această frumoasă plimbare, dați-mi numai 40 de lire, le primesc".

„Domnul meu, răspunsei atunci bătrînului care începuse să se supere, ai legat prețul d-tale de o condiție dintre cele mai fragile : de ideile noastre în legătură cu natura frumuseții. Iată, îți voi mărturisi, sînt profesor de estetică în țara mea ş; m-am consacrat acestei ştiințe încă din anii primei mele tinereți. Formula frumuseții îmi apare nesigură la acest termen al meditațiilor mele. Deşi încerc să ma ridic necontenit peste execrabilul relativism estetic, sufletul meu îndreptat către absolut şi etern nu este încă împăcat cu sine. Dogmatismului d-tale **j**-aş fi putut opune un relativism foarte generalizat. D-ta ai strîns însă cu multă grijă probele tezei d-tale şi chiar acum în urmă ai citat laolaltă frumusețea pădurilor, a castelelor şi a copiilor. Frumusețea e în adevăr una şi toate înfățişările ci pe acest pămînt participă deopotrivă la esența ei veşnică şi divină. Minunata d-tale patrie italiană o dovedeşte cu prisosința. Totul e frumos în Italia. Un val de noblețe şi grație trece deopotrivă în Italia peste înfățişările naturii, peste operele oamenilor şi peste chipurile lor, legîndu-le de un tîlc mai adînc. Primeşte deci modestul preț cerut de d-ta ca o recunoaştere a mîndrului şi justului d-tale patriotism."

[1 9 3 1 — 1 93 2]

ADUNARE DE FILOLOGI LA BERLIN

Spre sfîrşitul lunii iulie am fost opt zile *în* Germania. . Am zburat cu avionul pînă la Berlin timp de cinci ceasuri. Cînd nava noastră ne-a depus pe aeroportul de la Schb'nefeld, n-am simțit nici urma unei osteneli. Transportarea în condiții atît de deosebite, după un răstimp atît de scurt, cuprinde în sine ceva uimitor. Cîmpiile şi pădurile se strînsesera pentru noi ca nişte batiste. Munții se ghemuîseră sub privirile noastre. Măsurăm cursurile rîurilor de la obîrşia lor. Aveam sub ochi chipul unei părți a planetei în reliefurile unei machete reduse la scară de sute de ori. Nu cucerisem depărtarea bucată cu bucata, nu ne ostenisem aproape de loc pentru a ne atinge ținta. Primeam un dar pe care ne întrebam dacă-1 merităm, de vreme ce 11 dobîndisem cu atîta înlesnire.

Veneam în Germania pentru a lua parte la lucrările secțiunii de limbă şi literatură a Academiei de ştiințe din Berlin ; o adunare de filologi. Dar chiar în după-amiaza sosirii alunecam cu automobilul spre Lipsea, unde a doua zi urma să felicităm pe profesorul Theodor Frings, vestitul germanist, sărbătorit pentru cei şaptezeci de ani ai săi. Automobilul alerga pe autostrada despărțită în doua betele, traversate la scurte intervale de arcurile unor poduri de piatră sau fier, desfăşurîndu-se în neîntrerupta linie dreaptă printre lanuri bogate, printre păduri în care cresc căprioare. Frumusețea acelei regiuni nu stă în accidentele pitoreşti ale terenului, ci în buna ei întocmire, în perfecta grijă gospodărească a administrației care o priveghează.

.Seara, **iu** marile spații elegante ale hotelului Internațional, aflam o numeroasă societate de germaniști,_ veniți din universitățile Germaniei răsăritene şi apusene şi din acele ale multor ţări străine, din Uniunea Sovietică, din Ungaria, Cehoslovacia vi Bulgaria, din Franța, din Danemarca, Norvegia şi Islanda, din Statele Unite ale Americii. Adunarea era prezidată, cu blinda lui autoritate, de profesorul Frings. O societate de oameni apropiați ca formație şi preocupări ştiinţifice stabileşte repede o atmosferă de cordialitate. Unii se recunoşteau din vremea studiilor sau din lucrările lor şi a fost un bun moment acela în care ne-am dat seama ca, peste contradicţiile şi tensiunile epocii, ştiinţa şi cultura regăseau chipul armonios şi paşnic al omenirii care cugetă şi munceşte.

A doua zi, într-o sală a Academiei saxone, ornamentată în gustul secolului al XVIII-lea, filologii au prezentat felicitările for sărbătoritului. Am ascultat un quator de Mozart şi unul de Beethoven. Theodor Frings a rugat pe profesorul american Bluhme să strîngă mîna celor două fetițe chineze, studente ale Universității din Leipzig, care se găseau în sală. Sub acest pod al prieteniei, omenirea putea trece către ţintele ei de pace **şi** construcţie. Ne-am pătruns de valoarea acestui îndemn din gura unui învăţat german, cînd am rătăcit, în timpul acelei zile **şi** al zilei următoare, pe străzile oraşului. Nu mai fusesem de treizeci şi şase de ani la Lipsea, unde venisem atunci pentru a regăsi Universitatea lui Wundt, a lui Lamprccbt, a lui Volkelt, a lui Veygand, a Iui Karl Bticher, aşa cum făcuse alte multe serii de români înaintea mea. Am alergat îndată pentru a mă regăsi în faţa edificiului pe al cărui fronton stătea inscripţia *Vnivershas ariium Lipsiensls,* o inscripţie care altădată mă pusese în legătură cu temeliile medievale ale învăţămîntului universitar al Apusului. Alături, în muzeul de arta, căutasem a-iut face o idee despre tendinţele mai noi ale artei, privind pînzele lui Bocklin, plastica policromă şi marile compoziţii ale lui Max Klinger, cu care aveam să mă lupt atîta. Măreţele edificii priveau acum prin ferestre prin care izbucniseră flăcări. A trecut războiul pe aici. Lipsesc, în multe puncte ale oraşului, cartiere întregi, vaste ansambluri urbanistice, pe care le înlocuiesc destul de rău scuarurile improvizate între calcaruri ieşite la iveală. Am regăsit neatinsă vechea primărie cu etajele ei sub acoperişurile ţuguiate. în faţa ei, în privinţa Auerbach, de unde doctor Faustus **îşi** luase zborul călărind pe un butoi, germaniştii celor două emisfere se adunaseră la un pahar de vin. La Thomaskirche m-am rezemat o clipă de piatra mormîntală a lui Johann Sebastian Bach. Am stat să privesc monumentul lui Goethe tînăr, îmbrăcat în costumul lui rococo, în faţa Bursei vechi, lovite greu şi înconjurate acum de schelele reparaţiei. Marea construcţie a depozitului legal al cărţii germane, *Deutsche Bucherei,* este întreagă şi funcţionează cu buna ei rînduială de totdeauna. Lipsea a fost mult încercată, dar există şi se reface.

A doua zi, în drumul către Dresda, am poposit cu plăcere la Meissen pentru a vizita castelul Albrechtsburg, construcţie a veacului al XV-lea, nu prea fericit restaurată în interioarele lui, în secolul trecut, dar de pe terasele căreia ochiul cuprinde cu îneîntare idila oraşului răspîndit pe cele două maluri ale Elbei. Un furnicar omenesc vesel şi activ se încrucişează pe largul pod de piatră, animă întreg oraşul. Vestita manufactură de porţelan, creaţiunea lui Bbttger, cea mai veche din Europa, ne deschide porţile preţioasei ei colecţii şi ne desfatam privind graţioasele opere ale secolului al XVIII-lea, în care geniul timpului îşi găsise unul din materialele Iui adecvate într-o mare .b\>găţie de forme : coşuri cu fructe şi flori, plastica animalieră, capete de expresie, vădind uneori interes pentru tipurile exotice, busturi şi grupuri în scene de moravuri, din cînd în cînd încercări, de altfel repede părăsite, de a folosi materialul gingaş al porţelanului pentru plastica monumentala ; operele unui şir de artişti numeroşi, printre care străluceşte numele lui Kaendler. Plecăm de la Meissen, ducînd cu noi cîte un dar, şî ne pregătim să ajungem la Dresda. Trecusem şi altădată pe acolo şi păstrasem amintirea plimbării pe terasa Bruhl, cu frumoasele ei perspective asupra Elbei. Pătrunsesem în clădirea Operei, lucrarea lui Semper. Căutasem să ne descurcăm prin străzile oraşului vechi, unde tînărul Goethe Săsise găzduire, odinioară, în casa cizmarului pietist, a cărui Socuinţă avea armonia reculeasă a interioarelor din tablourile de gen ale flamanzilor şi olandezilor. Dresda a fost teribil lovită de aombardamentul american din 1945. Regăsim, din fericire, palatul Zwinger, restaurat, cu pinacoteca lui restituită de Uniunea Sovietică. Şi-a reluat locul ei *Madona Sixtină* a lui Rafael, întregul Inestimabil tezaur. Dar în jurul Zwingerului vestitele biserici Kreuzkirche şi Frauenkirche sînt distruse. Pe ruinele uneia din ele cresc salcîmi. Din piaţa Zwingerului

i

' înainte, pînă după vechea gară, se întinde un cîmp cu iarbă ți mărăcini. Datele oficiale arata că au fost distruse 12 000 construcții : 18 km pătrați de ruine. Dresda, unul din cele mai frumoase orașe baroce ale Europei, aproape că nu mai există. Ne amintim de paginile pe care î le consacră Goethe în *Poezie si adevăr.* Ne spunem că acolo a trăit Winckelmann, propagînd în lume idealul uman al seninătății grecești. Reconstrucția orașului este cuprinsă în actualul plan cincinal al Republicii Democrate Germane și, cu toate multele lui încercări, viața industrială a orașului, cu numeroasele lui fabrici de mașini, aparate optice, chimicale, confecțiuni, continuă să fie bogată și activă.

Seara, ajungem la Berlin, pătrunzînd prin aleea Karl Marx, întinsă arteră cu mari blocuri de locuit, cu magazine, cafenele și restaurante pe cele două părți ale ei, despărțite prin largi peluze de iarbă și flori. Ne aștepta sesiunea științifică a Academiei, la care lusesem chemați, și delegația română a avut de mai multe ori prilejul să-și aducă contribuția în discuțiile începute chiar de-a doua zi. în pauzele lucrului nostru, vizitam Berlinul. Distrugerile au fost și aci intense. Din 1948 a început reconstrucția marii capitale și chipul pe care ni-l arată este, desigur, deosebit de acela pe care îl va fi avut cu opt ani înainte. Ne place să regăsim Universitatea cu cele două statui ale fraților Humboldt în fața ei, Biblioteca de stat, Muzeul istoric și acela de pe malul Spreei, care adăpostește rezultatele săpăturilor arheologice germane din Asia Mică, printre care templul reconstruit de la Pergamon. Dar unde se afla operele păstrate altădată în Muzeul de artă universală ? Unde este *Omul cu coif* al lui Rembrandt ? Colecția pe care o vedem, foarte împuținată, cuprinde numai operele minore. Lacunele urbanistice ale Berlinului au rămas enorme deocamdată, cu toată marea activitate a reconstrucției. în unele puncte privirea alunecă liberă peste cartiere întregi. Se mai văd pe-alocuri echipe de tineri care fac muncă voluntară, strîngînd molozul și încărcîndu-l în camioane. Marile distrugeri par a fi împuținat numărul acelora care locuiesc aici, încît după ora *7* seara, cînd se închid magazinele și birourile, se coboară asupra orașului o liniște ciudată, intervine o suspendare aproape totală a circulației. PHmbîndu-ne pe *Unter den Linden,* prin fața monumentalei ambasade a Uniunii Sovietice, putem număra pe degete trecătorii ramași de-a lungul uriașei artere întinse pînă la Brandenburger Tor, lipsită acum de quadriga monumentala care o împodobea altădată.

O undă de mîngîiere a trecut prin sufletul nostru cînd, la sfîrșitul lucrărilor academice, gazdele noastre ne-au oferit două zile la Weimar. Am locuit în vechiul și frumosul hotel *Eleþhant,* venerabilă casă din vremea lui Goethe, unde Thomas Mann plasează acțiunea primei părți a romanului său *Lotte in Weimar.* Sîntem toată ziua pe străzi și în parcuri. Iată casa lui Herder, locuința vremelnică a lui Bach, casa lui Goethe din oraș și locuința lui de vară, pe malul Ilmului, în parcul ducal, casa lui Schiller, arhivele celor doi mari scriitori, unde lucrează o echipă de învățați. Acolo, la Weimar, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, mi s-a părut încă din anii tinereții că spiritul european a atins potența lui cea mai înaltă de pînă atunci. Antichitatea greacă, Renașterea și iluminismul au intrat acolo într-o sinteza nouă, făcută din cea mai umană înțelegere a lumii și din cea mai înțeleaptă conduită a vieții. Rătăcesc prin camerele locuinței lui Goethe, pe care el însuși o organizase ca un loc al studiului și al creației sale. Privesc colecțiile lui de copii antice, laboratorul experimentelor lui naturaliste, colecțiile mineralogice și anatomice, camera de muzică, biblioteca, odăile de locuit, a Terezei și a poetului, cu ferestrele către gradina închisă din toate părțile, cuprinzînd pe lînga patul și masa de lucru, atît de modeste, fotoliul în care a expirat bătrînul. Afară trăiește orașul, cu multele lui case cu coamă, după felul locuințelor, germane, dar și cu frontoane și coloane, dezvoltînd linia clasică gcetheană. în apropierea orașului, la Tiefurt, caut umbra răcoroasă în preajma castelului, unde Goethe a jucat rolul lui Oreste în tragedia *If'igenia.*

Am mai petrecut o zi la Berlin, găsind timp pentru a revedea Potsdamul, refăcut din încercările războiului. Se lăsa seara și n-am mai putut.pătrunde în castelul Sans-Souci, dar ne-am plimbat pe terasele luî și ale Orangeriei, bucurîndu-ne de miresmele îmbălsămate ale parcului uriaș. Pergolele, chioșcurile, serele, marile perspective ale aleilor în fundul cărora se profilează dependințe monumentale, întreaga decorație plastică a grădinii, cercurile de busturi și statui, printre care distingem atîtea figuri ale antichității, dar și scene ale mitologiei, multe teme împrumutate *Metamorfozelor* lui Ovidiu, splendoarea vegetației, întreținută proaspătă și viguroasă de veacuri,

totul îmbină pentru noi o imagine a naturii ţi culturii, conciliate într-o armonie amplă şi bogată. Acel echilibra a trebuit să se surpe mai tîrziu. Romanticii se vor duce să caute natura în pustietăţi, la ţărmurile oceanelor muginde, **în** savanele Americn. Voltaire o putea găsi, plimbîndu-se în haine de mătase, pe aleile geometrice ale parcului din Potsdam, fără să se mire a afla în drumul lui bustul lui Caton şi al Iui Cicero, pe Diana transformînd pe Acteon în cerb, pe Dafne **în** clipa cînd braţele şi picioarele îî devin ramuri şi se îmbracă **în** frunze.

Părăsisem cu o zi mai înainte pe colegii filologi adunaţi la Berlin din multe părţi ale lumii. Filologii sînt o clasă de oameni consacraţi interpretării cuvîntului scris, în mare măsură a celui scris înaintea noastră. în mîna lor stă depozitul culturii create în trecut pentru a servi de temelie creaţiei noi, puse în serviciul noilor idealuri ale dreptăţii şi libertăţii. Filologii adunaţi la Berlin, din est şi din vest, au văzut însă marile distrugeri ale ultimului război şi nu cred să fi fost linul din ei care, în clipa cînd şi-au strîns mîinile la despărţire, sanu se fi legat printr-un acord tacit pentru a împiedica în viitor acele acte ale dispreţului uman care ne-au aplecat frunţile cu tristeţe de atîtea ori în timpul celor opt zile petrecute în Germania.

[1 956]

INDIA

A PRIVI

De ce, în tot timpul călătoriei în India, am fost urmărit de cîntecul lui Lynceus, paznicul turnului, în partea a doua a lui Faust ? *„JZum Seben geboren, I Zum Scbauen beştelit, I Dem Turne geschworen I Gef'dllt mir die Welt."* („Născut pentru a vedea, / Pus să privesc, / Jurat turnului, / Lumea îmi place.") Paznicul Lynceus vede lumea de sus ca pe o imensă podoabă. Am privit-o la fel din zborul avionului. Altădată cîrtisem împotriva perspective! aviatice. Pămîntul, devenit o machetă în care pot fi privite toate reliefurile, fluviile cotind printre ele, mările ca nişte ochiuri de apă îmi păreau că reduc şi sărăcesc cuprinsul vast al lumii. Ce privilegiu totuşi să poţi privi lumea cu ochii vulturului ! Ce splendoare, ce triumf ! Aceasta este deci lumea ! Este a mea, este a noastră. Apoi pasărea uriaşă s-a aşezat lin pe pămînt şi, părăsind aripile eî, am privit lumea Indiei din mijlocul ei. A privi de sus înseamnă a privi cu fixitate. Aduni din zborul avionului, din vîrful turnurilor, de pe înaltele terase o imagine vastă dar încremenită. Depărtarea elimină mişcarea. Ochii tăi se aţintesc ca ai păsărilor de pradă care veghează de pe înălţimi. îndată ce te regăseşti pe pămînt, mobilitatea se instalează din nou în priveliştea ta. Arătările ţi se înfăţişează pentru o singură clipă. îţi alunecă privirile după ele. Eşti în mijlocul furnicarului imens al Indiei, tîrît de valul neistovit al omenirii, care se multiplică acolo tn fiecare an, cu un excedent de cinci milioane de naşteri. Te opreşti în faţa monumentelor vechi şi noi, rătăceşti prin grădini, priveşti fauna şi flora ciudată, marea varie-

tate a chipurilor. N-ai timp să întîrzii. Fiecare arătare îţi pune o problemă. Contemplarea devine cercetare.

— Ce-ai făcut în India ?

— Am privit,

A privi este o metoda a cunoaşterii, pe care am folosit-o destul de puţin. Oamenii de laborator, medicii şi naturaliştii privesc. O evaluare a simţurilor stă totdeauna la temelia lucrării lor. Marea amărăciune de a fi privit destul de puţin \ Şi acum, în anii tăi înaintaţi, zile întregi, săptămîni dăruite privirii. Savoarea, suculenta extremă a spectacolului lumii mă îmbată. Privitorul este un artist, pentru că oricare ar fi consistenţa şi tăria legăturii dintre aspectele lumii, el este acela care Iu alege, le compune într-o imagine, le înzestrează cu un inţeles. Am trăit aproape două luni privind India. Acum, cînd mă regăsesc, în liniştea aşezării mele, încerc să regăsesc imaginile călătoriei. Uneori tresar în faţa unei descoperiri omise. îmi apar figuri, conexiuni pe care clipa nu mi le dăruise. Nu eşti niciodată destul de atent în timpul unei călătorii. Poate că amintirea estompează priveliştile, dar Ie dă şi prilejul de a intra în noi legături. N-aş viea totuşi să uit, prin reflecţie, bucuria descoperirilor. Fiecare clipă conţinea făgăduinţa duratei. M-am legat de zeci de ori cu mine însumi să nu uit, să-mi aduc aminte. Acum, cînd sînt întrebat despre India, totul îmi apare în forma unei regăsiri, ca împlinirea unui juramînt, ca onoarea fidelităţii.

Pentru a putea spune ceva despre India, trebuie să încep prin a mă împiedica să vorbesc. Mi-e teamă să nu trag între amintiri şi mine cortina unei formulări. Nu cumva am vorbit prea mult ? De pe acum regăsesc în locul imaginii vorba prin care am încercat să o evoc. A evoca înseamnă a rămîne contemporan cu trecutul. Mai este posibil? Strălucesc sub lună cupola, minaretele Taj Mahalului. Au aţipit papagalii tn copacii Fortului roşu, la Delhi. A căzut umbra peste grădinile suspendate Ia Malabar-Hill.

CĂLĂTORIE SPRE INDIA

Reiau, după cîteva luni, redactarea impresiilor din timpul călătoriei spre India şi din India, Alte multe gînduri m-au împiedicat mereu să revin asupra lor, dar la prima chemare le-am regăsit întregi, poate numai ceva mai concentrate, ca parfumurile din care au dispărut eterurile uşoare, dar s-au păstrat cele grele şi mai puţin volatile. Puterea seducţiei lor n-a devenit mai mică.

Ce mă face să cer încă o dată amintirii imaginile călătoriei ? Cînd a fost să plecăm de la Roma, am aflat că nu vom mai putea zbura deasupra Egiptului. Izbucnise ostilităţile în canalul de Suez. Noul itinerar al companiei aviatice ceyloneze ne fixa ca primă etapă oraşul Khartum, capitala Sudanului. Spre sfîrşitul lunii octombrie, cerul Italiei îşi mai păstrează limpezimile. La Roma era cald, n-aveam nevoie de haină mai groasă şi am fost miraţi cînd, aşezîndu-ne pe terasa unei cafenele, am simţit fierbinţeala radiatorului aninat de cornişa edificiului. Puteam sta foarte bine afară, cel puţin cît soarele era pe cer, sorbind din cafeaua adusă la forma de cristalizare a zăpezii. Abia dacă am înregistrat o înfiorare sub bolţile catedralei Sfîntului Petru, unde nu mi s-a părut că statua uriaşă a sfîntului are degetele picioarelor mat roase decît cu două decenii în urmă. Cînd ne găseam în forul roman, a început să cadă o ploaie călduţă, de care s-au bucurat copacii încă nedesfrunziţi şi ne-am înapoiat spre hotel, săltaţi de trăsura uşoară, trasă de un cal împodohit cu o pana în frunte, ca o licorna.

A doua zi s-a pornit un vînt mai puternic, nu rece, simțit în zguduirea avionului cvadrimotor, care zbura spre sud, deasupra marii. Mai departe, mai spre sud, am pătruns în regiunea liniştii. Priveam şirul Insulelor Lipare, cu mici aşezări omeneşti. Sînt stîncile cu care au azvîrlit lestrigonii după Ulise şi însoțitorii lui ? Una din ele, prezentînd relieful unui munte, este insula vulcanică Strombou. Trecem deasupra strîmtorii Messina. Sicilia este un masiv uriaş, cu crestele împădurite. St vad bine albiile rîurilor. Privind în urma, disting bine vîrful cizmei italice, prinsă într-un inel de spumă.

După trei ceasuri de zbor, începe să ne fie cald. S-au răsfirat norii deasupra cărora am zburat după ce am trecut de Sicilia. Ni se arată terenul arid al Africii. Mici pete negre indică totuşi culturi. Dar curînd nu mai zărim decît nisip. Sînt dune destul de înalte, pentru că azvîrl umbre mari. Unele din ele s-au grupat în circuri uriaşe ; altele în amfiteatre cu zeci de trepte. Sfntem deasupra Saharei şi mă simt cu totul covîrşît de imensitatea solitară a acestui peisaj fără nici o determinare. Abstracţia devine aci impresie sensibilă. Grecii puteau descoperi într-un tufiş, într-o mică dumbravă, într-o apă curgătoare prezența particulara a unei divinități grațioase şi amicale. Deşertul nu putea inspira popoarelor lui decît ideea măreției divine, fără atribute concrete. Divinitatea nu putea fi decît una, una singură, fiindcă natura care o sugera n-are nici o articulație, nu se compune din tablouri particulare, deosebite unele de altele. Privesc pînă în zare şi ochiul nu este oprit de nici o priveliște izolată din întregul fără chip. Nu văd decît totalitatea. Monoteismul a fost un produs al deşertului.

Mai spre sud încep să se ivească lanțuri de munți, masive colosale, pereți stîncoşi uriaşi, printre care cotesc albii uscate de rîuri. Iată, în fine, o coama împădurită. O umbră enormă, cît desertul, devorează totul, în timp ce ochiul cuprinde aurul în fuziune al orizontului, deasupra căruia disting zonele de verde şi liliachiu, cu transparențe delicate de acuarelă. Cînd noaptea s-a lăsat de-a binelea, o vedere măreață ne întîmpină : beteala de mireasă cu trei cozi a Khartumului, scînteind din miile lui de lumini galbene, roşii, verzi, albastre. Se vede bine aşezarea uriaşă a capitalei Sudanului la confluența celor două Niluri. întreaga viața a deşertului pare a se fi concentrat aici, în acest furnicar uman, cu miile lui de fosforescențe.

Coborîm pe aerodromul din Khartum şî sîntem conduşi îndată la restaurantul aerogării. Ni se serveşte ceaiul de către slujitori sudanezi în lungi cămăşi albe de in, încinşi cu brîuri verzi sau roşii, cu capetele acoperite de turbane. Sînt oameni negri, care se mişcă repede şi vorbesc în şoapte. Căldura este atît de mare în sala restaurantului, cu toate ventilatoarele rotite deasupra noastră, încît căutăm răcoarea uscată de afară, li marginea terasei bine întreținute, unde luăm loc pe fotolii de paie, în fața straturilor de flori, alături de tinerii aviatori negri, echipați americăneşte.

Escaia n-a durat decît doua ore. Vom zbura în timpul nopții pînă în insula Bahrain, în Golful Persic, unde vom ajunge la şase dimineața, o data cu răsăritul soarelui. Şi aici, ca şi la Khartum, prea scurta, prea superficiala atingere cu realitatea locului, atîta cît permit condiţiile corecte ale traficului internațional, în aerogări bine întreținute, cu alămurile lucioase şi mobilele confortabile ale sălilor de aşteptare şi de restaurant. A dispărut tipul african. Ne găsim în Iran, într-o țară musulmană. Paznicii gării poartă burnusuri albe şi legături de cap, atîrnînd peste umeri, ca ale Sfinxului egiptean. Se anunță tipul indian, căci printre călătorii care aşteaptă să se îmbarce împreună cu noi, vedem oameni cu scurte bărbuțe negre şi lucioase, cu fețele smolite, cu ochii codați, îmbrăcați în uşoare redingote cenuşii peste pantalonii albi, strînşi pe pulpe, cu turbane de toate culorile. Rezerva absolută a acestor călători interzice orice apropiere de ei, cu toată dorința noastră de a-i cunoaşte, de a-i pricepe. Părem însă două lumi deosebite şi, pe cînd ochii noştri îi cercetează uneori, nici o privire, nici un semn al unei curiozități oarecare nu scapă de la ei către noi. Ne găsim în fața unei enigme şi unul din scopurile călătoriei este s-o descifram,

Am zburat aproape toată ziua următoare pînă la Caraci, în capitala Pakistanului, unde va trebui să înnoptam în hotelul aerogării. Este o clădire uriaşă, cu un hol circular pe două etaje. Din hol şi de pe galeriile etajelor pornesc, ca tot atîtea raze, coridoarele către care se deschid sălile comune şi camerele hotelului. Largi terase privind către aeroport şi către piața din fața lui, de unde se desface lunga şosea întinsă în linie dreaptă pînă în oraş, înconjură edificiul din toate părțile, întîmpinăm în tot locul oameni înalți, cu figuri osoase. Paznicii sînt încinşi peste lungile lor haine albe cu centuri metalice.

pe care distingem semilune si inscripţii în caractere musul mane. Un popor întreg de slujitori întreţine cu griji clădirea şi aşteaptă pe coridoare pentru a răspunde cu lămuriri, pentru a ne oferi serviciile lor, ori de cîte ori întredeschidem uşile camerelor noastre, pentru a lua cunoştinţă de ce se petrece afară. Una din aceste uşi a rămas larg deschisă **şi,** dincolo de ea, vedem un călător ca şi noi, dar un om al locului, bucurîndu-se de popasul lui, după drumul lung şi obositor al zilei. Este un om mai în vîrstă, de o corpolenţă cam exagerata. S-a aşezat cu picioarele încrucişate sub el, pe divanul camerei, **şî** îşi soarbe liniştit cafeaua, cu capul uşor aplecat, privind **în** sine, **în** postura exemplară a odihnei. Pe terase s-au adunat **şi** alţi călători indigeni care vor pleca mai devreme. Doi dintre el s-au răzleţit din grup **şi,** într-un loc mai retras al terasei, s-au aşezat pe covoraşele lor şi îşi fac rugăciunea ; stau nemişcaţi, se prosternează, se ridică apoi în picioare şi îşi înalţă capetele, privind în sus, făcîndu-mă să înţeleg că au luat un contact indiscutabil cu cineva. Lîngă balustrada terasei, călătorii privesc avioanele care decolează sau sosesc la scurte intervale unele de altele. Printre ei stau ghemuite la pămînt femei acoperite în întregime de voalurile lor, într-o absenţă totală a relaţiei cu lumea exterioară. Ne întrebăm care poate fi virsta lor şi descoperim, cu oarecare uimire, că sînt mame tinere, deoarece, atunci cînd grupul lor este mînat în fine către avioane, Ie vedem luîndu-şi în braţe pruncii, tîrînd după ele_ copii foarte frumoşi, fetiţe cu mari ochi negri şi lucioşi, băieţaşi cu şalvari coloraţi şi cu fesuri.

Dorim să vizităm oraşul şi automobilele care ne-au cerut mai întîi o sumă, dar au consimţit să ne transporte apoi pentru jumătatea ei, ne-au dus în treizeci sau patruzeci de minute pînă în centrul comercial al Caraciului. De sus, din avion, regiunea ni se păruse fecundă. Acum, cînd o vedem din apropiere, descoperim cîmpii nesfîrşite pe care creşte o vegetaţie măruntă, de savana. Din cînd în cînd se arată palmierul. Trec cărucioare uşoare, cu patru locuri, trase de cai, mecanizate sau conduse de un ins care pedalează. La căruţele grele sînt înhămate cămile. în suburbia oraşului vedem nesfîrşite şiruri de ateliere şi prăvălioare adăpostite sub rogojini aninate de cîţiva pari. Ne oprim în faţa unui mic comerţ alimentar, unde oamenii aşezaţi la mese îmbucă ceva, în timp ce în cuptorul săpat în pămînt se coace pîlnea plămădită în faţa noastră.

Ocolim băltoace şi nu ştim cum sa ne salvam din praful în care ne cufundăm. Insalubritatea locului esie extremă. Aspectul mizerabil al oamenilor n-are asemănare. Roiesc în jurul nostru biete făpturi lipsite de orice vitalitate, cadavre mumificate, dc care atîrnă zdrenţe sordide. în figura lor scînteiază ochi aprinşi, cu expresia celei mai mari suferinţe.

Principala stradă comercială a Caraciului desfăşoară un şir nesfîrşit de prăvălii instalate în dughene, pe tarabe, în dulapuri nu prea spaţioase, dar care adăpostesc, împreună cu marfa, şi pe negustorul ei, în fine mari prăvălii spaţioase, instalate modern. Sînt mărfuri de tot felul, din toate ramurile comerţului alimentar, vestimentar şi tehnic, drogherii şi librării cu toate publicaţiile anglo-saxone, atrăgînd de departe atenţia prin copertele viu colorate, prin fotografiile revistelor ilustrate de mare tiraj. Unde se ascunde cartea şi publicaţia locului? Nici o inscripţie în alfabetul ţării printre miile de firme, totdeauna mai mari decît dimensiunea lor obişnuită în zona noastră. Nimic nu ne face să bănuim că ne găsim într-un stat naţional. Regimul colonial a extirpat orice manifestare a unei culturi originale în decorul public al oraşului.

Pe marea stradă comercială, forfota trecătorilor este ameţitoare. Copii în zdrenţe cer „bacşiş". Trece un bătrîn oib dus de o fetiţă. Barba albă îi înconjoară ovalul pur al figurii ; poartă fes şi turban. Şi cum lăsăm să cada un ban de aramă în mina fetiţei, pe care aceasta îl trece îndată în mîna uscată a bătrînului, unchiaşul se opreşte, ne binecuvîntează, povesteşte în limba lui necunoscută nu ştiu ce întîmplare de demult, începe să plîngă şi trece mai departe, continuînd lamentările lui. Trece şi un public burghez, ieşit la cumpărături, bărbaţi cu calpacul scund, femei îmbrăcate în voaluri bogate. în faţa cinematografelor, încadrate în rame mari de lumină oscilantă, s-a adunat tineretul care ne priveşte cu interes. Şi de unde în aerogara de la Bahrain nu putusem prinde nici o privire a călătorilor, ea ni se dăruieşte acum la orice semn al interesului nostru, cu rîsete şi degete îndreptate către noi, încît simţim că, din partea noastră, este mai recomandabilă rezerva cea mai ermetică. Continuăm să rătăcim pe străzile oraşului, printre prăvălii şi birouri, care şi-au tras obloanele, printre case de locuit cu unul sau două etaje, izo-

late de privirile străzii, dar şi de puternicul soare al zilei, prin deasa împletitură de bîme a balcoanelor.

Ora înaintată a nopţii ne înapoiază la aerogara, în hotelul nostru. Petrecem noaptea liniştiţi, într-o atmosferă destul de răcoroasă, aşa încît putem opri ventilatoarele cu mari aripe care pînă la o vreme s-au rotit deasupra noastră. în zori ne adunăm din nou în restaurantul aerogării, unde prînzim, după moda englezească, cu fulgi de ovăz în lapte fierbinte, cu ouă şi slănină, cu ceai foarte tare. Au luat loc la mesele din jurul nostru călătorii care ne vor însoţi pînă la Bombay, oameni de toate felurile şi toate culorile, un olandez cu familia lui, reprezentantul firmei „Philipps", care va coborî apoi pînă în Ceylon, centrul afacerilor sale, frumose doamne anglo-indiene, purtînd costumul patriei lor, cu fustele lungi şi colorate, înfăşurate în mari voaluri bogate, dar manifestînd în atitudine şi în felul elocutiei distincţia educaţiei lor. La alte mese recunoaştem personalul avionului, însoţitorii noştri şi de aci înainte. Sînt tineri englezi, aviatori, mecanici, telegrafist! şi stewarţi ai liniei Ceylon-Air, impecabili în ţinuta lor şi atît de puţin diferenţiaţi după funcţia îndeplinită de ei, încît nu neam mirat de loc să vedem că stewartul care ne-a servit mai întîi bulionul, ficatul de gîscă cu trufe, puiul gătit franţuzeşte cu ciuperci şi bucăţele de slănină, compotul de fructe exotice, cafeaua excelentă va lua el însuşi loc într-un fotoliu şi se va lăsa servit de un ofiţer al echipajului, colegul lui. Dar frumoasa egalitate se menţine şi dincolo de cala avionului ?

Coborîm la Bombay către ora prînzului. Căldura tropicală a locului ni se pare intolerabilă. Formalităţile menite să ne îngăduie accesul oraşului sînt lungi şi obositoare. Trebuie să facem dovada că sîntem vaccinaţi împotriva malariei, a frigurilor galbene, a febrei tifoide, a ciumei, a holerei şi a vărsatului. Cunoscătorii ne asigură că primejdia contagiunii tuturor acestor boli este ca şi inexistentă, deşi propriile noastre observaţii imediate ne arată, văzînd marele număr de oameni ciupiţi de vărsat, că cel puţin această molimă din urmă este foarte răspîndită şi face ravagii. Ne vom feri însă, aşa cum vom putea, bînd^ numai sifon, mîncînd fructele curăţate de coaja lor cu mîinile noastre, consumînd pîinea prăjită, oferită de altfel pe mesele tuturor restaurantelor. Vom rămîne numai cîteva ore la Bombay, unde ne vom înapoia la sfîrşitul călătoriei. Căldura umedă, fără cruţare, ne covîrşeşte şi face necesar adăpostul

într-un loc răcoros de odihnă! II vom găsi la Cricket-Club, unde sîntem acceptaţi după ce facem o cerere de înscriere printre membrii lui, cu specificarea că dorim să obţinem această calitate pentru o singură zi ; ne înscriem cu numele şi funcţiunea noastră într-un mare album, adevărate anale ale călătorilor Commonwealth-ului. La Cricket-Club aflăm camere bine întreţinute, cu pavimentele cernite, prin care sufla vijelia ventilatoarelor rotite cu mare viteză, despărţite prin perdele de creion de odăile învecinate, de terasele încinse, de camerele de baie obscure, unde aflăm deocamdată locul cel mai potrivit cu trebuinţele noastre. Cînd starea noastră fizică pare a se fi îmbunătăţit, mergem într-un salon al clubului cu vederea către terenul de sport, unde o echipă joacă cricket chiar la această oră a caniculei şi unde prînzim cu fiertură de cereale, cu tocana de berbec, cu gîturi de raci şi pilaf colorat cu şofran, cu prăjitură de ananas, dar fără nici o băutură spirtoasă, căci ne găsim într-un punct al Indiei atins de legea prohibiţiei.

Bombay este unul din oraşele cele mai mari ale Indiei. Are trei milioane de locuitori, în orice clipă, afară, sub cerul care varsă văpăi, chiar în aceste luni ale toamnei. Animaţia străzilor este imensă, în cartierul comerţului popular sau pe promenada întinsă de-a lungul ţărmului mării, plantată cu palmieri şi unde trecem prin faţa clădirilor cu cinci sau şase etaje, construite într-un stil modern, cu lungi balcoane care acuză orientalitatea lor şi se rotesc în jurul colţurilor, pentru a mijloci locatarilor perspectiva asupra străzilor învecinate. Clădiri mai expresive sînt acele ale veacului trecut, ale bogatei burghezii victoriane, dispunînd în posesiunile şi exploatările lor de o linişte dispărută de atunci, dar care Ie-a permis sa ridice la Bombay mii de clădiri solide şi îmbietoare, cu etaje de două ori mai înalte decît ale construcţiilor mai noi, cu terase şi colonade, cu peroane coborînd cu două sau trei trepte către parcuri stufoase, unde ţîşnesc fîntîni arteziene şi maimuţele se leagănă pe ramurile noduroase ale copacilor seculari. Faci însă cîţiva paşi mai departe şi, dincolo de aceste cartiere ale bogaţilor, întîmpini poporul Indiei, cu grozavul Iui contingent de oameni fără ocupaţie, de bolnavi, de cerşetori. Ca şi în alte oraşe ale Indiei, cartierele construite alternează cu mari locuri virane, în care la orice oră a zilei vezi oameni dormind sau dedicîndu-se Ia micile îndeletniciri ale existenţei lor. Se ridica leneş de pe locul unde dormiseră pînă atunci, pentru

a-şi găsi un culcuş mai încolo, oameni foarte slabi, cu trunchiul şi membrele acoperite de noroi uscat, înfăşuraţi cu o zdreanţă în jurul mijlocului, dar cu capul acoperit de turbanul mai necesar decît cămaşa, decît sandalele pe care n-ar avea de altfel cu ce să Ie cumpere. Unul din ei s-a aşezat în faţa bărbierului care-l săpuneşte şi-l rade. Şi-a scos, în această singură împrejurare, turbanul şi vezi un craniu ras, şi din moalele capului atîrnînd o şuviţă de păr, după obiceiul milenar al mongolilor. Dincolo, mai departe, vedem două paturi acoperite cu ţoale imunde. Este locuinţa unei familii care trăieşte pe maidan, fără nici un acoperiş, căci femeia a aprins focul alături şi pregăteşte fiertura prînzului. Din acest popas al nomazilor pornesc pe toate străzile oraşului, pînă în cartierele lui cele mai bogate, miile, zecile de mii de cerşetori, bărbau foarte numeroşi şi copii care te urmăresc cu neostenită perseverenţă, te implora cu mîiniie împreunate în faţa pieptului, pînă cînd inima ta se moaie şi laşi să alunece cîte un bănuţ către ei. Un cerşetor bîtrîn, cu membrele atrofiate, nu-şi mai poate da nici o osteneală, Şi-a întins şirul de oase pe trotuar, în faţa unui magazin elegant, cu stofe de caşmir şi şaluri de mătase, şi a adormit în mijlocul forfotei trecătorilor care trebuie să-şi lungească pasul, pentru a trece deasupra lui. Mîna i se sprijină pe o cutie de tinichea, în fundul căreia va găsi poate, cînd se va trezi, cîţiva gologani.

Mizeria poporului indian, alternată totuşi cu prosperilaiea destul de evidentă a burgheziei, va rămîne mereu, pînă la sfîrşitul călătoriei noastre, aspectul cel mai izbitor şi acela care va reface mereu întrebarea relativă la împrejurările determinante ale acestei stări pentru unul din cele mai vechi şi mai originale popoare ale lumii. An trecut pe-airi stăpînitori teribili. Arienii au introdus regimul castelor. A sunat pasul falangelor lui Alexandru. A suflat vijelia pustiitoare a mongolilor. Cei din urmă au fost englezii veniţi ca negustori, ca pastori, dar şi ca soldaţi şi au desfăşurat opera lor de capitaţie, cu rezultate atît de remarcabile prin răspîndirea limbii engleze, singura limba unitară a indienilor de azi, prin transmiterea culturii atît de adînc asimilate în unele clase ale societăţii, încît tipul gentlemanului oxfordian reapare de nenumărate ori sub masca de culoare închisă a indigenilor bogaţi, dar fără nici un cîştig mai de seamă cit privi.şte tămăduirea rănilor

milenare ale celor mulţi. Colonialismul a avut aici una din redutele lui cele mai puternice.

Am plecat o dată cu căderea serii din Bombay şi, înainte de miezul nopţii, am ajuns la Delhi. Am părăsit puternicul cvadrimotor care ne-a dus pînă Ia Bombay. De data aceasta am zburat cu un bimotor al companiei Air-India, admirabil prin stabilitatea lui şi prin toate acele înlesniri ale construcţiei care ies în întîmpinarea fiecărei nevoi, a fiecărui gest. La capătul oricărei mişcări afli obiectul de care ai nevoie şi acesta are tocmai forma prin care îl poţi cuprinde mai bine. Piciorul ţi se întinde în spaţiul făcut pentru el şi fotoliul se poate răsturna pentru a deveni pat sau pentru a primi, în arcuri anume dispuse, tablaua în care paharul, farfuria sau tacîmul îşi găsesc locul de unde nu alunecă. Un ochi de lumină ţi se aprinde în spătarul fotoliului pentru a-ţi lumina cartea pe care o citeşti şi, în fiecare clipă, ţi se serveşte o tabletă de gumă, o bomboană sau un pahar cu suc de fructe. Astfel răsfăţaţi ajungem la Delhi.

Am stat mai multe săptămîni în Delhi şi temelia impresiilor mele despre India s-a constituit aici. Am făcut treptat descoperirea acestui oraş, şi unele din aspectele lui au intrat în legături de idei care vor putea apărea şi în afară de scurta descriere pe care o încerc acum. Ţinta călătoriei noastre a fost New Delhi, capitala Indiei. Dar oraşul acesta, cu cele trei sute de mii de locuitori ai lui, nu este decît anexa oficială, construită după toate regulile urbanismului modern, a celuilalt Delhi, veche aşezare mongolo-indiană, în care locuiesc trei milioane de oameni, cu deprinderi moştenite din secolele anterioare.

FECUNDITATE

întinsă vegetaţie de savană. Vrejurile se amestecă între ele. Micile covoare ale culturilor se aştern ici şi colo. Dar pămîntul nu este în întregime cultivat. Terenuri întinse, sterpe sau cuprinse de buruieni despart loturile cultivate. Către Gange şi, de aci înainte, pînă către Golful Bengalic, deasă reţea a irigaţiei, menită să se extindă în cel de-al doilea plan cincinal. Pămîntul Indiei, incomplet cultivat încă, produce fructele îm cu o exuberanţă rareori întîlnită în alte părţi ale lumii. Bogăţia solului indian devine evidentă pentru noi, mai ales în aspectele pe care ne este dat să le vedem, în pieţele oraşelor, pe străzile lor, aproape oriunde. Brutarii frămîntă pîinea în văzul tuturor şi o a2vîrlă în cuptoarele de pămînt, de unde o scot necrescută, o turtă rumenă. Alături fierbe laptele în mari patere de aramă smolită, puţin adînci, dar late de un metru şî mai bine. Sfîrîie uleiul în tingiri. Mîncăruri pe care nu Ie cunoaştem se îmbie trecătorilor din multele, din nenumăratele bucătării prezente în orice loc. Alături, vînzătorul de betel înfăşoară mirodeniile lui în frunze verzi, învîrtite ca nişte cornete. Nu este indian să nu-şi întrerupă cursa lui grăbită pentru a înghiţi unul din aceste cornete, care-i lasă înroşite buzele, limba, cerul gurii. Adunarea florilor şi a fructelor în marea piaţă a Bombayului, pe uneie din străzile care radiază din Connaught-Place, la New Delhi, desfată ochiul şi mirosul. Plutesc pretutindeni eteruri uşoare, evaporate din marile depozite de banane, de portocale, de

mere, de dovleci cu miezul dulce, de ananaşi, de chitre, de rodii, din nenumăratele specii de mirodenii, pipărate, aţîţătoare. Mirosul este necontenit solicitat în India şi funcţiunea lui dezinteresată, artistica, face parte din nevoile sensibilităţii locale. Negustorii ambulanţi ard pe străzi, lîngă tarabele lor, •beţişoare de ambră şi mosc, care le vor atrage clientelă. în unele adunări festive gazdele te înrfmpină aruncîndu-ţi în jurul gîtului colanul de flori proaspete şi-ţi întind un firişor de pai, în vîrful căruia stă ascunsă în puful ei sămînţa bine mirositoare de santal.

Vegetaţia este deasă şi monumentală în curţile şi parcurile, pe străzile oraşelor. Şiruri nesfîrşite de palmieri, de curmali, de cocotieri, în frunzele cărora se ascund fructele uriaşe, mari cît un bostan, ca în fabula cunoscută. Copaci uriaşi cu trunchiuri înfrăţite, .provenind din rădăcinile aeriene, caută umezeala devenită săracă îndată ce trece epoca ploilor. Aceste rădăcini aeriene se înfig pînă la urmă în pămînt şi adaugă încă un trunchi copacilor, astfel încît fiecare din aceştia devine un organism complex, plin de o rară vigoare, o adevărată colonie de copaci, atît de întinsă încît n-o poate cuprinde o horă de trei, de patru oameni. Arbori cu frunza îngustă, ca a salcîmilor, cresc înalţi, dar se dezvoltă mai ales în lăţime, în lungi ramuri şerpuitoare, care-şi aruncă umbra peste arii întinse. Nu cade frunza, nu îngălbeneşte. în luna decembrie, vegetaţia este verde şi lucioasă, florile se învoaltă. Chiar dacă ziua este mai scurtă acum, soarele nu lipseşte niciodată. Nici o zi înnourată, în timpul celor două luni, nu ne-a întîmpinat cu mohoreala eî. Găseam pămîntul, iarba măruntă şi deasă a gazoanelor acoperite de bruma groasă, suptă îndată de soarele răsărind triumfător, de căldura devenită puternică, arzătoare, pîna la ora prînzului.

Mişunarea vieţii animale este fabuloasă. Cînd se ridică un stol de vrăbii din copaci, este ca o năvala, ca o furtună. Nu o dată mi s-a întîmplar să găsesc în camera mea o pasăre rătăcită din cîrdul eî compact. în biblioteca Universităţii din Bombay zboară rîndunelele. Se rotesc deasupra oraşelor mari vulturi, ulii cu aripile întinse. Prin parcurile din apropierea marilor monumente arhitectonice ale Mogulilor, care au folosit substanţa cîte unui munte întreg, zboară papagalii, tăind spaţiul cu aripile lor verzi, abătîndu-se prin halele enorme, poposind pe capitelele colonadelor. Maimuţele aleargă pe culmea

zidurilor înalte, săltînd printre creneluri, escaladînd cupolele. Oriunde, pe şosea, oprind automobilele, se aduna cu zecile, de loc înfricoşate de om, venind să cerşească cu laba întinsă o nucă, o alună. Din bolţile marii moschei, la Delhi, atîrnă ca nişte saci stupurile viespelor. Trec care grele, înălţate pe roţile lor cu obezile groase, trase de cămile costelive. In părţile vizitate de noi n-am văzut elefantul care face parte din peisajul sudului. Boul Zebu, cu cocoaşa lui de grăsime, mat mică decît a dromaderilor, trage la carul străbun şi, lucru curios pentru noi, bou] aleargă. Oamenii îi vopsesc coarnele cu aur, cu albastru ceresc ; îi pictează roba imaculată cu motive decorative, cdorate în galben, în ocru. Caii roibi sînt puternici, bine întreţinuţi. Curge prin vinele lor sîngele arăbesc ? Rătăcesc pe străzi bivoli de catran, cu coarnele întoarse spre spate, vaca de care nu se atinge nimeni, pe care nimeni n-o sacrifică, astfel încît şeptelul Indiei este unul din cele mai numeroase ale lumii. Le vezi rătăcind pe străzile aglomerate ale bazarurilor, tolănindu-se pe trotuare şi trecătorii le ocolesc cu respect şi cu blîndeţe. Caprele urcă scările uriaşe ale marii moschei din vechiul Delhi, rătăcesc printre nesfîrsitele dughenc, grupate sub terasele de gresie roşie ale acestui impunător monument, Mangusta aleargă printre colonade, oriunde este o aşezare de piatră, pe terasele grădinilor. Mişuna şopîrla pînă în camerele hotelurilor, în unele vitrine, pîndind nemişcata musca pe care o culege din zbor. Nu ne-au înspăimîntat niciodată şerpi în libertate. Dar oameni veniţi de la ţară, aproape goi, îi varsă din sacii sau din panerele lor şi-i fac, în sunetele ascuţite ale fluierului, să se lupte cu mangusta. Cobra îşi înalţă capul ţrunghiular şi se ridică asemeni unui vrej de la pămînt, prinde în inelele ei trupşorul de veveriţă, cu coada lungă şi stufoasă a mangustei ; însă aceasta Îşi înfige dinţii ascuţiţi tn beregata şarpelui. Îndată ce cădea noaptea, la New Delhi ieşea din mărăcinişui terenurilor necultivate şacalul, cu ochii sticliţi, alerga să scurme gunoaiele, si urletele lui se auzeau pînă dimineaţa. Spectacolul vieţii animale face parte din priveliştea oraşului, cu aceleaşi drepturi, cu aceeaşi abundenţă ca ale vegetaţiei. în zonele noastre omul combate naitura, îngustează cercul ei în jurul Iui. Aci, în India, natura se revarsă peste civilizaţie, însoţind-o în toate aşezările, în toate monumentele ei. Adoraţia naturii este unul din faptele cele mai evidente ale călătoriei în India. Cînd

cineva a vrut să strivească odată o lăcustă răsărită în preajma noastră, însoţitorul indian a oprit mişcarea stupidă şi cruda şi a împins lăcusta cu palma, binişor, către răzorul apropiat.

Fecunditatea Indiei este aceeaşi la toate nivelele vieţii. Furnicarul uman este de necrezut în punctele atinse de noi. La orice oră a zilei, în orice cartier al oraşului, mulţimea izvorăşte ca la ieşirea lucrătorilor dintr-o mare uzină, ca după sfirşitul unui miting sau al unei mari adunări sportive. Fluviul uman **se** revarsă pe toate arterele, umple toate ungherele şi înaintarea, pe străzile înguste ale Benaresului, se produce într-o materie compactă. Aleargă trăsurelele uşoare trase de •cai, de velocipedişti desculţi. Trece mulţimea îmbrăcată în pînze uşoare, astfel răsucite în jurul trupului încît lasă un picior dezgolit; trece burghezimea în redingote cenuşii sau de culoarea tutunului, cu pantalonul alb, strîns pe pulpe, **ţii** calpacul scurt sau cu turbane de toate culorile, cu fruntea vopsită, cu părul şi barba colorate în roşu, femei în sariun somptuoase, dar şi mulţi oameni în zdrenţe sau goî, cu barba inculta, cu par femeiesc. Trece mîndrul sikî cu barba neagră şi lucioasă, prinsă în legătură petrecută sub bărbie şi de-a lungul fălcilor. Sînt femei şî bărbaţi înalţi, cu musculatura bine dezvoltata. Femeile înaintează în voalurile lor, păşind cu măreţie şi graţie, ca navele avintate în larg. în feţele de culoare închisă se deschide lumina zîmbetului, a ochilor de indicibilă dulceaţa şi înţelepciune. Tipul fizic al indienilor mi s-a părut unul din cele mai frumoase ale lumii. Venustatea tinerelor femei te opreşte în loc. Bărbaţii îmbătrînesc cu demnitate, şi barba albă încadrează chipuri pe care s-au gravat experienţele, di'nd trăsăturilor nobleţe şi seninătate. Copiii sînt admirabili prin facilitate şi inocenţă. Privesc furnicarul omenirii din junii meu şi, cînd un chip se desprinde cu mai multa claritate din mulţime, mi se pare că primesc mesajul suflatului indian, pe care aş do/i să ajung .a-l cunoaşte.

MODERNISM ŞI ARHAISM

în multe privinţe, India este o ţara moderna, în sensul european al cuvîntului. Evoluţia et tn decursul ultimului secol ţi jumătate, desigur sub influenţa dominaţiei engleze, a introdus instituţii, elemente ale decorului public, forme de viaţă şi de cultură deopotrivă cu acele din ţările Europei ţi America, pe care noul stat indian le păstrează şi le dezvoltă. Capitala Indiei, Noul Deliii, este un oraţ de tipul Washingtonului, o cetate-grădina cu splendide construcţii cu colonade, răsfăţate în mijlocul grădinilor lor, cu mărete palate guvernamentale, cu largi bulevarde plantate, cu un centru comercial, radiind dintr-o imensă piaţă circulară, vestita Connaught-Place, scînteind din vitrinele sutelor de magazine înşirate sub arcade, pe care nu Ie poţi străbate decît într-o plimbare de o oră întreagă. Toate marile oraşe ale Indiei sînt capitale moderne, cu nimic mai prejos decît acelea ale Europei. Perspectivele marilor artere care se întretaie, la Bombay, în jurul fîntînîi Flora, amintesc pe acelea ale Parisului şi ale Vienei. Mijloacele colective de transport, tramvaie şi autobuze, cu imperialele lor, trec printre şirurile de construcţii monumentale, mari magazine, bănci ţi administraţii publice şi private, tn care lucrează o armată întreaga de funcţionari, care-ţi adresează cuvîntul în limba engleză şi sînt educaţi englezeşte. Facilităţile de viaţă, localurile şi hotelurile oraşelor satisfac exigenţele cele mai delicate. Inventarul tehnic pare enorm în oraşe, judecind după faptul ca telefonul, aparatul de radio si cel de aer condiţionat, ba chiar şi frigiderul,. instalat în camera de baie, stau la dispoziţia oaspeţilor adăpostiţi în hotelurile mai mari. Ţara este străbătută de şosele asfaltate. Pe căile ferate, trenuri de lux circulă cu cea mai mare precizie. Companiile indiene de aviaţie sînt dintre cele mai vestite, prin calificarea personalului şi perfecţionarea avioanelor. India are mărete porturi, utilate pentru a adăposti cele mai grele nave de comerţ şi de război. Am în mînă o publicaţie oficială, *Anuarul Indiei* pe 1956, şl, răsfoindu-I, urmăresc cu uşurinţa progresele moderne ale Indici în domeniul democratizării statului, a organizaţiei juridice şi economice, a agriculturii, industriei şi comerţului, a armatei, a mişcării cooperative ţi a comunicaţiilor, a legislaţiei muncii, a învăţămîntului public. Multe dintre problemele vieţii moderne de stat India le pune şi le rezolvă într-un spirit nou, cu mijloacele puse la dispoziţia ei de bogatele resurse ale ţării. Mişcarea culturală, prin activitatea universităţilor şi a institutelor de cercetări ştiinţifice, printr-o presă foarte bine făcută, prin bogata activitate a editurilor, prin colecţiile preţioase ale muzeelor, suporta comparaţie cu aceea a oricărei ţări de veche cultură. îniîmpîni pretutindeni oameni foarte cultivaţi, de o politeţă pe care o face mai preţioasă bunătatea firească a poporului. Deprinderile de viaţă ale oamenilor din oraşe sînt acelea ale Europei. Tineretul frecventează dancingurile şi sălile de cinematograf, în faţa cărora se adună cu sutele, pentru a-şî aştepta rîndul intrării. Sportul joacă un mare rol în viaţa acestui tineret. Cluburi sportive, organizate după modelul englezesc, se găsesc pretutindeni. în faţa ferestrelor hotelului, unde am locuit la Bombay, funcţionarii unei administraţii instalau, în birourile lor, după terminarea serviciului, mese de ping-pong, în jurul cărora domnea o mare animaţie.

Privind numai o parte a vîeţîî indiene, n-ai de loc impresia că ai părăsit Europa, cu felul de viaţă, cu instituţiile şi nevoile existente în regiunile ei cele mai înaintate. îţi spui că, desigur, aceste forme de viaţă corespund unor aspiraţii generale ale omului modern, de vreme ce ele s-au putut încetăţeni într-o ţară cu o evoluţie milenară arh de deosebită de a Europei. Continentul nostru a fost adeseori cîrtit, prin gînditorii lui, în legătura cu principiile care susţin civilizaţia sa, dar iată că această civilizaţie se impune pretutindeni, ca o soluţie de viaţă pe care nimeni, nicăieri, n-o mai poate nesocoti. Alături de modernismul european al Indiei. căJă-

torul întîmpmă însă India arhaică, imobilă în lormele ei milenare de viață. Alăturarea acestor două aspecte, coexistența lor, alcătuieşte tensiunea proprie a vieții indiene si oarecum dramatismul ei. în alte țari, care au adoptat stilul vieții europene, dar au ajuns mai tîrziu la el, formele arhaice ale vieții,, chiar atunci cînd mai pot fi recunoscute, sînt pe cale de dispariție, nu mai pot fi semnalate decît ca nişte urme în lichidare. Aici, în India, aceste forme arhaice au încă întreaga vitalitate, slujesc de cadru de existență unei părți covîrşîtoare a populației, colorează cu un pigment puternic întreaga civilizație a țarii. Caracteristica Indiei nu este pătrunderea unui stil nou de viață în dauna celui vechi, ci simultaneitatea lor uimitoare.

Alătur! de Noul Delhi există cel vechi, cu străzile şi bazarul luî, trăind ca în secolele anterioare. Negustorii aşteaptă pe tarabele lor, aşezați, cum se zice, turceşte, uneori în strîmte dulapuri care îi cuprind împreună cu marfa lor. Meseriaşii lucrează în văzul străzii, croind, cîrpind, ciocănind metalul, cîntărind cantități de aur şi argint care vor intra în compoziția bijuteriilor atît de căutate Trec prin fața sutelor de dughene, oprindu-mă pentru a privi nu numai unul din cele mai bogate depozite de mărfuri, dar şi chipurile acelora care le păzesc şî le oferă. Marele amestec de rase şi popoare, produs în India în decursul secolelor, n-a alterat puritatea tipurilor străvechi, încît regăsesc figurile atît de frumoase de oameni maturi, de bătrîni şi de tineri, ale vechilor miniaturi indiene şi persane, în costumele rămase aceleaşi de multe sute de ani. Toată această lume este plină de atenție pentru tine, dacă te hotărăşti să păşeşti pe taraba ei, înălțată cu o Treaptă sau doua de la stradă. Iți întinde un scaun pentru a te aşeza, îți oferă cîte o băutură răcoritoare, îți arată mărfurile, adunîndu-Ie în mormane enorme şi nu arată nici o supărare daca nu ie hotărăşti să cumperi ceva. Negustorii ambulanți 'irigă numele mărfurilor lor şi te înconjoară cu zecile, pentru a |i le oferi pe un preț, pe jumătate, pe sfertul lui.

în fața pupitrelor joase stau chirciți scribii, care compun, cu caligrafie impecabila şi cu frumoase motive decorative în jur, o scrisoare către ruda de la țară a culiuluî analfabet, o jalbă adresată autorităților, o rugăciune. Prezicătorii îşi deschid cărțile lor şi te invită să Ii te aşezi în față pentru a-ți căuta în palmă, pentru a-ți spune viitorul. Sînt mulți oameni amatori să-şi învioreze circulația sîngelui, suportînd

un masaj. Vezi deci oameni bătrîni sau obosiți, care, întinşi pe marginea trotuarelor, îşi lasă trupul netezii de mi/ni experte. Alții se aşază în fața unor operatori speciali, ‚are, cu pense fine, le scot ceara din urechi. Bărbierii îşi practică arta lor în mulțime, printre trecătorii care trebuie să-i ocolească. Trec vaci, bivoli şi capre. Locuitorii aşază în copaci sau anină de sillpii de telegraf tăvi de lemn încărcate cu grăunțe sau cu resturi alimentare, pentru a îndestula păsările cerului, vrăbiile şi nenumărații corbi şi ciori grase, răsfățate desigur nu pentru frumusețea lor, ci pentru că există şi trăiesc.

Mergînd spre Agra, am trecut prin mai multe sate indiene. Pe ici, pe colo, zăreşti vechea locuință indiană, înconjurată de ziduri cu arcade în jurul curții interioare, în mijlocul căreia vezi ghizdurile de piatră ale fîntînii. Mai deseori îndmpini însă casa de lut galben acoperita cu stuf şi care nu pare a se sprijini pe un schelet de bîme, într-atît sînt de ondulați pereții ei, gata a se prăbuşi. Alteori, țăranul şi-a scurmat bordeiul într-o rîpă sau sub pămînt. N-am văzut decît pluguri de lemn, grape de lemn. Animalele de muncă sînt însă bine întreținute, şi clinii, împrumutând dulceața de suflet a stăpînilor, nu se îndîrjesc împotriva vehiculelor care trec cu repeziciune, ci le urmăresc din pragul locuințelor sărace, privindu-le cu ochi plini de blîndețe şi resemnare.

Arhaismul vieții indiene este izbitor mai cu seamă la Benares, cel mai însemnat centru religios al Indiei. S-ar putea scrie zeci, sute de pagini despre Benares. Este unul din locurile cele mai ciudate ale lumii. Spre deosebire de alte centre ale cucerniciei, spre deosebire, de pildă, de Assisi, n-am simțit aicea liniştea, duioşia inspirată de amintirea, trecută în piatră şi imagini, a unui suflet sublim prin bunătatea şi caritatea lui. La Benares m-am simțit neliniştit şi framîntat şi acolo a fost poate popasul călătoriei în care am înregistrat mai puternic caracterul atît de eterogen a] unei anumite tradiții indiene. Era o zi în care se aştepta o eclipsă de soare. Venise mulțime de oameni dinafară, sate întregi, pentru a se scălda în apele sfințite ale Gangelui. Poporimea se îmbulzea pe străzile largi cît brațele întinse ale unui bărbat voinic. Ajungem pe strada mai cuprinzătoare care duce către malurile înalte ale fluviului. Sus, pe postamente de piatră foarte înalte, pentru că, atunci cînd se revarsă, Gangele inundă rlpa malu-

rilor pînă la culmea lor, stau palatele maharaiahilor, templele prelungite prin înalte trunchiuri de piramida. Din cînd în cînd, rîpa este bine consolidata si o scară cu zeci de trepte largi de piatră descinde către Gange. Pelerinii o coboară cu evlavie, pătrund în apele lustrale, şi, întinzînd mîinile împreunate în semne de rugăciune către -soarele răsărit asupra ţărmului dimpotrivă, arată expresia inefabilei fericiri. Sînt oameni de toate felurile, de toate vîrstele, printre care mulţi afectaţi de o boală sau suferinţă, mulţi oameni schilozi sau diformi, cu plăgi nevindecate, femei gravide, inşi cu figura depigmentată a leproşilor. Pe maluri ard ruguri, stive de lemn pe care se consumă cadavre, înconjurate de rudele mortului. Slujitorii adună în găleţi cenuşa combustiunii şi o azvîrla apoi în apele sacre. Pe rîpă, sus, dar şi în alte puncte ale oraşului, yoghinii (fakirii, după expresia râspîndită în lumea musulmană) stau cu trupurile mînjite de cenuşă, în faţa focurilor din care urcă fumul ameţitor. Stau în poziţiile cele mai ciudate, înnodîndu-se cu propriile lor picioare, trecute sub subţiori şi în jurul gîtului, cu limba străpunsă de un ac mare, culcaţi pe paturi de cuie, pe aşternuturi de ghimpi. Au dobîndit o putere atît de mare asupra corpurilor lor, încît vor deveni curînd în stare să le nege, să extermine în ei orice voinţă de a trăi. Populaţia li înconjoară cu veneraţie ŞÎ le aduce daruri. Nu vreau să notez aici decît ce-am văzut, nu ce-am citit. Atîtea mi-au fost însă de ajuns pentru a ma simţi în faţa unuia din paradoxele cele mai ciudate ale naturii umane. M-a cuprins însă o îndoială cînd, în seara aceleiaşi zile, directorul hotelului unde locuiam a venit să ne anunţe că vom primi, pe terasa hotelului, vizita unui voghin. A venit un om mărunt, aproape gol, cu barba şi parul crescute în neorînduîală, care, după ce ne-a arătar meşteşugurile lui de mare gimnast, a trecut cu tinicheluţa prin faţa noastră, cerîndu-ne cîte un mic dar în bani. Pe stradă treceau, în vremea asta, oameni despuiaţi, singuratici, veniţi de departe, sprijinîndu-se în bite, femei cu pietre sau ornamente metalice fixate în nara lor, cu inele aninate de nas. Trecea mulţimea arhaică a Indiei, neatinsă de civilizaţia modernă a marilor oraşe.

Dar poate aspectul cel mai izbitor al arhaismului Indiei îl constituie sărăcia poporului, pe care stăpînirea engleză n-a făcut nimic pentru a o remedia, în lungul interval al prosperităţii

et. Mulţimea cerşetorilor este de necrezut, chiar în punctele cele mai civilizate ale metropolelor. Sîn: oameni şi femei bătrine, copii care se prosternează şi-ţi depun pe picior sărutul cules de pe buzele lor, îşi bat pîntecele pentru a arăta că este gol, împreună mîinile, rugîndu-se. Un mare număr de oameni n-au locuinţe, dorm pe străzi, sub colonade, prin grădini sau pe maidane, înfăşuraţi în pfnze albe. Alţii au cîte un pat pe care se aduna întreaga familie; alături cloteşce o fiertură pe pirostrii ; uneori Se vede şi o vaca priponită în preajmă. în vechile ziduri ale cetăţii, la Delhi, sărăcimea a smuls pe alocuri pietrele pentru a-şi forma un adăpost. Cerul Indiei este în cea mai mare parte a anului milostiv; nopţile sînt calde. Dar cînd începe musonul, epoca marilor ploi, o pane a acestei populaţii atli de nefericite este exterminată cu o cruzime pe care trebuie s-o atribuim oamenilor nedrepţi şi neîndurători, nu naturii adorate mai departe cu unul din sufletele cele mai iubitoare ale lumii.

FEERIE

Cine spune vorba, de altfel destul de banală, că India este țara basmelor, poate înțelege mai întîi că de acolo au pornit multe, foarte multe din basmele lumii. Au existat necontenit în India oameni cu închipuirea fecundă, cu mintea adîncă, cu rostul dulce. Din povestirile lor s-a lățit deasa rețea a ficțiunilor încărcate de înțelepciune, care au desfătat popoarele. Dar India este țara basmelor si în sensul că tendința de a face să coboare basmul în realitate, înclinarea d, a crea atmosfera feeriei au mişcat necontenit pe conducătorii Indiei ți au găsit răsunet în inima neamurilor ei. Dacă nu ținem seama de categoria feericului, de aspirația de a face viața asemănătoarecu basmul, ne lipsim de una din ideile cele mai utile în aprecierea civilizației indiene. Iată, s-a construit mult, cu măreție ți frumusețe, în toate părțile lumii, dar nicăieri cu scopul arJt de evident de a produce uimirea, de a provoca acea suspendare a bătăilor inimii în fața miracolului de necrezut, ca în opera de construcție a Indiei.

Am fost necontenit stăpînit de această emoție, vizitind marile monumente ale regiunilor străbătute în țara basmelor. La Delhi, Fortul Roşu arată pe dinafară masivele lui ziduri de gresie, peste care plutesc vulturii. Pătrunzi în el printr-o stradă de bazar, acoperită cu bolți, unde negoțuri de toate felurile țin în umbră deasă pe vînzatorii lor. Se vînd acolo mai ales produse ale vechilor arte decorative. Sînt frumoase aceste obiecte? Negreşit, dar mai ales sînt uimitoare. Cum a putut im meşter să sape într-un dinte de elefant o lume întreagă de formt umane şi animale, nu sculptînd suprafața, ci practicînd ferestre în ea şi modelînd adîncimea ? Cum au putut apărea toate aceste forme, cine le-a plăsmuit cu atita exactitate, cine le-a poleit cu atita grijă ? Cine a introdus într-o sferă de fildeş o altă sferă şi i-a dat o mişcare de rotație lină şi regulată, deşi mica fereastră prin care priveşti minunea nu te lămureşte de loc cum a procedat meşterul *i* L-a ajutat oare o zînă prietenoasă, regina furnicilor ? în unele basme, eroii sînt puşi să execute fapte mai presus de fire prin răbdare şi îndemînare. Astfel de eroi au fost adeseori meşterii Indiei, şi cînd luăm în mina una din operele lor ne credem în adevăr în lumea basmelor.

După ce ai ieşit de sub bolțile bazarului ți se năzare grădina cea mai uimitoare. Peste pajişti îşi întind_ ramurile copaci puternici, ca-n epocile cele mai pline de vigoare de la începuturile lumii. înaintezi de-a lungul strimtelor canale, ocoleşti bazinele prinse în marmuri lucitoare. Oglinda lor liniştită răsfrînge cerul de-a pururi senin. Pătrunzi în construcțiile de piatră roşie şi de marmură, printre colonade pe care le lasă deschise către exterior lipsa unui perete, a porții. Sînt săli hipostile, pe zidurile cărora, pe colonade, pe micile estrade de marmură, făcute numai pentru odihnă, sînt încrustate motive decorative florale, făcute din pietre colorate, aparținînd varietăților prețioase. Pe peretele din fund al tronului înalt îşi desfac păunii cozile lor de nestemate. Pe alți pereți, în alte hale, curg rîulețe răcoroase de apă, care se scurg cu murmur dulce către grădini. Parfumul, frăgezimea, splendoarea acestor locuri îneîntă inima care cere clipei să întîrzie puțin. Cum te-ai rătăcit pe-acolo ? Ai ieşit pentru o clipă din viață şi cînd, ca la Fatihpur-Sikir, găseşti un oraş întreg cu palatele şi moscheile lui, părăsit de veacuri, impresia rătăcirii într-o lume fabuloasă devine încă mai puternică. _£oate nicăieri însă mai mult ca-n Agra, la Taj Mahal, fantezia feerică n-a lucrat cu atîta forță. Este un monument funerar ridicat de Sah Jahan în amintirea unei sorii care a rămas totdeauna o iubită. Vezi un dom de marmură albă înălțat pe o imensă terasă înaltă. O cupolă îl încunună, patru minarete îl străjuiesc în colțurile terasei. Cobori în hrube şi, acolo, la temelia monumentului imaculat, stă sarcofagul, reprodus şi în încăperea centrală de la nivelul terasei, în mijlocul vastului ansamblu hexagonal, care prelungeşte cu raze în toate direcțiile spațiul

consacrat amintirii şi reculegerii. Sălile sînt despărţite între ele prin broderii de marmură. Mozaicurile interioarelor sînt încrustate cu porfir şi lapis-lazuli. Sub lună, masele enorme ale acestui monument se **diafani2ează** şi apariţia lui, de la oarecare distanţă, devine o nălucire. în partea opusă a oraşului se ridică măreţ forul marilor Moguli, cu perspective îndepărtate asupra dumbrăvilor Jumnei. Rătăceşti pe terasele palatelor, atent ia fiecare amănunt al acestei minuni. O fereastră este făcută din mici ovale de cristal strălucind în soare. Unul singur din aceste cristale, pe care trefauie să-l descoperi şi uneori îţi este arătat, este astfel orientat către perspectiva Taj Mahalului încît reflectă în întregime monumentul Şi ca în oglinda fermecata, zăreşti ceea ce ai vrut să nu uiţi şi eşti fericit să vezi încă o dată.

Indienii îşi oferă o feerie în toate împrejurările mai de seama ale vieţii publice. Focurile bengale spun destul despre originea lor. în timpul călătoriei mele în India, ţara a fost vizitată de împăratul Abisiniei, Haile-Selassie. Cum cădea seara, se aprindeau lumini în copaci, fructe enorme de toate culorile. Porţile vechilor cetăţi, arcurile sub care trec atîtea din străzile capitalei, culmea marilor paiaţe se aprindeau fără să se consume, în marile lor cadre de lumină. Feeria se prelungeşte şi în ocazii ale vieţii particulare. M-am încrucişat de maî multe ori pe străziie oraşelor Indiei cu cortegii nupţiale. Păşeşte ***in*** frunte fanfara, sprijinită puternic de tobele ei. Urmează convoiul rudelor, al prietenilor. In mijloc călăreşte mirele, care merge să-şi găsească mireasa. Un slujitor poartă pe un par înalt baldachinul care acoperă pe mire. Alţi slujitori păşesc în marginea convoiului, purtînd pe cap candelabre arzînd din multe focuri. Ajung cu toţii la locul ceremoniei nupţiale, care se va desfăşura sub cort, pe pajiştea acoperită cu scumpe covoare. Fumegă torţele la intrare. Marginile cortului, casele din jur sînt prinse în conturuti de lumină. Pe masa întinsă sînt aduse în farfurii de argint mîncărurile, mîncare fără cuţit şi furculiţă, ca în vremea veche, culese din bliduri şi frămîntate cu mîna pînă ajung să formeze o pasă cu gustul puternic a] mirodeniilor parfumate şi iuţi. Este o zi a slavei şi desfătării. Mirele şi mireasa sînt sărbătoriţi în această zi a glorie' lor ca nişte stăpînitori ai vechimii, ca nişte maharajahi.

în Noul Delhi, palatele guvernamentale au fost construite dintr-un material asemănător cu acel al vechilor forturi ale Mogulilor. S-a păstrat linia tradiţională a arhitecturii indiene. Pătrunzi în interiorul lor printre metereze de piatră, străbaţi colonade monumentale, ajungi în grădini cu mari peluze, cu întinse perspective de pergole, cu trepte şi terase. Intrarea este străjuită de gărzi călare, îmbrăcate în mundire roşii, nemişcate sub înaltele lor căciuli stufoase. Alături se profilează domul circular al Parlamentului, cu galeria lui de coloane. Apele ţîşnesc din cupa fîmînilor. Mai departe se desfac grădini, separate cu gard viu de piaţa în care se încrucişează mai multe bulevarde. Este un ansamblu urbanistic din cele mai grandioase. Căzuse seara şi liniile bulevardelor, palatele guvernamentale, clădirea Parlamentului străluceau din mi» de focuri. Am asistat atunci la o scenă caracteristică. Se strecurase pînă acolo, în acel loc atît de păzit, un copil aproape gol, unul din acei nenumăraţi copii pe care îi găseam dimineaţa în faţa hotelului, făcînd roata sau trecînd prin înguste cercuri de fier, pentru a-şi face recompensate îndemînarite lor de perfecţi gimnaşti. Se furişase printre gărzi şi ajunsese U marginea parcului. Privea, sprijinindu-se^cu mîinile în pămînt, minunea palatelor şi expresia lui arăta ca micul spectator ajunsese la unul din scopurile lui. Razele luminilor din depărtare, jucîndu-se pe faţa lui oacheşă, arătau uimirea în faţa feeriei indiene, ca în vremea cînd regele Asoka planta coloana lui nemuritoare, cînd unul din sultanii din Delhi ridica turnul de la Kutub-Minar, cînd marii Moguli construiau forturile lor sau cînd au fost săpate templele rupestre, de necrezut, de la Ajanta, de la Elora, de la Elefanta.

TEMPLE

în marele templu brahman din Noul Delhi, consacrat zeului Narayan si zeiţei Lakshmi, intra lumea în cete neistovite. Este zi de sărbătoare şi au venit oameni de departe pentru a se prosterna la altare şi pentru a admira monumentul a cărui faimă nu provine din vechimea lui, ci din motivul că l-a inaugurat acum vreo douăzeci de ani Mahatma Gandhi, profetul modern al indienilor, figurat în toate administraţiile publice şi particulare ale ţarii ca o apariţie diafană pe acelaşi tablou cu Javaharlal Nehru, căruia pare a-i inspira gîndurile si hotărîrile. Monumentul păstrează linia arhitecturii tradiţionale a templelor Indiei cu marile lor turnuri ca nişte piramide trunchiate şi curbate spre vîrf. Este un ansamblu de terase, de trepte, de curţi interioare, de peluze de grădini. Lepezi încălţămintea Ia intrare şi pătrunzi în marele templu, unde vei păşi numai pe dale lucioase de marmură, pe pavimente de mozaic. Templul nu este numai un loc al închinării, dar şi un loc de adunare al poporului întreg. Pe unele gazoane şi-au şasii odihna călători trudiţi. Unii s-au întins cu braţele sub jap. alţii şi-au desfăcut merindele şi ospătează, dar cu mare orijă sa nu lase vreo urmă de necurăţenie. într-o curte mai ferita, mulţimea s-a adunat în jurul unui atlet care ridică greutăţi. Perspectivele sînt întrerupte din cînd în cînd de statui gigantice de piatră care înfăţişează elefanţi, tigri ai Bengalului. Plăcerea de a întîmpina pretutindeni imaginea animalelor iubite ale ţarii se vădeşte şi în arta grădinarilor Indiei care.

nu o dată, taie stufişurile, gardurile vii ale parcurilor în forme animale, redate cu o mare vigoare.

Pătrunzi în templul construit pe două etaje. Jos sînt altarele zeilor brahmani, despărţiţi printr-un grilaj d. mulţimea din care se desprinde cîte un închinător, rămas multă vreme cu mîinile împreunate, în reculegerea cea mai adîncă. A venit cu un coş plin de petale de trandafiri, pe care le răspîndeşte în faţa statuii zeilor. Aruncă şi bani de aramă şi de argint, pe care îi vor strînge paznicii templului pentru nevoile administraţiei lor. Trecem printre închinători, observîndu-i, reflectînd la problemele lor. Brahmanismul a ajuns la o concepţie monoteistă din vremea veche a *Vedelor,* a *Upanişadelor*. Brahma este considerat proiecţia sufletului universului nemuritor, atotputernic, omniscent, infinit. Dar de sub unitatea lui Brahma a ieşit mereu la iveală un panteon întreg de zei, un politeism care întreţine cultul lui Vişnu, al lui Shiva, al lui Krişna, al zeităţilor femeieşti Parvati, Kali, Radha şi al atîtor altora. Fiecare dintre aceste zeităţi deţine cîte o funcţiune în procesul universal şi toţi sînt adoraţi de către credincioşii lor. Sistemul brahmanic nu este cu totul închis. Cînd secolul al VUI-lea a rămas triumfător pe teritoriul Indiei, prin înlocuirea definitivă a budhismului, apărut cu un mileniu şi jumătate înainte în cîmpia Gangelui şi care, luîndu-şi zborul de aici, convertise regiuni întinse ale Asiei, brahmanismul s-a dovedit tolerant. Templele budhiste au rămas ca unele din cele mai impresionante monumente ale ţării. La răstimpuri s-au putut clădi şî temple budhiste noi, ca aci, lîngă templul Lakşmi Narayan, pentru cei înapoiaţi în sînul bisericii. Mai mult decît atît, cîte o statuie a lui Budha a rămas şi în templele brahmane, înconjurată de respectul credincioşilor. Privesc pe una din acestea în marele templu brahman din Delhi. Mă opresc în faţa cîte unui dar de preţ, vreun obiect votiv, vreun vas uriaş, trimis în dar brahmanilor din India de către o comunitate budhistă din străinătate.

Am ajuns la etajul de sus şi, după ce străbat coridoare împodobite cu picturi murale, înfăţişînd scene din mitologia şi istoria Indiei, cu inscripţii sacre, pătrund într-o sală unde un preot îşi declamă imnurile sale, într-un recitativ muzical, susţinut de percuţia tamburului. Credincioşii s-au aşezat la pămînt, cu picioarele încrucişate sub ei. îmi pare rău că nu cunosc şi nu pot urmări textul imnului. Mă mulţumesc să

ascult accentele lui patetice, întovărăşite de larga gesticulaţie a mîinii rămase libere. Este probabil că fiecare dintre gesturile recitatorului are o semnificaţie precisă, ieroglifică, după cum voi înţelege mai tîrziu din explicaţiile unei dansatoare care ne-a expus într-un rînd, la Bombay, amănuntele artei ei. Gesticulaţia este, în arta coregrafică indiană, figuraţia spaţială a unui eveniment mitic. Gestul spontan şi emotiv este înlocuit în arta indiană prin gestul figurativ, cristalizat într-o lungă tradiţie. Plastica statuară reprezintă şi ea pe zei executînd gesturi tipice, descriptive, aşa-zisele *tundra,* analizate cu minuţie şi clasificate cu grijă de către istoricii artei şi arheologi. Această funcţiune mi se pare a avea şi gesticulaţia care însoţeşte recitativul preotului din marele templu brahman de la Delhi.

Am văzut numeroase temple în India, mînat de dorinţa de a cunoaşte mai de aproape viaţa religioasă, cu un rol atît de însemnat în cultura ţarii. La Benares, în templul cu cupolele aurite, rătăcesc vacile; unele din ele s-au tolănit pe pavimentul răcoros şi au aţipit în umbră. Există un templu numit al maimuţelor, pentru ca aceste animale îl stăpînesc cu adevărat. Mişună cu zecile în interiorul lui, deasupra arcadelor consolidării lui exterioare, pe ziduri, pe acoperiş, pe cupole pînă în vîrful lor, folosind ca nişte trepte bogatele reliefuri ale arhitecturii indiene, care nu lasă nici o suprafaţă liberă, neumplută de bogata invenţie a fanteziei decorative, atît de caracteristice pentru arta indiana. în templul lui Kama, zeul amorului, rămînem uimiţi privind reliefurile care înfăţişează grupuri obscene. înţelegem că vechea religie a indienilor nu stabileşte unele din distincţiile, din separările de domeniu, din disocierile obişnuite mentalităţii noastre. Graniţele dintre natură şi spirit, dintre permis şi nepermis, dintre decent şî indecent erau inundate şi dispăreau pentru vechii închinători ai vieţii universale, vrednică a fi adorată în toate formele, în toate actele care o perpetuează. Reţinem şi ne concentrăm asupra impresiei ciudate de a întîmpina manifestările unei vieţi religioase, foarte generale înainte de iudaism, de creştinism, de mahomedanism, învăţăturile care au introdus în mentalitatea omenirii moderne separaţia riguroasă a naturii de spirit şi au asociat strîns religia cu morala.

Impresia călătoriei într-un ev îndepărtat al omenirii este foarte puternică în India. în Grecia, la Roma, în Sicilia, în

sudul Franţei, monumentele vechii civilizaţii nu mai aparţin peisajului lor actual de cultură, au rămas propriu-zis nişte vestigii, în India, vechile monumente se integrează într-o evoluţie niciodată întreruptă şî faţă de care epoca actuală nu este, în multe privinţe, decît o nouă etapă. Pornim cu aceste idei către insula Etefanta, care-şi înalţă masivul ei păduros la intrarea golfului de Bombay. După un ceas şi mai bine de plutire debarcăm pe insulă şi ne angajăm pe uriaşa scară, cu sute de trepte tăiate in roca insulei, teşind nefolosite litierele purtate de oameni care ne îmbie la debarcare. Sus, pe vîrful muntelui, vînzători de nuci de cocos ne oferă băutura dezalterantă cuprinsă în ele, pe care o putem sorbi printr-un paj, ca în barurile moderne. Ne găsim chiar în faţa grotei amenajate ca templu încă din veacul al VHI-lea, la sfîrşitul epocii budhiste. Templul este consacrat lui Shiva, zeul distrugerii universale, acela care cu numeroaseie-i perechi de braţe, în dansul lui etern, transformă lucrurile în elemente pentru a permite acestora să se grupeze în lucruri noi. Simbolul lui Sh-'va este unul din cele mai adîncî ale mitologiei indiene, unul din acelea care cuprind o generalizare mai întinsă asupra observaţiei naturii. Privim reliefuri uriaşe cu numeroase figuri, statui înalte de mulţi metri. Expresia figurilor este foarte potenţată. Ne găsim într-o fază a barocului. Alături de Shiva se arată soţia lui, Parvati, astfel sprijinită într-un picior încît celălalt împinge în afară şoldul fecund într-o poză de o senzualitate barbară. Ne vin în minte imaginile zeiţelor greceşti, atît de caste şi uneori atît de crude, ale Dlanei care a asmuţit haitele de cîini împotriva lui Acteon, pentru vina privirii îndreptate către nuditatea ei. Plastica grecească nu inspira nici o senzualitate. Totul s-a transformat în imagine pură, în apariţie estetică. Aici, în faţa operelor plasticii indiene, simţim tulburele val al vieţii, asociat mereu cu reprezentările artei. Disocierea esteticului, înălţarea lui într-o senină zonă a aparenţei nu s-a produs niciodară. Folosul călătoriei în India este şi acela de a ne face să ne pricepem mai bine.

T-emplele rupestre se urmează în jurul vîrfului stîncos al insulei, dar unele au rămas neterminate, altele s-au ruinat în cursul secolelor, încît nu mai găsim nici unul atît de interesant ca cel vizitat mai întîi. Ne pregătim să părăsim insuk Elefanta, cînd ne opreşte în Ioc un spectacol neaşteptat. Tiner. şi tinere au aşezat un patefon pe sol şi dansează jocuri mo-

derne, în sunetul melodiei amplificate asurzitor, aici, în pragul templelor rupestre. Prostul-gust burghez, atît de rar întîlnit în India, se răsfăța în voie. Dar mai departe, la cîteva sute de metri, într-un pavilion circular, sprijinit de coloane, a poposii clasa mixta a unei şcoli primare. Institutorul a improvizat o producție artistică şi, observînd oprirea noastră din mers, ne-o adresează cu prietenie. Un băiețaş a înstrunat unul din vechile instrumente cu coarde şi s-a înălțat în tăcere un cîntec simplu, foarte atrăgător. S-au ridicat apoi două fetițe pentru a dansa şi, cîntîndu-şj singure melodia acompaniamentului, se rotesc grațios, se încovoaie pînă la pămînt, zîmbesc din ochii lor adînci şi mînuțele lor gesticulează, istorisind poate povestea copilului năzdrăvan Krişna, zeu] străbun.

[1 95 7]

CINTAREȚI ŞI DANSATORI INDIENI

Pentru cine a atins, în drumurile sale, puncte puțin îndepărtate ale lumii, spectacolul dansatorilor şi cîntăreților indieni a însemnat ceva ca o cufundare într-o civilizație foarte deosebită de a noastră, curioasă şi neaşteptata, dar a cărei umanitate nu întîrzie să ni se releve. Altădată s-ar fi putut auzi destul de rar următorul dialog : — „Ai fost în India ?" — „Da, am zburat pînă la Delhi şi de acolo la Madras." Astăzi, în noile relații politice ale lumii, dialogul acesta se aude din ce în ce mai des. India a intrat în cîmpul nostru optic, dar continuăm să ştim atît de puține lucruri despre ea, încît păstrăm în ce o priveşte naivitatea unor copii.

Cu această atitudine am urmărit ŞÎ noi spectacolul cîntăreților şi dansatorilor indieni, ascultîndu-le melodiile şi privindu-le dansurile. Am fost sensibil mai întîi, cum era şi firesc, Ia tot ce este deosebit şi ciudat în ceea ce am auzit şi am văzut. Am ascultat instrumente necunoscute, chitare cu coarde numeroase, cu mari cutii de rezonanță şi gîturile lungi ; apoi un fel de foaie care suspină în acompaniament, apoi instrumente de percuție de o deosebită sonoritate şi al căror timbru pare că se schimbă de ia clipă la clipă. Sînt produse ale industriei muzicale indiene, dar ne interesa să recunoaştem prototipul lor primitiv şi arhaic : coaja bostanului sonor, cupa anumitor fructe, trestia armonioasă. Răsuna din ele un cîntec altfel constituit decît cele cîntate la noi. Gama indiană e mult mai diferențiată decît a noastră, împărțita precum e în jumătăți, treimi şi sferturi de ton. Ne este greu să

recunoaştem, ascultînd cîntecele indiene, aşa cum facem cînd ascultăm pe ale noastre, un motiv fundamental, o mică fraza muzicală, pentru a urmări cum se răstoarnă, cum primeşte vanaţiuni şi cum se repeta. Ascultăm la indieni un debit muzical continuu şi care ni se pare monoton pentru ca nu izbutim să percepem bine intervalele dintre sunete. Urechea noastră pare mai puţin dezvoltată faţă de a prietenilor care ne-au irimis solii lor, şi ea pare izbită de o anumită surditate. Melodiile indiene, vocale sau instrumentale, sînt desigur foarte nuanţate, de vreme ce mijloace atît de minuţioase Ie stau ia îndemînă, dar noi nu ajungem sa le asociem cu propriile noastre simţiri şi să Ie recunoaştem pe acestea în ele. Ni s-a părut apoi că indienii dispun de un alt sentiment al spaţiului şi, mai ales, al timpului. Grupurile dansatoarelor apar în şiruri unduioase, pline de graţie, dar într-un fel care rezervă fiecăreia un spaţiu destul de larg în hir, menit să le confere o anumită autonomie a staturii şi a figuraţiei. Unitatea compoziţională, atît în cîntece cît şi în dansuri, se constituie apoi într-o durată care depăşeşte pe acele obişnuite nouă. Este ca şi cum aceste cîntece şi dansuri ar fi adaptate Ia dimensiunile uriaşe, proprii lumii indiene, a acelei lumi care ocupă spaţiile imense dintre şirul munţilor Himalaia şi arhipelagul malaiez si care, cu multe mii de ani înaintea noastră, se găseşte încă în interiorul istoriei ei.

Dincolo de eterogenitatea primelor impresii, ni s-a arătat însă o omenire atrăgătoare. Tipul ei fizic este adeseori pur şi nobil. Din ochii mari 51 prelungi pornesc priviri pline de căldură şi nevinovăţie. Trupurile sînt zvelte şi mlădioase. Dansatoarele prezintă centura lor dezvelita, dar mai adesea corpurile atît de graţioase se ascund sub bogata draperie a costumelor, a căror policromie, cu roşu aprins, galben de India, oranj şi albastru ultramarin, constituie o imagine coloristică foarte pitoreasca. Oîntăreţu unei echipe de instrumentişti îşi zîmbesc între ei, incurajîndu-se într-un crescendo strălucitor. Pluteşte deasupra întregului spectacol o atmosfera senină de veselie măsurată, de senzualitate tînără şi sănătoasă, lipsită cu desăvirşire de orice lascivitate. Cîntăreţii, dansatoarele ri dansatorii, cînd sînt răsplătiţi de aplauzele publicului, mulţumesc împreunîndu-şi mîinile în faţa pieptului, cu gestul prin care -oamenii nonelor noastre mulţumesc cerului pentru binefacerile lui.

Există mai multe stiluri ale artei coregrafice indiene. Unele datează din epoca ariană, aceea care a produs *Vedele,* culegerea sanscrită a scrierilor religioase ale brahmanismului, compuse cu două milenii înaintea erei noastre. Altele, de asemenea foarte vechi, sînt contemporane cu marile poeme epice, cu *Mahabharata* şi *Ramalana,* şi dezvoltă temele legendare cuprinse în acele compuneri. Apariţia musulmanilor în viaţa Indiei, cu importantele lor formaţii statale, mergînd pînă la unificarea unei mari părţi a teritoriului actual al Indiei, şi-a dat de asemenea expresia ei coregrafică. Epoca cea mai nouă a creat un alt stil, prin transpunerea plastică şi dinamică a unor teme lirice, ca acelea culese din opera lui Rabindranath Tagore, marele poet cu un răsunet atît de răscolitor in toată lumea contemporană. Erudiţii şi cunoscătorii se vor fi aplecat să urmărească deosebirile dintre aceste stiluri, pînă la detaliile cele mai gingaşe ale tematicii şi tehnicii lor. Dar marele public, adunat cu simpatie în faţa dansatorilor indieni şi care nu urmăresc altceva decît să se bucure de producţia lor, a putut înţelege destul chiar fără ajutorul tratatelor învăţate. Toată lumea şi-a dat seama că unele dansuri aveau un caracter ritual sau sacru. Au fost şi dansuri magice, ca acela care reprezenta o vînătoare de păsări, spaima în faţa leului apărut pe neaşteptate, uciderea căprioarei. Dansatorul s-a grimat atunci într-un fel care făcea trăsăturile lui înfricoşătoare ; figura lui s-a transformat într-o mască. Prin astfel de mijloace oamenii de altădată voiau să influenţeze vînătoarea adevărată în pregătire, deoarece, după mentalitatea magică, scena mimată poate sa determine pe aceea reală aşteptata. Au fost şj scene ale vieţii private: un preumblător privea peştii dintr-un bazin, culegea flori, urmărea cU ochii o femeie care se pieptăna şi pe una care se juca cu mingea, traducînd prin mimica sa scenele contemplate de el. Adevărul gesticulaţiei a fost atît de expresiv, încît oricine regăsea cu cea mai mare înlesnire înţelesul jocului. O floare ridicata de pe pămînt era văzută aievea fn mîinile dansatoarei care o figura cu mumie ei, cu palma ei colorată cu carmin. încît recunoşteai îndată .petalele floarei, tulpina ei subţirică. N-am întîmpinat nicăieri în dansurile indiene o înlănţuire pur decorativă de mişcări, vreun abstractism coregrafic. Totul se raporta la o imagine a naturii sau a societăţii ; totul avea un caracter descriptiv şi pantomitic. Trăim, privindu-i pe dansatorii indieni, în idila unei

naturi exuberante, printre oameni consacraţi cu.cern.kiei şi voluptăţii. Peste toată manifestarea lor pluteşte duhul unei împăcări, al unui acord panteistic cu natura, din care lipseşte insă tragismul, opoziţia solitară şi mîndră a unui erou faţă de lumea lui, ca in drama elenă, care era şi ea, în mare măsură, o manifestare mimică şi ritmică, adică un dans.

Tehnica dansurilor indiene nu este mai puţin uimitoare. Dansurile cele mai vechi sînt jucate cu o anumită rigiditate; membrele corpului se mişcă cu o mecanică şi intră în combinaţii geometrice deosebite de ale trupului omenesc în funcţiunea lui normală, constituind configuraţii triunghiulare şi trapezoidak ca in vechea plastică indiană care desigur că n-a rămas fără influenţă asupra compozitorilor coregrafici din aceeaşi epocă sau de mai tîrziu. Hieratismul străvechi a fost cu timpul înlocuit printr-o dinamică mai firească. Oricare ai fi însă epocile din care provin temele şi motivele lor, dansatorii indieni joacă nu numai cu braţele şi picioarele, dar cu fiecare parte a trupului, cu degetele, cu toţi muşchii feţei, cu fiecare fibră a corpului, astfel încît admirabila Sitara Devi, tînăra artistă a ansamblului, radioasă de tinereţe, cîntă cu cei trei sute de clopoţei aninaţi de picioarele ei, reduce treptat sunetul lor, îl creşte apoi din nou şi-1 conduce pînă la armonia lui cea mai amplă. Corpul dansatoarei Sitara Devi are vibralitatea unor helitre şi intensitatea vieţii care o animă se manifestă pe spaţiul cel mai restrîns, prin cea mai mare economie de gesturi. ***.\fens agitat moiem,*** spiritul însufleţeşte materia. A fost, în acest dans al Sitareî Devi, nu numai un moment de neîntrecută virtuozitate, format, desigur, !ntr-o lungă tradiţie, dar şi ceva ca expresia unei semnificaţii mai generale.

Ne-am despărţit cu admiraţie de cîntăreţii şi dansatorii indieni care au adus printre noi arta patriei lor îndepărtate şi mărturia unei civilizaţii milenare, bucuroşi s-o cunoaştem mai bine acum cînd drumurile noi ale prieteniei ni s-au deschis către ea.

[1 9 5 6]

POPAS LA VIENA

După treizeci şi cinci de ani de cînd am părăsit-o, m-am găsit acum cîteva sâptăinîni, din nou, în capitala Austriei. Şi mai înainte de a cerceta centrul atît de însufleţit al oraşului, înainte de a-i revedea muzeele, de a-i răscoli librăriile, de-a mă aşeza în preajma caselor de bilete pentru a obţine un loc la Operă sau la Burg, am alergat pe locurile unde am tost student odată, grăbit să surprind năluca trecutului. Ce putere are trecutul, în ce prestigii se învăluieşte pentru ca amintirea lui legată de lucrurile cele mai umile să-ţi facă inima să bată mai puternic ? Oare revenirea în locurile tinereţii te mişcă pentru că îţi face sensibil timpul ireductibil, pentru că te constrînge la grava examinare a făgăduielilor si a împlinirilor tale ? Am gonit îndată către Albertplatz, unde din numeroase case datînd din secolele anterioare n-a mai rămas decît una singură. Pe locurile devenite libere prin distrugerile războiului, acolo unde n-a rămas un maidan pentru parcarea automobilelor, s-au înălţat construcţii noi, fără pecete stilistica şi fără expresie, mari maşim de locuit. Am coborît pe Alserstrasse, cu inima vibrîndă, închipuindu-mă alături de Alfred Swoboda, de Virgil Zaborovski, de Lucian Blaga. M-am oprit în faţa cafenelei Alserhof, unde am găsit de atîtea **ori o** sală de lectură, am trecut de-a lungul marilor ziduri ale clinicilor universitare. în faţa catedralei' Votivkîrche, am lăsat ii treacă peste mine, ca un plug care ară adînc, acordurile orgei uriaşe. Am ajuns la Universitate şi-am urcat panta intrării, pe->te care castanii începuseră să-şi scuture frunzele. Am înconjurat

curtea interioară, sub arcade, oprindu-mă în fața busturilor vechilor profesori. Escaladez scara uriașă și mă găsesc în fața auditorului, unde am ascultat altădată pe Wilhelm Jerusalein, pe Stbhr, pe Hofler, pe Reininger, pe Reich, pe Strygowski. în jurul meu roiesc figuri tinere, multe chipuri din țăule sudului, intr-o foșnire ca a mării. încep să murmur împreună cu vechiul poet goliardic, exagerînd desigur:

Divei eram **et** *dilectus*
Inter parei preelectus :
Modo curvat me senectus
Et aetate suni conțectus.

Mă trezesc din nou afară și cuceresc pas cu pas orașul. Viena a rămas, în liniile ei mari, așa cum am lisat-o. Este un mare oraș baroc, cel mai de seamă al zonei lui stilistice, cu cupolele lui verzi vestindu-se din depărtare, cu portaluri uriașe, cu atlași și cariatide susținînd balcoanele, păzind intrările cu grilajuri aurite, capodopere ale feroneriei, cu mărețe monumente ecvestre, cu fîntîni printre ale căror ape tîșniicare apar statui gigantice, michelangeleștj, Herculi ucigînd hidre sau doborînd leul din Nemeea, Alunec de-a lungul unor perspective întinse, cum există puține în alte capitale ale lumii, trec pe sub bolți, cobor în subterane, unde timpul sta încremenit în preajma sarcofagelor. întîrzii prin grădini, de-a lungul zidurilor de verdeața, rătăcesc pe aleile labirinrelor vegetale. Regăsesc vechile colecții de arta, pe maeștrii austriaci ai veacului al XV-lea la Belvedere, pe Velasquez și pe Brueghel la Muzeul de istoria artei. Muzeul de etnografie este o colecție reorganizată, una din cele mai bogate ale speciilității ei, cu admirabila-i succesiune a tuturor civilizațiilor pămîntului. Teatrul și Opera sînt perfecte. Vedem Ia Burg pastorala lui Shakespeare, *Cum vă place,* unde regăsesc pe unul din reprezentanții vechii dinastii actoricești a Thimigilor. La Opera ascultăm *Othello* și *Tristan ți Isoldj,* pe aceasta din urmă cu intervenții inexplicabile în constituirea Finalului. Dar ce voci, ce ansamblu ! Programul arată numeroase nume străine, fiindcă Viena cheamă pe scenele ei lirice soliștii cei mai buni ai lumii. La Volksoper se mai cînta *Walzertraum* într-o regie care pune la contribuție cinematograful, dar ne mirăm, urmărind spectacolul, cum publicul se mai amuza de vechile intrigi ale curților. *Nunta lui Eigaro* se joacă într-una din sălile de

bal ale fostului palat imperial, pe fundalul amănuntelor arhitectonice și decorative ale acestei săli strălucite. La Musikverein ascultăm concertele lui Herbert von Karajan, care apare ca un tinerel zvelt, cu toate bogatele Iui state de serviciu, atît de impetuos, incit într-un rînd frînge cu mîna-i nervoasă bagheta lui de dirijor. Cercetam pe anticari, librăriile, expozițiile, cheiurile. Ne odihnim în umbra catedralei Sfîntului Ștefan, care își înalță tocmai atunci clopotul cel mare. în turnul reclădit de curînd. Ne ducem sa întîmpînăm toamna în pădurea vieneză, care continuă așa de firesc orașul; li cuprindem pe acesta, ca pe un ocean de piatră, de pe Kahlenberg; ne oprim pe ulicioarele Grinzingului și pătrundem în curatele taverne, unde oameni numeroși, bucuroși de a fi laolaltă, ascultă pe țiteriști și beau vinul ușurel, de un an, stors din podgoriile dealurilor din preajmă.

Deși găsim atîtea aspecte cunoscute ale Vienei, nu putem trece cu vederea pe cele noi. Orașul are o circulație mai mare decît cea cunoscută. Noaptea, automobilele sînt lăsate pe străzi. Materialele plastice noi dau un lustru proaspăt fațadelor, vitrinelor, firmelor. Străzile setnteiază în feeria becurilor de neon. Turismul este înfloritor și animația străzilor era, în vremea vizitei noastre, sporită de desfășurarea conferinței atomice, care urma să lase Ia Viena o instituție permanentă. Distrugeri de-ale războiului se mai văd pe alocuri. S-a reconstruit mult, totuși nu cu preocuparea de a menține vechiul caracter al orașului. Stilul funcțional a înlocuit pe cel baroc. în fața catedralei Sfîntului Ștefan s-a ridicat o clădire imensă, dar fără nici o fantezie arhitecturală, un furnicar cu o mie de ochi. Uneori întîmpini cîte o încercare de zgîric-nori. Americanismul vrea să se infiltreze în moravuri ; se bea coca-cola, și tineretul, din nu știu ce categorie, afișează o ținută extravaganta, cu surtucuri lungi și pantaloni strînși pe gleznă, cu părul ca o perucă de teatru. Am vorbit cu mulți vienezi, oameni care muncesc și își iubesc orașul, și mi s-a părut că nimeni dintre ei nu prețuiește noutatea agresivă, că vechea conștiință de cultură a capitalei este trează și că toata lumea dorește păstrarea neutralității și pacea. Regăsesc vechea lume politicoasă și amicală. Fetele din magazine intonează o mică frază muzicală cînd te saluta. Chelnerii și agenții de circulație sînt cetățeni respectabili, gravi sau plini de umor, care te iau sub protecția lor.

Am venit la Viena pentru a instala o placă a amintirii pe casa_ unde a locuit George Enescu ca student al Conservatorului de muzică. S-au ţinut discursuri. Muzicieni eminenţi au cîntat octuorul lui Enescu. La Musikverein s-au executat bucăţi simfonice de Enescu şi_ lieduri ale acestuia ţi ale Iui Jora. Ziarele vieneze au înregistrat cu simpatie manifestările artistice româneşti. Conducătorii mai multor instituţii ne-au primit cu prietenie şi, ascultîndu-i, am avut impresia posibilităţii reluării unor legături culturale, atît de active şi fecunde altădată : în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd au studiat, în capitala Austriei, Micu şi Şincai, acum o sută şi cincizeci decani, cînd zăbovea pe acolo cu interese ştiinţifice şi artistice Asachi, acum aproape 100 de ani, cînd Eminescu şi Slavici deveneau studenţii Universităţii — şi de atunci^ nenumăraţi alţi tineri din toate părţile locuite de români. Viena a fost mereu o staţie a drumurilor noastre şi ne-a plăcut să poposim şi de data aceasta între zidurile ei, pentru a regăsi sentimentul participării Ia o înaltă şi umană cultura, căreia tinereţea noastră t-a rămas îndatorată cu atîtea preţioase cîştiguri şi amintiri.

Fi 9 5 7]

ÎN CASA LUI TOLSTOI

La Moscova, unde am zăbovit cîteva zile, către sfîrşitul anului trecut, adus de împrejurarea unei consfătuiri ştiinţifice, am vizitat printre multele locuri, vrednice a fi văzute în această capitală, casa lui Tolstoi, pe strada care-i poartă numele, la numărul 21. Este o casă de lemn cu un etaj, la marginea dinspre stradă a unei mari grădini, peste care se aşternuse zăpada. Transformată în casă memorială, locuinţa lui Tolstoi, în epoca dintre 1882 şi 1901, cînd nevoile instruirii copiilor îl adusese în capitala cu multe şcoli, păstrează întregul ei inventar. Rareori s-a putut conserva ambianţa materială a unui mare scriitor atît de întreagă precum o găsim în casa în care Tolstoi a scris *Moartea lui Ivan Mici, Puterea întunericului, Sbnata Kreutzer, Învierea, Stăptn şi slugă, Ce este arta ?, Hagi Murad* şi alte multe opere. împărţindu-şi timpul între lunile de vară, cînd se ducea la proprietatea sa de la Iasnaia Poliana, si acela care-1 înapoia o dată cu apropierea iernii în casa de la Moscova, regăsim aici toate urmele unei prezenţe foarte vii. Rătăcim prin multele încăperi ale casei, in sufrageria de la parter, unde masa este aşezata, în salonul cu harfă şi clavir, în care s-au perindat atîţî dintre artiştii vremii, în modesta odaie de culcare, în camera de lucru unde mai există încă sfeşnicele şi luminările mesei de scris, în camerele fără podoabe ale copiilor. Servitorii locuiau în interiorul casei, în odăi care se deschideau pe acelaşi coridor cu ale copiilor.

Primim explicaţiile conservatorului casei. Scriitorul îşi începea ziua aducînd apă din rîul Moscovei, pe sania încar-

cată ou o butie mare. O fotografie ni-I înfăţişează călare, gata poate să pornească pentru această expediţie. într-un colţ al coridorului ne oprim în faţa mesei de cizmar, cu calapoadele, custura şi bodreagul, unde Tolstoi lucra cizmele personalului casei. Pe o masă se înşira toată încălţămintea copiilor, curăţată şi lustruita în fiecare dimineaţă de stăpînul casei, dominînd de autoritatea unui patriarh plin de grijă pentru lumea lui. Detaliile nu-i sînt indiferente, înţelege să împartă muncile servile cu slujitorii, pe care nu se cuvine a-i lăsa să execute singuri zecile, sutele de munci alcătuitoare, laolaltă, a rînduielii unei vieţi de familie. Impresia generală degaiată din această locuinţă este aceea a austerităţii. Nu este o locuinţă bogată şi fastuoasă ca aceea a atîtor alte interioare aristocrate, cum palatele Moscovei prezintă în număr atît de mare. Familia Tolstoi, cu cei nouă copii ai ei, trăieşte într-un cadru de viaţă bine rînduit, dar cu modestie. Nici mobile scumpe, nici colecţii de artă, în afară de cele cîteva pînze, copii după tablouri de familie, sau portrete executate de Tatiana, fiica înzestrată pentru pictură. Mă gîndesc la casa lui Goethe la Wehrtar, cu aranjamentul ei de muzeu, cu bogatele ei colecţii de artă, tablouri, gravuri, ghipsuri, obiecte naturalistice, aparate pentru experienţele savantului, cărţi adunate într-o cameră specială de bibliotecă. Am trecut odată pe-acolo, gîndindu-mă la omul mereu activ în operaţiile de strîngere şi de clasare a multelor documente, adunate de pasiunea colecţionarului şi studiate necontenit de hărnicia cercetătorului. Viaţa de familie este cu totul acoperită, în casa lui Goethe, de foarte întinsul . aparat de informaţie şi delectare de care savantul şi artistul aveau nevoie. Aici, Ia Tolstoi, imaginea casei este dominată de existenţa familială şi, o dată cu aceasta, se aşterne peste mediul existenţei marelui scriitor un accent uman, în care se controlează principala impresie emanată din opera lui.

întîrziez mai multă vreme în pragul camerei de lucru, cu masa ei *de* scris, cu fotolii şi scaune de piele uzate. Marea bibliotecă a rămas la Iasnaia Poliana. Aici este un atelier şi o cameră de primire, în care au intrat mulţi oameni veniţi de departe pentru a cere sfat şi alţi mulţi chemaţi de scriitor pentru a afla de la ei tot ce îi era necesar să ştie despre împrejurările şi soarta oamenilor din vremea lui. Au venit aici şi mulţi scriitori, Korolenko, Cehov, Gorki. Cîţi alţii ? Ni s-a
-au

păstrat ecourile unora dintre convorbirile desfăşurate intre aceşti pereţi fără podoabe. Pe celelalte le refacem din mărturia operelor meditate şi scrise in acest spaţiu. După 1880, Tolstoi intră în faza ultimă a creaţiei sale. A trecut învăpăierea tinereţii, dar omul nu încetează să lupte. Nu mai luptă acum cu sine, cum ne arată pentru o epocă lungă *Confesiunile* lui, dar luptă cu atît mai avan cu lumea, cu vremea lui. După desfiinţarea iobăgiei în 1861, cum ar fi putut crede ca a fost găsită o soluţie pentru cel înfometat de adevăr, de dreptate ? în 1882, cînd se instalează la Moscova, în casa în care ne este îngăduit acum să circulam, se precizează criza morală a lui Tolstoi. în *Ce este de făcut ?* el scrie în aceasta vreme : „Cum poate trăi un om care nu este complet lipsit de conştiinţa şi de raţiune, dacă nu ia parte la lupta întregii omeniri pentru existenţă, mărginindu-se să consume munca acelora care luptă cu preţul vieţii lor şi mărind prin pretenţii nesăbuite această munca ?" O mare nelinişte, sentimentul că viaţa lui şi a familiei, în orînduirea vremii, nu este conformă cu lumina răsărită în el, ÎI tulbură adînc. Mărturii ale celor apropiaţi de el ne vorbesc de paşii care se auzeau pînă către zi în camera de lucru, unde un om nu-şi găsea odihna şi nici nu se putea hotărî s-o caute. Curînd după aşezarea la Moscova, este ordonat recensămîntul municipal. Tolstoi se înscrie ca recenzor voluntar şi are prilejul să cunoască viaţa profundă a capitalei, marea suferinţă acoperită de luxul şi desfătările bogaţilor. Se simte vinovat, împreuna cu lumea lui, de această suferinţă. Atunci se hotărăşte să-şi schimbe viaţa, să-şi împartă bunurile, să îndrumeze în alt chip existenţa alor săi. Sînt de înţeles rezistenţele mediului său apropiat, împreună cu ciudăţenia inoperantă a proiectelor făurite în nopţile albe, ritmate de paşii auziţi pînă tîrziu din camera de lucru. Nu actul unui singur om, ci revoluţia unei clase întregi putea schimba orînduirea vremii, prin trecerea tuturor oamenilor în rîndurile muncii. Lenin a arătat, în articole celebre, caracterul contradictoriu al concepţiilor tolstoiene formate acum. într-o zi, scriitorul îşi ia toiagul şi traista şi iese pe poartă, hotărît să înceapă o altă viaţă. Era în apropierea zilei cînd Sofia aştepta un capii, şi Tolstoi se înapoiază după cîteva ceasuri. Se naşte Vama, a cărui cameră, cu jucăriile lui, cu foile primelor lui compuneri, ni se păstrează aşa cum a lăsat-o, pentru durerea fără mîngîiere

a părinților, copilul răpii de o boală necruțătoare. Ia vîrsta de 7 ani.

-Epoca petrecută de Tolstoi în casa din Moscova este aceea în care se cristalizează etica scriitorului si se dezvoltă acțiunea lui cu un ecou atît de puternic în lumea întreaga. Sosesc **în** fiecare zi scrisori din toate colțurile lumii ; oameni nenumărați cer intrarea în curte, pătrund prin uța vestibulului ți urca scara care duce de-a dreptul în camera de sus, unde ne-am oprit în prag, înviind în inimile noastre marea frămîntare care s-a desfăşurat acolo. Tolstoi a dat sentimentului său, **în** acei ani dramatici, alte consecințe decît acele pe care istoria trebuia să le confirme. Dar acele simțiri trăite de el cu intensitatea geniului profetic au intrat în substanța morală a lumii moderne ți, într-un anumit fel, în compunerea marii acțiuni care trebuia să înceapă după patru ani de Ia părăsirea Moscovei, apoi să se angajeze pe drumuri fără întoarcere după alți şapte ani de la moartea scriitorului, din al cărui mare suflet omenirea întreagă a scos unul din suspinele durerilor ei.

[1 9 6 0]

ADDENDA

POEZII DIN PERIODICE (1916—1921) ŞI INEDITE (1914—1941)

CUVINTUL

Cuvîntul este sunet şi coloare :
E mesagerul gîndului uman,
El pune haine rupte de sărman
Sau preţioase zale sclipitoare.

Era din sttncă rupt verbul roman :
Menit era a fi peste popoare.
Cuvîntul atic, undă cintătoare.
Năştea pe buze dulcele aiean.

Cuvîntul e putere fermecată :
Sub cer de foc înaltă piramide,
El linişteşte marea turburată,

Deschide porţi de raiuri ţi le-nchîde.
Cuprinde-n el şi cerul şi pămîntul
De-aceea : ***la-nceput a fost Cuvîntul!***

fi 9 14 —1916]

ILUMINARE

Se-iicovoiau cu ramuri la pămînt
Copaci bătrini sub aspra vijelie.
Părea că din a cerului tărie
Se prăbuțise tronul Celui Sfînc

Menit era să fugă în vecie
Drumețul ce cu pletele în vînt
Nu auzea nici chiar al său cuvînt
în aspra hohotire de mînie.

Din adîncimea-albastrei lui lumini
Se-mpreună o lacrimă cu alta.
Așa cum două pale flori îmbini ;

Dar se-arătă uriașul disc de viață...
Ca un artist ce își încearcă dalta
El își ciopli un blînd surîs pe față.

[19 14 – 1916]

DESĂVÎRȘIREA

A vrut sâ dea gîndirii lui ființă,
Desăvîrșirea omenească-n stîncă dură,
SÎ dea el stîncii gesturi, chip, căldură —
Dar cum s-ajungă alba năzuință ?
în dalta lui el puse focul sacru
Și din adînc chemînd puterile de viață,
Cum soarele aparc-n dimineață
Așa păru ființa-n simulacru.

...Și sta artistul dus de fericire
Iar dintre plopi un murmur de uimire
Sc resfira prin albe colonade.

Cum soarele se-ascunde-adesea vara
Așa se-ntunecă la chip sculptorul.
Izbi cu dalta-n blocul de Carrara,
Fărâmiță în pulbere odorul.
Grăi plîngînd : „Eu de tc-am smuls din mine
Și de-ți împrumutai din a mea viața
De ce-aî tăcut, o, zeule de ghiață ?"

Iar praful se urcă dintre ruine..

[19 14 — 1916]

CĂTRE AMURG

Amurg însingcrat cu pleoape obosite,
Liman învăluit în umbre-odihnitoarr*.
Tăcută cetaţuie!

Departe se aude un murmur care moare,
Vag circulă în aer răsuflete trudite,
Din cînd în cînd un cîine...
O goarna ce aduce accentul înserării.
O lacrimă în gene ; e ora remuşcării,
Nădejdea pentru miine!

Amurg însângerat, te cheamă-nsîngeraţii !.

fi914—1916l

NEMURIRE

Atlet frumos cu fruntea-n veci senină.
Cu unduiere de caval în glas,
în ochi îţi răsăreau flori de lumină,
Iar lespedea cînta sub al tău pas.

învingător tu ai păşit în lupte,
Hlamida ta fu martură-n victorii —
Dar ai murit. Acum cu buze supte
Fecioarele te plîng pe-altarul gloriei.

Iu ai murit cînd tînăra-ţi făptură
Se înălţa în imn de primăvară,
Cînd stelele împrăştiau căldură,
Iar frunzele şopteau cîntări de seară.

Dar nu eşti mort. în pomul ce-nfrunzeşte
Şi-n florile ce ramul învestmîntă
Fiinţa ta întreagă retrăieşte.
Iar în şoptirea frunzelor ea cîntă.

[1914 — 1916]

MOARTEA

Ce lot căzuți

Eu am văzut-o neînduplecată,
Născînd superbă din sămînța urii ;
Cu nimicirea ea unea deodată
Puterea creatoare a naturii.

Eu am văzut-o presărînd petale —
Petale negre cu miros de ceară —-
Fugea scrîşnind din zori şi plnă-n seară,
Dar zîmbete îi înfloreau în cale.

Pe zbucium ea punea un văl de pace
Si_oboselii îi dădea odihnă,
Lăsa pe ochi pleoapele opace
Şi sătura pe-nseroşați de tihnă.

Dar o mulțime prea neînțeleaptă
O urmărea cu blesteme şi ură.
Vai, nne-ar mai simți o ura dreaptă
Privind în a răniților căutătură ?

[19 14 — 1916]

FUGARII

De unde vin fugarii cu ochi de spaimă plini,
Ce zeu îi înfrățeşte cu zarea şi durerea ?
Ei murmură blesteme. Dar moarta e puterea
Ce încolțeşte-n pieptul bărbaților deplini.

Ce zeu îi izgoniră cu furie din țara
în care înflorise copilăria lor, _
De ce-au lăsat întinsul şi rodnicul ogor
Si-au luat în pribegite toiagul şi povara ?

Ei murmură. Dar pumnul nu il înalță drept.
Nici ochii n-au într-inşii străfulgerări de ură ;
Cu frică-şl împreună ei mîinile pe piept
Privirea lor se-ascunde ca focul roş sub zgura.

Din cînd în cînd un zgomot le înlemneşte pasul ;
Trosnind se-aud departe cum ard păduri de brad
Mai trist şi mai sfielnic se face-atuncea glasul,
Iar zgomotele-n urmă se-nalța şi-apoi scad.

Si calea li se-ntinde-nainte tot mai lunea
Şi praful se ridică sub trudnicul lor pas
Jar noaptea şi cu ziua se-alungă să se-aiungă ;
£lea se-apnnde-n ceruri : e ora de popas

[19 14—**19161**

NOAPTEA

„Caro m'i'l sonno, e piâ i'esser di sasso.
Mentre cke'l danno e la vergogna dura ;
Non veder, non sentir m'e %ran ventnra ;
Pero nou mi destar, deh ,' paria basso."

Michelangelo — pe statuia *Nopţii*

„Tăcere ! Dorm ! Artistul m-a cugetat în piatră
Si somnul fără vise m-a prins din clipa vieţii ;
Să nu trezeşti cenuşa tăciunilor din vatră,
Căci focul ar aprinde făclia Dimineţii...
Eu vreau să dorm, vreau somnul adînc şi fără vise ;
Atîtea lacrămi plînse pe tristul sarcofag
îmi spun că lîngă mine sînt doruri şi abise...
Nu mă trezi : mi-e somnul de piatră-atît de drag".

Dar soarele răsare spumînd în flori o mit.
Voi din brazdă iarba spre cer să se avînte
Şi-n alba, infinita, divina feerie
Statuia ridicată a început să cînte.

[1914 — 1916]

NEMĂRGINIREA

„Ai fătul un infinit din mint..-"
R. Tagorc

Vrei tu să ştii nemărginirea ce e,
Vrei s-o cuprinzi cu-o singură privire,
Ascultă-adînca, nepătrunsa cheie :
Nemărginirea e doar în iubire.

k

Iubeşti un om, un fluture, o floare,
Iubirea ta sonalţă-n colonade,
Atingi cu ea a lumilor hotare,
O prăvăleşce-n urmă în cascade

<

O prăvăleşte in rîuri de lumină
îmbrăţişezi cu ea întreaga fire,
Te-anini de tot şi totul ţi se-anină :
Nemărginirea e doar în iubire.

[1914— 1917!

E-o forţă-n dragostea-omenească
Ce ar preface într-o clipă
Un rost universal de lucruri
Ce-n mii de ani se înfiripă."

Dar tace mincinoasa vorbă
Şi prinde noaptea să coboare
Iar sufletul se reculege
în liniştita ei splendoare.

1

Şi-n tata pulbere! de astre
Din [egile nestrămutate,
Pe aripi albe de ecouri
O undă-n piepml tau străbate.

Şi-ncrederea nemăsurată
Ti se preface-n umiiință
Cum creste viermele pe-o glorie
Şi-nfrîngerea pe-o biruința.

(19 14 — 1917]

CASA MORȚILOR

Este palatul albelor tăceri,
Vin morții-ncet ți te ating pe umăr.
Cu paşi gîndiți, cu gesturi de păreri
Ei îți îngînă şoapie fără număr ;

— îți aminteşti gradina fermecată
Şi înălțimea cerului de vară ?
— Se-aude un cîntec... — lat-o nestemată !
— Ce visuri dulci aripa-şi scuturară ? !...

Un mort bătrîn îşi şterge rouă feții,
O moartă te priveşte printre gene,
Cu toți dispar în albul dimineții :
O undă de eter îi duce-alene...

119 14 — 1917]

AD HOSTEM

De ce ne ați adus în suflete ura ?
De ce-ațî vrut să stingeți adîncă si pura
Iubire de oameni ?
Cînd sufletul nostru chemări la iubire
Primea din a firii eternă vorbire.
Cînd aripi **uriaşe** de pasăre rară
Cu-n imn ne purta spre cerul de vară,
Cînd dornice brațe am vrut să întindem
O lume întreagă în piept să închidem,
Cînd noi v-am ti dat din trup chiar căldura,
De ce ne-ați adus în suflete ura ?

Pe noua ruină o lacrimă cade.
Prefă-o, a nopții măiastră regina,
în nimb de lumină !

[1 9 1 4 — 1 9 1 7l

ÎNTÎIA RAZA

Lui *Al. T. Sramat iad*

Veneam tîrziu spre casă pe largul bulevard,
Sc prelungea în suflet cîntarea auzită...
Mă profilam subțire pe albul unui gard.
Murea orice dorință şi orişice ispită.

Se prelungea în suflet cîntarea auzită
Si mă simțeam mai bine sub cerul înstelat
Cădelnița miresme o creangă înflorită...
— De ce nu sînt un înger cu mers înaripat ? —

Şi mă simțeam mai bine sub cerul înstelat
Iar din abisul nopții năşteau dorințe nouă...
Un suflu de iertare plutea pe-orice păcat
— Simțeam cum peste mine petale albe plouă

Şi mă simțeam mai bine sub cerul înstelat,
Se prelungea în suflet cîntarea auzită,
Un suflu de iertare plutea pe-orice păcat.
Năştea întîia rază şi cea dintîî ispită... !

[19 14 — 1917]

DIALOG ÎN AMURG

St isprăvise ziua şi obosiţi de munca
Noi ne priveam, cu ochii uimiţi că ne privim.
Din înălţimi stelate veni, ca o poruncă,
îndemnul către ceruri şi dorul să iubim...

— Dă-mi mîna ta ; da-mi mîna... Sînt obosit şi singur.
Priveşti ? Pe bolta largă o lume s-a născut...
Cunoşti povestea veche ce spune că din hao:;
S-ar fi-ntrupat fiinţa cu-al soarelui sărut ?
Dă-mi mîna ta ! Te uită în ochii mei acum :
Eu simt că doar prin tine puterea fără nume
Din nou mă va susţine pe nesfîrşitul drum.

— Stăpîne ! Pot eu oare ? Pot să-ţi redau puterea ?
Iubeşte-mă, stăpîne... Prin tine astăzi sînt,
în tîne mă sădeşte ! Simt cum rodeşte-n mine
Din forţe neratrupate, în viitor, un cînt...

Un fluture-adormise pe-o floare de verbină,
Polenul din stamine se scutura uşor...
Iar floarea aţipită sub scumpa ei povară
Visa, nevinovată, un fruct aromitor.

[19 14 — 1917]

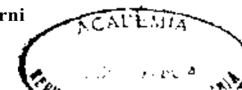
ALTER EGO

Am rătăcit atîta timp prin stele
Şi nentrupat am fost atîta timp,
Am străbătut atîtea ţărmuri grele
Şi atîtea piscuri albe de Olymp ;

Atît de muh am plins cătîndu-mi firea
Şi braţele-am întins atît de mult,
Atît am cercetat nemărginirea
Şi-atîtea şoapte-am stat ca să ascult,

încît, înfrînt, eu m-am închis în mine
Ca-n scoica lui mărgăritarul rar,
Dar după iarnă zilele-s senine —
Şi se-arătă doritul marinar.

în suflet el purtă o altă gemă
Şi căuta mînerul iscusit...
Ne-am înfrăţit pe-ngusta lui trirema
Şi am pornit în largul nesfîrşit...

Şi, fericind lăuntrica comoara,
Plutind, noi am uitat că sîntem doî :
Aceiaşi ochi vedeau aceeaşi vară,
Acelaşi cîntec se năştea în noi...

[1914—19I 7]

FRAGMENT ANTIC

AENEAS ŞI DIDO

(fragment dramatic)

Lui *H. Frollo*

Aeneas, prinţ troian
Achates. tovarăş credincios al lui Aeneas
Didona. regina Chartaginei
Pyrrhus si Pygmalion, servi ai Didonei

La curtea Didonei, în Chartagina.

Aeneas

Pe valuri saltă albele trireme,
Tovarăşii se roagă la altare ;
Iar vînturile parcă vor să cheme
Pe cei ce-şi lasă nava lor pe mare.
Neptune Caruleus, fii cu mine...
De voi ajunge-n ţara mea cu bine
jertfi-voi turme albe pe altare.

Didona

Stăpîne crud, ce dor nebun te cheamă r
Rămîi aici. Ucigătoare teamă
Patrunde-n sufletu-mi. Rămîi, stăpîne.
Şi înălţa-voi către zei o rugăciune :
Pe coasta aceasta mîndră şi bogată
Pergamul să se-nalţe-a doua oară,
Să-i dea lui luliu viaţă-ndelungată
Si lui Anchises loc unde să moară.

Aeneas

Cum n-as rămîne aicea, o regina,
Scutindu-te de chin. Dar, ce-i de vină
Fiinţa omenească-n !ut durată
Cînd zeii prigonesc cu ura toată :
Mă cheamă marea cu-nvrăjbite valuri,
Necontenit ţintesc spre alte maluri
Mi-e dor de linişte, mi-e dor de pace
Dar zarea tot mai largă se desface.

Didona

Nu mai vorbi căci îmi strecori veninul,
Vai, cine scoase-n calea mea străinul ?
De cînd eu îl zării, de-atuncea plînsul
A izvorît cu dorul pentru dînsul.

Aeneas

O, lacrimile tale curgătoare
îmi sîngerează rana mea şi-adînc mă doare.
Si iarăşi spus: de va voi destinul
Curma-voi suferinţa ta şi chinul
Căci poate ca în lunga-mi rătăcire
Să-nduplec pe Junona la iubire
Statornicindu-mă pe ţărmurile-aceste.
Dar iată soarele se-ascunde după creste
Şi-Achates, iată, vine către mine
(Către Achates.) Tovarăş drag, să fii venit cu bine

Achates

Stăpîne mare, năvile sînt gata
Şi corăbierii-şi pregătesc avîntuî
Pe ţărm te-aşteaptă fiul tău şi tata
Iar marea doarme. Bun e-acuma vîntul.

Aeneas

Te las, Didona, zeii te păzească !

Didona

E slabă vorba mea să te oprească
Cînd sufletu-mi cu dorurile sale
Nu pot să ţi se-mpotrivească-n cale...

Aeneas

Grăieşte înţeleptu-n tine acuma
Şi-un sfat mai bun nu ţi l-ar da nici muma.

Didona

O, nu, Aeneas. Sfatul nu-i acesta...
Ci viaţa mea în dar o cere Vesta.
Chiar tu mi-ai spus că vocea sybilină —
Ecoul ei în liniştea deplină
Răspunsul trimiţînd prin trei portaluri —
Prezisu-ţi-a că sumbrele canaluri
Ce poartă pasul umbrelor către Infern
Te vor avea drept călător pe tine
Dar nu ţintind locaşul cel etern
Ci căutînd helenele coline.
De-aceea eu ca să-ţi apar în drum
Mă voi jertfi. Didona de acum
Va fi o umbră.

Aeneas

Taci, Didona, taci !
Tu vrei din Aeneas un sclav să faci,
Un sclav al deznădejdii ? Vrei să mori ?
O, nu-ntrista mai mult pe călători...
De te-aş vedea cu ochii stinşi şi reci
Infernul m-ar reţine-n veci de veci.
O, lasă să-mplinesc a mea ursită
Şi-ursita ta s-o împlineşti de-asemeni
— Nu iese grîu cînd doar neghina semeni
Cînd rătăcirea mea fiind sfîrşită
Şi viaţa ta ferită de cruzime
Vor fi chemate-n sumbra adîncime
Ne vom uni din nou...

Didona

lini ceri răbdare ?
Ce crud eşti ! Dorul tău nu-i mare...
O, te-nţeleg. Ghicesc. O ştiu prea bine.
Aeneas, nu mai tac. Ţi-o spun de-acuma
Că te urăsc. Da, te urăsc ca muma
Pe-acel ce-odrasla ei năpăstuieşte.
O, tu ma minţi : îmi spui de... larga zare,
Îmi spui că un îndemn te chinuieşte,
Mi te arăţi furat de val, de mare,
îţi cauţi părinteştile coline...
Dar nu uita ca eşti acum sub mine,
Că dac-aş vrea, Anchises şi cu tine
Si cu odrasla ta aţi fi ţărînă.
O, nu uita c-ai sărutat o mînă,
O mînă de regină... Şi cine poate
Sa mi se-mpotrivească cînd pe toate
Mai mare sînt. Să nu mă mîniezi...

Aeneas

Regină, slobodă eşti orişice să crezi
Dar bine-ar fi să ştii că-i sclav bărbatul
Numai atunci cînd linguşeşte patul...

Didona

Mă-nfrunţi, nebunule, ma-nfrunţi pe mine ?
Ţi-oi arata acum că de la tine
ŞJ pîn* la mine este depărtare
Ca între-un sclav şi-un zeu. Arare,
Doar arare eu am văzut un sclav
Ce-nfrunt-un rege. Sau poate eşti bolnav,
Bolnav de minte. Dar eu te-oi vindeca —
Sa vîe Pyrrhus şi Pygmalîon să vie !
(Strigtnd.) Pygmalion ! Din faţa mea să-1 ia 1
Ţi-oi arata ca eşti pe-a mea moşie...
(Striga.) Pygmalion !

(Apare Pygmalion însoţit de Pyrrhus.)

Pygmalion
(apleci'idn-st)

Regină !

Pyrrhus
(aceld)i joc)

Stăpînă !

Didona

Cuprinde-mi-1 de gît şi tu de-o mînă
Şi du-1 în galerii întunecate
Pe-Anchises şi pe fiu să-i ie de-asemeni
Şi pe umilul, credinciosul lui Achate,
Cu-ale lor oase cîmpul să mi-1 semeni.
Aţi înţeles ? Şi nici o şovăire...
(Către Aeneas.) Acuma taci ? Şi nu răspunzi nimica.
Ori limba-n gură ţi-a-ncleştat-o frica ?
(Riztnd.) Ha-ha...! Pricepi că sînt regină ?.
(Aeneas tace.)

Achates
(după o pauză)

în pieptul lui e linişte deplină...

Didona

E linişte deplină ? **Li**-ni-şti-re...
Cînd inima-mi se frînge în iubire ?
O, crudule! *(Plînge.)* Vai, sînt nebună !
(Cu indirjire către Pygmalion.)
Cum îndrăzneşti tu, sclav, să-1 iei de mînă,
Să pleci din fata mea ! Cînd eu iubirea
Mi-**O**-ndrept spre-un singur om, **tu i** rei **pisîrea**
Să î-o aduci... O, sclavi smintiţi...

PygmaliDn

Stăpînă, noi facem ce porunciţi...

Didona

Nebunilor, porunca-i cu hotare
Şi nu ştiţi că mînia graniţi n-are...
Plecaţi !
(Pleacă. Toţi tac.
Didona începe să plîngă. Se înnoptează.)

Didona
(către Aeneas)

Spune-mi o vorbă, numai una
— Cum străluceşte-n noaptea asta luna ? —
Ce crudă-am fost, ce rea şi ce nebuna,
O, iartă-mă, Aeneas! Vino, lună !
Şi aureşte-i părul lui de noapte
Pe buze pune-i dulci şi blînde şoapte,
îmbracă-1 în argint. O, vino, vină
Şi fă-mi din dînsul visul de lumină
Spre a-l putea să-l pierd ca pe un vis.
în cartea sorţii astfel mi-este scris.
Dar spune-mi un cuvînt, Aeneas, spune
Si uită vorbele şî faptele nebune...

Aeneas

Regină, eu le uit, le uit pe toate,
Lc-am şi uitat. A le mai şti se poate
Cînd mă priveşti cu ochi ca valul mării ?
Nu creşte-n mine germenul mustrării,
Nu vreau să plec, ci ca să plec destinul
Mă-mpinge, aducîndu-mi chinul.

Didona

Esti bun, Aeneas, sufletul ţi-e mare ;
Vrei să şedem puţin, să-mi spui povestea
Ce-am ascultat-o de atîtea ori. Cîntare
Tu ai în glas. Vai, farmecele-acestea
Curînd îmi vor pieri.
(îl atrage către o bancă de piatră.
Se aşează. îţi apleacă capul pe umărul iui.)
Dar spune, spune...

;ieiicas

Din nou îmi porunceşti, regină scumpă,
Ca valul amintirii să se rumpa ?
Din nou voieşti ca doru-mi să tresalte,
Să-mi sîngereze rana mea din nou voieşti ?
Eu mă supun. Dorinţele-ţi înalte
Le-oi întrupa în graniţi omeneşti.
Ascultă deci. Ţi-oi spune o poveste
In care rînd pe rînd se împletesc
Un chin ce-a fost cu-o rană care este.
Acum s-asculţi ; încep să povestesc :
Dormeam în Troia beţi de fericire,
Zeiescul cal intrase în cetate
Şi ne-ntrebam cu mintea în uimire :
— Cu gînd vrăjmaş de-acum cine-o mai bate
In porţile Scheene ? O nime, nime...
Ce fericiţi eram ! Din adîncime
Venea o boare dulce şi curată.
Deasupra mării, bolta înstelată
Ne trimitea surîsuri opaline
— Nu te-oi uita surîs perfid de stele —
Şi ne lăsam în legănări senine
S-alunecăm către destine grele...
Dar iată că în visul meu, deodată,
Hector mi se-arată. Durerea toată
Pe care-un muritor o poate-avea
In ochii lui, pe faţa lui stătea.
De ce era sălbatic în privire ?
De ce plîngea ? Adîncă lui mîhnire
Mă-nduioşă cu lacrimi şi pe mine
Şi-1 întrebai :
— O, tu podoaba Troii,
De ce mi-apari cu gene-nlacrămate?
Au fost goniţi din Elyseu eroii
De te cobori sub pleoape-mpovărate ?
Iar el :
— O, fiu al Venerei din valuri
Deşteaptă-te din somnul tău şi fugi.
Au năvălit duşmanii prin portaluri
în alte ţări să duci ai Troii rugi

i

Pe alte țărmuri să așezi Penații.
Vei rătăci de-acuma ani de zile
Și numai cînd profetica Sybile
îți va spunea că țara e găsită
Te vei opri. Venea nelămurită,
Venea din zări o șoaptă și-un murmur...
— O, Hector, un bărbat trăiește-n mine
Și țara voi găsi-o. Da. Ți-o jur !
M-am deșteptat: erau acum ruine
Cetatea care ieri mat dăinuise
Căci, n-avusesem mincinoase vise...

Didona
(din somn)

Vai, visu-mi fuse atît de mincinos...

Aeneas
(surprins, către Ack.ites care stătuse în umbră}
Ea doarme !

Acbates

Doarme ?

Aeneas
(privind-o}

Ca un copil frumos !
(Ginditor.) Și ce copil... și totuși ce iubire...
O, inima-mi se frînge de mîhnire.
Din blîndul vis acum ce mai rânine... ': '.

Achates

Destinul tău ce-mpiedică, stăpîne.
Să te-ntîrzii în blinde legături ;
Gîndește-ie că peste-ntinse mări
Te-aşteapt-un țârm să-i fii de-a pururi domn
So părăsim cît este încă-n somn...

Aeneas
'Se ridică iluminat.
Capul Didonei se lasă pe spătar in bălaia lumi)

Dreptate ai : din nou mă cheamă viața.
Deci s-o pornim. Aici rămîne visul,
Aici ramîne-odihna, somnul, ceața...
Cu brațe de ocean ma cheam-abisul
Mă cheamă dorurile nentrupate,
Mă cheamă un popor ce va să vie,
Mă cheamă marea ce-n zăgaz se zbate.
Si totuși inima mi se sfîșie.
(Ocbti i se umezesc.
Privește pe Didona, apoi cerul.)
Din drumul tău de foc, din alte sfere,
Ocrotitor privește-mă, Apollo,
De mă reține-un vis, alt vis mă cere ;
E blînd aici, dar viața e acolo...
(Pornesc cu hotărîre.
Se aude din ce în ce mai slab.)
Acolo ! Acolo ! Acolo

Cortina

I 1914—1917]

ÎMPĂCAREA

Am năzuit cu *Norii,* cu *Umilința-am* plîns
Și-n fiecare clipă jertfindu-mă pe-altarul
Frumosului de mîine ce mi-a întins paharul,
Senina-Nțelepciune în sufletu-mi am strîns.

Deci vie valul vieții sa mă îzbească-n plin :
Eu sînt acum ca digul ce-un maistru venețian
L-a ridicat în mare să-l bată valul van —
La toate voi răspunde cu sufletul senîn.

Am străbătut materia ca să descopăr visul
Dar azi slavi-voi faptul și-l voi primi așa,
Voi năbuși un suflet ce vrea și veșnic vrea
Și în ***actualul*** vieții căta-voî paradisul.

...Iar cînd cu gene plînse și grele-Nduioșarea
îmi va întinde mreaja și tainici-i fiori
(_ a regele Otama voi rupe numai flori
Căci sufletul acuma dorește *împăcarea.*

[19 14—1918]

MUNCITORII

O, muncitori cu piepturile largi —
Oricine ați fi : obscur și bun plugar,
Miner ce stîncă de granit o spargi
Șau lucrător în încăperi de jar !
O, tu ce știi cum bolțile albastre
Se-ntorc ; o, tu ce-ai măiestrit adînc cuvîntul
Umil mă-nchin cu vitejiei voastre ;
Sînteți ca soarele, ca apa, ca pămîntul...

Vă văd roind prin negrele orașe
Sau răspîndiți pe-ntinsele cîmpii,
împrăștiind voința pătimașe
Și voluptatea epică de a fi.
Vă văd, secerăiori de lanuri grele,
Urcați pe sfîntul piedestal, avîntul.
Cum înfruntați puterile rebele
Și soarele și apa și pămîntul...

Comori rodesc din mușchii de oțel
Ce bat ciocanul greu pe nicovală ;
Sudoarea voastră, sacru hydromel,
t dalba rouă — voi sînteți petală.
Sînteți bărbații ce au zdrobit fecioare
Cînd semănați cu gestul vostru, vîntul
înrodnicind ascunsele comoare
Ca soarele, ca apa. ca pămîntul...

Amurgul cînd vă-moarce către ca^,ă
Al vostru este orice dor străin ;
întocmai lui Isus, şezînd Ia masa.
Iubirea voastră schimbă apa-n vin.
Simțind prăpastia forțelor deşarte
•— Acelaşi cer şi-a înstelat vestmîntul --•
Ființa voastră darnic se împarte
Ca soarele, ca apa, ca pămîntul..

[19 18]

Nu vei ghici mîsteru-acestor file
O, cititor cu zîmbete uşoare —
Tu nu vei şti ce fermecate zile,
Ce zbuciumări divine de aripă,
Sfidînd făptura noastră muritoare,
Au vrut să-nalțe gîndul peste clipă.

Tu nu vei şti cît te-am iubit, o, frate,
Că singur dacă aş **fi** fost în lume.
De n-ai **fi** fost, suprema bunătate
A gîndului ce vrea sa sc-mprumme
N-ar fi avut în univers un nume —-
Iar dorul mi s-ar fi zdrobit în pjîngeri mut

Tu nu cunoşti obscura vitejie
A nopților pierdute penir-un vis,
Avîntul către marea armonie
Ce se înfrînge-n haosul vorbirii,
Viziuni de noapte — fulgere-n abis —
Şi aspra nostalgie-a nemuririi.

Cînd mă citeşti, scandînd un vers alene,
Nu bănuieşti, sărman neştiutor,
Că floarea ghidului a rourai pe gene
Voind sa treacă într-un fruct deplin.
Că am trăit un dureros fior
Şi, poate, c-am dorit un alt destin.

[19 18]

ARMONIE

Cînd soarele în cumpănă se-nclină,
Cînd florile se-nchid, cînd viaţa tace
O, suflete, de trup mi te desface
Şi-mprăştie substanţa ta senina.

Trăieşte, suflete, o clipă mare
Cu fiecare floare din grădină,
Cu muncitorul simplu ce se-nchină
Şi fii tu însuţi zări crepusculare.

Adînc tu vei pătrunde taina firii:
Mişcarea frunzei o vei înţelege,
Vei fi ca vrabia umilă ce culege
Şi vei păli în rond cu trandafirii.

Cînd geana lungă ispiteşte somnul
Iar noaptea umedă şî deasă s-a lăsat,
în trup tu vei descinde împăcat —
Odaia ta va găzdui pe Domnul.

[1918]

...LUME NOUA

Stau în odaia mea — afară plouă —
Şi răsfoiesc, tăcut, tăcute cărţi.
Şi stampe vechi şi-ngălbenite hărţi...
Dar cine mi-a şoptit de-o lume nouă ?

Dar cine mi-a şoptit — cînd totu-i mort —
De-o lume nouă, de îndemnuri bune —
Şi cine a venit, încet, a-mi spune
Că-n mine, germeni de viaţă nouă port ?

Se poale lume nouă sa răsară,
Cînd toiul este vechi şi putrezit ?
Stau în odaia mea şi răsfoiesc Ia nesflrsit '
Şi plouă greu şi plouă trist afară.

Il 91 8]

SERI LUNGI

Seri lunjţi de iarnă, dureroase seri
Cînd sufletul se-apleacă înspre ieri,
Cînd sufletul te poartă către vară
Pe aleea fermecată de-odinioară...

...Şi Psyche plînge căutînd pe-Amur ;
— „De ce-a plecat copilul zburător *i*"
Afară lupii urlă a pustiu :
— „Pe urma ta, Amor, eu am să viu...'

L-a căutat umblînd după păreri
Pe drumurile înfloritei veri
Şi l-a găsit în alba-i nuditate
Iar Psyche-n lăcrămi a zîmbit : „o, frate !*

Dar lampa îndreptînd razele ei
S-a revărsat, înflăcărat ulei.
Şi-Amor sfîrşi sub floarea de lumina.
— „Amor, Amor, vai! Sufletu-i de vină

Pe-aleea fermecată de-odinioară
Azi vîntul suflă ca-nir-un tub de fier
Şi cineva în uşe bate afară :
— O, moarte, **mi** intra, nu vreau să pier...

11 91 8]

LA BANCHETUL LUI PLATON

Lui *D. Caracoitex*

Veniră la banchetul lui Platon oameni mulţi
Dar nu erau aceiaşi ce mitul ni-i numeşte
Lipsea sofismul, gluma, Alcibiad lipseşte :
Copilăria lumii în trupuri de adulţi.
Şi Platon în uimire, înspăimîntat priveşte
Şi nu îi recunoaşte pe oaspeţii desculţi ;
Veniră la banchetul lui Platon oameni mulţi.

Dar unul din umila şi-ntunec.ita turmă
Rosti : — „Stăpîne mare, noi siat-am pe la porţi,
Noi nu sîntem în viaţă, deşi nu sîntem morţi,
Sîntem la masa-aceasta chemaţii cei din urmă.
Noi sîntem prihegiţii pe drumurile Vieţii,
Am aşteptat în umbră, înfometaţi şi goi,
Ca somnul să cuprindă pe oricare din voi
Şi să putem deschide banchetul Dimineţii !"

Platon sub tirania de-ambrozie şi vin
Adoarme. Fiecare îşi ia un loc la masă ;
Iluzia se-ntrupează într-un real deplin
51 toţi în aiurarea beţiei dulci se lasă.
In jurul lor se ţese Istoria, activ :
Şi-ncununîndu-şi verbul cu flori de fantezie
Un oarecare Dante începe reflexiv
Sa spuie primul cîntec din *Diva Comedie,*

[1918]

ANIMALELE

în lumea lor mă simt atît cie bine
Şi-mi aflu idealul natural :
O viaţă aşczata-n actual,
Instincte simple, sigure, depline.

Iar dacă vreau a vieţii felurime —
Iubire sau mîndrie sau cinism —
O regăsesc în vastul simbolism
Din instinctiva bestiei adîncime.

-Şi totuşi în destinul lor real
Nu se cunosc... ţi asemănătoare
Aceeaşi viaţă omenească-i doare
l>ar ele sînt ca trestia lui Pascal

Ce zeu răutăcios ce veşnic cată
Sa-mbine-n armonie ce e ură
Le-a dat lor fericirea cea obscură
Iar noua suferinţa luminată P...

IZVORUL VIU

Din stîncă izbucneşte ca o minune nouă :
Din clipa-aceea viaţă creează un destin.
Ce-i pasă că odată, cu apa care plouă.
Se va preface-n fluviu cu mersul larg şi lin

Prin frunze el încearcă să-şi facă o cărări
Si uneori spre seară el prinde cîte-o stea...
Necugetat şi vesel, să ştie el nu vrea
Că marea-1 va cuprinde în apele-i amare.

Alunecă pe-o albie săpata in granit...
Ce-i pasă Iui că unda ce vede numai cer
Va oglindi, chiar mîine, sub bolţi de asfinţit,
Cetăţi de melodramă înarmurate-n fier.

Ce-i pasă că în porturi, în timp ce negustorii
Visează bogăţia din ţările de sud,
Destinul complotează, obscur, viclean şi crud.
Să facă din catarge proţap spînzurătorii.

Ce-i pasa ca poeţii întîrziind pe maluri —
In vreme ce amurgul lumina lui îşi cerne -
\ or cadenţa, retorici, uitîndu-se la valuri
i-igura învechită a ".curgerii eterne"

Ce- pasa... din admcuri un zvon de şoapte creste
Cu l,n,stea serală răsfrîntă din senin *
Izvorul^viu aleargă şi cîntă **şi** vorbeşte
Ş. parca nde-**n sine** de propriul său destin.

DE SENTINELA

în adîncul nopţii tropote de cai :
Călători de noapte cer un adăpost.
Trei strigări azvîrlă — lovituri de mai —
Sentine! a-n post.

Nimeni nu răspunde : glonţul a pornit -
Un burghiu străpunge umedul opac —
A ţipat deodată cineva rănit:
Zgomotele tac.

Sufletul se-ntreaba şi s-a-nfiorat
Ar dori în noapte cîteva scîntei.
Sentinela calcă ritmic şi-apăsat :
Unu, două, irci.

îi 9 18]

1

POEMUL ȚARII MELE

I:u m-am născut pe locurile uncU
Se-abate Dunărea în largi cîmpii
Şi am aflat din răzvrătiri de unde
Eternul nerv al brazdelor fecunde
Şi misteriosul duh de rodnicii.

Din strălucirea cerului de vara
Sau din metalul cerului opac.
Din unda Dunării etern fugara,
Din înflorirea oricărui eooac ;
Din tot ce face timpul şi desface.
Din cruntul viscol sau senina pace.
Din a naturii ordine fatală
Aflai ***prefacerea universală,***

Sugînd la sînul mamei elixirul,
La gura sobei ascultînd pe tată —
In vreme ce armonica clavirul —
Batrîna vitejie de-altadată.
Purtat pe brațe învechite-n treabă
Sub ochi ce te alintă şi te-ntreabă -
Cum rodul iese dacă harnic sameni
Rodi în mine dragostea de oameni.

Din floarea apărută în grădină
Si din a lunii umedă lumină,
Dîn marea taină-a fructei pîrguite,
Din tremurarea buzelor iubite,
Din a naturii mare feerie
Aflai, în fundul vieții, poezie.
Pierdut în nori pe culmile muntene,
Rătăcitor pe dealuri moldovene.
In adîncimea codrilor Vlăsiei.
Pe tot cuprinsul sur al României,
Sub grindina, sub ploaie sau sub pară
Te-am cunoscut şi te-am iubit, o, țara

O, țara mea, **cC** sînt mai bune-n mine,
Ce Dumnezeu; lăsă mai bun în fire.
Sub cerul îăw-nalţatu-s-au depline.
La gîndul tău, ca într-o mănăstire.
Eu îmi închid evlavios durerea
Şi peste tot ce fu prostie sau ruşine
Tremurător, aştern în urma mea, tăcerea.

Nu te-am iubit destul, o, sfîntă țară !
Şi gîndul nostru-adesea supărară
Bătrînele şi sfintele ogoare
Dar azi cînd îmbulzire de popoare
în miros de sudoare şî explozie
Te-au cotropit, o, sfînta mea ambrozie,
O, sfînta noastră cuminecătură,
Iubirea noastră toată fă-o ură !

Şuvoi vrăjmaş nc fă iubirea toată
S-o năpustim pe blestemata gloată.
...Şi fiindcă n-am fost vrednici în iubiri
Inalţă-ne prin ură-n Nemurire...

De nu te-om răzbuna, o, ţară sfîntă,
Să piară glasu-acesta ce cuvîntă,
Să se usuce dreapta-n rădăcină
Şi să orbească-a ochilor lumină
Batjocoriţi să fim şi de ocară
De nu te-om răzbuna, o, sfîntă ţară !...

[1918]

IN CAPUL SCĂRII

O scară albă : douzeci de trepte
Largi, albe, mari — o repede cascadă
Ce cade-n falduri netede şi drepte —
în capul scării creşte-o colonadă.

în larga piaţă ce primeşte fcara
Poporul fremătează şi adie.
De trei ori a cîntat acum fanfara
Căci împăratul e-aşteptat sa vie

Deodată totul a tăcut; deodată
A înflorit, superb, printre coloane,
Un zeu cu ochi adînci şi fruntea lată,
învestmîntat în văluri diafane.

îl 9 1 S]

VIZIUNI BOLNAVE

Viziuni bolnave: zile mai senine
Noi aşteptăm curînd ca să răsară..
Dar cine este oare trecătorul
Ce s-a oprit şi bate-ncet la scară ?

Au vine el ca Vestea să ne-aducă.
Sa ne aducă Vestea aşteptată ?
Ah ! cine poate uşa să-i deschidă
Şi să-i privească fruntea luminată ?

Ci noi ne temem : glasu-i de furtuna,
Privirea Iui, ne vor schimba îndată
în stîlp de sare... Cine-i trecătorul
Ce a venit Ia scară să ne bată ?

[1 9 1 81

PE SUB PAMINl

Pe dedesubt, pe sub pămînt
Acolo negre rădăcini
Se împletesc, se-ncolacesc
Ca nişte negri mărăcini.

Pe dedesubt, pe sub pămînt
Croieşte cîrliţa poteci ;
Sînt închisori de surghiuniţi
Cu ziduri negre, ziduri reci.

Dar sub pămînt, pe dedesubt,
Pătrunde apa răbdător
Şi frămîntînd şi prefăcînd
Reurcă-n seva florilor.

Şi sub pămînt, pe dedesubt.
Dorm morţii palizi în convoi
Şi zîmbiton şi liniştiţi
Aşteaptă ziua de apoi —

Pe dedesubt, pe sub pămînt.

[1 9 1 81

[O, FRATE PALTIN...]

O, frate paltin, îţi aduci aminte
De seara-n care te-am cuprins la piept.
Erai frumos, înalt şi drept
Dar ai lăsat trei ramuri să m-alinte.

Pe coaja ta, o palrine bătrîn,
Am pus o omenească sărutare —
Tu te-ai mişcat în caldă fremătare
Cuprins de-o bucurie de păgîn.

Şi seva mea cu seva ta, iubite,
Amestecîndu-şi ritmul lor
Au vrut să dea viaţă tuturor :
Aşa erau de generos unite.

In urmă toamna a venit ; izvorul
Prinsese ca să mucezească-n vad ;
M-a-mprăştiat La patru colţuri dorul —
Un dor ce creşte, apele cînd scad.

Cînd m-ai văzut: că plec, din depărtare
Tu ai mişcat un braţ, carbonizat
Şt m-ai chemat : pustia ta chemare
Doar astăzi m-a trezit şi m-a aflat.

{FEREASTRA ACEASTA...]

Fereastra aceasta m-a uimit deodată,
E cristalină ca un lac de munte :
Nu o brăzdează nici un val — dar iată
Că razele spre ea întind o punte.

Deci, văd prin sticla fără de prihană
Cum viața ultragiază bolta-albastră
Şi penir-un ochi ce vede prin fereastră
Materia e o haină diafană.

II

Pe străzile cetăţii zbuciumate
Trec muritorii-n cete nesfîrţite
Cu toţi purtind Himera lor în spate :
Au ochii adînci ţi gesturi obosite.

De ce-au plecat ; si au plecat de unde
Cu bestia ce-i ucide sub povară ?
Fereastra aceasta mută ma-nfioară
Căci taina ei adînc mi se ascunde.

III

S-a înserat. Contururile toate
Un cenuşiu ie-atrage în abis
Şi noaptea cade-n largi ţi negre roate
Dar taina lucrurilor s-a deschis

Ca din fereastră, linii opahne
tn chip de zeu cu ochi imaginari
Au izbucnit printre luceferi rari.
Şi-n chipu-acela m-am găsit pe mine,

[1918 ?]

CÎMPIE SI SERA

Cîmpia străjuia bogate sere
Iar grădinarul lor în orice zi
Privea cum muncitorul veşnic cere
Cu ochii-n sus un rodnic strop pentru cîmpii.

Le spuse grădinarul : „Ruga voastră
Ma-nduioşează mult si mult aş vrea
Să se-mblînzească zeitatea rea
Ce-ntinde peste-un cîmp sărac o bolta-albastră.

Dar cerul e hain : veniţi la mine '.
în sere veţi găsi palmierii rari
Şi irişi parfumaţi şi nenufari
Şî senzitive flori cu şoapte şi suspine...

De ce să vă trudiţi prin lanuri grele
Cînd viaţa *c* un cîntec printre flori,
Cînd din polenul lor rodesc comori —
Veniţi, veniţi, spre rafturile mele *l"*

5n seara-aceea a-prii muncitori
Cum se-ntorceau acasă pe tăcute
Văzură-n zări cum norii călători
înaintau cu gesturi largi şi mute...

Şi cum stăteau in strimtele pndvoaie
Cu ochi-nlăcramaţi şi trupul frînt —
Căzură ale bolţilor zăvoare
Şi Dumnezeu în chip de ploaie pe pămînt.

Strigînd ei alergară pe ogoare
Şi-ncununîndu-se cu mărăcini
Sorbeau parfum de azimi viitoare
in timp ce fruntea sîngera sub spini.

Dar cum simţeau că Pacea se coboară
Se-nduioşară şi au plîns amar
Căci sufletele lor din astă-seară _
Purtau un chip ispititor de grădinar...

[1918]

SOLWEIGH

Soiweigh râmase-n prag surizatoare
Peer Gynt se depărta şi deodată
O cotitura îi fură. în soare
Juca un praf subţire de agată.

De după culmi se auzi în urma
Un cintec şi Soiweigh îşi spuse-n sine :
— „Peer Gynt de-acum vinătoarea-şi curmă",
Dar soarele sfinţi — Peer Gynt nu vine !

Şi noaptea coborî — Soiweigh ramase
Pe pragul mut al aşteptării sale...
...Şi dac-o rază nouă luminase
A munţilor întinderi minerale
Şi daca iarăşi noaptea se lăsase,
Doritul mire nu se mai ivi...

Dar Soiweigh pururea pe prag şopti :
— „Peer Gynt, de-acum îţi sînt stăpînitoare !'
Şi zilele în fugă călătoare
O regăseau pe Soiweigh 2Îmbitoare...

Si după ani si ani Peer Gynt
Se-ntoarce cu şuviţe de argint.

El o privi: — „Soiweigh, îţi cer iertare ,
Dai fiindcă noaptea se lăsase ca o plasa
Ea nu văzu că-n ochiul hu tresare
O lacrima — şi parca obosită
De-atîta lunga şi tăcută aşteptare,
Cu paşi uşori se strecură în casa-

19151—1918]

EVADARE

Ne-a robit cu lanţuri încăperea.
Peste cărţi şi peste file rupte —
Ochi trudiţi şi buze arse, supte -
Am răstălmăcit adînc durerea.

In a doctorului Faust închisoare
Fiecare dintie noi am stat —
Dar o rază a pornit din soare
Şi-n odaia doctorului Faust
Rostul vieţii noastre s-a schimbat;
Las Theosofia-n praf să cadă —
Viaţa nu ne cere explicări —
Las pe Aristoteles în ladă...
Oh ! oglinda soarelui din mări,
Dealul care cîntă în lumină
Şi pădurea neagră de metai.
Boarea parfumată de sulfină
Şi zefirul meridional

In odaia doctorului Faust
Mefistofeles a vrut ca sa ne fure ;
Şi cu ochi de negre diamante,
în aaîncuri .Mimbre de pădure,
Vrăjitoarele în slujba lui Satan
Pregăteau plăcerile savante...
Dar cuprinşi de-a bucuriei plasă
Şi-mbătaţi de-a bîlciului murmure,
Pe Mefisto l-am uitat în casă
Iar pe vrăjitoare în pădure...

1 9 1 8[?)

PAPAGALUL

„Nostalgie de^ perroquet repetam desespe-rement a satiete le mot appris: soleil, comme i'il en comprenait la signification".
Maurice Roiiinat

A învăţat să spuie vorba : soare
Şi toată ziua micul papagal
Cu ochi sticloşi şi cu panaş regal
Sărea pe mobile şi pe covoare.

Un fel de obsesiune-ncîntătoare
îl ispitea în ritmul său egal
în ceasul matinal sau vesperal
Către silabele revelatoare.

îmbâtrînise ; trece vremea iute
Şi multe-n casa-aceea s-au schimbat
Şi glasuri vii cindva, erau azi mute

Dar papagalul nostru neîncetat
Furat de abstracţiunea vrăjitoare
Tot repeta, o, soare, soare, soare !

[19 18?]

SPIRIT PUR

Sint omu-ncununat cu viţa.
Beau si cint —
Stau jos aici şi podgoresc pe dealuri,
Duc plugul, port mistria, învîrtesc pumnalul
Şi sufletul spre stele mi-1 avînt.

Acesta-i felul meu să stau aicea, jos,
Şi totuşi pot să urc spre cer
De par un meteor stingher
înflăcărînd cu-o dîră roşie spaţiul.

Sînt zile cînd sînt trist,
Sînt trist şi-aş vrea
Să sparg pereţii inimii
Şi bînd azurul —-
Aş vrea azurul să mă bea.

Şi vin şi multe zile vesele cînd eu,
Jucîndu-mi sufletul pe dealuri şi coline,
în noaptea care cade proaspătă pe mine,
M-aprind, n.ă zbat, rn-ascut
în mii de focuri jucăuşe...

Spirit pur alergînd împrejur
Şi incendiu tară cenuşc...

E192 1]

SOMN

Mă-nrind să dorm, si cad bucată grea :
Plumb închegat dîn viața 'urnii, viața mea.
Totul se-nto arce-ac **urna** la-nceput.
La blocul greu din care-am apărut.
Mă-nchid prin suprafețe în **afar**'
Şi cad în mine perpendicular.
Granița vieții de-aici începe**-acuin,**
La **mine** se sfîrşeşte-al vieții drum.
Pe bolta lumii sînt piron bătut
S-opresc mişcarea sferelor fără-nceput.

1926

EPITAF NESCRIS

Cînd voi muri, nimeni
Nu va şti că a murit un erou —
Şi acele lupte îngropate în mine,
Ca într-un dmp învăluit de noapte,
Acele lupte fără martori, fără tovarăşi,
Purtate fără glorie, fara stindarde,
Pentru care nici o inimă nu s-a grăbit
Si nici o lacrimă nu s-a vărsat de durere
Sau de speranța,
Sutele de lupte în care demonii
Au fost înfrînţi,
Multele meie osteneli, sîngerările mele,
Şi acele victorii cîştigaie fără nădejde,
Nimănui folositoare, nimănui,
Nu vor săpa nici literele unui epitaf
Pe lespedea mormîntului
Greu prăvălită peste
necunoscut şi tăcere.

1 94 1

TREI POEME ÎN PROZĂ

PARABOLA FIULUI RĂTĂCIT

Cînd servii veniră şi anunţară bătrînului, pe care durerea îl împietrise în uşa casei, că fiul, fiul rătăcit, coboară povîrnişul ce duce înspre oraş, bătrînul simţi cum puterile îi revin şi alergă spre întîmpinare.

în adevăr, fiul venea, era chiar el şi nu o închipuire, cum adeseaori îi năzărea bătrînului cînd ziua îmbinîndu-se cu noaptea ridică aburii pămîntului, ce în înălţarea lor către cer par chipuri omeneşti.

în adevăr, fiul venea — dar aproape nu-I mai cunoscu, atît de mult se schimbase în zece ani de rătăcire.

O, copilul alb de altădată, frumos ca o plăsmuire de vis, cu pasul măreţ şi privirea încrezătoare.

Fiul era acum o ruina omenească, adus de spate, cu privirile ascunse şi pasul şovăitor.

...Dar bătrînul nu se opri mult Ia lucrurile acestea şi căEÎndu-i la picioare îi sărută sandala.

...Şi bătrînul începu să plîngă, şi fiul, plîngînd şi el, îi spuse :

— O. tată. nu sînt demn de iertarea ta, caci port cu mine toate păcatele Sodomei şi toată învăţătura Alexandriei... şi putreda lepră îmi manîncă trupul!

Dar battînul nu vru să ştie de aceste şi îndată porunci să se răscolească în cele mai ascunse colţuri ale pimniţei şi cele mai mîndre dintre cornute sa se jertfească îndată.

Şi încingîndu-se mare sărbătoare, lumea se adună din tot cuprinsul; iar bătrînul strîngîndu-şi odorul la piept se adresă lumii:

— Să mi se spună cine e mai bogat ca mine !... şî cine are un copil mai frumos!... şi cine e mai fericit ca mine ! ...Şi lumea zîmbea, dar nu îndrăznea să se apropie.

Dar bătrînul nu mai voia să ştie de nimic şi toată noaptea bău nesocotind slăbiciunea bătrîneţii.

Şi fiul bau şi el, dar cu tristeţe.

Şi a doua zi şi în zilele următoare, bătrînul era atît de fericit, încît sufletul lui aspru altădată deveni milostiv şi glasul ce altădată nu se auzea decît în rare cuvinte, acum răsuna în cîntece tinereşti. Dar fiul era trist şi închis.

Ş bătrînul văzîndu-1 astfel îl întrebă :

— De unde, copilul meu, tristeţea asta ? Nu eşti tu întors la casa părintească ; şi tatăl tău nu e fericit că te-ai întors, şi bogăţiile îngrămădite în casa asta şi întinse împrejurul ei nu sînt ale tale ?

...Iar fiul, neîndrăznind să-şi ridice privirile, îi spuse:

— Tată, mă întristează fericirea ta ! Şi bătrînul, auzind acestea, porunci să vie slcavii cu bice şi acestora le spuse :

— Biciuiţi-mă pînă cînd sîngele va ţîşni şi trupul meu va fi numai o rană !

Dar pe cînd bicele cădeau cu putere pe trupul slăbit al bătrînului, ochii săi străluceau de o tainică fericire.

Şi a doua zi, văzîndu-şi copilul din nou trist, bătrînul îl întrebă :

— De ce, copilul meu, din nou eşti trist ? Oare durerea mea nu te-a înseninat ?

Dar fiul răspunse:

— Tată, fericirea ta mă întristează !

Şi bătrînul porunci să se aprindă cele mai bogate hambare. Dar pe cînd hambarele ardeau, flăcările îi luminau chipul mai fericit ca orieînd.

Şi după ce astfel o mare parte din avuţia lui fu nimicită, bătrînul îl întreba :

—• Şi nici acum liniştea nu s-a coborît în sufletul tău ?

Iar fiul ca şi cînd n-ar fi ştiut decît o vorba :

— Mă întristează, tată, fericirea ta !

Şi a doua zi dimineaţa, după ce toată noaptea se sfătui cu sine, chemă pe copilul său şi pe sclav şi spuse acestuia din urmă :

— Ia-ţi secerea şi taie mîna asta ce nu e în stare să mînaîie o frunte.

Şi sclavii! tăindu-i mîna, sîngele începu să curgă atU di mulc şî bătrînul astfel se simţi de slăbit, incît se întinse pe pat, înţelegînd că sfîrşitul i se apropie.

...Şi pe cînd pieptul îi sălta tot mai încet, bătrînul nespus de fericit, crezînd că jerfa lui c desavirşiu, îşi invăiui tntr-o privire de dragoste copilul.

Dar acesta, luîndu-şi toiagul din colţ, măsură cu tristeţe zarea şi pomi către o nouă rătăcire.

!1 9 I 81

IZBIND A

Războiul făcuse sa înflorească Suferinţa. Puternică şi luxuriantă, ea se aşeză pretutindeni. Pe copii îi gonise din scoli, pe bătrîni din azile şi, în locul lor, Suferinţa venea cu pasul cuceritorului, aducînd în urma ei sumedenie de oameni "cbîlozi, cu cărnuri putrede, cu feţe supte, cu ochi pierduţi în întunericul orbitelor. în aceasta vreme îl întîlnii pe El. Nu-i văzusem de ani de zile : purta un par mare, răsfrînt abundent pe după urechi, iar barba îi crescuse sălbatică, acoperindu-i astfel faţa, încît doar ochii mai luceau ca nişte mistice lumini.

Mă îndreptai către el, cu faţa omului bucuros de o plăcută intîlnire — dar el mă întîmpină încruntat şi începu să îmi vorbească :

— Cum, şi tu eşti din acela ? Aţi zidit palate Suferinţei Aţi decorat-o ?... Şi i-aţi făcut onoruri ca şi cum regina luminilor ar fi binevoit să coboare printre voi ? Şi tu eşti dintre aceia care iubesc Suferinţa, cum ai iubi frumosul ?... Pe schilozi ca pe eroi — boala ca virtutea ?

Aţi poruncit muzicilor să cinte, ca şi cum şchiopii ar putea sa dănţuiască, cei cu limba smulsă să strige bucuroşi la ceruri... Ha-ha-ha!... Şi începu să rida desfrînat, tăsîndu-se pe spate.

Am vrut să ma depărtez... dar el mă apucă de mînă şi începu să strige, din ce în ce mai tare :

— A ! vrei să fugi ?... Mă crezi nebun pentru că am nebunia să-ţi spun adevărul r ! Ei bine, adevărul ramîne. Să dam foc spitalelor ! Să ardă închisorile murdare în care Suferinţa s-a cuibărit... Să dăm foc spitalelor ! Să dăm foc spitalelor !...

44'J

Lumea se adunase : soldaţi, copii, femei. Cu toţii se rupseră din rătăcirea lor şî-1 înconjurau. Nebunul deveni apostol şl, suindu-se pe o înălţime, începu să le vorbească :

— Oameni buni ! Vă iubesc pentru că sînteţi tineri, frumos; ţi sănătoşi. Altădată lumea era plină de oameni la fel cu voi. Astăzi însă, cei îmbătrîniţi, bolnavi ţi urîţi v-au depăşit cu numărul şi urzesc o cumplită lovitură împotriva voastră.

Nu simţiţi voi că aerul e otrăvit cu mirosul hoitului lor r Nu vedeţi voi că în apa pe care o beţi sînt mucede şuviţe din sîngele ce se scurge din rănile lor ? Nu auziţi gemetele lor de milogi, care ascund blesteme împotriva vieţii şi a frumuseţii ?

Oameni buni, să dăm foc spitalelor, pentru că între ei şi noi s-a săpat o adîncă prăpastie, pentru că ei sînt duşmanii noştri...

Iar mulţimea încremenise, privind ţintă în ochii vorbitorului, care se lărgiseră ca porţile deschise ale unei închisori.

Deodată, din uşa unui spital din apropiere, ţîşni un şir dc ologi, zvîrliţi afară pentru a face loc altora mai proaspeţi : vorbitorul îi arăta imperativ :

— Priviţi-i! Priviţi-i cum vin : ruşinea cărnii şi blestemul vieţii. Pe ei! Fiţi viteji, copii ! Fiţi frumoşi şi puternici ! Ucideţi-i!

Iar ascultătorii se aruncară asupra cetei mizerabile şi o luptă se încinse: mîini viguroase se încrucişau în ură cu mîini ofilite, piepturi de atleţi cu piepturi scobite, pulpe statuare cu păcătoase puipe de suferinţă.

Dar o minune se întîmplă atunci: ologii îşi ridicară cîrjile şi cei frumoşi şi tineri căzură.

...Şi puternic sînge roşu începu să curgă din mîini viguroase, din piepturi de atleţi şi pulpe statuare.

Iar unul din mizerabila ceată rosti :

— între ei şi Dumnezeu eram noi!

Iar altul, aplecîndu-se asupra lor, Ie mîngîie frunţile şi buzele le sărutară.

[1918]

CARTEA ADEVĂRULUI

într-o ţară din nord a trăit **D** familie de pictori, de a căror viaţă s-a legat o asemenea fatalitate, cu o asemenea încăpăţînată şi vădită obsesie, încît povestea lor pare că este însăşi povestea lumii.

Strămoşul familiei de care povestirea mea sc ocupă era un pictor pe care istoria îl nesocoteşte. în adevăr, de-a lungul întregii sale vieţi, munca sa s-a risipit într-o seamă de încercări fără însemnătate. împovărat cu o familie grea, el trebuia să fie atent la susţinerea acesteia şi penelul lui mercenar slujea vanitatea cîtorva familii de negustori bogaţi, care voiau cu orice preţ să-şi nemurească, în linii ţi culori, chipurile lor bine hrănite.

Dar către sfîrşitul vieţii, nemulţumit de umilinţa unei arte fără entuziasm, el vru să dea într-o pînză de dimensiuni uriaşe o concepţie ce rodise în anii fericiţi ai tinereţii. Astfel el nu intîrzîe să-ţi întindă pinza sa pe o mare schelă, se înconjură de scări şi pensule numeroase, sparse zidul în ferestre cuprinzătoare pentru ca lumina să intre puternica şi generoasă şî, în dimineaţa cînd toate pregătirile fura isprăvite, el îndreptă către soarele ce tocmai răsărea, următoarea rugăciune :

— Puternic soare, dătător de viaţa, tu ce ajuţi umilului •fir de iarbă să se ridice din bezna subpămîntului la lumina şi frumuseţea zilei, ajută-mi şi mie sa scot din rodnicia unui suflet prea adesea încercat, ceea ce la lumina ta va fi gloria lumii.

Apoi se aşeză la lucru. Sub jocul mîinii sale, apărură zvelie colcane cu capiteluri dorice, un templu minunat pe al cărui fronton era scris In litere sculptate ; ***Veniţi la templul lieţii!.*** între coloane, la poarta templului şi deasupra unor vaste propilee, albe zeiţe sub valuri transparente aruncau daruri scumpe unei numeroase cete, ce, cu braţele întinse şi cu privirea fascinată, căuta spre ele...

Dar soarele nu-i ascultă ruga şi, într-un amurg, bătrînul obosit şi neputincios de a mai urma, îşi spuse :

— Val, sufletul meu e trist, nespus de trist. O viaţă am minţit stăruind într-o existenţă ce n-avea nici un farmec... Si acum, după ce am încercat toate umilinţele şi toate durerile, voi lăsa urmaşilor o opera ce minte, spunînd că viaţa e un templu de unde fermecătoare zeiţe ne aruncă daruri.

...$i cum soarele apunea lăsînd pe cer o crudă aureolă postumă, el îşi încrucişa braţele şi sfîrşi lîngă pînza neterminaţă.

Fiul său cel mai mare îl găsi astfel şi vărsă lacrimi de grea suferinţă pe trupul neînsufleţit al părintelui sau.

Dar cum pînza trebuia sfîrşita — aşa socotea dînsul — în curînd se aşeză la lucru.

întîmplarea părintelui său nu întîrzie însă să-i dea oarecare învăţaturi şi el începu o altă pînză care înfăţişa tabloul netennînai al părintelui său şi pe acesta mori alături... Şi viaţa lui se scurse ca o zi şi, aflîndu-se bătrîn şi obosit, el îşi spuse :

— Cum oare ar putea fi pline de veselie acele zeiţe, cînd ceata întinde mîna în neputinţă şi cînd creatorul lor zace mort alături. O. viaţa e o minciună, o dezgustătoare minciună !

...Şi scoţîndu-şi pumnalul şi-1 înfipse în piept, stropind cu dinge zîmbetul mincinos al zeiţelor.

Iar fiul^acestuia — pictor şi el — găsindu-şi astfel părintele exclama :

•— Ce subiect!... şi nu întîrzie să se aşeze Ia lucru, ca să redea acea sublimă sforţare scăldată în sînge.

Dar după ani de străduinţă, el înţelese că talentul nu-l ajută pentru un astfel de scop şi într-o clipă de deznădejde cl îşi puse capăt zilelor.

...Şi destinul, neînţeleasă voinţa, legă de această pînză, în care viaţa şi moariea generaţiilor trecute se răsfrîngea în planuri suprapuse, cum doua oglinzi multiplică la infinit un acelaşi obiect aşezat între ele, destinul legă de aceasta pînză viaţa şi moartea unei mulţimi de generaţii viitoare.

Dar unu] dintre cei mai depărtaţi urmaşi, întru toţi mai Înţelept, plîngînd intr-o dimineaţă moartea părintelui său, îşi spuse :

— Aceasta este *Cartea Adevărului!* Puternica şi neîndurătoarea carte ! Nici o literă dintr-însa nu poate fi schimbată. Ar vrea fiecare să adauge un rînd de la sine : dar cartea u-ire file decît pentru cuprinsul ei.

...Şi soarele răsare şi soarele apune.

1i **91 SI**

[GENERAȚIA MEA]

Contemporanii no>,iri care te apropie acum de patruzeci dc an) si pe care războiul i-a surprins în limpu) formației lor universitare au adeseori prilejul să resimtă că țin sufletește de doua lumi deosebite. Problemele creșterii unui om au variat într-anta o dată cu trecerea de la epoca de dinainte de război la aceea care i-a urmat, încît acei care au mers în școala vieții și a științei în ambele aceste intervale de timp, au trebuit să obțină pentru ei două adaptări felurite și atunci cînd cea din urmă n-a izbutit sa înlocuiască cu desăvîrșire pe cea dintîi. au stăruit în sentimentul unui conflict interior, foarte caracteristic pentru zugrăvirea unui tip omenesc mult răspindic astăzi. Anii care au precedat războiul, cu relativa lor stabilități; socială, liniștiți prin fermitatea unor cadre în care un tînăr putea evolua fără multă preocupare pentru ce se petrecea în jurul său, puneau acestui tînăr probleme inieresînd m.i; ales formația sa individuală. Fără îndoială că temperamente sociale se puteau selecta și dezvolta și în acest timp. Dar cine nu resimțea ca preponderent acest interes și cine, potrivit structurii lui interioare, organizase un sistem de valori în care treapta cea mai înaltă o deținea perfecțiunea individuală, putea să se consacre culturii eului la adăpostul garanțiilor de siguranța pe care societatea i le oferea. în aceste împrejurări a intervenit războiul și mulți dintre noi au văzut în el un răstimp de suspendare a lucrării de întocmire internă, care trebuia reluată îndată ce zgomotul armelor se va fi potolit. Erau alții care înțelegeau ca o dată cu războiul se va decide nu numai destinul viitor al națiunilor, dar și așezarea socială a obștei omenești în toată lumea. Noile așezări erau așteptate ca un rezultat mai mult sau mai puțin spontan, care o dată precipitate din marea efervescență a timpului, fiecare își va putea relua lucrarea în adîncime și intensitate. Aceste speranțe s-au dovedit zadarnice pînă la urmă. Anii s-au scurs numeroși de la război, fără ca omul să regăsească vechea lui situație interioară. Preocuparea colectivă a lăsat în umbră pe cea individuală. Cadrele vieții s-au dovedit fragile și instabile și energia tineretului s-a simțit atrasă spre revizuirea lor, uneori mai mult către distrugerea decît înspre înlocuirea lor. Cultura eului, desăvîrșirca lăuntrică, interesul pentru stilul personal al vieții au devenit uneori atît de puțin însemnate, încît alăturarea unor oameni dezvoltați înainte sau după război face imediat sensibilă deosebirea dintre ei. Cred că un tînăr de astăzi nu trebuie să se formalizeze, dacă în legătura cu generația lui se poate observa ca noua recolta de oameni este în genere mai puțin informată și mai frustă. în schimb, dispozițiile active ale voinței, simțul realului si atenția practică se găsesc sporite. De asemeni capacitatea de devotament pentru colectivitate, puterea de organizare, simțul ierarhiei, supunerea față de comandament se găsesc și ele în progres. Societățile omenești au nevoie și de astfel de însușiri, încît ceea ce s-a pierdut în direcția culturii omului s-a compensat prin ceea ce s-a cîștigat cît privește dispozițiile necesare menținerii și progresului colectivității.

Trebuie să fac aci mărturisirea că în 1916, cînd a izbucnit războiul nostru, mă număram printre acei care au consimțit cu iubire curata la sacrificiul preocupărilor lor celor mai intime, în nădejdea că ele vor putea fi reluate curînd, la adăpostul unei organizări naționale și sociale mai drepte și mai sigure. Ideea justiției și a siguranței erau pentru mine strîns unite. Liniștea socială îmi apărea ca fructul dreptății. Concepeam dreptatea naționala și socială ca un cadru necesar destinului imanent: al omului. Cînd în gropile mele de pe unul din fronturile Moldovei, mă gîndeam la zilele de reculegere și studiu care trebuiau neapărat să vină, simțeam o fericire atît de delectabilă, încît bucuros mi-aș fi azvîrlit viața ca o greutate neînsemnată în balanța, întocmai ca unul din acei jucători care, nădăjduind cîștigurile cele mai mari, mi/ează cu întreaga lor avere. Am crezut o clipă că această speranță

este împlinită, cînd doi ani după terminarea războiului m-am îndreptat către universitățile germane pentru a studia filozofia si estetica.

După o stațiune la Viena, m-am dus în Germania, dar aci n-am rămas nici la Berlin, nici Ia Lipsea, nici la Miincben. Am preferat un mic oraş universitar de pe malurile Neckaruiui, Tiibingertul, unde am petrecut cîțiva din anii mei cei mai mulțumiți. Am găsit în Tubingen un oraş romantic, potrivit cu aspirațiile mele ascunse. Cartierele noi, cu institutele şi clinicele lui bine instalate, nu precumpăneau în icoana oraşului amintirile vechiului burg, din care îşi luaseră avintul la începutul veacului trecut cîteva din destinele cele mai hotârîtoare în mişcarea romantică. Neckarul tăia oraşul în două, trecînd pe sub podul dominat de statuia grafului Eberhardt, întemeietorul Universității suabe în secolul al XV-lea, şi de aci curgea udînd cu apele lui, de o parte țărmurile aleii cu platani, singuratica culisă a visurilor, de cealaltă parte malul abrupt al oraşului, peste care se îngrămădeau unele din construcțiile lui cele mai vechi. Din umbra umedă şi răcoroasă a aleii cu platani priveam în momente lungi casele dimpotrivă. Vedeam printre ele tumul circular, în care zăcuse timp de doisprezece ani marele poet Holder-Vin. înapoiat din rătăcirile lui şi din adîncile lui cufundări în lumea de frumusețe a Heladei în azilul melancolicei lui demențe. Mai departe se înşirau masive zidurile mănăstireşti ale internatului teologic, în care studiase altădată Hegel şi Schelling. Aci se puseseră bazele acelei năzuiri idealiste a lumii, prin care Germania îşi cîştiga compensația ei spirituala fața de oprimările suferite în timpul epocii napoleoniene. Infrîntă şî slabă politiceşte, sfîşiată în zeci de state care nu găsiseră încă formula conlucrării lor. condamnate parca la neputință pentru tot viitorul ei lumesc, afirmațiile, idealiste ale unui Hegel şi Schelling erau o adevărată compensație în spirit. Nietzsche trebuia să divulge mai tîrziu slăbiciunea disimulată sub masca idealistă. Dar în acel moment începuse sa se rostească o altă Germanie, deosebită de aceea pe care o regăseam încă Ia Tubingen. în perspectiva idealismului, arta este unul dtn momentele în care se manifestă mai limpede struitura şi destinația lumii. în operele ei se celebrează logodna ideii cu sensibilitatea, a spiritului cu materia, a infinitului cu Unitul. Pentru Hegel, ea este o etapă indispensabilă a procesului de realizare a ideii, care se cunoaşte pe sine mai întîi în arta, prin valurile sensibilității, înainte de a se concepe in pura sa abstracțiune, aşa cum se întîmplâ tocmai în filozofia idealistă. Pentru Schelling însă, peste artă spiritul nu mai are să străbată o altă etapa. Arta este la capătul silinței spirituale a omului, întrucît o dată cu ea este întrecuta şi adusă Ia armonie divergența universală dintre spirit şi materie. Taina şi ținta universului ni se destăinuiesc în artă. Din aceste afirmații idealiste s-au alimentat în prima jumătate a veacului trecut sîrguincioasele cercetări ale esteticei, care fac din forma modernă a acestei ştiințe o disciplină mai cu seamă germană şi idealistă.

Interesul pentru estetică se alimenta şi în mine dintr-o astfel de afirmație idealistă a vieții. Atitudinea spiritului orientată către sine însuşi este o atitudine prin excelență idealistă. Cine întrevede în cultura eului cuprinsul cel mai important al vieții, leagă de idee o valoare superioară tuturor lucrurilor şi evenimentelor în afară de cu. Pe de altă parte, interesul pentru artă concentrează pc om către sine însuşi. Arta şi reflecția filozofică cu privire la ea devin astfel unul din capitolele de căpetenie în formația eului individual. Studiul esteticei n-a însemnat pentru mine cercetarea unei teme obiective, întreprinsă cu acea răceală şi depărtare de obiect care este necesară şi recomandabilă în ştiințele exacte. Estetica era pentru mine un moment constitutiv al întocmirii mele interioare.

Anii pe care i-am petrecut la Tubingen s-au desfăşurat într-o astfel de atmosferă de gînduri. Nimic nu mă chema în afară de mine în curgerea liniştită a zilelor în Tubingen, făcute din studiu, din citirea poeților, din ascultare de muzică, din plimbări în natură.

[GIURGIU (ISARLIK)]

I-a începutul veacului nostru, Isarlîkul păstra neschimbată forma pe care, cu şapte decenii mai Înainte, i-o imprimase concepţia administrativă a generalului Kiseleff. Tăiat ca o roaca, cu spiţele adunate către centru, imaginea lui părea o emanaţie directă a raţiunii. Nici o amintire din vechile aşezări ale oraşului, din creşterile lui încete sau întîmplătoare nu mai puteau fi recunoscute în planul lui actual. Guvernatorul rus care aplicase un ucaz al stăpînirii îndepărtate, lucrase cu rigla şi compasul închipuind o abstracţiune care trebuia să devină, faţă de capitala ţării, portul dunărean cel mai apropiat. Este probabil de altfel că munca generalului Kiseleff nu va fi fost din cale-afara de grea. Pentru a obţine acest cadru de o simetrie perfectă, nu fusese nevoie să se abată cartiere vechi şi încărcate de amintiri sau să se răstoarne o rînduială întocmită pe îndelere. Concepţiile urbanistice ale administraţiei ruseşti fuseseră pregătite şi făcute posibile de nimicirile pe care, de-a lungul veacurilor, armatele turceşti le provocau cu elanul unei mînii descărcate asupra victimei celei mai apropiate. Nicăieri nu rămăsese piatră peste piatră, urma unei gospodarii îmbogăţite cu timpul sau locaş de închinăciune în care pătrunseseră mai multe generaţii de-a rîndul, în clipa în care Kiseleff poruncise să se taie un oraş nou, în forma cea mai cuminte. Lanţul şi ocheanul inginerilor hotărnici nu îmîmpinaseră nimic în calea lor sau aflaseră numai construcţii atît de puternice, pe cît îngăduia înţelepciunea oamenilor, care ştiau ce pradă merită să fie oferită prăpădului care se putea porni a doua zi. Tîrnăcopul şi cazmaua stăpînirii putuseră lucra fără multa supărare. In puţin timp, bunicii noştri văzură ridieîndu-se un oraş de tipul radiar, cu centru şi bulevarde exterioare, întrerupte către partea de sud de panglica alburie a Canalului Sf. Gheorghc.

în acest cadru desăvîrşit, închipuit de gustul pentru civilizaţie al stapînitorilor vremelnici, vjaţa continua să se dezvolte în formele vechi. Bulevardele exterioare, tăiate cu toată prevederea pentru viitoarele aglomerări urbane, cuprindeau locuinţele unor oameni care nu păreau a fi simţit vreo nevoie de spaţiul care li se rezervase. Multe din ele coborau ci» trei sau patru trepte sub pămînt, biete bordeie croite din bîrne şi lut, deopotrivă cu acele care adăpostiseră pe oamenii locului în toate secolele anterioare. De altfel, o dată cu întoarcerea timpului frumos, viata acestor locuitori se muta din casa în stradă, astfel încît rarii vizitatori străini ai acestor cartiere puteau vedea oala si pirostriile gospodăriei instalate în maidanul apropiat, printre groasele frunze de lipan şi pe copii yucîndu-se în praful de-o şchioapa al drumului, alături de bivolul tolănit, care găsea în densitatea şi moliciunea acestor depozite, ceva din firea elementului lichid. Ţărani şi orăşeni în acelaşi timp, cărăuşi după profesiunea lor, locuitorii mărginaşi ai Isarlîkului trăiau ajutîndu-se de bivol, greoiul ierbivor de catran, pe care nimeni nu poate spune cine îl va fi adus de pe marginile Gangelui. Am observat multa vreme acest animal şi melancolia pe care am observat-o totdeauna în ochii lui mi s-a părut a fi a emigranţilor care au găsit în noile lor condiţii, siăpîni aspri şi, uneori, neînduraţi. Vigoarea şi rezistenţa acestui animal erau de cele mai multe ori suprapreţuite de bivolar. Şi pentru că bivolul nu putea da atîta cît stăpînu] lui îi cerea, amurgul se cutremura uneori pînă în depărtare de loviturile şi înjurăturile care cădeau în ropot. Erau îndemnuri şi interjecţii patetice, cuvinte de ocară sau blesteme nemaiauzite, pe care cărăuşul sufocat de ură sau de deznădejde le întorcea uneori asupra sa însăşi, asupra soartei sale de muncă şi necaz. Omul şi animalul păreau astfel înlănţuiţi într-acelaşi destin şi sălbăticia cu care era chinuit animalul nu părea atunci mai mare decît propria suferinţă a muncitorului necăjit.

[BUCUREŞTII]

ORAŞUL

Cineva, în publicistica noastră, se plinge de urîţenia Bucureştilor pe care-i locuim. L-ar dori „latin" şi schiţează, cu vagul dezideratului, un întreg proiect de reformă. Gînd bun şi pios. Preţuiesc îndeajuns îngrijorările harnicului „dvis" pentru soarta cetăţii sale.

Mîndria sa sporeşte, cu frumuseţile aceleia şi, in temeliile acesteia din urmă, zac răsucite în ghem bucuriile sale de mai lîrziu. Numai că, în ceea ce-l priveşte. Bucureştii noştri sînt lipsiţi pentru totdeauna de o frumuseţă ce li s-ar fi potrivit. Căci, iată, nu e vorba de a ne construi un „oraş latin" după modelul cutării prompte vederi panoramice, prinse de un abil lotograf, în vîrful unui turn ; e vorba de a ne păstra un oraş care a trăit. Cine tn:ă ar putea să-mi spuie că din zidurile oraşului nostru urcă .mireasma venerabilă a vieţii care a fost şi că deasupra întregii sale construcţii, deasupra pietrei noi care apasă vechea cărămidă înnegrită, planează emoţia fraccdă a vieţii care persistă ? Frumuseţea unui oraş nu se preţuieşte după codicele nu ştîu căror legi stabilite în etern, ci, inţelegîr.d că oraşul e o fiinţă şi că viaţa sa palpită, după criteriul pozitiv al lucrului care viază — dispoziţie organică :,i viitor care rodeşte din trecut. Dorim ca oraşul să fie o •uărturie, îi pretindem să aibă un caracter. Şi —• dacă nu putem nega că în Bucureşti s-a clădit fără frumuseţe — trebuie *a recunoaştem, într-o măsură la fel, că s-a dărîmat fără înţelegere. De aici, întreagă acea înfăţişare de agonisire pripită ta gospodăria unui om ce se înnoieşte după un incendiu ruinător. în luciul noilor mobile, chipul aceluia se răsfrînge ca dezolarea rizibila a unui figurant venit din altă lume şi rătăcit în propria sa casă. Nimic din mata şi discreta strălucire a lemnului încrustat de suflet ; nimic din calda şi intima armonie a încăperii locuite.

Istoricul şi sociologul vor recunoaşte în această aşezare orăşenească concepţia raţionalistă a generaţiei care a ridicat-o şi care, după formule la fel. a vrut să construiască o ţară, ca o geometrie, sub un cer de axiome. A venit însă vremea criticii şi a trecut... In chestiune, ne lepădăm de avantajele inteligenţei. Nu-l vrem pe Heliade, întemeietor de oraşe ; preferăm bunul instinct al castorului.

Răsfoiesc, cu acest prilej. însemnările mele în timpul unei repezi treceri prin Ardeal. Trec şi mă întorc la prima pagină : Braşovul. Cu muntele său sădit în mijlocul oraşului ca să sprijine, parcă, nevoia de absolut a omului; cu limpezile sale pîriuri şoptitoare printre severe instituţii de cultură ; cu acel neanalizabil pitoresc al vieţii şi al costumului. Complex organic de condiţiuni în care ochiul recunoaşte viaţa în eflorescentă : satul meritîndu-se în oraş, ,.paganus" în „urbani" — silinţă şi bucurie a unui fragment de umanitate proptit între munţi. Sibiul apoi, cartierul de jos şi cel de sus, evul mediu şi timpurile noi, bulevardul rcctilm şi strimtele străzi cotitoare, edificiul cu largi ferestre şi mica fortăreaţă cu ferestre înalte şi înguste: peregrinaţia spiritului însuşi de-a lungul veacurilor.

în însemnările mele citesc printre amănunte : Aradul îşi desface, în tot timpul dimineţii, pe aleea mijlocie a apuseanului Corso, un tîrg întreg adăpostit sub şubrede maghernițe de lemn. în stînga, micile prăvălii încărcate. Palatele din dreapta se aprovizionează. Ele nu se sfîesc de a-şi desfăşura la picioare nevoile sincere ale existenţii. E o francheţă şî o sănătate desăvîrşită. La capătul străzii, între două clădiri, e strînsâ frumoasa biserică catedrală •— participantă la armonia vieţii integrale. Clujul, cetate trufaşă totuşi, mişcă cu apele Someşului, în mijlocul său, greoaiele pietre de moară : oraşul lucrează şi hrăneşte. Cînd condiţiunile stagnează, viaţa nu se

preface: avem atunci Sighişoara, burgul de altădată şi de acum.

*

Oraşele Ardealului ilustrează astfel, cel puţin în parte, frumuseţa organica ce Ie convine. De aceasta poate fi vorba şi nu de alta : de conştiinţa vie a unei creşteri, de o armonie interioara adaptată la un scop social.

fi 9 1 9]

URBANISM ŞI UMANISM

Edilii care deschid noi perspective oraşului şi care îl înzestrează cu palate, cu pieţe şi grădini nu trebuie să uite că un oraş poate fi transformat prin voinţa cîtorva, dar nu poate fi păstrat în frumuseţe şi măreţie decît prin sufletul tuturor.

Printre creatorii oraşului care se pregătesc, nu trebuiesc, aşadar, trecuţi numai arhitecţii şi urbaniştii, dar toţi acei care, sub o formă oarecare, se străduiesc să dea lumii care ne va urma, un suflet iubitor de frumuseţe, de trăinicie şi de ordine.

Bucureştii de mîine vor fi opera umanismului românesc.

In strălucirea şi puterea lui aşezată se vor perpetua valorile umane pe care le creează zi de zi poeţii şi gînditorii.

Progresul umanismului în sufletul concetăţenilor noştri va remedia desigur multe din neajunsurile oraşului în care trăim. Mai mult bun-gust va aplana contrastele între care ne plimbăm uimiţi, va reduce şi unifica haoticul amestec de stiluri în care dobîndeşte expresie anarhia sufletească a unor proprietari fără nici o înţelegere pentru nevoile şi demnitatea întregului. Mai multă conştiinţă solidară va obţine, prin îngrijirea lucrului propriu şi prin respectul lucrului obştesc, impresia de armonie a marilor oraşe.

Să nu uităm că nobleţea unui oraş este făcută nu numai din chipul în care se înfăţişează lucrurile dar şi oamenii tui.

Strălucirea unei mari cetăţi reflectă şi înţeleaptă aşezare a oamenilor dintre zidurile ei.

Bucureştii nu vor urca apoi pe treptele mai înalte ale destinului său, decît atunci cînd oricare din oamenii care îl locuiesc va manifesta demnitate şi respect de sine.

Sa luam aminte la mulţimea cerşetorilor, la nefericitele epave umane care completează aspectul străzilor ţi pieţelor noastre. Trebuie găsit mijlocul de a remedia nu numai aceste înfăţişări, dar şi stările care le determină. Cu sălbatica bandă dezlănţuită a vtnzătorilor de ziare, care străbate în zdrenţe oraşul, Bucureştii nu pot fi o adevărată „Capitala".

Spiritul umanismului, adică al respectului pentru om c> expresia cea mai înalta a firii, trebuie să aducă şi în această privinţă ceea ce administraţia singură nu este tn măsură sa facă.

[1933

BUCUREŞTII DE AZI

După ce am evocat, privind tablourile Iui Luchian, vechea mahala bucureşteană, mi-am spus că rostirea mea a rămas Incompletă şi că mai sînt şi alte aspecte ale Bucureştilor, despre care este necesar să spun un cuvînt. Ne simţim răspunzători de felul în care arată şi se dezvoltă oraşul nostru, deoarece trăim şi muncim în el, îi fixăm înfăţişarea prin deprinderile noastre, prin gradul şi felul culturii pe care ne-am însuşit-o. Un oraş este expresia unui grup uman şi judecata pe care o purtăm asupra lui este, în acelaşi timp, judecata ţinută asupra calităţii şi meritului oamenilor care l-au construit. Multă vreme, după ce oraşul a atins forma cristalizării lui, simţim lămurit treapta umană a predecesorilor cu recunoştinţă numai dacă ei ne-au lăsat moştenire un cadru de vîaţă demn şi frumos. Deci, atenţie 1 Bucureştii se găsesc într-un moment important al transformării lor şi după felul în care ne vom pricepe a le da forma menită să înfrunte secolele, vom merita de la urmaşi dragoste şi admiraţie sau dezaprobarea lor.

Faţă de vechii Bucureşti, avem sentimente împărţite. Pînă pe Ia mijlocul veacului trecut, Bucureştii se dezvoltaseră în mare neorînduială. Dîmboviţa, care îi străbătea în întregime, era un curs de apă atît de întortocheat, încît bucureştenii, travcrsînd mereu podurile legănătoare aruncate asupra ei, nu ştiau bîne dacă se găsesc pe malul drept sau pe cel stîng al rîului. Cîţiva afluenţi alimentau Dîmboviţa în cuprinsul oraşului. Terenul mocirlos făcuse necesare mai multe poduri de

scînduri si, printre acestea, podul Mogoşoaiei, pe care trecătorii întîrziaţi fl traversau cu riscul de a simţi cum le scapă piciorul în locurile unde lipsea cîte o seîndură. Feudalitatea a înzestrat capiiala ţării cu foarte numeroase biserici, ale căror cupole, înălţate în cerul ei, î-au dat pîna astăzi unul din caracterele ei cele mai izbitoare. Dar feudalitatea n-a dat expresia deosebita a puterii **ei** politice si, după arderea ţi ruinarea Curţii vechi, n-a mai rămas decît casa domnească de la Mihai-vodă, ridicată pe una din înălţimile oraşului, pentru a da de ştire despre vechea putere a voievozilor. Bucureştii ne-au fost transmişi deci ca **un** oraş cu **întinsă** dezvoltare internă de tîrg, cu aşezările de dughene şi ateliere ale breslaşilor în preajma Dîmboviţei, de unde se răspîndeau **)n** roată largă curţile caselor, unele ale boierilor bogaţi, grădinile tăiate în pădurea neredusa de creşterea oraşului. Ca în toate oraşele ţării, lipsa zidurilor de cetate lăsa natura să se prelungească în oraşul nostru, încît pînă asiăzi **încă** ceea ce bucureşteanul de baştină admiră mai mult în capitala lui este puterea şi fecunditatea naturii, **Tevărsate** în parcuri, **în** curţi şî pe străzi, cu copacii ei bătrîni, cu plante agăţătoare, cu profuziunea uimitoare a florilor. Lovitura de baghetă magică a primăverii trezeşte la viaţă, uneori într-o singură zi sau în. două. toată această vegetaţie, în mijlocul căreîa trăim ca într-un leagăn de desfătări al paradisului, în toate lunile verii, pînă cînd primele răsuflări ostenite ale toamnei şi primele ei adieri mai reci spulberă feeria mirajului de frunze şi flori, într-una din cele mai grandioase tragedii autumnale pe care Ie poate cunoaşte ochiul iubitor de culori şi inima aplecată spre melancolie a omului.

Problema pusă edililor moderni a fost aceea a sistematizării oraşului. Dîmboviţa a fost închisă între taluzuri gazonate şi făcută sa curgă în linie dreaptă ; s-a omis însă alimentarea ei prin cursurile de apă adiacente, încît Dîmboviţa a rămas canalul colector descoperit al oraşului, un fir subţire de apă murdară, pînă în momentul în care planşeul venit să-1 ascundă ***a*** reparat marele ***neajuns,*** dar numai pentru partea centrală a capitalei. S-a procedat şi Ia alte lucrări de sistematizare, dintre care cea mai importantă şi cea mai reuşită a fost acee**.i** a bulevardelor înşirate de la apus la răsărit, a-jâ de bine ticluite încît cine înaintează în serile limpezi către Cotroceni, merge tot timpul scăldat în pulberea de aur a apuiuiui. Sistematizarea oraşului pe direcţia nord-sud a mers mult mai greu, ţinută în loc de politicianismul vremii. Casa unui înalt şi influent magistrat a întrerupt multă vreme perspectiva mai largă care tindea să se stabilească. Aceeaşi perspectivă este gîtuită apoi în punctul în care înrîurirea unui ministru liberal a scutit imobilul sau de speculă de exproprierea devenita necesară. în epoca de la începutul secolului pînă la primul război mondial s-a construit, în anumite puncte ale capitalei, cu oarecare grijă **şi** frumuseţe. Mici hotele particulare, după modelul franţuzesc, s-au ridicat pe ici, pe colo, foarte deosebite de aşa-zisele case boiereşti din ultimele decenii ale veacului trecut. Au apărut partere înalte, cu largi ferestre, cu peroane, cu portaluri. Tot atunci s-a pus problema alcătuirii unui stil naţional, prin folosirea unora din liniile vechilor cule şi de cîteva ori prin dezvoltarea lor în proporţii monumentale, încercarea n-a reuşit însă şi Bucureştii n-au putut dobîndi acea pecete stilistica naţionala, pe care o poseda toate oraşele frumoase ale lumii. Un stil nu se improvizează niciodată ; el nu poate fi produsul fanteziei individuale a unui artist ; el este totdeauna expresia unei naţiuni întregi, într-unui din momentele ei istorice, a necesităţilor ei de viaţă, a sentimentelor ei obişnuite, a concepţiei ei despre lume. Această originalitate a poziţiei în faţa lumii a lipsit însă burgheziei liberale si astfel se explică eclectismul constructiv, fara viaţă şi fără suflet, în perioada dintre cele două războaie, cînd au apărut pe toate străzile, chiar în cele mai retrase, şi uneori alături de maghernițele mahalalelor, blocuri cubiste ca la Amsterdam sau case cu întinse suprafeţe de zid spre stradă, cu înguste ferestre zăbrelite, cu madone în firide ca Ia Tetuan sau la Sevilla : un amestec eteroclit, fără nici o legătură cu su***ticlui*** ţan'i, vrednic de rîs. în timp ce iniţiativa individuală si fantezia unei pături înavuţite, fără nici o cultură, dădeau un caracter bastard oraşului, s-a făcut prea puţin pentru sistematizarea lui. Terenurile, devenite scumpe, au fost folosite la maximum şi, în locul vechilor curţi atît de frumoase, .tu apărut mici case de raport. înghesuite unele într-altele, ca expresie a unei lacomii meschine. Lipsa de supraveghere a construcţiilor a adus alternarea unor case de stiluri şi înălţimi diferite, aşa încît trecătorul pe străzile Bucureştilor, chiar pe

3).

cele centrale, îţi opreşte mereu privirea în calcanele dezgolite, unul din lucrurile cele mai urîte care pot fi văzute într-un oTaţ. Este drept a spune că, în aceeaţi vreme, au fost ţi oameni care au simţit caracterul propriu al peisajului bucureştean ţi au căutat să-l dezvolte într-un efect urbanistic mai larg. Bucureştii stau în mijlocul unei cîmpii joase, presărate cu numeroase lacuri. Lacul Floreasca, Herăstrău şi Băneasa, Mogoşoaia, Tei, Colentina şi Fundeni, Mărcuţa ţi Pantelimon, pentru a nu mai vorbi despre acele lacuri care ne înconjoară mai de departe, ape stătătoare în care creşte stuful ţî se înmulţesc crapul şî ştiuca, alcătuiesc stilul natural al peisajului nostru. Anexarea acestui sector la peisajul oraşului a fost o idee fericită, singura contribuţie pozitivă a urbanisticii mai noi, totuţi încă insuficient si timid exploatată faţă de posibilităţile capitalei noastre de a deveni un oraţ al apelor, cu perspective şi refugii către insulele şi zăvoaiele lor.

Aşa ne găsim astăzi într-un oraş în momentul şi forma tranziţiei, plin de viaţă şi de mişcare, împodobit de splendida iui vegetaţie. Oraş cu multe şcoli ţi locuri de muncă de toate felurile, Bucureştii apar ca un oraş al tinereţii. Tabloul străzii, mai mult decît în alte capitale, este dominat de tineretul care, prin lipsa de pretenţie a ţinutei lui, împrumută ansamblului urban caracterul unei circulaţii de plajă sau de parc. De la o vreme a reînceput cu multă vigoare campania de construcţii, menită sa aducă o soluţie problemei locuinţelor, destul de grea la noi, ca ţi în multe alte oraşe mari ale lumii. Cum, pe de altă parte, conştiinţa cetăţenească a crescut şi, prin difuzarea mai larga a culturii, nevoile civilizaţiei au sporit pentru fiecare din noi, este momentul de a urmări mai atenţi şi de a contribui, prin mijloacele discuţiei publice, la rectificarea imaginii viitoare a capitalei noastre. Cîteva principii solide s-au ancorat în conştiinţa bucureştenilor. Nu mai vrem anarhia campaniilor constructive mai vechi. Nimeni nu construieşte numai pentru sine, ci pentru oraşul întreg, pentru imaginea lui globală. Este necesar deci să se elaboreze un program de ansamblu şi să se precizeze maximele noii politici ţi ale noii estetici urbanistice. Presupunem că se face undeva lucrul acesta. Dar de ce nu ni se vorbeşte despre el ? Vrem să se reducă marile contraste care ne înrîmpină aproape pretutindeni, bordeiul alături de palat, locul viran lîngă furnicarul blocului de locuit. Terenuri neclădite se mai găsesc încă pînă în centrul oraşului. Ele trebuiesc date marilor instituţii care, construind pe suprafaţa lor, ar putea elibera vechile case de locuit, atît de nepotrivite pentru nevoile unor administraţii publice. S-au ridicat obiecţii împotriva prea marii întinderi ***a.*** Bucureştilor şi s-a propus dezvoltarea lui verticală, nu orizontală. Propunerea mi se pare valabilă numai pentru partea centrală a capitalei, în interiorul unei circumferinţe determinate, dincolo de care trebuiesc păstrate vechile grădini ale oraşului, partea cea mai valabilă a stilului său. Trebuiesc desfiinţate prea numeroasele gherete, chioşcuri, tarabe în strada, care contribuie la impresia de dezordine a arterelor principale. O gheretă, de la o anumită depărtare şi dintr-un anumit unghi, poate ascunde un palat. Ştiinţa urbanistică nu poate tolera această situaţie. Gradul civilizaţiei noastre nu mai poate admite piaţa ieşită în stradă, pe tarabe, ca în formele primitive ale comerţului. Toate activităţile omului civilizat trebuiesc legate de construcţie, adăpostite între ziduri solide şi în spaţii potrivite cu felul acelor activităţi. O parte însemnată au vitrinele în constituirea imaginii urbane. Mă opresc uneori cu tristeţe, chiar pe căile şî în pieţele cele mai importante, pentru a privi furnituri modeste sau grămezi de zarzavaturi expuse în vitrine, acolo unde mi-ar fi plăcut să văd obiectele frumoase ale artei sau ale industriei de artă. Perfecţionarea cadrului nostru urban cere curăţenie, mai multă curăţenie, pe care nu numai municipalitatea, dar fiecare om o datoreşte concetăţenilor săi. Nu mă îndoiesc de Ioc că prin conştiinţă cetăţenească, prin dezvoltarea culturii, prin formarea specialiştilor, prîn asocierea artiştilor la conducerea muncipală, prin folosirea datelor naturale ale oraşului ţi ale părţii bune din tradiţia lui, capitala va deveni cadrul frumos şi demn al vieţii noastre : o perspectivă care nu poate rămîne indiferentă patriotului şi muncitorului în toate domeniile construcţiei sociale.

[1 9 5 7]

REVERIE IN EXPOZIȚIA LUI LUCHIAN

Am petrecut un ceas al dimineţii în faţa picturilor Iui Luchian, adunate în mare număr la Muzeul de Artă al Republicii. Mă gîndeam, zăbovind în faţa lor, că acei dintre vizitatori care au mai cunoscut înfăţişările ţării vechi au o calificare specială pentru a înţelege mai bine imaginile pictorului, cu o simpatie mai adîncă pentru sufletul cu care a întîmpinat-o. Nu l-am văzut pe Luchian niciodată, dar nu mi se pare necunoscută figura slăbită a autoportretelor, cu ochii lor plini de bunătate, uneori mai încruntaţî, alteori cu o lucire îngrijorătoare în ei. îmbolnăvindu-se încă din vîrsta tinereţii şi ducîndu-şi apoi, de-a lungul anilor, martiriul suferinţei, artistul a ţinut necontenit să se înfăţişeze pe sine. într-o operă susţinută de un curent liric atît de personal, era necesar să se arate ce fel de om a fost pictorul care a privit către înfăţişările ţării sale, în formele lor rămase neschimbate de multă vreme. A fost un om al epocii, în care genialitatea sau numai superioritatea de un fel oarecare a spiritului se însoţea atît de des cu boala, cu durerea, cu singurătatea, încît un zăbranic de doliu pare a coborî asupra acelui răstimp. Soarta lui Luchian reproduce unul din destinele româneşti ale generaţiei post-eminesciene, pe al lui Iosif şi Anghel, pe al lui Ilarie Chendi şi Coşbuc, pe al lui Ştefan Petică, P. Cerna, şi Emil Gîrleanu, şi pe al atîtor altora, neajunşi la notorietate, săgetaţi în zborul lor. Şi iată că-mi apar, din trecut, zeci şi zeci de oameni, îmbolnăviţi de tineri, îngenuncheaţi curînd, prieteni şi tovarăşi ai tinereţii, de a căror bunătate şi inteligenţă m-am

bucurat, pierduţi pe drumul vieţii, plînşi la vremea lor. îi adun pe toţi într-o singură imagine şi pe aceasta o recunosc în autoportretele lui Luchian.

O, prieteni ai vechimii, al căror nume mi-1 silabiseşte amintirea 1 Ne întîlneam în mahalalele copilăriei, pe străzile vechi ale oraşului nostru. S-a construit mereu de-a lungul deceniilor, dar rareori cu preocupare de frumuseţe sau de durată. Astăzi încă, în uneie din punctele oraşului vechi, mă uimeşte modestia aşezărilor omeneşti. Ce gîndeşte despre sine, ce drepturi îşi recunoaşte, ce pretenţii înalţă în faţa vieţii emul care ridică în grabă, în neorînduială, cu materiale inferioare, un adăpost sumar, pentru el, pentru familia lui, pentru calabalîcul lor ? N-a fost frumoasă şi nici fericită mahalaua românească. Frumuseţea presupune în acel care o întocmeşte afirmaţia optimistă a vieţii, bună dispoziţie, bucurie şi încredere în viaţă. Dar acolo, în *Mahalaua dracului,* pe care o zugrăveşte Luchian, bucuria şi încrederea în viaţă n-apar în nici una din formele lor. Adeseori m-am întrebat, strecurîndu-mă pe lîngă zidurile caselor abia mai înalte decît un stat de om, cu ferestre înguste către strada bolovănoasă, dacă un suflet mare, o concepţie îndrăzneaţă a minţii pot înflori în acele vizuini. Cadrul a fost, desigur, strimt, apăsător, dar sufletul omului a tresărit şi acolo, şi cîteva din mesajele româneşti au pornit din neorînduială şi tristeţea mahalalei. Luchian i-a dat, în pictura Iui, un Ioc pe care îl găsesc mai mare decît ma aşteptam, acum cînd îi privesc lucrările adunate laolaltă. îl însoţesc în plimbarea lui pe străzile copilăriei, cu inima răpită de un dor, de o aspiraţie către frumuseţe şi lumină, care a fost a atîtora de-a lungul generaţiilor.

Din cînd în cînd se arăta şi cîte o locuinţă mai bine clădită, împingeai poarta de fier scîrţîitoare, treceai printr-o perdea de copaci, străbăteai curtea năvălită de ierburi şi puteai apoi să te odihneşti pe treptele casei, printre efluviile grădinilor, ale cîmpiilor din preajmă. Creşteau acolo margarete şi dumiriţe, gălbenele, violete şi părăluţe, garoafe şi crizanteme, albăstrele, tufănele şi trandafiri, gura-leului şi irişi, flori de cîmp sau de grădină, împodobite sau umile, atît de deseori botezate cu diminutive de către dragostea gospodarilor şi gospodinelor care le adunau în jurul lor pentru a înveseli fereastra, straturile curţii, grădiniţa dinspre stradă cu adresări speciale pentru trecătorul lipsit de grabă. Luchian Ie-a pictat

pe toate, făcîndu-le să se aprindă, să ardă ca un jeratec, să strălucească nu printr-o lumină primita de la un izvor exterior, ci prin propria lor incandescenţă. S-a văzut mereu în Luchian pictorul florilor, aţa cum contemporanul lui, D. Anghel, a fost poetul lor. Florile ocupa un loc întins în pictura tui Luchian si, desigur, nimeni mai bine ca el nu le-a înfăţişat strălucirea, suavitatea lor tactilă, inocenţa înfloririi lor. Totuşi, florile lui Luchian trebuie înţelese şi simţite în ansamblul operei lui, în legăturile lor cu toate firele ţesătura iui tematice. Creează un artist opere felurite, fără raporturi între ele, sau, mai degrabă, o operă unică, opera vieţii lui Tema centrală a picturii lui Luchian a fost un anumit raport dintre natură şi civilizaţie, caracteristic ţării noastre din trecut, pe care mi se pare că-1 întrevăd.

Mă înapoiez. la pînzele, la pastelurile, Ia acuarelele, la desenele care îmi vrăjesc felul de viaţă, cadrul copilăriei îndepărtate. Mă găsesc din nou la marginea oraşului. Perimetrul aşezărilor noastre urbane n-a fost împrejmuit cu ziduri, consolidat ca o cetate. Feudalitatea românească n-a construit şi nu s-a apărat ca aiurea. Cînd veneau turcii sau tătarii, arcaşii nu se urcau pe metereze. Oamenii îşi strîngeau bunurile şi îşi mînau vitele către plaiurile înalte, în cetatea munţilor. Oraşul rămînea deschis către cîmpie şi aceasta năvălea asupra lui, suflîndu-şi miresmele, trimiţîndu-şi seminţele din care creşteau tufanii puternici, răchitele mlădioase, socul mirositor. A căzut zăpada şi marginea oraşului a fost cotropită de nămeţi. Dănţuiau nebuneşte vîrtejurile în jurul gheretei părăsite la răscrucea drumurilor ca nişte bărăgane, unde mîine dimineaţă oamenii îşi vor aştepta pîinea, tropăind ca să nu îngheţe, iovindu-se cu palmele peste coaste. Ce doliu s-a aşezat peste marginea oraşului ? In lumina scăzută se zăreşte mai departe şirul de căsuţe clădite din chirpici, unde ajung mai întîi şi deshamă chirigiii înapoiaţi de la ţară cu saci de porumb, cu hîrdăiaşe de borhot.

Treci mai departe şi simţi ca o uşurare, o regenerare din restriştea mahalalei. După ce au căzut ploile primăverii, lunca lalomiţei musteşte de apă şi, sub iarba fragedă, piciorul se înfundă în băltoace. Au pornit sevele şi se urcă în tulpinele subţiri ale plopilor, în tufişurile acoperite de flori albe ca spuma laptelui în clocot. O potecă alunecă departe, fără ţintă vizibilă, în inima caldă a ţarii. Trec carele grele, trase de

boi care se căznesc în jugul lor. Rumânul i-a dejugat la marginea pădurii şi vitele pasc, întinzîndu-şi gîturile peste oiştea proţăpită în pămînt. în altă parte, cireada neagră a bivolilor mspăimîntă lumea. La Chiajna, sălciile au crescut şi s-au repezit către ape, mînate parca de furtună. Treci pe Ungă hanul părăsit în marginea drumului. Pe alocuri s-a clădit puternic, pentru toate vremurile viitoare, dar oamenii şi-au uitat străbunii şi mănăstirea Comana şi-arată zidurile ruinate. Luchian trece prin sate fără oameni, vede turnuri de biserici, case albe sub umbra copacului din bătătură, în a cărui coroană s-a urcat cumpăna fîntînii cu ghizduri. în bucătăria bine rînduită a mănăstirii fierb mfncăruriîe călugăreşti pe soba de zid spoită, nalucitoare. Oamenii muncesc la cîmp. Se întorc tîrziu de la muncă, încovoiaţi, sub sarcini parcă mai mari decît puterile lor. îi vezi săpînd pămîntul. Duminica au îngenuncheat la liturghie, rînduiţi unul după altul; îşi ţin căciulile în mlini şi abia unul din ei îndrăzneşte să privească spre iconostas.

Umanitatea nu este deci absentă din pictura lui Luchian, dar ni se înfăţişează cu aceeaşi umilitate a aşezărilor ei. Ce-i pasă de petrecerea chefliilor cu gulere tari, de femeile care le trec prin braţe ? Artistul arată sarcasm faţă de adunarea lor. Sindrofia ne arată o societate distinsă. O femeie cu umbreluţa de soare deschisă a adunat pe rochia ei toate florile cîmpului : e un moment de idilă, o clipă desfătătoare a consonanţei cu natura. Dar mai des 1-a oprit pe Luchian exemplarul uman popular, lucratorii pămînrului, moşnegi cerşetori în dulămile lor zdrenţăroase, copii, mai ales copii. Iată-i în grup, încotoşmăniţi de iarnă ; iată-1 pe flăcăiaşul în nădragi, cu mîna dusă prosteşte în gură; iată-1 pe micul vînzător de nuiele. Gracilitatea trupurilor se ghiceşte sub zăbun, sub bocănea groasă. Micul cărbunar cu pălăriuţa aşezată într-o parte, cu chipul mînjit, are eleganţa juvenilă şi farmecul unui Pierrot, un Pedrolino al comediei italiene. O mamă îşi laie copilul deasupra albioarei cioplite de rudar. Safta florăreasa este un exemplar măreţ al rasei ei. S-a desprins din sălaşul ţigănesc, pictat întrun rînd, pentru a arăta lumii splendoarea tînără a trupului, ovalul perfect al figurii, al gurii de pe care se desprinde un suspin. Tot de-acolo a pornit de mult moş Nîcolae cobzarul, păstrătorul tuturor cîntecelor ţării. Chipul lui revine mereu în picturi, în desene, ca al unui martor încercat al vechimii, cu fruntea grea sprijinita înţelepţeşte în palmă, alteori

privind către chitara supusă mîinii Iui, îngînînd cu vocea-j de bătrîn cîntecul trezit pe coarde. Dar artistul a văzut şi cealaltă latură a ţării. Ţăranii s-au adunat în curtea boierească la împărţitul porumbului ; este un grup compact, revendicativ, cu expresii mînioase şi ameninţătoare. Luchian îl pictează cu un singur an înaintea răscoalelor din 1907, cînd ne va arăta femeile căutîndu-şi morţii pe cîmpul de măcel a] represiunii, grupul fantomatic al ţăranilor băjeniţi, împinşi prin zloată de una din suflările aprige ale lui martie.

întocmai ca toţi marii artişti ai lumii, Luchian este un pictor profund naţional, înzestrat cu o întinsă ştiinţă a tuturor înfăţişărilor ţării, a oamenilor ei. Vibraţia lui în faţa realităţilor locale este adîncă şi răscolitoare şi focul simţirii Iui trezeşte pe a noastră, pentru a ne face să pricepem mai bine lumea în care am trăit. A evocat, cu o putere rareori atinsă de alţii, vechea noastră ţară, spaţiile oraşelor şi ale satelor, natura pretutindeni mai puternică decît construcţia oamenilor şi pe aceştia în simplitatea modesta a destinului lor, de atîtea ori plin de vitregie. Copacii cresc zvelţi sau robuşti în pînzele lui Luchian, cîmpiile impregnate vor purta roade bogate şi peste tot fructe şi flori ale cîmpului, ale gospodăriilor, ale grădinilor, adunate în mari coşuri, rînduite şi îngrijite de ţiganca florăreasă cu caţaveica verde.

[1957]

E CU PUTINŢA O DISOCIAŢIE ?

Stimate domnule Lovinescu,

în clipa de a porni la tipografie cu manuscrisul noii cronici, pe care urma s-o încep în ***Sburătorul,*** am fost oprit în loc de o întrebare ciudata.

Cronica era gata. Curăţasem fraza, propor penasem compoziţia, revizuisem informaţia. Cronica era gata şi eram mulţumit de ea. în alte împrejurări aş fi dus-o vesel la tipografie şi aş fi aşteptat cu oarecare nerăbdare corectura, pentru a consulta sugestia textului tipărit. Vedeţi, în orice activitate profesională se produce o deturnare a atenţiunii de la fondul ei de umanitate către resorturile mecanismului său. Orice profesionist e un tehnician. Mi-aduc aminte de stăruinţa unui bătrîn maestru de la Iaşi în a discuta, într-un articol de ziar, felul în care un tînăr violonist se comporta cu instrumentul sau. Funcţionarul observă simetria hîrtiei, logica exterioară a rezoluţiilor de pe ea ; pictorul, anatomia figurilor şi amestecul pastelor. Se gradează în estetică interesele diverselor categorii de indivizi în relaţiunile lor cu opera de ari£. Cel mai steril dintre acestea, cel mai vid, cel mai formal este acordat artiştilor înşişi : interesul tehnic. Ce departe sîntem cu aceasta de concepţiunea poeţilor ***%-ates.*** Nu fără prezumţiune, Lamartîne reclama pentru sine titlul de ***diletant.***

Aşadar, cronica mea era gata şi eram mulţumit. Deşi, totdeauna, călăuzit de un bun instinct, am simţit şi am căutat să ocolesc primejdia ce exislă ţn profesiune, de data aceasta mă uitam. Mă simţeam mulţumit. S-a petrecut atunci o bruscă

întoarcere în gîndurite mele către mine, o reurcare a unui vechi fond de ingenuitate, nu ştiu ce amestec de fericit primitivism si noutate a conştiinţei. Eram turburat. Cronica despre care va vorbesc era o încercare despre cîteva chestiuni actuale în sfera literaturii. Printre unele cuvinte bune se găseau destule rele privitoare la cîţiva oameni cunoscuţi şi necunoscuţi. Cu alte cuvinte, pornind de la anumite date şi comparîndu-le cu anumite credinţe ale mele, fcirmulam judecăţi. Eram cinstit şi poate eram în dreptul meu s-o fac.

Mi-aduc aminte de cuvîntul unui tînăr critic francez, care cerea pentru aprecierile sale, onoarea adevărului în raport cu sine. Ar fi fost şi greu de cerut altceva.

Oricum, în clipa despre care vă vorbesc, m-am simţit clătinat în tăria mea şi temelia dreptului meu am simţit-o foarte şubredă. Trăiam o clipă rară. Două idei se disociau : ideea de faptă şi ideea de răsplată. Munca şi preţuirea sa. Visurile şi realitatea. O amintire din copilărie îmi veni în minte :

Pe d-l Arghir, grădinarul, nu l-am uitat. Era cărunt, umbla zdrenţuit şi avea slăbiciunea să poarte o pălărie tare în cap. Noi, copiii, ne veseleam mult în apropierea d-(ui Arghir, căci in purtarea sa faţa de flori avea feluri noi şi plăcute de a fi.

Cînd te uda, le vorbea ca la pasări :

— Pui-pui-pui-pui

Şi cînd le scobea pămîntul la rădăcină, le certa :

— Mişele ! Mişele ! Nemernicelor...

Bun grădinar, artist, d-l Arghir avea slăbiciunea băuturii, în vremea prînzului, d-l Arghir se întorcea şi uşa grădinii ii scăpa cam tare. Ştiam atunci că d-l Arghir caută răcoarea beciului, de unde nu ieşea decît cînd soarele se trecuse şi florile ofilite aşteptau, în umbra obosită, stropii lui Dumnezeu şi vorbele d-Iui Arghir. Cum într-o zi se uitase, stăpînul casei îl tntîmpină mustrător, în clipa chiar în care vinovatul înainta greu şi nesigur din gura beciului t

— Frumos, frumos, domnule Arghir ! D-ta dormi şi flcrile aşteaptă însetate de ceasuri... Asta e trîndăvie, d-l, Arghir, trîndăvie...

— Trîndăvie... trîndăvie ? repetă şi d-l Arghir.

Se transfigura. Ochii se măreau în orbitele lor şi obrajii cădeau.

— E trîndăvie ?

Crud ofensat, omul se încăpăţîna într-un cuvînt. Apoi, repezindu-se ca un vîrtej tn mijlocul florilor, desţelenind cu picioarele buchetele înfipte în pămînt, smulgînd frunzele arbuştilor graşi:

— Asta e trîndăvie, urla d-l Arghir, asta e muncă, e muncă, e muncă.

în cîteva secunde, sub grindina năprasnică a mîniei, gradina zăcea devastată.

Trebuia să plece. Stăpînul nedrept îl opri în uşă întinzîndu-î socoteala ; dar d-l Arghir refuza :

— N-am pentru ce...

Preţuindu-se în munca sa, d-l Arghir cerea înţelegerea ei. Fiindcă aceasta i se refuzase, el se simţea nedemn de răsplată. Mai mult, fiindcă munca sa nu se rostea în roadele sale, el n-a stat la îndoială să le distrugă. Ce puteau însemna roadele ? Numai sforţarea sa omenească sădită în fragilul material purea să însemne ceva. Şi d-l Arghir, care era un mare disociator de idei, plecă fără o părere de rău pentru docilele existenţe rînduîte în zvelte acolade şi ronduri bogate.

în vremea lui, Isus disociase şi el, ca d-l Arghir.

Ideea de iubire strîns unită cu aceea de plăcere trupească, prin sforţarea de atenţie a geniului, el o desparţi, înălţînd-o în puritatea şi absolutul ei. Oamenii avură pentru Dumnezeu ***adoraţia*** şi pentru semenii lor ***caritatea,*** „fără de care totul este ca arama sunătoare". A fost un cîştîg pentru umanitate, dacă nu pentru societăţi. Scăpată de relaţiunile satisfacţiei, iubirea îşi merita pentru Intîia oara numele. Scăpată de relaţiunile recompensei şi ale rezultatului, munca d-Iui Arghir fusese o adevărată munca.

Plecaţi peste sute şi sute de file avem impresia dureroasă si aproape unanimă a naufragiului. îndrăznesc sa cred că în proporţîunea uriaşă a producţiunei literare, realizările se pierd printre neglijenţele calculului. E înduioşător de contemplat trista armată a nevoiaşilor de ideal. Sub greutatea înaripată a visului lor, fiecare cade la rîndul său. Cine s-ar putea ridica spre a le cere ceea ce ei nu pot da ? Şi cine ar putea sa-i certe pentru aceasta ? O asemenea pretenţiune ar fi nejustificată şi într-un fel inferioară. în grijile ortodoxe ale estetului puritan ghicesc încă un egoism al naturii umane. El

vrea *o* satisfacție deplină ; dar el vrea o satisfacție. Muncii artistice el îi cere un rod ; visului, o realizare. El cere ; cere...

Munca își_ ajunge însă sieși și prezența visului motivează absurdul și chiar hidosul.

Pentru că în timpul din urmă am vorbit despre umanitarism mă gîndesc că într-o asemenea societate astfel ar apare și ar fi prețuit omul. în perpetuarea neconstrînsa a naturii sale, fiecare și-ar afla rostul existenței. Plini de griji ne-am apleca, unul asupra celuilalt, nu pentru a ne judeca, ci pentru a ne înțelege; pentru a ne bucura de umanitatea fiecăruia din noi.

M-am întrebat In clipa de a vorbi despre oameni, cine îmi dă dreptul de a o face și dacă prezența umanității nu-mi ajunge.

Eu știu că o asemenea soluțiune este primejdioasă și că într-o asemenea fericită contemplație, destinele omenești ar mistui termenul evoluțiunii lor. Indulgența nu e recomandabilă.

O utopie valorează însă cît un sens, cît sensul unei tendințe.

...Și față de atîți cerberi păzitori reamintirea omului poate fi folositoare.

Acestea pentru a explica lipsa mea.

Tudor Vianu

Scumpe domnule Vianu,

_ Ne cunoaștem puțin. Noi oamenii. Ne atingem, de obicei, prin fațete trecătoare ; ne ferecăm în convenționalul unei atitudini : ne zîmbim ; pozăm. Și atît. Viața e prea grăbită pentru a simți nevoia adîncurilor. Și, dintr-un îndemn de pesimism, aș putea spune și prea urîtă pentru a o merita. Trecem deci unii pe lîngă alții, în înfățișări hieratice și cu priviri distrate. Jucăm cadrilul vieții cu ceremonie și cu deferentă. Rar se întîmplă numai că de sub învelișul convenționalului să țîșnească un cuvînt sau un gest care să trădeze un suflet și să demaște un om. Ceea ce mi s-a întîmplat cu d-ta.

Vorbindu-mi odată de un prieten din generația d-tale, de care te leagă o solidaritate atît de pasionată, îmi spuneai :

— Scrie poezii de o rară emoțiune.

— Toți poeții scriu poezii de o rară emoțiune.

— Are talent...

— Ce-i talentul și cine n-are talent ?

Și atunci cu o sfioasă iluminare :

— Și apoi e un om care știe prețui munca șî meritul altuia. Din fiecare știe alege partea bună pentru a o respecta.

Pe negîndite ți-am spus :

— Unde ți-e prietenul, ca să-1 cunosc mai repede. E, în, adevăr, un om rar...

Nu știu dacă prietenul d-tale prețuiește, în adevăr, meritul. Din flacăra ochilor și din convingerea glasului am avut însă intuiția că d-ta îl prețuiești. Din clipa aceea_te-am cunoscut.

Ceea ce n-ar fi putut face ani și multa literatură a făcut o singură vorbă. Am văzut în d-ta nu numai darul însemnat al imparțialității grave, ci și dragostea de om și de umanitate Mi-am adus aminte de filozofia bătrînului Luca din *Azilul de noapte* al lui Gorki, pe care o repetă în fumurile alcoolului bețivul Satin :

„Nu există decît omul, tot restul e rodul mîinilor și al creierului lui. O-mul ! Ceva măreț ! Omul, să respectăm pe *om."*

Sau în altă parte :

„Nu jigni pe *om."*

Sau:

„Să cinstim pe tot *omul."*

Nu știu de te vei simți umilit, dar filozofia d-tale e filozofia lui Satin. Și a mea. Sîntem discipolii vagabondului Luca. De cincisprezece ani strig mereu :

—• Să respectăm pe om.

în scrisoarea d-tale faci același lucru...

Așadar sa cinstim pe om și umanitatea. „Să ne aplecăm unul asupra altuia, nu pentru a ne judeca, ci pentru a ne înțelege; pentru a ne bucura de umanitatea fiecăruia din noi."

E un program, un nobil și frumos program, pe care mi l-am pus de mult. Conștient — căci din instinct lucrează în mine ca și în d-ta principiul negațiunel. Nu ne lipsește spiritul critic. Vedem răul tot atît de bine ca și alții. Este chiar o mare virtute și stoicism de a te face că nu-1 vezi.

A nu te opri asupra lui nu înseamnă însă a-i tăgădui criticii existența, după cum nu înseamnă nici a abdica de la ea. Criticii îi mai rămîne încă un rost fecund.

Munca nu-şi ajunge sie. înseşi, şi nici prezenţa visului nu motivează absurdul şi chiar hidosul, decît în formula unui paradox. O astfel de disociare ar duce la anularea oricărei judecăţi şi distincţii. Estetica s-ar reduce la concepţia mecanică a unei înregistrări a muncii. De fapt, numai roadele sînt valabile : o ştii tot atît de bine ca şi mine. Respectăm munca, dar n-o preţuim decît în rezultate. Să ne aplecăm însă asupra lor cu pietate şi umanitate. Să Ie căutăm : trebuie să fie. Ar fi anormal ca o muncă să se piardă în sforţări cu totul inutile. Iată datoria criticii pozitive ; imens cîmp de investigaţie cu ajutorul lanternei simpatiei. Nu cred deci în defecţia d-tale de la datorie. Vei reveni la brazda pe care o începi, şi pe care^eu o sfîrşesc poate. Nu putem sta cu braţele încrucişate. Dacă nu putem crea, să ajutăm creaţia prin apa înţelegerii simpatice. Intr-o lume de negaţie măruntă şi violentă, gestul d-tale de solidaritate umană va putea părea anticipat. Nu va fi lipsit însă de o nobilă frumuseţe morală.

[1 9 1 9]

E. Lovinescit

„CRITICA GENERAŢIEI NOASTRE" ŞI DL. E. LOVINESCU

Publicul cunoaşte poate vorba pe care unii din scriitorii noştri contemporani o repetă cu mare insistenţă, şi în această privinţă cu o unitate de vederi care face să pălească alături deosebirile lor de temperament şi crez literar: „generaţia noastră n-are un critic". Pentru unele motive această vorba îmi sună mie destul de des la ureche, şi cineva însufleţit de curiozitate pentru psihologia omenească ar putea găsi plăcuta ocupaţia de a distinge în felul în care această judecată este pronunţată diferitele nuanţe sentimentale care se succed sau se topesc laolaltă într-un complex acord. Eu, unul, am fost conştient că întîmpin cînd imputarea, dulce sau mai vehementa ; cînd accentele unei dezamăgiri profunde, ca şi cum interlocutorul ocazional ar fi vrut să spună : „mai bine n-aş mai scrie" ; cînd sunetele orgoliului în care caz părerea comprimată este : „criticii din ziua de azi sînt atît de inferiori încît nu mă pot înţelege" ; cînd şiretenia extraordinară de a voi să trezeşti o vocaţie socotită absentă ; cînd vanitatea rănită ; cînd melancolia ; cînd dispreţul. Le-am auzit pe toate acestea rînd pe rînd sau fuzionate într-o sonoritate unică.

Vorba că „generaţia noastră n-are un critic" tinde sa devie un loc comun al timpului, repetat printr-o deprindere mecanica

a spiritului. De vreme ce locuţiunea aceasta are atîta valoare de circulaţie şi este angrenată într-un complex atît de bogat de interese sentimentale s-ar cuveni s-o luăm în cercetare şi s-o vedem — cel puţin în unele împrejurări — cît preţuieşte.

Ocaziunea bună se prezintă. De curînd această vorbă a revenit sub pana d-lui E. Lovinescu care îi dă o aplicare cu privire la modesta mea activitate şi mai cu seamă Ia persoana mea. N-aş îndrăzni să fur timpul cititorului întreţinîndu-I cu acest episod dacă aplicaţia d-lui Lovinescu n-ar fi ea însăşi o aplicaţie.

Aşadar, d. E. Lovinescu scrie în cartea sa despre ***Evoluţia criticii literare:*** „Acum cîţiva ani am fi putut spera în d. Tudor Vianu pe adevăratul critic al generaţiei ce se ridica. Această speranţă pare însă a nu se fi realizat; nu este chiar nici o speranţă că ea se va realiza odată." Constatarea aceasta îl întristează în mod deosebit pe d. Lovinescu : „O spunem aceasta — scrie d-sa — cu o durere cu atît mai sincera cu cît avem conştiinţa că necesitatea unei cariere mediocre a asasinat în d. Vianu uu critic literar".

Mărturisesc că durerea d-lui Lovinescu mă mişcă profund. Oamenii sînt uneori atît de răi încît se bucura de nenorocirile noastre. Nenorocirea ce mi s-a îniîmplat, aceea de a nu fi puuut deveni „criticul generaţiei noastre", îl umple de durere pe d. Lovinescu. Această delicată reacţîune mă invadează cu un frenetic sentiment de gratitudine. îl rog însă pe d. Lovinescu să se consoleze. Eu îmi suport cu stoicism nenorocirea. Lacrimele d-sale nu pot decît să mă turbure. îl rog să nu-mi năruiască echilibrul sufletesc.

Pentru interesul cauzei în sine d. Lovinescu nu trebuie nicidecum să regrete. Destinul mi-a interzis numai mie să devin „criticul generaţiei noastre" ; pe d-sa l-a favorizat. „Generaţia noastră" n-a păţit buclucul să rămînă fără critic ; ÎI are pe d. Lovinescu. Se ştie că d-sa rezervă un loc în volumele sale unuî mare număr de debutanţi. Cum pentru debutanţi aceasta

este oricum o situaţie, d. Lovinescu este foarte căutat, are ocazia să citească şi să audă multă literaoură recentă, mai cu seamă versuri, şi poate astfel să devină nu numai „criticul generaţiei noastre", dar şi un critic ***de la derniere heurc.***

Şi altădată, mai demult, d. Lovinescu a fost criticul generaţiei sale. Dar pentru că de atunci generaţia noua a înlocuit pe cea veche d. Lovinescu a încetat să mai fie criticul generaţiei vechi şi a devenit criticul generaţiei noi. în definitiv, numai generaţiile s-au schimbat, d. Lovinescu a rămas acelaşi: criticul permanent al generaţiilor. Rezultatul acestei situaţii este continua prelucrare a părerilor şi volumelor d-sale în scopul de a le pune la curent cu ultima generaţie. Variaţia părerilor d-sale este însă, de fapt, numai învelişul unei profunde consecvenţe.

Aşadar, criticul generaţiei de astăzi n-are nevoie să fie criticul generaţiei de ieri şî nici criticul generaţiei de mîine Mîihe, criticul generaţiei de atunci va accepta din literatura de ieri, adică de astăzi, numai ce va măguli sentimentul momentului. Dar o va face cu toata seninătatea, chiar dacă ieri, adică a9tăzi, dovedea pentru această literatura severităţi din cele mai grave.

Cît despre scriitorii de astăzi ei risca sa sufere mîine destinul celor de ieri — astăzi : adică să fie trimişi la plimbare. Complicaţiile acestei dialecrice d. Lovinescu Ic-a apftcat cu un rafinament remarcabil. Analiza operelor sale dovedeşte oricui că d. E. Lovinescu posedă sentimentul relativităţii timpurilor nu numai într-un grad foarte dezvoltat, dar şi cu o nuanţă foarte utilă.

Stînd astfel — ca şi cronicarul — ***sub cumpăna vremurilor,*** nu există oare riscul ca însăşi „critica generaţiei noastre" să sufere rigorile regimului pe care ea îl aplică generaţiilor de ieri > Va veni oricum un moment cînd critica generaţiei de azi va deveni dacă nu critica generaţiei de ieri, în tot cazul o critică a caret unică preocupate Va fi fost să se pună cu supleţe

Si simț practic *la curent.* Şi atunci ? Atunci „critica generației noastre" va avea ocazia sa regrete că s-a lăsat impresionată de generația sa ca masă, că n-a ştiut să rămînă independentă chiar dacă ar fi fost să ramină izolată, că n-a prețuit dezvoltarea organică a cugetării sale mai mult decît satisfacția de a te şti şef peste o masă improvizată anume să te proclame.

în ochii acestor generații mai îndepărtate, sustrase în sfîrşit curtezanilor ei critici, formula „critica generației noastre" va apărea numai ca o vagă aluzie ji invitație la o tovărăşie menită să procure contractanților satisfacții de amor-propriu literar.

ITINERAR ÎN U.R.S.S.

La 5 oct. am ținut o prelegere de o ora şi jumătate la Facultatea de filologie din Moscova în fața unui grup de studenți de la franceză, despre *Formarea ideii de literatură universală* (trunchiată). Prezentat de prof. Budagov.

A doua zi, 6 oc t., vizită la Institutul de literatură universală Maxim Gorki, unde mă primeşte Samarin şi colaboratori de-ai săi.

Samarin doreşte date despre Shakespeare în România. O referință de a mea despre Utrecht.

O altă colaboratoare a institutului doreşte material iconografic despre Gorki pe scenele româneşti.

La muzeul Puskin, revăd sălile franceze : Matisse, Marquet, Derain, Picasso, Van Gogh, Gaugain, A. Rousseau, Bonnard, Renoir, Sisley, Utrillo, Manet, Monet, Cezanne, Courbet, Corot.

Fac o gradație :

Pictori ai obiectivului

— ai reacției impresive la obiect (impresioniştii)

— ai reacției senzitive la obiect (Van Gogh, Marguet)

— ai reacției intelectuale la obiect (într-o măsură Matisse, dar mai ales Picasso — admirabil cînd reconstruieşte obiectul din datele analizei, dar nu domină totdeauna elementele analizei). Obiectivitate, subiectivitate, o nouă obiectivitate : *realism critic.*

In sala pictorilor flamanzi, observ un Rubens care înfăţişează satiri şi satirese (femele) alăptînd mici bestii verzui,

pruncii Ier. Prin vălul mitologiei sentiment extraordinar al naturii animale. Mitologie încă vie a barocului!

în apartamentul lui Dostoievski (unde scriitorul a trăit pînă la 16 ani), într-o casă din curtea spitalului unde Dostoievski tatăl era medic. Material arhivistic, în parte fotocopiat. Mobila apartamentului distrusă într-un incendiu. Mă impresionează mica odăiță (cu masa veche, păstrată), separată de sala contiguă printr-un paravan fix pînă la 3 sferturi ale înălțimii, cu zidul unei sobe mari, încălzite din camera vecină. Un bust al Iui D. sculptat încr-un trunchi de copac : Dost. gînditorul ! Biblioteca conține Balzac, *Eugenie Grandet* (pe care o traduce), Eug. Sue, V. Hugo, *Mizerabilii,* O invitație la un Congres al scriitorilor europeni, cu răspunsul lui D., care se scuză că boala îl împiedică de a lua pane. — în curte, monumentul lui D. în bronz, o figură în veșmîntul lung al unui pelerin, pe care îl desface la piept. — Copacii au îngălbenit. — Ne dă explicații o femeie în vîrstă, foarte mică de statură, șchioapă, pare inteligentă si sensibilă : o figură dostoievskiană. — Lipsa materialului romănesc în vitrinele consacrate difuziunii lui D. — Promit broșura mea. — Aceeași lipsă a materialului românesc și la Institutul Gorki, unde mi se arată totuși o carte de vizita a lui Panait Istrati, însoțind desigur o carte trimisă lui Gorki: P. I. Absent de Paris. Deci nu era cazul confirmării.

La Casa muzeu Lenin (la Gorki, 35 km de Moscova). Locul unde trăiește Lenin bolnav, după atentat, trei ani. — Material facsimilat.— Activitate intelectuală intensă.— Schițe ale discursurilor politice.— Fotografii numeroase. Căruciorul în care era plimbat.— Un cărucior electric, trimis ca dar de muncitorii englezi.— Bastonul cu vîrf de cauciuc.— Odaia în care a_ murit, aceea în care a fost expus apoi. Fotografii din teribila zi de iarnă a înmormîntării (ian. 1924).— Casa, un pavilion în gustul sec. 18, a aparținut comandantului jandarmeriei, în mijlocul unui parc admirabil.— Loc de răscruce [?] al lumii *t* — Aud glasul lui L. dintr-o bandă de magnetofon : voce înaltă, nici o declamație; pondere judicioasa.— Sînt f. impresionat.

7 oct. *Lacul lebedelor* la Balșoi Teatr cu soliști populari aclamați. — Spectacol perfect. — Mă gîndesc că dominarea corpului, a mecanicei lui, este yoghismul modern și apusean.

Feudalitatea dă materie basmelor. — In antracte observ, amuzante. _ . . . .

în auditoriul meu la Fac. de filologie observ figuri interesante, drăguțe ; multă atenție.

Stau mult în casă (la Hotel Ucraina, după ce am stat o singură noapte într-un hotel cam improvizat, tapajos, cu un vis care m-a trezit — ciudat !) Citesc W. Kayser: *Das spracblicbe Kunstwerk.*

7 oct. încerc să obțin casa noastră la București. La 4Vs d.a. (ora București). Nu răspunde nimeni. Ce să fie? — Cer din nou comunicare pentru mîine 8 oct. la ora ***9*** dim. (va ii ***duminică,*** imposibil să nu mi se răspundă).

Rămîn singur mai toată ziua și, în afara meselor în marea sală de restaurant de la Ucraina, plimbări pe jos pînă la Piața Roșie, sau cel puțin, pe Arbat pînă la stația de metro : clte o oră jumătate-doua ore de mers pe jos. Continui să-mi supraveghez regimul, dar fumez. Mă simt bine.

întîlnire, încă din prima zi, cu R. B. care pleacă la Tașkent, Samarkand, Buhara. îmi dă indicații folositoare pentru Leningrad și Tbilisi. Vorbește mult. Vede pe toată lumea. ***Ui*** procură toate adresele. Plin de inițiative'. — Iese în relief (dacă se poate spune !) temperamentul meu cam pasiv !

Raționalism și monumentalitate.

Blocul de locuit e un oraș cu locuințe, comerțul și serviciile publice necesare locuitorilor lui.
De ce se clădește fără balcoane ?

Mîncare excelentă, delicată, la Ucraina, de asemeni ***vodka ;*** descopăr că îmi place. — îmi supraveghez strașnic regimul.

Toată vremea la Moscova, zile splendide de toamnă, cu soare călduț. Nu mă așteptam. Dar în hiperboreanul Leningrad?

Ciudată impresie a singurătății. Cum pot rămîne atîta vreme numai cu mine însumi ? Monolog interior nesfîrșit. *Con malinconie in infinitum !*

Malinconie ; Sinnende Melancholîe (Darum behagt dem Dichtergenîe das Element der Melancholie). *L'ennui ce monstre delicat. Car c'est la pire peine I De ne savoir paurquoi I Sans amour et sans haine I Mon coeur a tont ae peine.* — O poezie de tinereţe de-a mea (publicată — cred — în *Letopiseţi)* şi care pare a-i fi plăcut lui lorga, fiindcă o reproduce în *Istoria lit. rom. mod.,* voi. II : *„Stau în odaia mea, afară plouă I Şi răsfoiesc tăcut, tăcute cărţi / Şi stampe vechi şi-ngălbenite hărţi / Dar tine mi-a şoptit, cînd totu-i mort I De-o lume noua, de îndemnuri bune ? j Şi tine a venit încet a-mi spune I Că-n mine germeni de viaţă nouă port ? / Se poate-o lume nouă să răsară I Cînd totul este vechi şi putrezit ? I Stau în odaia mea ţi răsfoiesc la nesfîrşit I Şi plouă greu şi plouă trist afară."*

Nu^voi spune că e un *topos* fiindcă am trăit aşa o viaţă întreagă. — Kierkegaard. *„Am trăit cu inima grea".* — Aveam vreo 6-7 ani cînd am spus aşa ceva bătrînei doamne Carnabat. Ce mirare în întrebarea bătrînei! Dar de-atunci ? Cicluri ? Mai degrabă melancolia, cu animări pasagere în societate.

Obiectivitatea cunoaşterii, exactitatea procedării — ca antidot.

Preţuiesc în frumuseţe meritul ei moral: cumpătare, hărnicie sprintenă, spontaneitate, omenie, în fond : graţie, har. *Pulchritudo — splendor bord.*

Ultima zi (8 oct.) la Moscova, cea mai bogată dimineaţa, întîlnire cu Motileva, amabilă, cu iniţiativă. Biblioteca Lenin (sălile de lectură, a revistelor, a microfilmelor cu aparate de două tipuri). Intensă şi vastă perspectivă de scări. Catalogul, la etaj, pe cele două laturi ale holului lung, cu balustrade privind către holul de jos. Bogată bibliotecă uzuală în săli conexe altui hol circular de unde se desfac sălile imense. Mare activitate duminica. Un tînăr literat se ocupă de noul teatru francez ; citeşte acum *Les moucbes* de Sartre. în sala revistelor bogată colecţie de periodice străine, ştiinţifice şi tehnice, dar nu filologice, filozofice, literare. Acestea din urmă sînt în altă parte. O sală specială expune cărţile noi, sovietice şi străine, probabil unele din ele. Numeroase anunţuri pe tablele intrării: cinematograf, concerte, teatre; cel studenţesc este foarte apreciat de public. Este anunţat un curs special (de trei conferinţe) pentru iniţierea în folosirea bibliotecii, în sala studenţilor din clădirea vechii biblioteci, studenţii aşteaptă înşiraţi în coadă pt. a obţine un loc. Sala — un furnicar. Nimeni n-a plecat să se plimbe în ziua aceasta de duminică ? Mare seriozitate, ca peste tot.

Văd, în fine, ceva mai de-aproape metroul. Staţia cea mai veche clădită în 1935, este a statuilor de bronz, cîte patru prelungind pînă la sol arcadele ; toate tipurile vieţii sociale : revoluţionarul, minerul şi ceilalţi muncitori industriali şi agricoli, inginerul, studentul, militarul, sportivul etc. Un popor de bronz. — în alte părţi mozaicuri cu tematică socială în bolţile puţin adînci ale culoarelor separate prin arcade de cheiuri. Marmore albe şi colorate. Porţi de feronerie aurită. Stucărie. Construcţiile mai noi, prin care linia iniţială s-a dezvoltat în reţea sînt mult mai simple dar şi aici e remarcabilă calitatea autentică a materialelor. Intrările, uneori ca portaluri de temple greceşti, duc către covorul rulant care descinde la mari adîncimî în inima pămîntului, cîte 60 sau 80 de metri. Imensă animaţie a oamenilor foarte ocupaţi, deplasîndu-se în toate direcţiile.

Coada aşteptărilor pentru a intra în mausoleul lui Lenin, pe care l-am văzut în 1959, se prelungeşte pe o distanţă de kilometri, de aproape patruzeci de ani, ocupă o parte din Piaţa Roşie, de-a lungul zidurilor roşii ale Kremlinului, prin parcul de la poalele acestora.

Seara, împreună cu Melicsohn, mă plimb pe strada Gorki (cu suita ei de monumente : Puşkin, Maiakovski, Gorki pe soclu monumental foarte înalt). O bătrînă face observaţia : de ce l-a pus aşa de sus ? Trebuia aşezat mai jos, în mijlocul poporului. Moduri de a gîndi comune, organice, asimilate, pe care le-am observat şi Ia Motileva, o intelectuală foarte instruită.

Este ziua poeţilor. S-au scos volume cu cele mai bune poeme ale anului. în Piaţa Maiakovski, cu monumentul uriaş al poetului, se realizează programul acestuia : poezia să coboare în stradă. S-au adunat pe tribună un grup de poeţi de Ia Moscova şi din alte republici pt. a citi din operele lor cu tematică specială. Sînt poeţi mai bătrîni, foşti camarazi de-ai lui Maia-

kovski (Jarov ţi alţii), sau mai tineri, ascultaţi şi aplaudaţi de mulţimea imensă. Revoluţia este încă vie.

[...]'

La 23,55 plec spre Leningrad cu un tren expres, Săgeata roşie, în vagoane de dormit foarte confortabile şi chiar elegante.

Ajung la *9* dini. şi sînt primit în gară cu flori de Repina Golubeva (fosta auditoare la cursurile de vară de Ia Sinaia), prof. C.~, titularul catedrei de romanistică de la Fac. de fii. din Leningrad, care îmi adresează un mic discurs, urmat de răspunsul meu. Sînt instalat la Hotel Astoria, iuxoasă instalaţie din sec. XIX.

Cobor îndată în stradă, pentru a lua un prim contact cu oraşul. Catedrala St. Isakie, aproape de hotel, este acum muzeu de artă prin bogatu-i inventar : mozaicuri, porţi de bronz sculptate. Dom circular cu triplă colonadă la intrare (coloane de porfir în subasamente de bronz) ; înăuntru coloane de marmură, porfir, malachit — foarte verde. Continuăm pe cheiul Nevei, identificînd palatele din preajmă sau de pe malul opus, foarte îndepărtat, căci Neva e un fluviu larg, cu apele negre, ca oţelul topit. Strălucesc în soarele frumoasei zile de toamnă săgeţile aurii ale Amiralităţii, ale fortăreţe! Petru şi Pavel, pe celălalt mal. In parcul Alexandru cetăţenii stau pe bănci, la soare, înconjuraţi de copii. Mica locuinţă a lui Petru I, a doua după cea de lemn, prima aşezare a capitalei ţarilor, este astăzi muzeu, conservînd cîteva obiecte de mobilier, hainele de uriaş ale Iui Petru, atelierul lui cu strunguri şi aparate meteorologice încă în funcţiune. Sălile de audienţe, de lucru, sufrageria, bucătăriile, tronul ţarinei, de care fosta femeie din popor nu se despărţea nici în călătoriile ei. De la ferestre, frumoasă vedere către Neva şi către canalul ramificat din ea.

In piaţa Ermitajului, se vede poarta prin care au intrat trupele revoluţionare pentru a lua cu asalt palatul de iarnă : palat baroc cu intensă faţadă verde în stil baroc, cu fronton central triunghiular, ferestre încununate de arcuri frînte, cu figuri în medalioane şi un popor de statui pe cornişa edificiului, figuri rotite felurit pe axa lor, încît totul pare viu, totul

' Mic pasa; indescifrabil.

se mişcă. Piaţa vastă e admirabilă ca încadrare prin clădirea colegiilor aşezate la mare distanţă de palatul de iarnă ; în mijloc imensă coloană de marmura înfiptă în soclul ei uriaş şi dominat de îngerul păzitor al oraşului. Inscripţii noi, cu creta, ale studenţilor, proslăvesc în toate limbile pe Gagarin şi Titov.

Admirabil e monumentul ecvestru al lui Petru I pe cheiul Nevei. Puşkin l-a privit. Se aşeza apoi pe una din băncile parcului pentru a scrie. Trebuie să extrag ecourile petersburgiene din poeziile Iui Puşkin. Ar trebui să fac acelaşi lucru pentru Dostoievski, Nekrasov etc.

Seara pe Nevski Prospect, cu animaţie pînă 'tîrziu, remarc cafenelele, un templu al gastronomiei ca al lui Eliseev la Moscova, pe strada Gorki, dar aici consacrat numai vînzării fructelor, sub inundaţia de lumină a arcadelor de becuri electrice.

Apoi, la circ, cu ansambluri sovietice (admirabili sînt călăreţii osetini) şi din democraţiile populare. Un tablou vivant arată un negru cu cătuşele sfărîmate.

Zebra e un ***lusus*** *naturae.* Elefanţii, dresaţi de un cehoslovac cu surisul plăcut, filozofi şi dc-cili. Un bun clovn rus, cu mimică expresivă, mimează personajul inabil şi perplex.

Citesc *Les informations de Moscou* cu o bună descriere franţuzească a ţării Iacuţilor, unde dificultăţile construcţiei pornesc de la faptul că solul nu se dezgheaţă niciodată, pînă la mari adîncimi, nici în timpul verii scurte, cu călduri insuportabile.

Mulţimea tipurilor exotice Ia Moscova, Ia Leningrad t naţionali-sovietici sau străini. Arabi, persani, indieni, negri, mongoli, chinezi, ribetani dar şi mulţi francezi, germani, englezi, americani. La Teatrul Mare din Moscova un englez face cunoştinţe plăcute.

10 oct. dimineaţa, la Tsarskoe Selo, reşedinţa de iarnă a ţarilor şi liceul nobiliar, unde a învăţat Puşkin, transformat în muzeu. îl găsim închis. Ne mulţumim sa admirăm pe dinafară faţada barocă cu coloane, medalioane, hermeşi, cariatide, ferestre ovale, pătrate şi dreptunghiulare suprapuse, fromoane

şi arcuri frînte, festoane şi scoici, cu alternări de suprafeţe albe şi albastre. Palatul a fost în parte distrus de bombardamentul german al ultimului război, apoi refăcut; dar se mai lucrează Parcul cuprinde o mulţime de alte pavilioane în cărămidă aparentă, în stil clasic sau baroc, o galerie cu busturj antice, istorice şi mitologice, copii turnate la finele sec. 18 în Academia de arte frumoase a Petersburgului; apoi oglinzi de apă, un lac mai întins, alei cu frumoşi arbori seculari. Este o zi de toamnă nordică, rece, cu vfnt care alunga norii negri.

Apoi la mănăstirea Nevski, unde, în afară de muzeul de machete şi reproduceri de opere de sculptură ale oraşului, sînt conservate monumente funerare şi pietrele mormîntale ale foştilor notabili din vremea ţarilor. In cimitir mormîntul lui Lomonosov, al ***lui*** Dostoievski, Ceaikovski, Mussorgski etc.

După-amiază, în parcul unde arde flacăra nestinsă pe mormîntul frăţesc al luptătorilor morţi în Revoluţie. Se întunecase, nu cuprind bine ansamblul peisagistic.

Seara, la cinematograf, sală modernă cu largi degajamente, unde văd filmul francez *L'U.R.SS. a coeur ouvert,* înfăţişînd latura modernă şi delectabilă a vieţii la Moscova, dar şi spărgătorul de gheaţă cu energie atomică, deschizînd cale uşoară vapoarelor care, prin nord, nu mai au drum prea întins pînă la coasta americană. Apoi scene din balete, dintre care cele mai _ moderne *Othello,* _ Ciabukiani, *Păgânim* arată arta unor mari dansatori şi mimi, cu un joc de un patetism extraordinar, însemnătatea baletului, artă colectivă, de forţă şî precizie în civilizaţia_ sovietică. Baletul este o instituţie naţională, una din cele mai importante. Filmul arată şi instruirea tinerilor dansatori, mlădiţe indispensabile ale noii civilizaţii.

11 oct. Dimineaţa (II-I2V2) lecţie I. Facultatea de filologie *(Shakespeare ca poet d Renaşterii),* Mă prezintă prof. de franceză Eliseev. Mai sînt de faţă numeroşi profesori, printre careAlexeev şiun grup de studenţi de la frafrteză"ţi engleză. Lecţia merge bine, mai bine decît la Moscova, unde a trebuit să bruschez finalul. Felicitările de rigoare. îl întreb pe Alexeev care a citit *Metafora şi* studiul despre *Lumea ca teatru* care, trimis lui pt. referinţă în vederea publicării în revista lui Zvorîkin, are să-mi spună ceva despre aceasta din urma. Alexeev e de părere că *teatrul* înseamnă lucruri diferite în tratarea aceleiaşi teme şi că sensul temei nu este „melancolic". Nu înţeleg ce vrea sa spună. E de părere că ambele contribuţii (a mea şi a lui) ar trebui publicate împreuna. Dar unde ?

Prima cufundare apoi, în Ermitaj, unde după ce trec prin cîteva din cele 100 şi mai bine de săli foarte împodobite, văd mormîntul de argint al lui Alexandru Nevski şi ajung la etajul II, în sălile franceze, poposind mai mult la impresionist! şi post-impresionişti. Sala Matisse mă bucură ca o sărbătoare. Voi reveni la Ermitaj.

Seara, în teatrul Kirov, reprezentaţia de balet (mediocră) cu *Fînttna din Bacciserai (*Asafiev). Reţin dansul hoardei tătăreşti, ca momentul cel mai **Dun** al spectacolului.

12 oct. Dimineaţa, la Institutul Smolny, vechiul internat pentru fetele din aristocraţie, palat cu terasa împodobita cu coloane, în mijlocul unui parc, unde se poate vedea camera locuită de Lenin în primele zile ale revoluţiei, atît de simplă cu cele doua paturi de fier dincolo de un paravan fix ; apoi sala în care a fost proclamată Constituţia Sovietică, gravată acum pe table de marmură aşezate în fundul sălii.

Mănăstirea Smolny este un frumos ansamblu arhitectural, clădit în stilul baroc rus (cupola rusă peste aceea occidentală) ; biserica nu pare restaurată.

Apoi, la Razliv cu cabana de paie, aşternută cu paie, unde se ascundea Lenin, de curînd înapoiat, în mijlocul pădurii, trăind viaţa tăietorilor de lemne. Impresionantă fotografia care îl reprezintă în acest moment, conservată acum în micul pavilion clădit în acelaşi loc, unde se mai păstrează obiectele de care se slujea Lenin, toporul, oala de bucătărie, cîteva cărţi dc-ale lui Marx, traduse în ruseşte etc. — La mică distanţă, locul unde a debarcat Lenin, adus pe lac. De cealaltă parte a limbii de pămînt, ţărmul golfului finic unde vara se face plajă, dar acum, în lumina scăzută a nordului, ţipă goelanzii, se zbuciuilra^iărrfîf ţepoasă înfiptă în dună.

Revenirea în oraş pe prospectul Kirov, **cu** totul nou, înlocuind vechile cartiere. Peisajul urban al lui Dostoievski nu mai există. Trecerea prin faţa moscheii, a templului tibetan (budhist), a unei mici biserici gotice de cărămidă. — Ne abatem spre insula cetăţii Petru şi Pavel, unde se mai păstrează, în afară de biserica cu săgeata aurie, şi celalalte construcţii ale

sec. 18, pavilionul locuit de Petru I. Celulele închisorii în care au stat Kropotkin, Dostoievski si atîţi alţii, sînt în zidurile de cărămidă roşie care înconjoară cetatea, mai frumoase de văzut pe dinafară.

După-amiază, plimbare pe Nevski Prospect, prin bazarul din Gostinîi Dvor, din Pasaj, unde o mulţime imensă cumpără mărfurile modeste. Mă opresc într-o cafenea la subsol şi observ figurile celor veniţi să-şi ia masa de seară.

13 oct. Dimineaţa, lecţie bine frecventată de profesori şi studenţi. Revăd pe Jirmunski, cu care discut. îmi promite studiul lui despre Herder, aşteptat să apară şi în nemţeşte, îmi spune că nu există probă istorică după care s-ar putea spune că Herder ar fi citit pe Vico. Nici eu n-am găsit-o consemnată undeva, totuşi... Vine decanul, amabil, să mă vadă. O profesoară de lit. română, Grinberg, îmi cere lămuriri în legătură cu lucrările ei (Odobescu). După-amiază, nouă vizită la Ermitaj, tezaurul scit (cu piese din al treilea mileniu î.e.n.), apoi bijuteriile imperiale, sala spaniolă, flamandă şi olandeză (mult Rembrandt: ***întoarcerea fiului risipitor,*** o Danae, portrete de bătrîni, autoportrete). Rubens. Micii maeştri. Ceva din Italieni. — El Greco, în sala spaniolă (Petru şi Pavel). în fine plimbarea prin oraş, în Piaţa Artelor, de-a lungul canalelor Nevei. Mare urbanism, poate cel mai vechi al Europei. — Rămîn mai tot timpul taciturn. Nu sînt sociabil, dacă nu mă animă un interes emotiv. Lectură din Kayser. — Vecini zgomotoşi. — Protestez cu bătăi în uşa despărţitoare. Succesul intervenţiei rămîne foarte relativ.

Plouă din cînd în cînd, pentru puţin timp. Din cînd în cînd se arată soarele. Zilele nu sînt reci. Mi se spune că sezonul este excepţional.

într-o cafenea de pe Nevski nu se fumează. Sînt trecut într-o altă sală şi sînt sfătuit sa fumez sub faţa de masă. Cafenea igienică ! ^ ”

Kayser : ritmul nu poate fi redus la metrică. Distincţii subtile, de caracter fonetic ; trebuie să le revăd.

14 oct. între 11 şi 4 d.a. vizită la Institutul de lit. rusă (Casa Puşkin), cu muzeul lit. ruse, secţia ms. (printre care toate ale lui Puşkin si Lermontov : buni desenatori). Apoi la Bibi. şt. Saltîcov-Scedrin (cu altă secţie de ms. şi biblioteca Voltaire). Mai organizaţi. Alexeev la cel dintîi, îmi dă material pe care-l voi elabora la Buc. (Biblioteca Voltaire; Corespondenţa străină din Institut). Distinsul tînăr Zaburov. Seara, la o Casă de cultură, serată a prieteniei sovieto-române, unde sînt invitat să iau loc în „prezidiu" ; apoi concert de amatori. Mă înapoiez la hotel şi vorbesc la telefon cu Mimi, cu Ionel. Erau toţi adunaţi la ora mesei. Citesc pînă tîrziu. Nu pot dormi. Mă scol destul de obosit la 15 oct.

„Aurora" — muzeul vasului.

15 oct. Metro-Balet: *Călăreţul de aramă* — după-amiază primesc pe Ida Semionova-Grinberg. — Seara, lectură din Kayser. Mă odihnesc mai bine. Plouă.

16 oct. A treia prelegere la Universitate pt. studenţii la lb. română. Apoi la muzeul de Ist. religiilor şi ateism instalat în marea biserică de pe Nevski cu cvadruplă colonadă hemiciclică voind să amintească Sf. Petru din Roma. Mă întorc obosit la hotel. Seara masă la Repina Golobeva. Mîncare puţină ; bun vin gruzin.

17 oct. Drumul, prin Kiev, pînă la Tbilisi cu TU-108 ; mai puţin de cinci ore cu escală la Kiev, străbatem prin nori, la soare. Moment de mare alegreţe. Capacul de nori ca o imensă cîmpie de zăpadă, adunată pe alocuri în dune, cu spărturi în nori ca nişte lacuri albastre. Munţii păduroşi ai Caucazului.

Sînt aşteptat de prorector şi de un docent de istorie care ştie puţin nemţeşte. în aceeaşi zi, seara, cu automobilul pe înălţimea cea mai mare din jurul Tbilisului, la staţia terminală a funicutarului. Vedere panoramică a Tbilisului iluminat. — Noapte lungă şi ceva mai bună.

i-e det . „ . ” „. . ,
•*-Ji 1)8i fi c a r t e » P S' P înălţimea unde se găseşte
\ sec. XIII. Peste rîul Kura, în faţă, cetatea
u 20 o c ^..ieVa regelui Vahtang care a împuşcat porumbelul cazurile iZvorul fierbinte, unde este regăsit fiert. Apoi în oraşul nou, cu multe construcţii moderne şi un parc admirabil, cu aleile roşii, floră subtropicală, în fundul unei depresiuni, spre care conduc largi propilee. Oraşul vechi se caţără pe

stînci ; case clădite chiar la marginea stîncii, la o mare înălțime deasupra Kurei. Clădiri de cărămidă cu pridvoare de lemn si scări exterioare. — Apoi la mausoleu, cu urcuş greu la jumătatea drumului pînă Ia stația .terminală a funicularulul. **în** jurul celor două biserici, mormintele împodobite cu monumente ale celebrităților locului, printre care a lui Griboedov şi a soției lui (nobilă gruzină), care îi deplînge moartea găsită **în** răscoalele Iranului : „J3e ce a supraviețuit dragostea mea ?™ La muzeul de arte, icoane şi obiecte de cult coborînd pînă **în** sec. VI (gruzinii au fost creştinați în sec. IV de Sf. Mina). Profuzie de aur *(cloisone* şi *repousse)* cu figuri, ornamente abstracte şi florale. Mozaicuri, fresce, reproduse. Mare imaginație de forme. — în sala de artă modernă, doi pictori gruzini. Nico Pirosmanşvili (un Douanier Rousseau) şi Gudiaşvili, format la Paris, cu oarecare influențe din Picasso. Şi alte urme ale trecerii artiştilor gruzini la Paris dar cu o cromatică şi o atmosferă proprie : mult negru, un verde închis. Rătăcim prin oraşul animat mai ales pe strada principală : Rustaveli Prospect, cu tineri îmbrăcați în negru. Iau ceaiul într-un .pavilion hemiciclic cu două etaje şi terase, în cristal. .

Sînt la o margine îndepărtată a Europei, cu cultura acesteia. Să caut ecourile vechi din Herodot, Prometeu, Jason şi Medeea, Argonauții. Pompei luprîndu-se cu Mitridate a fost pe-aproape.

Seara, baletul *Don Quijote,* regizat de Ciabukiani, cam operettenahft. Plec după actul al doilea.

Mare circulație pe Rustaveli. Mă gîndesc la oameni din tinerețea mea care au dispărut. Plimbarea pe strada principală e desigur o voluptate pentru acest tineret, ca şi pentru mine acum peste 40 de ani, cînd întîlneam pe preumblătorii serilor de toamnă, de vară, pe Calea Victoriei, pe Lovinescu (mort Ia 60 de ani, care îmi spunea, puțin înainte de a muri: „îmi curge lumină prin degete"), pe morții profesori: fizicianul Stătescu şi romanistul Corodeanu (care şi-a suoraviețuit în teribilă decrepitudine ani lungi cu o nevastă "" ˚, se sinucidea de cîteva ori pe an), pe Nae Ionescu j>* "Sfbtttj i ^ dar inteligent, încît ştia desigur ce face, purică. Distincții stat la ***oO*** de ani), pe I. Vmea (pe care-1 reiauu. r. cu un_ fel de tinerețe păstrată, dar, ca şi atunci, c .,du ce reticențe sfîşiate de explozii cinice, amuzant dar în fond greu accesibil). De ce mă gîndesc la morți şi la vii ai zilelor îndepărtate î Umblu acum pe drumuri depărtate, 4 luni din

ultimele şapte, fugind de mine, de alții, căutînd ceva, ce ? M-am hotarît să scurtez şederea la Tbilisi, să plec sîmbătă (21) şi din Kiev marți (24). Mi-e dor de-ai mei ; îmi ştiu zbuciumul ? Mă gîndesc să întreprind din nou o lucrare mai întinsă, cum de fapt n-am mai făcut din 1943.

înapoiat la hotel, un ziarist îmi cere un interviu, fotografi mă fotografiază. Sîn; un personaj oficial ? Dar inima mea ?

Nu mănînc (ca de cele mai multe ori aici). Mă culc. Voi încerca să dorm.

19 o c t. Notez de fapt acestea la 22, în Kiev, unde am sosit ieri după-amiază (ora 2), după ce am aşteptat patru ceasuri în aerogara din Tbilisi.

Deci, numai pentru memorie, la 19 oct. : dimineața excursie la Djvari (sec. VI) şi Mzcheta (fosta capitală a Georgiei, cu o biserică din sec. 13 ; o piatră încrustată în zid arată mîna mînuind echerul arhitectului, tăiată după ce a ridicat biserica). Ca şi la Djvari, biserica înconjurată de ziduri de cetate. Apoi, la săpăturile arheologice, din epoca romană, de lîngă Mzcheta. Podul lui Pompeius. Bătrînul cu turban care ne invidiază că noi românii, sîntem douăzeci de milioane, dacă ar fi şi ei, gruzinii, aşa numeroşi, ar fi terminat de mult cu Eisenhower, Accent asemănător la paznicul bătrîn de la stația de funicular.

La înapoiere, ora 14,30, lecție la Universitate (despre Shakespeare) ascultată de un public în care nu toți ştiu franțuzeşte, întrebări, cam naive, din partea a doi profesori, dintre care unul (mi se pare Kakadze) mi s-a părut destul de la curent cu literatura germană mai nouă.

Seara, vizită Ia Gudiaşvili, pictor vizionar, cam depresiv, cu nevasta Iui aşa de tipic georgiană. în casa Bagration are la dispoziție o sală de bal pt. pînzele lui de mari dimensiuni (compoziții alegorice, dar cu forța viziunii în artă a desenelor). Moare de dorul Parisului (paradisul pierdut al tinereții), îi scriu în cartea lui de aur admirația mea.

20 oct. Mă scol tîrziu după o noapte rea, provocata de vinurile şi fructele mîncate la Gudiaşvili. întîia lecție la Inst. de limbi străine (Eminescu), unde, la sfîrşit, îmi iese din nou în cale un studențaş, întîlnit la facultate, care îmi spune că citeşte pe Camus, Gide, îmi recită pe Baudelaîre, mă întreabă

dacă arn fost la Paris ctc. Ca în toată lumea iradiaţia marelui prestigiu. O fată îmi oferă flori, un vas. Ia sfîrşitul conferinţei.

Apoi vizită la Voks (pentru a vedea un bun film documentar) şi la admirabila grădină botanică (cu floră subtropicală) unde întîlncsc copii frumoşi, bătrini în faţa rondului din jurul marmurei lui Cupidon.

Seara, masă patriarhală la Mahavadze cu mîncări necunoscute (turte de ierburi aromate frămîntate în ulei, vinete, pui reci, purcel de lapte, scordolea de pui, fructe, dulciuri, brînzâ). Beau, cam mult, vin din corn de bou şi oala de lut ţuguiată pentru a fi înfipta în pămînt. Mă simt ameţit, mă întind, stau nemişcat şi plec acasă, refăcut, după vreo două ore.

21 oct. Călătoria, întîrziaţă cu patru ore, pînă la Kiev unde mă aşteaptă decanul. Fac. filologice, germanist, fost ofiţer în armata de ocupaţie la Berlin, la curent cu lit. germana mai nouă, pe care o predă, despre care scrie. Vizite prin magazine unde constat că este greu de cumpărat ceva, prin oraşul monumental, foarte viu. Masa împreună cu decanul care mă invită. Sînt terorizat de regimul alimentar aşa de nepotrivit. Mă culc, dorm vreo zece ore şi mă scol întreg. Beau ceai.

22 o c ţ. — Penultima zi la Kiev. Cumpăr magnetofon şi stilouri chinezeşti. Apoi, pe nepusă masă, fac o expunere de o oră şi jumătate la un cerc de lb. şi lit. franceză, condus de titularul acestor specialităţi, la Univ. Public eterocîit dar cu interese de cultură. Totul se petrece într-o sală a Bibi. partidului unde sîm trei săli de lectura, un public de duminică, studios cum am văzut pretutindeni în Un. Sov.

După masă, după scurtă odihna, vizită prin oraş, condus de inteligentul Semcinski (care predă române la Univ. şi vorbeşte foarte bine). Aflu de la el despre moartea lui Sadoveanu. Amintiri emoţionante de la laşi, 1921, cînd mergeam în grădinile de vară împreună cu Topîrceanu, Ralea, Oct. Botez, Demostene Botez şi I. M. Marinescu (la care locuiam). Apoi scena de la Hotel Union, în ajunul alegerii mele Ia Acad., în 1936. Călătoria prin ţară cu şezători literare în 1939 sau 1940 (Timişoara, Arad, Cluj). Şi de atunci, de atîtea ori, pîriă acum vreo tună de zile, cînd l-am văzut ultima oară, — Semcinski mi-arată marile monumente ucrainiene, cu sentiment patriotic. Seara, biserica Sf. Andrei, vechile porţi ale oraşului, monumentele lui Bogdan Hmelniţchi, Taras Sevcenco etc. Ne plimbăm de-a lungul malului înalt al Niprului cu vaste perspective asupra braţelor fluviului, asupra insulelor cu dumbrăvi pălite de toamna, la monumentul soldatului necunoscut, înconjurat de pietrele funerare ale eroilor ultimului război. Mi se arată şi piaţa unde au fost spînzuraţi conducătorii căzuţi prizonieri ai trupelor nemţeşti. — E vreme rece, deşi senin.

Seara, la *Taras Bulba,* opera Iui Lîscenco, unde plec, obosit, după primele trei tablouri. Noapte lungă, cu întreruperi ale somnului, dar odihnitoare.

23 o c t. Ultima zi întreagă la Kiev.

[\ 96 1]

NOTE

POEZII

Opera poetică a lui Tudor Vianu a fost împărțică de editori în trei subsecțiuni, după cum urmează :

Versuri, conținînd numai poezia originală. A fose reprodusă aici selecția făcută de autorul însuți în volumui *Versuri,* 1957 (al cărui tiraj de 4.000 exemplare e azi de mult epuizat), mai precis numai p. 5—62 și 89—92, precum ;i poeziile *Ștefan ;i centaurul și Shakespeare* (ambele publicate de T. Vianu în periodice, 1964). Cu privire la ordinea și datarea lor, vezi notele în continuare.

Tălmăciri. Subsecțiunea cuprinde toate versiunile din lirica universală pe care T. Vianu le-a publicat independent. Sînt reproduse aici p. 65—88 din volumul *Versuri,* mai sus amintit, precum și toate celelalte tălmăciri pe care T. Vianu le-a publicat după 1957, în diverse periodice. Cu privire la intitulare, organizarea internă a secțiunii etc., vezi notele în continuare.

Poezii din periodice si inedite, Ia *Addenda* acestui volum, cuprinde cea mai mare parte din restul creației originale a lui T. Vianu, nestrînsă în volumul din 1957. Sumarul acestei secțiuni a fost alcătuit, în ceea ce privește perioada 1914—1919, după cele cîteva proiecte de volum aflate în ras. Cu privire la introducerea lor în prezenta ediție etc, vezi notele în continuare.

Cîteva observații cu privire la editarea poeziilor.

T. Vianu a lăsat poeziile în ms. în formă definitivă sau aproape definitivă, avînd obiceiul de a distruge ciornele.

Variante au apărut deci în foarte rare cazuri si de aceea ni> Je-am mai publicat, detaliind numai acolo unde am crezut că erau necesare unele precizări. Au fost reproduse, In puține ca2uri, îmbunătățirile autografe ulterioare publicării.

Cele mai multe greutăți au apărut la dai a re. Confruntarea cu nu. fi cu prima publicare in presă a dovedit *ci* datarea făcută de T. Vianu în *Versuri* era uneori inexactă, făcută probabil din memorie iau luînd în considerație numai anul prunei apariții. N-am adoptat acest criteriu, dlnd prioritate ms. ji corelînd, cînd a fost posibii şi cînd se impunea, cu alte date : ordinea poeziilor în caietele ms., ocazia scrierii etc.

In unele cazuri datarea rămîne ipotetică, relativă, editorii neavînd încă date suficiente pentru a o preciza. Corespondența vastă si încă superficial cercetată va aduce unele lămuriri ji în acest sens. La sfîrşitul ediției, dacă va fi cazul, editorii vor reveni. Din toate aceste motive am păstrat datarea autorului (cînd ea exista) ji am adăugat înire paranleze drepte datarea propusă de noi.

Am folosit ms. aflate în arhiva familiei, cea mai mare parte din versuri af]îndu-se în trei caiete de dimensiuni diferite pe care, pentru simplificare, le-am cotat astfel :

Caietul ms, l, 132 p. (numerotate de autor), cuprinzînd cea mai mare parte a versurilor din tinerețe ți împărțit pe ani : 1914—1917, 1918, 1919. Acest caiet figurează în *Tudor Vianu, Biobibliografie,* B.C.TJ., 1967, la nr. 1777.

Caietul ms. fi, 47 p. (numerotarea editorilor), unde se găsesc transcrise, într-o ordine adeseori întîmplătoare, poezii din deceniile 3, 4 ji 5. Unele din ele sînt datate autograf. Acest caiet figurează în *Biobibliografia* mai sus amintită la nr. 1775 (cu inexactități de cuprins).

Caietul ms. III cuprinzînd 9 p. .(numerotarea editorilor), însumînd trei poezii, transcrieri ulterioare, figurînd în *Biobibliografie* la nr. 1778.

Alte manuscrise au fost găsite pe foi răzlețe (vezi notele de mai jos).

Cele trei caiete conțin atît poezii publicate cît ți inedite. Ordinea lor este întîmpfatoare, ele fiind transcrieri pe curat. Doar primul caiet, unde apar şi multe corectări ulterioare, împărțit pe ani, oferă o mai mare siguranță în succesiune.

Multe din ms. aflate pe foi volante au pe verso proiectele editării unui volum, nedatate, aparţinînd cu siguran^l anilor 1916—1917.

Despre aceste proiecte de sumar, cea 5 la număr, vezi ți nota la Poezii *din periodice fi inedite,* din *Addendă.* Adăugăm doar că titlurile din aceste sumare sînt toate cunoscute, ceea ce ne face să credem că, cel puțin din această perioadă, nu s-au pierdut ***ms.***

Au fost de asemenea redate toate dedicațiile care s-au găsit în ras. Ele fuseseră (în cea mai mare pane) ficuie ulterior, autograf, în creion.

Pentru alte detalii cu privire la : variante, datarea, irrtilularea, ordinea editării în *Poezii din periodice t> inedite,* organizarea *Tălmăcirilor,* existența unor cicluri tematice, împrejurările scrierii etc, vezi notele mai jos; im crezut necesar si dăm cititorului mai intîi note cu privire la fiecare subsecțiune în parte şi apoi să detaliom la fiecare «criere, în funcție de informațiile pe care le avem.

[Un prieten tînăr...]

Reproducem aici textul *Postfeței* Ia volumul *Versuri,* 1957 (vezi nota de la p. 503) Am considerat necesară retipărirea ei în chip de „prefață" nu numai pentru că esce unicul text lăsat de autor cu plivire Ia poezia sa, dar mai ales pentru că el defineşte poziția autorului față de această parte a „lucrărilor* sale, stabileşte climatul în care au fost 'scrise poeziile de tinerețe, explică apariția atît de mtîrziatâ a volumului, însoțind-o cu o meditație asupra actului critic.

Este sigur ci inițiativa publicării volumului de versuri a aparținut unora dintre elevii lui Tudor Vianu şi nu]ui însuți. Emil Mânu, apoi Liviu Călin (redactor de carte al volumului în 1957) au strîns din periodicele anilor de început poeziile risipite, pe care apoi T. Vianu le-a selecționat şi cărora Ie-a adus mici modificări pentru publicare, adăugind cîteva inedite şi datîndu-le.

VERSURI

Cuprinsul acestei secțiuni a fost arătat în nota de la p. 503. Textul ți ordinea din *Versuri,* 3957, au fost respectate integral ; însăşi ordinea autorului nu respecta o strictă cronologie. A fost propusă modificarea datării unor poezii, precizări ți justificări ale acestor modificări aflîndu-se în notei? de mai jos.

Au fost adăugate la sumarul volumului *Versuri* poeziile *Ştefan si centaurul şi Shakespeare,* ultimele si dintre cele mai reprezentative din întrerga operă poetică. Acestea sint singurele pe care T. Vianu le-a mai publicat după 1957 — *na* se mai cunosc alte versuri în ms. din această ultimă perioadă.

JV o r I i

A apărut în revista lui Ovid Densusianu *Vieața nouă,* nr. 2, aprilie 1916, împreună cu *Iluminare* (vezi *Addenda)* — primele poezii publicate de T. Vianu. tn ms. caiet t. ce cuprinde aproape toate poeziile din anii 1914—1919, această poezie era destinată, într-un prim proiect, a da titlul volumului intenționat (cu privire la aceste intenții de editare vezi nota la *Poez.i din periodice* fi *inedite* din *Addenda).*

Nu este exclus ca poezia să fie scrisa înainte de 1916. (Sub titlul *Norii,* purtat de caietul ms. I, c scris : „Poezii 1914—1917" ; poezia Norii este a doua în ordine, la p. 7.)

O, *gîndul meu de s e a r* a...

Apărută în *Vieața nonă,* nr. 3, mai 1916. In ms. caiet I, 1* p. 11, fără alte modificări ulterioare, decît adăugirea a două versuri : „O, gîndul meu de seară... ci fumul din altar / Tu îmi aduci ispita odihnelor din urmă !" scrise deasupra titlului, adăugare făcută ulterior (după ortografia folosită), dar pe care nu ştim unde, în cuprinsul poeziei, autorul ar fi voit să o introducă ; probabil la final.

Ascetul

Publicată în *Flacăra* (director C. Banii), nr, 3, din noiembrie 1916; in ms, caiet I, la p. 37, aparținînd altui ciclu decîl primele două poezii de **mJi** sus ; datați 1914—1916.

Palinur

Puhlicată în *Vieața nouă,* nr. 1—10, martie-decembrie 1"]7. In ms. c-iiei], din aerisi ciclu 1914—1916, la p. 39, purtînd dedicația autografă, adăugată ulterior în creion, ca majoritatea dedicațiilor din acest caiet : ,.lui I. PiUat".

Palinur este numele unui personaj din *Eneid** Kii Vergiliu. Refrenul acestei poezii cîte cuprins într-o scurtă scrisoare (carte poț'ală) a lui Ion Barbu adresată lui T. Vianu la 13 iulie 1936 din Oslo. Iat-0 :

..Vaporul Kang Dag
3 noduri la sud de insula LAESE.
Duminică 13 iulie
ora 6

«O, **Palinur, lil** cu **luare-aminte**
Căci **stelele** Înşeal6, **marea** minte...»

Convexă, fixă, densă ca o linie
De insule încinsă ca un jnur
Aceasta mare-a doua aduce aminte
De versul tău mai tînăr, Palinur!
L-aud în centrul verzilor incinte
Cum virginal, virgilian cînta.
O *nuie aud, sălbatecă • a ta*
De voci iâpală-n urmă, înainte..

Ion Barbu'

De Ia jereastră

Publicată în *Sburătorul,* nr. 43, martie 1920 ; apoi, o altă variantă, mult deosebită, in *România nouă,* suplimentul literar nr. 3, februarie 1921, «fufc poartă, datarea 1918. In ms. caiet I, la p. 130, sub datarea 1919, se găseşte o a treia

variantă care este corectarea unui text mai vechi, sten, ce poarcă însemnarea autografă ..corectat 5 febr. 1921* ; **aceasta,** este asemănătoare cu variau» publicată în *România nonă.* In sfîrsit, printre hîrtii volante, am găsit o a patra **va-**riantă nednatâ, deosebită de toaic celelalte, scrisă sau probabil copiată cu o ortografie mai nouă.

Volumul *Versuri,* 1957 (cu datarea 1919) reproduce varianta din *Sburătorul* (1920), fără următoarele trei versuri ce erau intercalate între versul 20 ji 21 : „Asemeni herghe-liilor sirepe / Ce, tropotind, gonesc din zări de stepe / Spre răcoroasele fintini ce-o să Ie-ad»pe°...

In prezenta ediţie reproducem acelaşi text din *Versuri* fal cărui ms. lipseşte), cine a părut autorului (ţi editorului) £«l mai izbutit, ceJ socotit definitiv. Am crezut inutilă editarea celorlalte variante. Intre atîiea <kte (1918—1921), am optat pentru cea lăsată *In Versuri,* desi este posibil ca varianta definitivă să fi fost realizată la începutul lui 1920.

Semn

Apărută în *Umanitatea* din laji (director Eugen Re)gîs>. nr. 5, octombrie 1920, împreună cu *Pe stînci* si *Închinare* apoi în : I. Pillat si Perpessicius, *Antologia poeţilor de azi,* voi. 11, 1928. Tradusă în limbile germană si maghiară (vezi detalii în *Tudor Vianu, Bibliografie),* Lipsă manuscris.

In odaia doctorului Faust

Publicată în *Letopiseţi,* nr. ***7,*** februarie 1919, apoi in , **I,** Pillat)i Perpessicius, *Antologia poefilor de aii,* voL **II.** 1928. In nu. caiet I, Ia p. 105, datată 1913. tnuuok nu exiwă nici o modificare ulterioară în test. propunem ji această datare.

In vie

Publicară In *Letopiseţi* (revisiî condusă de Dragos Protopopescu), nr. 5—6, decembrie 1918 — ianuarie 1919, apoi In : I. Pillat si Perpessicius, *Antologia poeţilor de azi,* voi. n, 1928, în sfîrsit, în *Tînărul scriitor,* nr. 12, decembrie 1957, cu ocazia împlinirii a 60 de ani, împreună cu evocări semnate de Ion Marin Sadoveanu ji M. Cruceanu. In ms. caiet L *h* p. 124. datat 1918, apoi copiată }> în caietul ms. II. Ia p. 9, firi datare. Tnirucit nu există decît neînsemnate modificări ulterioare (mai ales de punctuaţie) propunem ;**L** această datare.

Ape şi munţi

Apărută in *Sburătorul,* nr. 43, martie 1921, apoi în: I. Pillat ţi Perpessicius, *Antologia poeţilor de azi,* voi. II, 1928. tn ms. caiet II, la p. 5, fără datare. Am păstrat datarea făcută de autor în volumul din 1957, dupS anul primă publicări (mai sus atenţionate).

Pe stînci

A apărut tn *Umanitatea,* nr. 5, octombrie [92C (împreună cu Semn fi *închinare),* apoi în : 1. Pillat si Perpessicîui, j4.rt(o/ogi» *poefilor de azi,* voi. II, 1928. Tradusă îs limbile germană ji maghiară (vezi *Tudor Vianu, Biobibliografie).* Lipsă manuscris. Text după volumul din 1957, ce reproduce pe cel din *Umanitatea* ,' propunem datarea după prima apariţie mai sus menţionată. De altfel, o dovadă So plus că datarea îs acest volum a fost făcută de T. Vianu din memorie este ji această inconsecvenţă : *Semn* si Pe *stînci,* de}i au apărut în acelaşi număr al *Umanităţii,* sînt datate, în *Ver*s»rj, cu 1920 pentru *Semn* ji 1921 pentru *Pe stînci.* Opiăra deci pentru daurea ambelor poezii cu anul 1920

Călătorie pe mare

Apărută mai întîi cu titlul *Închinare* la deschiderea volumului *Imagini italiene.* Buc, liditura „Vremea", 1933, apoi în VeriH'**F.** 1957, iun prezentul titlu. In ms. caiet II, la p. 2, ncdatală **JJ** în ms. caiet III, la p. 7, unde poarta datarea auiografă : „Buc, 6 aprilie 1930*, precum ;i dedicaţia „Ii.*

(viitoarei sale soţii, Elena Vianu). în ambele ms. cu titlul *Călătorie pe mare.*

A nu se confunda cu poezia *închinare,* publicată în *Umanitatea,* nr. 5, octombrie 1920, în grupajul amintit în notele de mai sus. Această poezie are următorul text (lipsi ms., redăm după *U.) :*

„Te bucură de Ie/u! meu
Căci cu sînt brazda fericirii tale.
Ca griul te înalţă,
Străpunge-mă cu mii de rădăcini.,.
Şt degetele-nfingînd în humă.
Cu ochii beţi de v\t ji de durere
Spre tine am privit...'

Florenţa

Face parte tot din cuprinsul volumului *Imagini italiene* (vezi nota de mai sus). în ms. caiet II, la p. 16, nedatacă. Păstrăm datarea lăsată de autor (1932) in *Versuri,* 1957, presupunînd că poezia a fost scrisa, în orice caz inspirată, de călătoria făcută de T. Vianu împreună cu soţia sa în Italia, 1931 (vezi nota Ia *Imagini italiene).*

Caniculară

A apărut împreună cu *Zefir* în *Viaţa româneasca,* nr. 11 bis, noiembrie 1933. tn ms. caiet II, U p. 20, nedatacă. Din cuprinsul poeziei, precum ji dintr-o notă de subsol din planul de editare a operei (vezi *Notă asupra ediţiei)* reiese clar c.i si aceste poezii aparţin unui ciclu „italian*.

Ciclul „imaginilor marine $i italiene" în poezia lui T. Vianu ar fi deci alcătuit din următoarele titluri : *închinare* (sau *Călătorie pe mare), Florenţa, Caniculară, Zefir.*

Păstrăm datarea din *Versuri* (1932) ca si în cazul de mai sus, neexcluzînd posibilitatea ca poeziile *Florenţa, Caniculară şi Zefir* să fi fost scrise chiar in 1931, in timpul călătoriei italiene.

Hercule copil...

Din *Versuri,* 1957. tn ms. caiet II, p, 30, nedatată. Tradusa în. limba maghiară (vezi *Biobibliografia* mai sus menţionată)

Poezia a fost inspirată de un incident din viaţa fiului său Ion. Menţinem datarea din Versuri.

Testament

Apărută in *Versuri,* 1957. în ms. caiet II, p. 4î, punînd datarea autografă : „Sinaia, 22 august 1937", pe care ne-o 'însutim ; cea din volum (1939) era făcută probabil din memorie.

Moartea mejte fugarului

Tot din cuprinsul *Versurilor,* 195/, reprodusă apoi in *Gazeta literară,* nr. 22, mai 196*. în numărul de doliu a! revistei (cu ocazia morţii scriitorului la 21 mai 1964). In ms. caiet II, p. 34, cu datarea autografă : „28 Vll-a 1947", pe care o propunem si pentru ediţia de faţă. Dararea 1940 (din volum) era Făcută probabil tot din memorie.

Hombre secreta

Din Versuri, 1957 ; în ms. caiet II, la p. 36, fără datare, purtînd titlul : *Mască,* şters apoi de autor. In caiet, după *Ulisc şi Moartea mi'Şlejugariilui,* ambele datate cu 1947

U tis e

Din seria „ineditelor" date în *Versuri,* 1957. în ms. caiet II, la p. 32, cu datarea autografă : „10 Vll-a 1947". Tradusă în limba maghiară (vezi *Tudor Vianu, Biobibliografie).*

Consacrare

Tot din *Versuri,* 1957. In ms. caiet II, la p. 39. fărâ datare, purtînd titlul şters apoi de autor : „Banchet la curtea zeilor".

Deşi avem dubii, din aceleaşi motive ca si pentru *Siambre secreta* (vezi nota de mai sus) reținem datarea din *Versuri:* 1935.

Este posibil ***ci,*** în afara poeziilor datînd cu siguranța din această perioadă, T. Vianu si fi transcris în acest caiet ms. II ţi alte poezii mai vechi, în care regăsea o aceeaşi stare de spirit. Din cîteva mărturii reiese că T. Vianu a mai traversat alte perioade depresive, una din acestea datînd In jurul anului 1940 ji fiind declanşată, printre altele, de cunoscutele evenimente istorice.

Zef.r

Publicată în Viafa *românească,* nr. 11 bis, noiembrie 1933, împreună cu *Caniculară.* In ms. caiet II, la p. 20, oedatată (vezi nota la *Caniculară).*

Clocot

Tot din seria ineditelor apărute pentru întîia oară **tn** *Versuri,* 1957. In ms. caiet II, la p. 23, nedatată. Menținem datarea autorului : 1938.

Ci nt ec

Aceleaşi precizări ca si pentru *Clocot* (vezi nota de mai sus). In ms. caiet II, la p. 45, nedatată. Menținem datarea autorului : 1938.

Aliund e

Tot în volumul din 1957 apare pentru prima dată. In ms. caiet II, la p. 28, nedatată. Numele care a dat titlul poeziei este o creație a autorului prin transformarea în nume propriu a adverbului latinesc ce înseamnă „din altă pacte". Menținem -datarea autorului : 1932.

*K ale-**M** **e** gdan*

Replică la o poezie a lui Ion Frunzetti cu acelaşi titlu, cuprinsă în volumul *Ostrovul meu.* Cei doi poeți se aflau în misiune diplomatică în Iugoslavia, ambele poezii fiind Inspirate de un monument local pe care l-au vizitat împreună. 1n ms., pe o foaie volantă purtînd antetul Ministerului Afacerilor Externe, datată : „13/14 IV 1946",

Textul si datarea din *Versuri,* 1957, unde si apare întiia oară.

Adevăr ţi poezie

Publicată în *Tînărul scriitor,* nr. 5, mai 1956 **—** după •cum reiese chiar din conținut, oferită în locul unui „eseu teoretic".

De Fapt, această poezie are semnificația unei reveniri publice la poezie, după o absență de mai bine de 20 de ani. A urmat publicarea tălmăcirilor, apoi a volumulai *Versuri,* în fine a ultimelor poezii de mai jos. Ms. lipseşte.

Ştefan fi centaurul

Publicată in *Gazeta literară,* nr. 7, februarie 1964, scrisă cu ocazia naşterii nepotului său. Ştefan, în ms, purtînd datarea autografă : „2B I-a 1964".

Shakespeare (poem)

Apărot în *Secolul **20,*** nr. 4, aprilie 1964 (nu mult timp după moartea autorului) ; citită 'a radio in luna aprilie, cînd aveau Ioc manifestările cvadricentenarului Shakespeare. Scrisă deci în martie sau aprilie 1964, este ultima poezie a lui T. Vianu.

Imaginea ultimă a lui Tudor Vianu este legată, pentru mulți din cei ce îi vizitau, de recitarea atît de savantă a acestei poezii, pe care scriitorul o oferea ascultătorului, cu acel zîmbet de satisfacție ce-i strălucea pe față ori de cîte

oii dădea glas **unui** text de care se simțea legat ți mîndru. Ms. lipsește.

TĂLMĂCIRI

Am adunat a<i tălmăcirile cuprinse in volumul *Versuri,* 1957, p. 65—S8, precum și celelalie versiuni românești din lirica universală pe care autorul le-a publicat în periodice, intre 1957 si 1964.

Activimca de traducător a lui Tudor Via nu s-a manifestat cu intrrmitențe de-a lungul întregii sale cariere. Astfel, i se datoresc **lui** T. Vianu, printre altele, remarcabilele traduceri din Charles Maurras : *Viitorul inteligenței,* Fundării culturală, Buc, 19Î4, Coethe : Porzre fi nderar, F.S.P.L.A.. 1955, precum (i traducerea „tragediilor romane" ale luî Shakespeare, apărute în ediția *Operelor (lulius Cezar* în voi. *2, Amoniu fi Cieopatra,* voi. 9, *CoriaUn,* voi. 10).

Har, din necesități și în scopuri didactice, prniru exemplificare la curs sau seminar, T. Vianu a dat nenumărate tălmăciri, fragmente de cele mai multe ori, din multe opere ale literaturii universale. Lipsa traducerilor, sau existența .inora ce nu satisfăceau exigența profesorului, a fos: suplinita prin traduceri proprii. O singură culegere de astfel de texte a apărut, cea de „texte alese" intitulată *Istoria esteticii de la Kant pînă azi.* Buc., 1934.

Restul au rămas împrăștiate ca citate în volume ; un icpenoriu complet al acestora, cu detaliile necesare, rînrine **Knal** din obiectivele editorilor, la capătul reeditării celorlalre secțiuni ale operei.

In unele cazuri însă, T Vianu a publicat *independent* de scopul didactic o parte a acestor tălmăciri, eoniiderîndu-Ie rezultatul unei munci finite. O parte din **ele** au fost strînse **în** *Versuri,* 1957, altă parte rămînind needitate. în periodicele **de** după acest an. Acestea au fost adunate aici. N-am vrut să ne abatem de la acest criteriu mal sus menți-ț'ionat, lăsînd pentru repcrioriul final chiar traductri integrale, cum ar fi cea a *Odei la craniul lui Schiller* **de** Goethe, aflată în articolul *Fr. Rainer — savant ii umaniit* (vezi subsecțiunea Oameni), a unui sonet din *De la cous.i. principia e uno* de Giordano Bruno din studiul *Istoria ideii de geniu (Postume,* 1966).

Cu privire la titlul *Tălmăciri,* el a fost adoptat după titlul unui grupaj de ms. dactilografiate găsit în arhivă, grupaj ce reunea o parte a sumarului nostru, **ji** care purta pe prima foaie acest titlu.

Cu cîteva excepții [semnalate în note), am dat aici versiunile publicate în presă, nebeneficiind de confruntarea cu ms. De altfel, T. Vianu. **după** [957, **cînd** a început sl su fere de „crampa" scriitorului, a lăsat o parte din ultimele sale ms. în forma dactilografiată.

Așa cum a procedat **ji** autorul în volumul V**'ersHri,** ma**terialul** a fo?i grupai pe literaturi si autori. In general, datarea adoptată a fost cea dată de publicarea tălmăcirilor în presă, cu cîteva excepții semnalate în notele respective.

Au trebuii stabilite pentru fiecare poezie cuprinsă în sumar opera sau volumul și, eventual, numărul poeziei (pentru sonete), date pe care autorul nu le-a precizat la publicare.

Alte informații asupra activității de traducător a lui T. Vianu se mai pot afla **și** din *Tudor Vianu, Biobibliografie,* la p. 116 și urm., lucrare citată și mai **sus.**

Sonet [ui % 4 1

după M icheljnsela

A apărut în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1956 (înrr-un grupai de tălmăciri care mai cuprinde următoarele : Sonet (XCV111j după Shakespeare, *Revoluția franceză* după Wordswortli, *Dor* după Goethe, *Octombrie t$49* și *Enfane perdu* după Heine, *Năpăstuiții* după Victor Hjgo), apoi în Versuri, 1957. Dna din puținele tălmăciri pentru care existi un ms. în caietul II, p. 49, unde poartă titlul Sonet *platonic...* datat autograf : „30 X1-a 1950" — datare ce ne-o însușim)i in prezenta ediție.

Acest sonet a fost identificat, după textul lui Guasti (Saemmttiche Gedichce Miclielangelo's in Guasti's Text, Leipzig-Verlag von Alphons Diirr, 1875), a fi cel ce poartă numărul 54.

Opera poetică a lui Michelangelo pate să fi fost cunoscută lui T. Vianu încă din prima tinereţe : poezia *Noaptea* (vezi *Addenda* prezentului volum) poartă un motto din Michelangelo. Şi *Imagini italiene,* unde sînt ample impresii despre sculptura lui Michelangelo, precum si prefaţa lui T. Vianu la prima rraducere amplă a *Sonetelor* lui Michelangelo, datorată Iui C. Zeletin, atestă o veche pasiune şi o amplă cunoaştere a operei marelui artist italian.

Sonete

Publicate in *Gazeta literară,* nr. 12, martie 1964 (de unde le reproducem), apoi ca exemplificare în studiul său neterminar, *Istoria ideii de geniu,* cap. 16, din volumul *Postume,* !96b ; pentru prima oară în volum.

Identificarea lor (după volumul *Opera di Giordano Bruno e di Tommaso Campanella,* Riccardo Ricciardi Editore, Milano-Napoli, 1956) ne-a dus la concluzia că aceste sonete, purtînd numerele 575, 583, 593 ji 605 fac parte din De *gli eroici furori,* 1585, operă formată din mai multe dialoguri. Ordinea tipăririi din *Gazeta literară* era întîmplătoare, astfel că clc au fost aşezate în ordinea exactă, fâcînd parte fiecare din primele 4 diak>guri ale operei mai sus menţionate. După indicaţiile ;i notele critice datorate editorilor (Augusto Guzzo si Romano Amerio) ne îndoim că cel de al 4-lea sonet (605) ar aparţine lui Giordano Bruno. Editorii italieni, după trăsături ' stilistice si prozodice, identifică sonetul 605 ca aparţinînd poetului Luigi Tansillo, mult preţuit prieten al lui Giordano Bruno, mort în 1568 şi care este, în semn de omagiu, unul din personajele dialogurilor din De *gli eroici furori.* In această operă. Bruno a amestecat propriile sale producţii poetice cu cele ale lui Tansillo — de unde şi confuzia pe care a făcut-o, probabil, Tudor Vianu.

T. Vianu a citit aceste sonete (împreună cu cel rămas nepublicat în presi şî care este unul din primele sonete

•cuprinse în altă operă a lui Bruno : *De la causa, principia e uno) in* una d:n ultimele sale prelegeri (inuie la Cursul special de literatură comparată cu tema *Istoria ideii de geniu* (1963—64), pentru care vezi *Postume,* E.L.U., 1966.

Sonde

dupl Shakespeare

Publicate astfel : *[Sonetul* XCV1IIJ in *Steaua,* nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota de la *Sonet* după Michelangelo) apoi în *Versuri,* 1957. Sonetele LXXV, CSXX, CXLIII, CXLVII tn *Gazeta literară, ar.* 15, aprilie 1964, cu ocazia cvadricentcnarului Shakespeare sub acest titlu generic. In prezenta ediţie ele au fost aşezate în ordinea lor originală (ordinea traducătorului fiind şi aci întîmplătoare) ; au fost identificate si numsrotite după o ediţie în limba originală {Shakespeare Sonnets-London, |. M. Dent and Sons, New Yotk EP. Duiton, 1949).

Am adoptat o altă dispoziţie a versurilor decît cea de In apariţia în presă, adică cea conformă tuturor ediţiilor «nglcze cunoscute de noi.

Revoluţia franceză

după WordsworTh

Apărut în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota de la *Scnet* după Michelangelo), apoi în Versari, 1957. Poezia a fast identificată ca făcînd parte din *Poemele imaginaţiei {Paems of the Imagination),* compusă de Wordsworth în 1804.

Pe lac

Publicată în Versuri, 1957, tălmăcire a poeziei cu acelaşi titlu cuprinsă în volumul *Cîntece (Lieder)* din 1789. Menţinem datarea din *Versuri.*

Sufletul lu mit

dup£ Goethe

Apărută tot *m Versuri,* 1957, reprezintă tălmăcirea primelor 4 strofe aii- poeziei cu acelaşi nume din volu-

mul *Dumnezeu si lumea (Colt und Welt)* din 1804. In *Versuri,* singura tălmăcire nedatată.

Do ،
dupi Goethe

Publicată în *Gîndirea,* nr. 3, martie 1932, într-un număr dedicat centenarului morţii lui Goethe, număr în care T. Vianu mai semnează şi articolul *Goethe si timpul nostru.* Poezia a fost apoi reprodusă în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1956 (vezi nota la *Sonet* după Michelangelo), apoi in *Versuri,* 1957.

Titlul original este *Selige Seknsucbt* si face parte din culegerea *Divanul apusean-răsăritean (Der W'rst-ostliche Divan)* din 1814.

Am propus datarea 1932, ea fiind menţionată si în caiet ms. II, unde se află la p. 25, cu adnotarea : „publicat în *Gîndirea,* 1932".

ionele
dnpi Gocibt

Apărute în *Contemporanul,* nr. 16, aprilie 1964, sub acest titlu generic ; pentru prima oară în volum în ediţia de faţă. Ele au fost identificate a fi tălmăcirile primului *(Viaţă nouă* — titlul original : *Măchtiges Uberraschenl,* celui de al doilea *(întîlnire — Freundliches Begegnen),* al patrulea *(Vorbeşte o fată* — traducerea exactă) şi al treisprezecelea *(Avertisment* — traducerea exactă) sonet din volumul Sonete, apărut în 1815.

Din „Poezie şl adevăr"
după Goethe

Apărut în cuprinsul traducerii integrale *{Poezie si adevăr,* E.S.P.L.A., 1955, în voi. II, la p. 254) apoi în *Versuri,* 1957.

Este un fragment din partea a IV-a, cartea a 17-a a acestei opere, apărută în 1831.

Propunem datarea 1955, cea a primei apariţii.

Octombrie 18 49 şi *Enfant per du*
după HeinE

Apărute în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1956 (vezi notă la Sonet după Michelangelo) apoi în *Versuri,* 1957. Prima tălmăcire cuprinde strofele 1, 5 şi 15 din poemul cu acelaşi nume, cea de a doua, cu titlul original în limba franceză, e o tălmăcire integrală. Ele fac parte din volumul *Romancero,* poezii scrise între 1847—1851, din cartea a Il-a, *Plîngeri* (vezi şi H. Heine — *Versuri,* E.S.P.L.A., 1956, unde aceste poezii figurează în alte traduceri).

Năpăstuiţii (fragment)
dupl Victor Hogo

Apărut in *Steaua,* nr. 4. aprilie 1956 (vezi nota pentru *Sonet* după Michelangelo), apoi în *Versuri,* 1957. In unele ms. dactilografiate din arhivă figurează cu titlu! *Nenorociţii,* schimbat de autor autograf, ulterior.

Reprezintă un fragment, primele 70 de versuri din totalul de 375 ale poemului *bes malheureux,* aflat în cartea a V-a, *f.n marche,* a ciclului *Aujourd'bui* din *Co'itemplations,* 1855.

BRE VI AR

Necunoscute, niciodată publicate (din cîte ştim pînă acum) în timpul vieţii amorului, cugetările lui T. Vianu au fost găsite in arhiva familiei şi, o parte din ele, inventariate (vezi *Tudor Vianu, Biobibliografie.* Ele au apărut, fiind comunicate de noi cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la na^ieiea autorului, în numerele comemorative ale *Vieţii româneşti* (1/1968) şi *Contemporanului* (1110/ianuarie 1968)

Din totalul de 32 de cugetări, primele 15 figurează pe o pagină dactilografiată purtînd titlul *Breviar* (însuşit de noi pentru întreaga secţiune), nedatat, dar probabil datînd din deceniul al şaselea. Următoarele 13 se află pc un ms. autograf, 2 foi, fără titlu şi datare. O mare parte din acestea din urmă, plus următoarele 2, precum ;i cltevi variante pentru unele din primele 15, s-au mai găsit şi într-un caiet cart purta titlul *Skepsis,* ms. autograf, nedatat, dar desigur mult mai vechi. Ultimele două au fost descoperite pe spatele ms. *Giurgiu (Isarlik),* cuprins în prezenta ediţie la *Addenda ;* si aceste autografe, în creion, nedatate.

Prin urmare, editorii se găsesc în imposibilitatea de a dati măcar unele dintre aceste cugetări ; chiar după cer-

nealǎ, ortografie si grafie, datarea ar fi riscatǎ — toate ms. dovedind a fi copiile probabile ale unor ms. mai vechi. După ortografie însă, ele sînt scrise înainte de 1955—56 (anul reformei ortografiei).

PAGINI DE MEMORIALISTICA

Importanța conținutului acestei secțiuni e lesne de înțeles. Existența unor „memorii" ale lui Tudor Vianu ar fi de o inestimabilă valoare. Martor al culturii si istoriei noastre timp de o jumătate de veac, T. Vianu a fost un om de o mare obiectivitate şi statornicie. In lipsa acestei scrieri, ne-am străduit să adunăm cît mai diverse pagini cu acest caracter, grupîndu-le după importanța şi proporția informației autobiografice şi după caracterul (genul) lor, în patru subdiviziuni :

Prima reuneşte texte ce ar putea alcătui o incompletă autobiografie, pe care am intitulat-o *Cunoaşterea de sine* (după titlul ultimului capitol al *Jurnalului^* 1961).

A doua, intitulată *SituațU-Gînduri* (preluînd alte două titluri tot din *Jurnal),* cuprinde o selecție de diverse-„însemnări" (cum singur Ie intitulează uneori), în care amănuntele biografice se îmbină cu reflecții despre viață, carieră şi propriile-i atitudini, precum şi cu unele elemente imaginare — ce nu contravin însă caracterului predominant memorialistic.

Cea de a treia, *Oameni* (titlu preluat tot din *Jurnal)* este o selecție de amintiri despre unele din cele mai apropiate personalități (marea majoritate literare), de care autorul s-a simțit cu deosebire legat în decursul vieții sale.

A patra, ultima, a fost întitulată *însemnări de călătorie* si reuneşte toate memorialele do călător ale autorului, intre care cele mai importante sînt *Imagini italiene* şi *India.*

Ordinea în care au fost puse textele cuprinse în aceste patru subsecțiuni a urmărit mai cu seamă cronologia vieții autorului.

Pentru fiecare subsecțiune, vezi notele în continuare..

Problemele memorialisticei

Apărut în *Familia,* seria IV, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1941, acest text defineşte unele opinii ale lui T. Vianu despre literatura memorialistică. Ar putea fi deci considerată ca o *prefață* „ad-hoc" (poate chiar prezumtivă î) a paginilor de memorialistică de mai tîrziu, cu atît mai mult cu cît considerațiile teoretice cuprinse aici sîni în perfect acord cu felul cum autorul ți-a conceput, ulterior, propriile-i fragmente de memorii.

CUNOAŞTEREA DE SINE. SITUAȚII—GINDURI

Aceste scrieri tîrzii, cu caracter predominant confesiv, autobiografic, au un caracter eterogen. Cu excepția *Ideilor trăite* şi a singurului autoportret (fi acesta neterminat), care deschide subsecțiunea *Cunoajterea de sine,* textele au fost grupate în ordinea cronologiei vieții şi a unor posibile „cicluri" tematice ; au fost selecționate în *SituațU-Gînduri* numai cîteva din textele susceptibile de a intra în acest subcapitol, adunate altădată fi în *Jurnal,* 1961. Editorii nu au pretenția de a fi delimitat cu absolută rigoare *Situațiile* de *Ginduri* şi sînt convinşi că o astfel de delimitare, in cadrul literaturii memorialistice în genere şi în cea a autorului în special, nu e cu putință. Această grupare de însemnări completează imaginea preponderent autobiografică din *Cunoaşterea de sine,* mai cn seamă din unghiul reflecției morale sau filozofice.

Contacte întîmplătoare, evenimente cotidiene în cea mai mare parte, sînt un prilej de meditație pentru autor, meditație ce ni-I comunică — portretul reconstituindu-se din aceste ginduri şi atitudini disparate. Cîteva din aceste însemnări sînt fragmente publicate postum. Ele au fost de cele mai multe ori redate aici după ms. (vezi notele în continuare pentru fiecare scriere). Din toate aceste motive cititorul va putea lesne observa că, adît în *Cunoaşterea de "ne* cît şi în *SituațU-Gînduri,* unele idei, unele formulări chiar, relatarea unor evenimente se repetă. Există o disproporție

intre numărul, importanța ii detalierea considerațiilor privind anii de formație ai autorului (copilăria, tinerețea, studiile) fața de perioadele următoare ale vieții sale. Intenția autorului, deseori repetată, dc a-ji scrie memoriile, n-a fost dusă al capăt si astfel, cu privire la anii de după 192!, există, în aceste scrieri, puține detalii. Cel mai important text, o autobiografie spirituală, o explicație a preocupărilor si atitudinilor autorului pe parcursul aproape întregii sale vieți, rămînc *Idei trăite.*

Lirismul unor pagini se face simțit ; din perspectiva întregii opere putem observa că acest ton a fost mult mai frecvent în ultima pane a activității scriitorului.

Pentru alte detalii, vezi notele în continuare. Vezi, de asemeni, alte texte la *Addenda.*

CUNOAȘTEREA DE SINE

[Schița unui autoportret!

Text inedit pînă la publicarea postumă sub titlul *Revelare autobiografică* în numărul dedicat de *Viața romancjscâ* (1/19681 comemorării a 70 de ani de \a nașterea lui Tudor Vianu. Titlul *Schița unui autoportret* ne aparține, celălalt părindu-ne impropriu. în ms, fără titlu, probabil neicrminat, scris — după cît se pare — in 1948 sau cel mult 1949, cum reiese din text : cet cincizeci de ani împliniți îi fixarea redactării puțin timp după reîntoarcerea din ambasada de la Belgrad, care a durat din martie sau aprilie 1946 pînă în decembrie 1947.

Este singurul autoportret cunoscut pînă azi și el va contraria în anumite privințe imaginea „olimpianismului", pc care unii dintre cei ce au încercat să realizeze un portret lui Tudor Vianu au propus-o.

Idei trăite

Publicat în *Viața românească,* nr. 4, aprilie 1958, de unde ÎI reproducem după confruntarea cu ms. { pentru prima oară în volum în prezenta ediție. Datare autografă : „martie 1958". Cum arătam mai sus, este cea mai completa autobiografie spirituală a autorului, scrisă la vîrsta de 60 ani, text fundamental pentru înțelegerea vieții, carierei și concepțiilor autorului.

/Fragmente autobiografice. I]

Text postum comunicat de H. Zalis în Gazefa *literara,* nr. 3 și 4, ianuarie 1967, sub titlul (ce ni se pare nepotrivit) de *Pagini de jurnal.* Nepotrivit pentru că T. Vianu n-a ținut niciodată ceea ce se numeyte un jurnal. Textul (incomplet) pe care îl reproducem din *Gazeta literara* este, după cum ne asigură c«l ce l-a comunicat, un montaj dc iragmente disparate. Din păcate, ms. complet nu ne-a parveni:, fiind în situația de a confrunta cu ms. numai primele cîteva pagini, pînă la subtitlul: *Reviste: „Noua re-tiistă } omană , „ Ideea europeană".* Restul acestor fragmente îl reproducem după *Gazeta literară.*

Textul nu are deci un titlu și, fiind alcătuii din fragmente, nu are unitatea celui care urmează *(Fragmente autobiografice* [II], apărut în *Jurnal,* 1961), dc la care am împrumutat acest titlu, mai potrivit scrierii.

Deci : litlul și subtitlurile ne aparțin ; acestea din urmă au fost inspirate de subimpărțirea făcută de autor în aceleași *Fragmente autobiografice* [II]. Primele pagini, acele pentru care am avut ms.-ul, sînt destinate lui H. Oprescu care, după informațiile primite, a fost însărcinat de G. Călinescu (pentru Institutul de istorie literari și folclor) să primească datele de la autor, în scopul alcătuirii unei fișe biobibliografice mat ample. G. Câlinescu se referă și el, într-o scrisoare către Tudor Vianu din 3 mai 1954, la materialele cerute pentru Institut.

Cu privire la datarea textului, eronată la comunicarea lui în presa, cităm mai întîi din test următorul fragment :

„La Universitate am vrut sa studiez filologia clasică, dar m-a abătut de la această țintă înclinarea către generalizarea filozofică cu care am început să mă lupt de la o vreme... Dar fiul meu Ion. care citește în original pe Plaut, pe Cicero sau Pliniui, realizează astăzi o aspirație a tinereții mele.'

Dr. Ion Vianu **3** începu: studiile de filologie clasică în >952. studii pe care le-a părăsit apoi pentru a urma cariera medicală în vara lui 1954. Deci, textul acesta datează din perioada cînd încă fiul său mai urma studiile clasice, adică din 1953 sau 1954, după cum îsi aminteşte chiar dr. I. Vianu, si nu din „ultimii ani", cum propune H. Zalis. Şî scrisoarea de la G. Călinescu confirmă că textele sînt anterioare 3ui mai 1954. în altă ordine de idei, observăm că relatarea începe pe un ton mai sec, care însă se topeşte încet într-un discret lirism, de care autorul n-a putut să nu se lase cuprins. De altfel, această „alunecare" este caracteristică majorităţrî scrierilor cuprinse în acest volum.

Fragmente autobiografice [II]

Publicate în *Jurnal,* 1961, de unde le reproducem. Acest text continuă cumva. în mod cronologic, amintirile lui T. Vianu, începînd cu anii studiilor universitare si ai formaţiei sale. Textul are unele fragmente de confesiune si în general el schiţează evoluţia atitudinilor autorului, schiţă ce va fi mult întregită în *Idei trăite.* El datează, după cum autorul arată în nota finală — o autocaracterizare a textului — din 1957. „Proiectul unei lucrări autobiografice mai complete *ţi* răgazul de a o întreprinde rămîn încă o posibilitate a viitorului" — o posibilitate niciodată realizată.

SITUAŢII—GINDURI

/Puterea graiului}

Text inedit, în ms. pe o foaie răzleaţă, fără titlu, comunicat de noi în *Steaua,* nr. 12, 1969, număr jubiliar. Nu avem posibilităţi de datare. Titlul ne aparţine. Text revelatoriu pentru ceea ce ni se pare a fi una din convingerile cele mai intime si mai statornice ale autorului, convingere ce s-a manifestat în întreaga sa activitate (vezi ***In** loc de postfaţă).*

Carusel

Publicată în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1959, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem. Ajungem, prin ceea ce putem numi „biografia sentimentală", la o altă epocă, fundamentală pentru formarea autorului : studiile din Germania. Oraşul unde se petrece cea de a doua parte a întîmplărilor evocate este Tiibingen. Cum se va purea vedea şi cu alte prilejuri, T. Vianu revine din unghiuri de vedere deosebite asupra aceloraşi situaţii.

Fereastra luminată

Apărut în *Jurnal,* 1961, ca un text introductiv, de unde îl reproducem. Nu cunoaştem anul cînd a fost scris, rămînem la datarea primei apariţii.

Închinare

Text publicat postum în numărul 1/1968 al *Vieţii româneşti,* număr consacrat comemorării a 70 de ani de la naşterea autorului. Scris la un an după naşterea fiului său Ion, în ms. datat „mai 1935°. Notăm intenţia scrierii amintirilor, anterioară vîrstei de 40 de ani.

Fragmente din acest text au mai apărut în *Tribuna,* nr. 45, noiembrie 1966, in cadrul *Memorialului de călătorie în U.R.S.S.,* comunicat de Mihai Rădulescu (vezi nota la *Itinerar în U.R.S.S.,* din *Addenda).*

[Sînt un student bătrîn...}

Text inedit, neterminat şi fără titlu în ms., comunicat fragmentar de noi în *Steaua,* nr, 12, 1969, număr jubiliar. Este începutul unei lecţii de deschidere la facultate, după cum reiese din text, probabil în toamna anului 1941. (T. Vianu vorbeşte de „începutul celui de al şaptesprezecelea an de activitate la catedră", activitate ce a început, după cum reiese din *Memoriu de titluri si lucrări,* în februarie 1924, o dată cu recunoaşterea titlului de doctor în filozofie obţinut la 3 decembrie 1923 la Tiibingen, şi cu numirea sa ca suplinitor la cursul de estetică de la facultate. Un raport de activitate seminarială de la sfîrşitul

anului 3924 indică acelaşi an.) Titlul ne aparţine, insprrat de test.

fntr-un interviu luat în *Adevărul* din 1 mai 1937 la ancheta cu titlul *Cea mai humoasă amintire din viaţa de student,* Tudor Vianu (printre alţii} răspunde, citindu-şi prietenul — pe Camil Petrescu — care-l numise într-o ocazie „un student întîrziat" ; Vianu corectează : sînt „un student etern" (cum e ţi titlul răspunsului său). Apoi continuă :

„Am fost si ani rămas un student. Un student romantic, întreabă pe vechii met camarad, pc Marcel Romanescu, pe Mihai Ralca, pe Alexandru Busuioceanu, pe Ion Barbu, pe Ştefan Neniţescu, pe Alexandru Claudian, pe George Fotino si vei afla că cei douăzeci de ani ai noştri au fost însufleţiţi de pasiunea cunoaşterii si de cultul poeziei. Nu-ţi pot spune acum cît datorau elanurile mele de atunci exemplului si învăţăturii unuia dintre marii profesori ai generaţiei mele, d-lui Ovid Densusianu. Ştiinţa şi poezia se îmbinau armonic si decurgeau paralel din influenţa lui. Am dus cu mine în război aceste elanuri şi pe masa bordeiului meu de artilerist de la Tuta (în coloanele ziarului — „Tîrta", o greşeală de tipar ce a putut fi corectată prin descoperirea în caiet ms. I de versuri a unei menţiuni scrise citeţ — vezi nota din *Addenda* la poezia *Seri lungi, n, n.)* stăteau deschise *Datele imediate ale conştiinţei* si poeziile lui Goethe".

In continuare, Vianu se referă la o conferinţă ţinută Ia o societate turistică despre amintirile sale de la Tiibingen, conferinţă pentru care, ca o plăcută surpriză, a primit din partea Rectorului Magnificient de Ia Tiibingen calde felicitări şi mulţumiri emoţionante.

Vianu s-a socotit pe sine un etern student... Această idee reapare şi în alte alocuţiuni adresate tineretului universitar : T. Vianu identifica în profesor pe eternul student, devotat cercetării continue si neobosite.

Heinrich Rotbart

Apărută sub titlul *In reverberaţia nopţii,* în *Rampa,* nr. 7, octombrie 1946, purtînd următoarea notiţă : „Distinsul profesor universitar si subtilul scriitor d. Tudor Vianu, fost director a(Teatrului Naţional din Bucureşti şi actualmente ambasador ai României la Belgrad, ne trimite pentru primele numere ale *Rampei* acest articol, care, sigur, va fi întîmpinat de cititorii noştri cu meritată preţuire. Sîntem fericiţi să anunţăm că d. Tudor Vianu ne-a făgăduit colaborarea d-sale si în viitor." Apoi retipărită în *Jurnal,* sub titlul prezent, de unde o reproducem.

Heinrich Rotbart nu este o „schiţă" ci o amintire, bazindu-se pe un eveniment real, după cum T. Vianu a povestit mai multor intimi, printre care si fiului său, eveniment ce pare să fi avut loc după reîntoarcerea sa în ţară din decembrie 1923. Notarea : „predam istoria şi filozofia într-un liceu particular de băieţi" nu ne-a putut lămuri exact asupra anului ; se ştie ca T. Vianu a funcţionat în 1924, pentru puţin timp, ca profesor la mai multe discipline şi la Liceul .,Mihai Viteazul".

Evocarea lungilor plimbări nocturne, menţionate şi cu alte prilejuri, ne indică acest obicei aproape zilnic al autorului, rămas pînă în ultimele luni de viaţă. Mulţi din intimii săi i-au însoţit plimbările îndreptate către lacurile Bucurestiului, în timpul cărora scriitorul se abandona, cu mare plăcere, unor monologuri nesfîrşite.

Citire si privire

Apărut în *Gazeta literara,* nr, 50. decembrie 1957, apoi în *Jurnal,* 1961. T. Vianu se mărturiseşte ca fiind esenţial *un om a! cărţilor.* De aceea, toată viaţa (ca şi acum, cînd împlinea 60 de ani) a simţit nevoia completării culturii sale vizuale. Paginile de călătorie **ţi** cele de ..spectacol" sînt, poate, tocmai rezultatul acestei atitudini de continuă autoeducare şi instrucţie. împreună cu *Vizita poetului* ele pot **fi** considerate ca dialoguri „imaginare" : deşi nu este de loc exclus ca la baza lor să stea evenimente reale.

Vizita poetului

Apărută în *Luceafărul,* nr. 9, mai 1960, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem. Textul cuprinde o definiţie a

poetului, aşa cum îl concepea T. Vianu, definiţie ce mai apare si în lire scrieri.

Asupra ***k*** *n 1*i *maxime de Goethe*

Publicaţi în *Guteta Intrară,* nr. *2,* ianuarie]9SB, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem. Aceleaşi idei, în formulări uneori apropiate, apar şi în unele din cugetări («zi *Breviar',.*

Dialogurile anterioare *(Citire fi privire. Vizita poetului)* par a se prelungi în aceste însemnări, ca şi în cele ce u/mează, a se prelungi fără interlocutor, iau avtnd întregul public ca interlocutor. Recomandările autorului au un puternic caracter confesiv.

„Tact rea ecerni a spaţiilor infinite mă ins p ăi mintă"

Din *Gazeta literară,* nr. 46, noiembrie 1957, apoi în *jurnal,* 1961, de unde o reproducem. Aceasta Însemnare este, într-un anumit fel, specifică autorului pentru modul de a recepta un eveniment ce purta în sine o mare semnificaţie, T. Vianu avei acei capacitate, specific intelectuală, de al recepţiona cu o vizibilă dar cumpătată satisfacţie, apoi de a-l aşeza în cadrul său axiologic, de a-i face istoria şi prevedea dezvoltarea. O uimire ingenuă si, în acelaşi timp, o riguroasă disciplină se îmbinau. Vianu respecta fapta şi gîndul deopotrivă. Toate aceste texte oferă cititorului prilejui de a medita la cel ce a fost moralistul Tudor Vianu.

OAMENI

Sub acest titlu am selecţionat paginile de evocare pe care T. Vianu le-a dedicat cu precădere unor personalităţi literare de care anumite momente importante ale vieţii sale au fost intim legate. Scrieri în genere mai noi, aceste evocări se referă precumpănitor la anii tinereţii autorului, ca de altfel majoritatea paginilor memorialistice.

Dificultăţile selecţiei de faţă au provenit din. faptul că în opera lui T. Vianu este aproape imposibilă o delimitare exactă între specia portretului [i cea a amintii" — mai mult chiar, în unele studii apar inserate amintiri, pagini de un lirism mărturisit. Cităm doar cîteva exemple: *Personalitatea lui Gala Galaction, Cofbuc traducător al lui Dante,* amplul studiu introductiv la ediţia *Operelor* lui Al. Macedonslti.

In scrierile selecţionate aci ni se pare dominant caracterul memorialistic deşi, în aproape toate aceste „amintiri", apar şi consideraţii „critice", judecăţi de valoare, schiţe de situare a personalităţii evocate in concertul literaturii noastre. Criteriul nostru a fost deci, în cele din urmă, unul de „proporţie* ji de ton : preponderenţa „memorialisticului" asupra „ştiinţificului". Scrierile in care raportul e invers vor face parte din secţiunea studiilor ţi portretelor de literatură români.

Ordinea ce am adoptat este cea a cronologiei vieţii autorului şî nu a operei. Căci, ca în întreg cuprinsul acestui volum, interesul nostru a fost acel de a lumina din cît mai diverse şi posibile unghiuri biografia autorului.

Interesul istoric fiterar al acestor pagini se răsfrînge în două sensuri ; al celui evocat ii al celui ce evocă ; un raport de la un caracter la altul, de [a o personalitate Ia alta, raporturi faţă de care cel ce le evocă nu-şi îngăduie nici tea ma) mică umbră dc neclaritate.

Stilul, corectitudinea şi preţuirea pe care Vianu o dădea relaţiilor cu oamenii se schiţează şi în aceste pagini. Căci, permiţîndu-ne şi această paranteză, credem că unul din sentimentele cele mai constante, mai stimate, mai fundamentale ce a nutrit Tudor Vianu a fost sentimentul prieteniei ; deşi atîc de reţinută în ton, această trăire intensă a sentimentului se face deplin simţită în multe din paginile adunate aici.

Hildebrand Frollo

A apărut în *Monografia Liceului „Gheorghe Lazăr' (1860—193S),* Bucureşti, 1935, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de La înfiinţarea liceului. In ms. text identic.

Profesorul Frollo, a cărui personalitate a impus cu deosebire autorului, mai este evocat şi *ia [Fragmente autobiografice,* 1] ; tot lui îi este dedicat si „fragmentul dra-

mavic* *Aeneas fi Dido* (vezi *Addenda, Poezii din periodice }i inedite).*

T. Vianu, evocînd în fugă anii şcolarităţii sale cu prilejul sărbătoririi centenarului Liceului „Gheotghe Lazăr". la 27 iunie 1960, aminteşte ţi cu acest prilej de Frollo. Dar aceic *text,* nepublicat, prezintă un interes modest, drept care n-a fost introdus în ediţia de faţă.

Alexand'» Macedonski

A apărut în *Sburătorul,* nr. 39, februarie 1921, apoi în *Masca timpului.* Arad, 1926 si în *Studii }i portrete literare,* Craiova, 1938. Atît această evocare, cit şi cea intitulată *Amintirea lui Macedonski* atestă marea simpatie ţi preţuire pe care T. Vianu a arătat-o faţă de un„ din acele mari personalităţi care i-au îndreptat primii paşi în literatură. Editorul de mai tîrziu al lui Macedonski a fost dintre primii critici ce reabilitau posteritatea, atît de zbuciumată, a autorului *Nopţilor,* Am ales aci doar două din textele dedicate, din unghi memorialistic, lui Macedonski. Restul sînt inserate în studii cu caracter critic, pe care le vom edita în volumele dedicate studiilor de literatură română.

Amintirea lui Macedonski

A apărut în *Gazeta literara,* nr. *2,* martie 1954, apoi în volumul *Literatură universală si literatură naţională.* 1956, de unde o reproducem.

Ovid Densusianu

Apărută în *Lumea,* nr. 5, octombrie 1945, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem.

Alie referiri despre Densusianu, în *Pagini de memorialistică.*

Umbra p ostului

Apărută în *Trihuna,* nr. 33, septembrie 1957, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem.

Amintit ea lui E. Lovinescu

Apărută în *Lumea,* nr. 2, noiembrie 1945, de unde o reproducem ; pentru prima oară în volum în ediţia de faţă.

In cuprinsul acestei evocări T. Vianu vorbeşte despre schimbul de scrisori între cei doi scriitori apărut în *Slujitorul,* la 18 octombrie 1919, sub titlul *B cu putinţă o dijot.jjie?*

Reproducem acest schimb de opinii sub acelaşi titlu la *Addenda,* considerînd că, din punctul de vedere al carierei lui T. Vianu, acest „amlnunt" este dintre cele mai importante.

Amintirea lui Liv'm Rebreanu

Apare în *Tribuna,* nr. 19, iunie 1957, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem.

Date despre Rebreanu şi despre locul său natal mai sînt cuprinse ji in *Serbări* la *NaiSud* (vwi *Jurnal,* 1961).

Vasii e Pârvan

Apărută în *Gazeta literară, nr.* 4, decembrie 1957, apoi în *Jurnal,* 1961, de unde o reproducem.

In amintirea lui G. Ibrăileanu

Apare în Viafa *romanească,* nr. *12.* decembrie 1944, apoi in *Jurnal,* 1961.

In continuare, *Prestigiul lui Ibrăileanu* apărut tot în *Viaţa românească,* nr. 3, martie 1956, apoi in *Jurnal* (de unde reproducem ambele articole).

Fr. Rainer — savant fi umanist

Alocuţie academică la comemorarea lui Ft. Rainer în Academia R.P.R., publicată în Viafa *romanească,* nr. 9, septembrie 1962, prima oară în volum in prezenta ediţie.

In a/ara interesului memorialistic, această scriere conţine unele idei ale autorului despre Goethe, precum şi traducerea integrală a *Odei la craniul lui Schiller.*

Despărțirea de Camil

Apare în *Gazeta literară,* nr. 21, mai 1957, apoi în *Jurnal,* 1961 ; din ciclul celor trei articole scrise la moartea prietenului său, dintre care mai reproducem şi *Tinerețea lui Camil,* apărut în *Tribuna,* nr. 26, mai 1957, apoi în *Jurnal,* 1961. Cel de al treilea, neselectat în prezenta ediție, în care sînt repetate aceleaşi calde considerații, este intitulat *Mormînt intangibil* şi a apărut în *Contemporanul,* nr. 24, iunie 1957.

ÎNSEMNĂRI DE CĂLĂTORIE

Au fost reunite aici : volumul *Imagini italiene,* Buc, !933, *India,* capitol din *Jurnal,* 1961, precum si relatările mai scurte : *Duminica germană* din *Fragmente moderne.* Buc, 1925, *Adunări de filologi la Berlin, Popas la Viena, In casa lui Tolstoi* din *Jurnal,* 1961.

T. Vianu a călătorit mult, a cunoscut aproape întreaga Europă. O li*tă completă a călătoriilor sale, cu datele exacte, scopul si prilejul cu care ele au avut loc, nu a putut fi încă stabilită — parcurgerea corespondenței sale ne va permite să oferim cititorului date precise şi în această privință. Ea va figura în cronologia cu care editorii vor încheia munca lor, renunțînd să publice aici un ms., listă a călătoriilor întreprinse de autor între 1955—1963.

Scurte „note" de călătorie mai apar şi în alte scrieri cu caracter memorialistic, cele cuprinse în *Cunoaşterea de sine,* cum ar fi unele pagini cu privire Ia anii de călătorie şi studiu în Germania.

T. Vianu s-a delectat cu scrierea notelor sale de călătorie, însemnate întotdeauna în urma unei puternice impresii născute, mai cu seamă, din contactul cu țări şi popoare ce-i erau mai puțin cunoscute : Italia mai îndi, apoi India, în cele din urmă Uniunea Sovietică (vezi Ia *Addenda).* Despre Tudor Vianu călătorul, vezi, la sfîrşitul volumului, *In loc de postfață.*

Duminică germană

A apărut în *Revista romană,* nr. 6—7, 1925, apoi în *Fragmente moderne.* Buc, 1925. Conține însemnări şl detalii

cu privire la atmosfera şi peisajul în care T. Vianu a petrecut aproape doi ani de studii la Tubingen. La aceeaşi perioadă *şi* peisaj 5-a mai referit autorul ți în *Carusel* (vezi *Situații—Gtnduri),* precum şi, în mod accidental, în alte scrieri din aceeaşi secțiune.

Imagini italiene

Au apărut mai întîî în *Gîndirea,* nr. 10, 11, 12, octombrie-decembrie 1931, şi nr. 2, februarie 1932, cu subtitlu! : „Note răzlețe dintr-un jurnal de călătorie". Apoi în volum, cu acelaşi titlu, la Bucureşti, în Editura „Vremea", 1933, de unde le reproducem. Călătoria făcută de T. Vianu împreună cu soția sa a avut loc în vara anului 1931. Perioada exactă a călătoriei n-a putut fi cu precizie stabilită : autorul se referă la temperaturi toride ; din notele cu privire la popasul în Padova, reiese că ar fi asistat la procesiunile religioase cu prilejul sărbătoririi a şapte sute de ani de la moartea Sf. Anton din Padova, sărbătorire ce are loc la 13 iunie. La prezenta reeditare au fost eliminate cele două poezii : *închinare (Călătorie pe mare),* care, în ediția din 1933, deschidea volumul, şi *Florența,* care figura între capitolele *Aurora şi crepusculul* şi *San Gimignano.* Aceste poezii apar în ediția de față în secțiunea *Versuri.*

Adunare de filologi la Berlin

A apărut în *Gazeta literară,* nr. 33, septembrie 1956. apoi în *Jurnal,* 1961.

Călătoria, în scopul participării la „lucrările Secțiunii de limbă şi literatură a Academiei de ştiințe din Berlin", a avut loc în iulie 1956.

India

Apărută sub forma unor fragmente, capitole, în *Gazeta literară,* nr. 1, 2, 3 4, 7, 26 din 1957, cărora autorul le-a adăugat, la publicarea în volum, şl articolul *Cîntăreți ji dansatori indieni* (din *Contemporanul,* nr. 38, sept. 1956).

Călătoria a avut loc în lunile octombrie-decembrie ale anului 1956 şi este singura pe care T. Vianu a întreprins-o

In Extremul Orient, cu prilejul celei de a IX-a Conferinţe generale U.N.E.S.C.O. Din delegaţia română mai făcea parte, printre alţii, Mihai Ralea.

Popas la Viena

Apărută în *Tribuna,* nr. 43, noiembrie 1957, apai "n *Jurnal,* 1961, Revederea Vienei, după 35 de ani, a avut loc la sfîrşitul lui septembrie ;i începutul lui octombrie 1957 ; T. Vianu a făcut atunci parte dintr-o delegaţie care a instalat „o placă a amintirii pe casa unde a locuit George Enescu ca student al Conservatorului de Muzică*, delegaţie ce mai cuprindea şi pe Alfred Alessandrescu *şi* Ion Dumitrescu.

Dăm mai jos, în completare, un fragment dintr-o scrisoare ce conţine primele impresii despre Viena (şi Germania în general) datînd din 1920, scrisoare reprodusă fragmentar în *Ideea europeană,* nr. 43, iunie 1920 :

„Am văzut o lume nouă şi am văzut-o într-un moment de criză. La Leipzig am cunoscut un pastor cu care împrejurarea mă legase puţin prieten. Era un om cumpătat, puţin glacial, dar de frumoasa obiectivitate a culturalului apusean ; i-am putut astfel vorbi cu sinceritate, m-am plîns de speţa de xenofobie care în Germania m-a muţeai la fiecare răspîntie. Pastorul meu mi-a răspuns cu adlncime : «înainte de război nicăieri ca în Germania nu erau mai bine primiţi străinii. A fi străin era o excepţie privilegiată care merita onoarea tuturor excepţiilor. Şi ştii de ce ? a adăugat cu un zîmbet uşor... Pentru că nicăieri mai mult ca la noi n-a existat gustul, interesul şi înţelegerea pentru străini.» Apoi a tăcut. Eu trebui să completez.

Neamul ăsta de oameni avea atîta inwrei şi înţelegere pentru străin) pentru că cl însuşi se simţea foarte unitar, foarte omogen, foarte deosebit. Intr-un tîrg plin de oameni din toate locurile un străin nou pe cine mai poate interesa? Simţindu-se bine delimitat si continuu, poporul S(ta era făcut să simtă deosebirile şi să le aprecieze ca atare. Pune acum funcţiunea asta să lucreze sub apăsarea unei înfrîngerî ca aceea pe care a suferit-o : calitatea devine un defect. Simţitori la deosebiri, ie resping cu o înciudare jignitoare.

Ara fugit din Germania şi m-am adăpostit aci. Societatea e pută mai bllrină ; atmosfera mai îngădui'oare, ca ti nu zic mai pasivă. Astfel într-un mediu mai deosebit pot urmări, totuşi, manifestările germanice. Sub multe aparenţe umanitariste, vechiul fond se exprimă cu străşnicie. Ba încă cred că lumea aceasta abia acum ajunge la realizarea ei. Anii dinaintea războiului concurgeau astfel în sensul aceleiaşi realizări."

Aşadar, aclimatizarea cu lumea germană a avut loc în cursul lunilor de studii petrecute la Viena în 1920. După o scurtă perioadă pettecurl în ţară, T. Vianu s-a reîntors in Germania, la ŢObingen, alegînd un centru universitar renumit pentru tradiţia sa, mai liniştit şi mai îmbietor atmosferei de studiu în tare s-a adincit pentru aproape doi ani, pină la obţinerea doctoratului în filozofie, la sfîrşitul lunii noiembrie 1923.

In casa lui Tolstoi

A apărut în *Gazeta literară,* nr. 20, mai apoi în *Jiu nai,* 1961. Inspirată de prima sa călătorie in U.R.S.S., ce a avui loc la sfârşitul lui octombrie 1959, cu prilejul unei consfătuiri U.N.E.S.C.O. Atunci, T, Vianu a vizitat Moscova şi Odesa.

ADDENDA

POEZII DIN PERIODICE (1916—1921) ŞI INEDITE (1914—1941)

Gruparea Poezii *din periodice (1916—1921) fi inedite (1914—1941)* icprezintă restul creaţiei poetice a lui Tudor Vianu, pe care autorul nu a selectat-o pentru volumul Verswri, 1957. Cea mai mare parte din aceste poezii aparţin anilor 1914—1918 şi majoritatea lor (alături de cele datînd tot din această perioadă, selecţionate în *Versuri)* alcătuiau cuprinsul unui volum pe care autorul intenţiona să-1 publice în anii primului război mondial. La sfîrşitul anului 1918 această intenţie era încă valabilă. Ce a determinat pe poet să renunţe, probabil în cursul anului 1919, sau să amine publicarea, e

greu de precizat. Autorul a făcui uneori aluzie la abandonarea unu! astfel de proiect, fără a preciza circumstanțele și cauzele renunțării.

Au fost incluse aici poeziile publicate în periodicele vremii. Dar cea mai mare parte o constituie ineditele, poezii ce se găsesc, majoritatea lor, în cele trei caiete ms. menționate (vezi nota de la *Poezii)*. In sfîrşit tot în aceleaşi caiete, au mai fost găsite şi cea 10 poezii pe care autorul Ic-a exclus din diversele proiecte ale volumului. Editorii s-au conformat acestei opțiuni. Valoarea multor poezii din *Addenda* e modestă şi ele pot interesa mai cu seamă pe specialist.

Au fost găsite în arhivă, de cele mai multe ori pe verso manuscriselor unor poezii, mai multe proiecte de volum, cuprinzînd între 15 si 30 de poezii, cu sumare diferite, uneori Împărțite pe cicluri ce purtau titluri ca : Norii, *Chipul din fereastra. Poemele serii, Viziuni senine. Fereastra lirică. Sufletul de pretutindeni, In odaia doctorului Faust.* Poate că unele dintre ele reprezentau chiar titlul volumului. Din păcate, nici unul din aceste proiecte nu este datat. Dar ele menționează poezii scrise cu siguranță în 1918, fapt care ne-a permis unele precizări în acest sens.

Şi cu această ocazie am întâmpinat greutăți în datarea unor poezii (cu atît mai mult cu cît anii propuşi în *Versuri* s-au dovedit uneori inexacți). Cînd a fost cunoscut anul publicării, acesta a putut fie să precizeze, fie să limiteze datarea în intervalul 1914—1917, sub care în caietul ms. I sînt incluse mai mult de o jumătate din poezii. Acest caiet începe cu poezii din 1914—1917, între care unele sînt, desigur, versiuni mai vechi, copiate şi îmbunătățite, schițate probabil la vîrsta de 15 sau 16 ani. Astfel că anul apariției în presă nu a fost adoptat ca o datare definitivă decît atunci cînd el corespundea şi celei din ms. ; pentru fiecare poezie in parte trimitem la notele de mai jos.

în general, editorii au dat prioritate formei publicate, intervenind numai cînd ms. găsite erau ulterior corectate autograf.

Ordinea sumarului este cea cronologică : pentru fiecare an, mai întîi poezii publicate (în ordinea apariției lor), apoi cele nepublicate, în succesiunea în care ele se găsesc în ms.

Cuvîntul

Prima poezie publicata de Tudor Vianu, la 18 ani, in *Flacăra* lui C. Banu, nr. 23, din 19 martie 1916.

In ms. caiet I, la p. 3, făcînd pane din ciclul datat **autograf** 1914—1917, poezie destinată a deschide proiectatul **volum** de versuri. O altă variantă nu atestă modificări substanțiale. Elogiul cuvîntului, al verbului creator a cărui **putere** e nelimitată, constituie o temă frecventă a literaturii **lui** T. Vianu.

Iluminare

Publicată în *Vieața nouă,* nr. *2,* aprilie 1916, împreună cu *Norii.* In ms. caiet **I,** la p. 9, din ciclul 1914—1917.

Desăvirjirea

Publicată în *Flacăra,* nr. 28, aprilie 1916. In ms. caiet I, Ia p. 27, din aceeaşi perioadă, 1914—1917. Poate că şi această **poezie e** un ecou michelangiolesc (ca **şi** *Noaptea,* vezi mai joi noti respectivă).

Către amurg

A apărut tor **in** *Flacăra,* nr. 34. iunie 1916. In ms. caiet **I,** la p. 42 din ciclul 1914—1917 ; aci, poezia e ștearsă **de** autor, eliminată din cuprinsul volumului proiectat. Tot aci, dedicația ulterioară autografă : „lui S. Baier". *Către amurg* **e** singura excepție ce am făcut, republicind-o (deşi ştearsă în ms.), datorită faptului că ea a apărut totuşi în presa timpului.

Nemurire

Publicată în *Vieața nouă,* nr. 5, iulie 1916. In ms. caiet I, la **p.** \\ aparținînd aceluiaşi ciclu 1914—1917. Reprodusă în *Contemporanul,* nr. 32, august 1967, cu ocazia aniversărilor **victoria de** la Mărăşeşti ; anterioară cu mai mult de un

an evenimentului istoric, această poezie nu poate fi decît o „presimţire" a eroismului de mai tîrziu.

Moartea

Publicată în *Vieaţa noua,* nr. 6—8, august-octombrie 1916, republicată în *Literatorul,* nr. 10, august 1918, fără tnenţiunea-dedicaţie „Celor căzuţi" ţi avînd modificate patru versuri. Din ciclul 1914—1917.

In ms. caiet I, Ia p. 47, unde poartă şi corecturile ulterioare .(cele ale versiunii din *Literatorul),* Dăm aci prima versiune, care ni se pare mai reuşită.

***t** u g ar ii*

Publicată în *Flacăra,* nr. 1, octombrie 1916. In ms. caiet I, la p. 43, din acelaşi ciclu 1914 — 1917.

Noaptea

Publicată în *Vieaţa nouă,* nr. 10—12, decembrie 1916—februarie 1917. In ms. caiet I, la p. 17, din acelaşi ciclu 1914—1917.

Motto-ul reproduce inscripţia lui Michelangelo de pe statuia *Nopţii*]a mormîntul lui Giuliano de Medici, din capela Medici, Florenţa. Am corccut textul motto-ului (care pare să fi fost transcris şi în ms. şi la publicare din memorie) după originalul Inscripţiei, al cărei text l-am găsit în Herman Grimm — *Michelangelo,* Safari Verlag, Berlin, 1943.

Nemărginirea

Test inedit. In ms. caiet I, la p. 13, din acelaşi ciclu datat 1914—1917.

Umilinţa

Inedită. In ms. caiet I, la p. 25, din acelaşi ciclu 1914 — 17. Poartă dedicaţia ulterioară autografă : „lui Dan Barbilian". Această poezie era indicată a deschide un nou ciclu.

care-i purta şi numele, după primul (intitulat *Norii),* în proiectatul volum de care a fost vorba în notele de mai sui.

Poezia conţine o replică Ia elogiu! elanurilor vitale, dionisiace, din poezia de tinereţe a lui Ion Barbu.

Casa morţilor

Tot inedită. In ms. caiet I, la p. 35, din acelaşi ciclu.

A d hostem

Inedită. In ms. caiet 1, la p. 45, din acelaşi ciclu.

1 n ti ia rază

Inedită. In ms. caiet I, la p. 55, purtînd dedicaţia autografă ulterioară : „lui Al. T. Stamatiad". Din acelaşi ciclu.

Dialog în amurg

Publicată în revista lui Caion, *Cronicarul,* nr. 37, noiembrie 1918. In ms. caiet I, la p. 53, din ciclul 1914—1917.

Alter ego

Publicată în *Revista critică* (director Paul Prodan), nr. 8, noiembrie 1918. In ms. caiet I, la p. 57, purtînd dedicaţia autografă ulterioară : „lui Marcel Romanescu". Din acelaşi ciclu 19H—1917.

Fragment antic

Aeneas şi Dido

Poem inedit, în ms. caiet I, la p. 67—85, dedicat autograf : „lui H. Froilo", profesor de limbă latină Ia Liceul ,-Gh, Laiăr", căruia T. Vianu i-a purtat o mare stimă şi caldă amintire (vezi date referitoare la H. Frollo în *Fragmente autobiografice,* precum şi evocarea *Hildehrand Frollo).*

Această mică încercare de poem dramatic face parte din acelaşi ciclu 1914—1917 şi indică timpuriul gust pentru clasicitate al lui T. Vianu, gust dezvoltat de profesorul său.

căruia îi dedică poemul. *Aeneas* fi *Dido* este o certă inspirație vergiliană (mai precis, poetul s-a inspirat din **cartea** a IV-a a *Eneidet).*

împăcarea

Această poezie inedită, aflată în ms. caiet I, la p. **51.** din ciclul 1914—1917, apoi refăcută la p. 93, în **1918** (variantă ce o dăm în prezenta ediție), era indicată a deschide un al treilea ciclu (cu acelaşi titlu) din volumul proiectat **în** ms.

(După cum se poate observa, n-am putut preciza exact anul scrierii poeziilor cuprinse în ciclul datat 1914**—1917 ;** atunci cînd ele au fost publicate în acest interval, adică începînd din 1916, am putut doar limita, excluzînd anul 1917).

Muncitorii

Publicată în *Literatorul,* nr. 4, iulie 1918, în ms. caiet I, la p. 113, din ciclul 1918 ; în ms. apar si cîteva îmbunătățiri ulterioare publicării, însuşite de noi în prezenta ediție.

Epilog

Publicată în *Literatorul,* nr. 15, octombrie 1918, cu specificarea „la volumul de poezii". In ms. caiet I, la p. **118,** din acelaşi ciclu datat 1918 ; pe un alt ms., foaie volantă, acelaşi text cu titlul (şters apoi) : *Poetul.* Indicată **a** fi deci încheierea volumului proiectat, la a cărui editare **nu** renunțase încă, după cum se poate vedea, la sfîrşitul lui **1918.**

.rmonie

A apărut în *Literatorul,* nr. 17, octombrie 1918 ; în ms. caiet I, la p. 103, din acelaşi ciclu 1918.

...L urne nouă

Publicată In *Letopiseți,* nr. 2, noiembrie 1918 ; **în** *ms.* caiet I, la p. 122. Poezie caracteristică pentru **sentimentul** dominant din acei ani **de** la sfîrşitul primului **război** **«Hal,** sentiment asupra căruia T. Vianu va reveni in *Postfața* la **voi.** *Vvrsuri,* 1957.

Seri lung i...

Inedită, în ms. caiet **I,** la p. 89, cu următoarea specificare : „scrisă pe front la Tuta (jd. Bacău)". Se **stie că** T. Vianu a aparținut, după terminarea stagiului de pregătire militară în şcolile militare de la Botoşani şi Iaşi, **unei** unități de artilerie antiaeriană cu care a fost pe **front în** două localități : Tuta (şi nu Tîrta, cum a apărut **printr-o** greşeală de tipar în *Adevărul,* nr. 16338 din 1 mai **1937,** la rubrica de răspuns a anchetei *Cea mai frumoasă amintire din viața de student,* sub titlul *Un etern student* — **vezi** nota **la** *Situații-Ginduri; iSint un student băir'sn...!,* în prezenta ediție) şi Verdea (în Vrancea).

Din ciclul 1918 ; corespunde datarea cu împrejurările de **viață.**

La banchetul lui Platon

Poezie inedită în ms. caiet I, la p. 91, din ciclul datat **1918,** purtînd dedicația autografă ulterioară : „lui D. Caracostea".

Animalele

Text inedit ; în ms. caiet I, la p. 95, din ciclul datat **1918.**

Izvorul viu

Inedită, în **ms. caiet I,** la p. 107, din ciclul datat 1918. **Ultima strofa,** adăugată **ulterior** în lungul paginii, cu o ortografie şi grafie ceva mai nouă. Datorită **acestei** dispoziții **a strofelor în ms.** nu **ştim** exact care era ordinea lor ; am **adoptat pe** cea care ni **s**-a părut mai probabilă.

De *sentinelă*

Inedită] în ms. caiet I, la p. 109, din acelaşi ciclu datat **1918.**

Poemul țării mele

VibrantS poezie patriotică publicată postum în *Luceafă-rul,* nr. 29, iulie 1966. In ms., pe o foaie volantă, datată autograf 1918. Scrisă în plină desfăşurare a primului război mondial, pare dedicată unei imediate publicări, ca de altfel întreg ciclul inspirat de eveniment (1916—1918) ; e de mirare ci aceste poezii, atît de semnificative pentru momentul istoric, nu au fose publicate atunci.

Putem considera că există în poezia Iui T. Vianu un ciclu inspirat de război, care cuprinde : Către ***amurg*** si ***Nemurire*** (poezii în care apare presentimentul războiului ce se va porni puțin timp mai tîrziu), ***Moartea, Fugarii*** (imaginea retragerii), ***Ad hostem. De sentinelă ți Poemul țarii mele.***

In capul scării

Inedită. In ms. caiet I, Ia p. 112, din ciclul datat 191S. Pe o foaie de ros. volantă, acela;! text cu datarea auto-grafă : „mai 1918".

Viziuni *bolnave*

Tot inedită, in ms. caiet I, la p. 123, scrisă în iceeisi perioadă cu ***...Lume nouă ;*** din ciclul 1918.

Pe *sub* pămînt

Im ms. caiet I, la p. 129, ultima din ciclul poeziilor datate 1918 ; inedită.

IO, frate pa l ti n...]

In ms. pe o foaie volantă, fără titlu. Datarea, probabil 1918, a fost făcută după proiectul de volum aflat pe verso, proiect m care sînt cuprinse ;i unele din poeziile scrise Cu siguranță în 1918. Inedjiă.

(Fereastra ac e as t a.../

In ms, cot **pe** o foaie volantă, fără titlu. Pe verso un alt proiect de volum în ms., mai detaliat, dar oprindu-**se**

tat la poeziile anului 1918. Şi ms. poeziei ți cel al proiec-tului sînt nedatate. Poemul ***[Fereastra aceasta...]*** pare să fi fost conceput în mai multe părți, din care reproducem nnmai prima, cea găsită în ms. Ca fi în cazul de mai sus, am datat prin deducție.

Cîmpie si seră

Publicată în suplimentul literar al ***României noi,*** nr. 27, din septembrie 1920 ; în ms. caiet I, la p. 97, din ciclul datat 1918. Tot conform ms. am optat pentru datarea 1918, indiferent de anul publicării (ca 51 la ***Soiweigh).***

Soiweigh

Publicată în suplimentul literar duminical ***România nouă,*** nr. 1, ianuarie 1921, unde poartă datarea 1915 ; în ms. caiet I, la p. 101, din ciclul 1918.

Desigur, cum arată chiar ms., T. Vianu transcria în caietele sale poeziile ce le socotea a fi ajuns la o formă finita, sau aproape finită. E de presupus deci că ***Soiweigh,*** ca **51** altele, vor fi avut variante anterioare, necunoscute nouă. Indiferent de acest fapt, prezența acestei poezii sub ciclul datat 1918 ne face să propunem ***ți*** această datare.

Evadare

Publicat de asemenea în suplimentul ***României noi,*** nr. 9, martie 1921. unde poartă datarea 1918. Datorită faptului ca ms. nu a fost găsit, menținem datarea 1918.

Papagalul

Inedită ; în ms, pe o foaie volantă smulsă dintr-un caiet cu hîrcia si liniatura identice cu cele pe care se află si ms. poeziei ***[Fereastra aceasta...] ;*** grafia ji cerneala asemănă-toare ne-au determinat să presupunem că ***Papagalul*** a fost scrisă tot în jurul anului 1918. Această poezie nu figurează

îosă pe nici un proiect de volum, fapt ce îngreunează posibilitățile de datare.

$p *ir i I țar*

Apărută in *Cuvîntul liber,* nr. 3, martie 1921. tn ms. caiet Iîl, la p. 3 (caiet în care sînt copiate poeiii mai vechi), unde poartă datarea autografă : „Buc, 1 I-a 1921". tn acest ms. două versuri din versiunea publicată în *Cuvîntul liber* (versul 19 şi 20) sint comprimate într-unui singur, formă definitiva pe care o adoptăm si în prezenta ediție.

Somn

Inedită ; în ms. caiet III, Ia p. 1, purtînd datarea autografă ; ,,Predeal, iulie 1926", pe care *ae-c* însutim si pentru ediția de față.

Epi ta} nescris

Poezie publicată postum de editori în *Viața românească,* nr. 1, 1968, număr dedicat comemorării a 70 de ani de I» na fierea scriitorului, tn ms. caiet II, ia p. 17, cu datarea, autografă : „6 Il-a 1941". Este una din cele mai tulburătoare poezii confesive ale autorului.

TREI POEME IN PROZA

Trei poeme in proză *(Parabola fiului rătăcit,* ***Izbînda,*** *Cartea adevărului),* publicate de T. Vianu în ***Literatorul,*** nr. 1, 6 *şi* respectiv 8. din 1918. Ms. nu au fost găsite ; inspirația e evident Iivrescă, stilul „biblic", mai ales în *Parabola* ***fiului*** *rătăcit,* Sînt Singurele încercări de acest gen cunoscute în creația lui T. Vianu, gen care n-a mai fost abordat de autor. N-au fost niciodată republicate ; T. Vianu nu a făcut niciodată vreo aluzie la ele.

PAGINI DE MEMORIALISTICA

[Generația mea/

Text inedit, neterminat şi fără titlu, în ms. urmat de schema ideilor si faptelor ce ar fi trebuit dezvoltate. Ace» plan pare să fi fost folosit (parțial) de autor în elaborarea *Ideilor trăite* (poate şi pentru *Fragmente autobiografice* [II]). N-am redat acest plan fiind imposibilă o stabilire exactă a punctajului, scris indescifrabil, un ms. complicat.

Titlul ne aparține.

[Giurgiu (I sa rlîk)j

Text inedit, în ms. cu acest titlu adăugat ulterior (fără a fi siguri că el e autograf). Text precumpănitor informativ, despre cadrul copilăriei autorului. Conținutul lui este oarecum reluat în *Carusel,* unde intervine însă şî ceea ce am putea numi o „biografie sentimentală" a autorului. Mai ales în partea finală, impresiile imprimate în anii copilăriei au o deosebită vigoare, revelînd o precoce reflexivitate şi an spirit de observație de o caracteristică exactitate. Copilăria lui T. Vianu n-a fost niciodată înfățișată de autor cu nimbul fabulosului unei vîrste feerice şi hiperdimensionate nostalgic.

Vîrsta preferată, cea mai des evocată de T. Vianu. **a** fost tinerețea, epoca cunoştinței de sine.

Textul nu poartă nic! o dată. O datare după grafie ar fi riscată.

[Bucureştii]

Sub acest titlu ce ne aparține, ani grupai un număr de trei articole, niciodată strînse la un loc sau publicate în volum : *Oraşul,* publicat în *Neamul românesc* (director N. lorga), nr. 193, septembrie 1919 — care este, în mod evident, o intervenție într-o discuție a timpului — apoi *Urbanism fi umanism* din *Comuna,* aprilie 1938, precum ji *Bucureştii de azi,* din *Gazeta literară,* nr. 38. septembrie 1957. Un mic eseu intitulat *Bucurejti,* datorat Iui Al. Vianu, fratele mai tînăr, a apărut în *Floarea de foc,* nr. 1, 193<>.

Cum s-a putut remarca din cuprinsul întregului grupa:, T Vianu a fost continuu preocupat de soarta urbanistică **a** capitalei. Fiind un ios „urban" prin excelență, T. Vianu căuta, în orice aşezare a sa, fie chiar temporară (cum arată si însemnările de călătorie), să găsească şi să stabilească

relieful arhitectural al locului : căuta semnele omului, îmbinarea clădirii lui cu natura, tradiția ce se citea pe ziduri ți pe străzi — specificul.

Cu atît mai mult, interesul pentru Bucureşti trebuie subliniat ; aceste texte sînt încă... actuale — ceea ce justifică de altfel republicarea lor.

Reverie în expoziția lui Lut b i an

Apărută în ***Gazeta literari,*** nr. 37, septembrie 1957, apoi in ***Jurnal,*** 1961, de unde o reproducem. Scrisă cu prilejul retrospectivei Luchian, adăpostită în sălile Palatului Republicii, în 1957.

Am crezut de cuviință să introducem acest articol 5n prezenta suită, căreia credem că i se potriveşte, ca ideație si Mare sufletească, mai bine decît în secțiunea ***Scrierilor despre artă,*** pentru care ar părea mai indicată după titlu, fsie, cum arată titlul, mai mult o „reverie", o amintire, decît un studiu dedicat pictorului, avind în primul plan peisajul țării, al Bucureştilor de altădată.

E cu putință o disociație?

Vezi nota la ***Amintirea lui Lovinescu,*** în acest volu la capitolul ***Oameni.***

„Critica generației noastre' ti dl. E. Lovinescu

A apărut înir-un grupaj de cronici din ***Gîndirea,*** nr. 9—11, octombrie-decembrie 1926, ca răspuns la reproşurile pe care E, Lovinescu le făcea lui Tudor Vianu în ***Evoluția criticii literare (Istoria literaturii române contemporane,*** voi. II, p. 280—282) cu privire la abandonarea criticii literare etc, „Dosarul" relației cu Lovinescu este strîns în prezentul volum : vezi ***Amintirea lui Lovinescu*** (la secțiunea ***Oameni), E cu putință o disociație f*** şi ***„Critica generației noastre"*** şi ***dl. E. Lovinescu.*** Vezi, de asemeni, şi ***In loc de postfață.***

Itinerar în U.R.S.S.

Călătoria în Uit.S.S., în scopul ținerii unor prelegeri la universitățile din diverse oraşe, a avut loc în octombrie 1961. T. Vianu era atunci pentru a doua oară în Uniunea Sovietică.

Ceea ce publicam acum sub titlul ***Itinerar în V-R.S.S.*** sînt notele unui jurnal apărut postum în ***Tribuna,*** nr. 45, noiembrie 1966, sub forma unor extrase comentate de Mthai Rădulescu. In prezenta ediție reproducem textul integral după caiet ms., care, pe lîngă aceste notații, cuprinde şi o listă a tuturor călătoriilor făcute de T. Vianu cu menționarea scopului lor, din octombrie 1955 pînă în ianuarie 1963.

Ms. greu descifrabil; într-un loc, consemnat de editori printr-o notă de subsol, textul nu a putut fi descifrat. Este vorba de cîteva rînduri. O parte din aceste note de călătorie a fost dezvoltată de autor într-un articol intitulat ***Moscova, Scinteia,*** nr. 5388, decembrie 1961 — text nesemnificativ. Despre pictorul L. Gudiaşvili menționat în acest ***Itinerar*** T. Vianu a scris articolul ***Lado Guttîajvili,*** din ***Arta plastică,*** nr. 2, 1962. Poezia pe care O citează din memorie este ***...Lume noua*** din 1918 (vezi ***Poezii din periodice si ineditei.***

ÎN LOC DE POSTFAŢA

Aruncîndu-si privirile pe sumarul primului volum de Opere ale lui Tudor Vianu, cititorul va descoperi — poau-.cu surpriză •— că nu operele ştiinţifice, care l-au consacrat, au .fost destinate să deschidă această ediţie, ci altele, mai puţin cunoscute, adunate sub titlul de *Scrieri literare.*

Sînt în acest cuprins pagini si aspecte mai rar discutate de istoria literară. Se ştia, desigur, că autorul *Eîteticu* a scris versuri, adunate într-o selecţie acum aproape 14 ani, ci a evocat cu o discretă fervoare unele prezenţe umane si cîteva locuri care l-au trecut prin existenţă, înfrumuseţîndu-i-o ; au fost citite, la timpul lor. o parte din scrierile sale autobiografice, dintre care *Idei trăite* stîrneau, in 195B, o vie impresie. Dar s-a uitat că autorul încercase în tinereţe si poemul in proză, nu s-a ştiut pînă ,dc curînd de existenţa unor cugetări, descoperite ;I comunicate postum de editori ; o parte a versurilor sale n-au foi; niciodată publicate, altele au rămas în colecţiile periodicelor din anii 1916—1919.

împrăştiate in volume, uitate în periodicele vremii, uncie abandonate în arhivă, aceste scrieri inspirate ţi dedicate cu precădere unor împrejurări dominate de afectivitate, adaugă operei lui Tudor Vijnu un plan secund, mai mult bănuit, aproape ignorat în timpul vieţii sale, dar care s-a bucurat, în scrierile destinate lui din ultimii ani, de o deosebită atenţie.

Dispariția exemplarității umane ți profesionale prin care Tudor Vianu s-a impus generațiilor de elevi ți de colaboratori a făcut să se resimtă întreaga noastră cultură. Dar tocmai acestei dimensiuni, acestui respect ie datorește ji timiditatea celor care au început să schițeze exegeza operei sale. Vastitatea culturii și operei, certitudinea că ea este rezultatul unei cu rotul deosebite înțelegeri — amplă, dară, profundă — a fenomenelor culturii, intimidează pe cercetător, îi dă sentimentul că se află în fața unor adevăruri evidente ce-i anihilează, întrucîtva, spiritul critic. Astfel ca, din toate aceste motive, preocuparea a deviat adesea de la operă Ja autor, de la iavant la om.

Personalitatea lui a fost căutată în mărturiile celor ce l-au însoțit iîn cursul vieții și carierei, a fost, în parte, c.iuiată si in scrierile sale „literare". A apărut astfel cartea lui I. Biberi, care ne-a dat un Tudor Vianu „prin alții" — și vedem în această documentară monografie o expresie a unei prime etape a posterității lui Vianu, Lucrarea lui I. Biberi nu este însă numai atît, ta 'ndatorează pe oricine se va apleca asupra întregii și variatei opere lăsate de Tudor Vianu.

Această deviere de care vorbeam mai sus se datorește. î,i bună măsură, şî unei proprii inițiative „literare", mult mai frecventă in scrierile lui Vianu de după 1957 ; publicarea unor evocări, a însemnărilor cu caracter autobiografic cuprinse in *Jurnal,* 1961. selecția Vcf(«ri/or, 1957, ofereau o altă imagine, nu mai puțin autentică dar nu identică celei formate în *40* dc ani de creație științifică, universitară, academică.

Scrierile literare își justifică și mai mult. în acest con- **: C M** . locul în reeditarea operei. Ele oferă, în totalitatea lor. un Tudor Vianu „despre sine". Alcătuiesc așadar un amplu autoportret, cu zone precis detaliate, cu altele abia schițate. Deci, așa cum există Ia un loc. *Scrierile literare* nu ne dau posibilitatea unei defir-irî totale — și dacă ele aparțin, ca gen, pe rind, poeziei, memorialisticei, jurnalului dc călătorie, unitatea lor constă în sinceritatea autodefinirii. *Scrierile literare* au semnificația unei reconstituiri postume : portretul se conturează oarecum (ără voia autorului, din fragmente, atitudini și mărturisiri disparate, tinzînd fiecare., în esență, să transmită un dat lăuntric legat de un eveni-

ment care e proiectat în generalitate, în spațiul valorilor umane și existențiale obiective.

Autorul însuși n-ar fi putut să alcătuiască acest volum. In mod deliberat, am fost uneori „infideli" față de probabila sa exigență : dacă nu toate aceste pagini au un cg^l interes estetic, n-am omis în selecție acele scrieri care pot să adauge *o* tușă portretului reconstituit. A rezultat o imagine a cărei autenticitate e impresionantă, poate tocmai pentru că cea mai mare parte a acestor pagini n-au avut ca scop „autoportretul". Așa fiind, ele se sustrag incredibilității care amenință scrierile în mod destinat autobiografice, memoriilor constituite ca opere de sine stătătoare. Nu le putem plasa nici lîngă *Însemnările zilnice* nici lingă romanele lui G. Calinescu. Destinația lor ocazională, caracterul lor fragmentar, lipsa acelei tentații de a modifica realul în scopul unei subiectivități acaparante, ce fac^ fermecătoare parcurgerea acestui gen de opere, în fine , destinul" lor — acel prin care abia acum și aici, peste voința autorului, a făcut ca ele să ajungă laolaltă — toate aceste date fac din *Scrierile literare* ale lui Vianu un „întreg" care înseamnă ultimul său gest creator. Un rezultat care l-ar fi uimit prin varietatea, volumul și efectul ce-I poate produce, tot așa cum în 1957, culegerea propriilor \ersuri, întreprinsă de elevii săi, î-a produs o vie surpriză, surpriză ce n-a rămas fără consecințe (vezi *Postfața* la vylumu! Verjwrjj.

Personajul *reiese* de sub învelișul literar, ocazional. Căci, într-o viață dedicată Jitetelor, T-.idor Vianu a fost arareori şî cu .mari imtenmitente tentat să-și exercite verbul ca scriitor. Alte legi au patronat scrisul său, altor moduri de comunicare, altor rigori s-a supus ; tocmai dc aceea credem că și ceea cc am intitulat *Scrieri literare* trebuie să se Wadreze disciplinei întregii opere, stilului, criteriilor și vocației pc care singur și le-a creat.

Sinceritatea lor evidentă este numai în parte izvorîtă dm lirism. Ea s-a născut din contemplarea continuă a unui id«al uman pe care Tudor Vianu l-a definit prin întreaga s,i viață și operă, L-a definit și recomandat, astfel încît opera sa este opera unui moralist. Față de acest ideal se situează pe sine, definindu-se cu spirit critic, luciditate.

I

uneori cu autoironie, neocolindu-şi limitările ___ mai îngăduitor acum cu propria-i tinereţe — aspru cu tot ceea ce contravine înaltei păreri ce ţi-a făcut-o despre om. Puţinele pagini de directă autocaracterizare sînt completate prin modul său de a reacţiona în faţa unor situaţii, unor oameni evocaţi, conţinut în altele. întotdeauna este propusă o *exemplaritate*. Dar nu căutînd-o numaidecât în sine — ci mai mult în alţii, în afară, sfătuind uneori, dînd pilde, aliindu-se sau desolidarizîndu-se cu atitudinile curente ale vieţii. Vianu e grav aproape întotdeauna pentru că îţi ia răspunderea celor ce propune. Omul se corectează continuu şi ne-o mărturiseşte direct. Recomandarea sa, generoasă si modestă, este însă directă şi hotărîtă.

Un înveliş literar variat acoperă această substanţă. Aci întîlnîm caracteristicile stilului său, îmbinate cu o afectivitate stăpânită, exercitate într-un gust al savorii cumpătate a cuvîntului. Fraza se construieşte totdeauna în cadenţele unui clasicism robust, de o mîngiietoare vitalitate, învăluitoare mai ales pentru cel ce osteneşte să citească atent. Ajungi atunci la farmecul acestor pagini clare, în care efortul stăpînirii duce în zonele unei linişti înălţătoare, liniştea unui om care cunoaşte tumultul şi cumpăna, dar care s-au consumat înainte de scris.

Subiectivitatea lui Tudor Vianu, în aceste scrieri, este subiectivitatea demnităţii.

Cerute de posteritate. *Scrierile literare* adună tot ceea ce Tudor Vianu a spus esenţial, direct sau indirect, despre sine. Doar *Corespondenţa* mai poate nuanţa, prin intimitatea ei... Dar aci intrăm îa regula generală a posterităţii.

Ne-am propus în cele ce urmează să adîncim cîteva perspective, mai structurate prin consistenţa materialului pe care acest volum îl pune k dispoziţia cititorului, să discutăm despre două din preocupările literare ale lui Tudor Vianu ; poezia şî însemnările de călătorie. Cine a fost călătorul şi poetul, valoarea acestor părţi ale operei, dar mai cu seamă care a fost atitudinea autorului faţă de ele. Incercînd să le situăm în cadrul întregii opere, am dorit să lămurim ce anume au reprezentat ele pentru autor şi ce anume interesează azi în ele ; care este tonul aparte al „subiectivităţii" specifice *şi* inerente acestor genuri, **cum** ele **se** subordonează concepţiilor fundamentale ale autorului, desfăşurate în principalele opere ştiinţifice.

Am apelat uneori şi la biografie, pentru a arăta unitatea între existenţă şi operă, convinşi că orice cititor care va parcurge acest volum va primi, în linii mari, explicarea felului cum s-a constituit viaţa, opera şi cariera lui Tudor Vianu. Scrierile sale literare sînt, în fond, gesturi ale unui anumit mod de a-şi concepe existenţa (si opera) — lucid, perfectibil, precis. Semnificaţia unora din aceste gesturi ne apare abia azi clară, în ciuda faptului că rareori cultura românească a avut un reprezentant care să fie atfc de stăpîn pe propria sa cunoaştere, pe propriile-i mijloace, capacităţi şi idealuri, ca Tudor Vianu.

Credem că Tudor Vianu se sustrage, prin publicarea *Versurilor* din 1957 şi a altor scrieri cu caracter mai pronunţat beletristic de după acest an, posibilităţii de a considera această parte a operei sale ca „minoră", cum în mod obişnuit sînt calificate scrierile ce nu fac parte din domeniul care a consacrat un autor. *Versurile* au, dincolo de valoarea estetică — discutabilă fireşte, ca orice altă operă — o semnificaţie cu precădere confesivă. Acestea au apărut, aşa cum vom încerca să arătăm mai jos, dintr-o dorinţă de a corecta imaginea pe care publicul şi-o făcuse despre magistru — ¸i nu din ambiţia de a afirma un multiplu talent ignorat.

Ce înseamnă, mai întâi, această culegere tîrzie de poezii, scrise în mare parte cu 40 sau 30 de ani mai înainte ? Credem că ea este o acţiune destinată a fi o reamintire a unui mod de a fi, altul decît cel cu care obişnuise pe cititorul *Esteticii* şi al studiilor sale din atîtea domenii ale umanisticii. Vianu s-a lăsat ignorat ca poet cu bună ştiinţă. Amintirea debuturilor sale era aproape ştearsă, imaginea unui savant si om se formase aşa cum acesta voise, cum, dincolo de tipar, omul intră în conştiinţa publicului şi prin atitudinile sale .în alte ordini.

Tipărirea *Versurilor,* la 60 de ani de viaţă şi după aproape 40 de volume publicate, nu poate însemna o dorinţă sau o veleitate de impunere, de îndrituire a unui poet uitat, ci

doar o corectare a unei viziuni instaurate : corectarea imaginii reci, aulice, a savantului, a profesorului academic.

S-ar putea replica : orice om, savant are capriciile sale şi, iată, *Versurile* sînr un capriciu. O replică posibilă pentru cel ce nu cunoaşte îndeajuns de bine opera şi cariera lui Vianu.

Cititorul va observa desigur că una din trăsăturile fundamentale ale lui T. Vianu a fost oroarea de capriciu. In mai multe prilejuri, dar şi independent de mărturisirea directă, Vianu a manifestat o anume permanentă perplexitate, un cult sau poate chiar o obsesie faţă de ceea ce numea *puterea cuvîntul ni.*

Vianu nu s-a putut abandona capriciului in nici o împrejurare care implica o rostire publică. Era am de dominat de puterea pe care cuvîntul o are asupra omului, încît poate nimic nu i-a fost mai imposibil decît să se abandoneze impreciziei, gratuităţii, improvizaţiei : omul poate şi trebuie să se cemunice, comunicarea depinzînd de exactiraiea şi precizia folosirii termenilor, în funcţie de scopul dat.

Puţini intelectuali români au avut această rigoare atît de adînc structurală, provenită dintr-Ain imens respeC- — luînd uneori forma obsesiei — pentru consecinţele pe care cuvîntul le poate avea. Această atitudine se vădeşte încă dintr-o timpurie tinereţe. De aci încolo, toată viaţa şi opera lui T. Vianu este un perpetuu efort dc stăpînire a cuvintului, de probitate, de însuşire a proprietăţii termenilor, de precizie, de responsabilitate faţă de cultură şi tot ce implică aceasta : oamenii, creaţia lor, propria sa prezenţă. Va fi trecut, fără îndoială, prin crizele unor paralizări în exprimare, dar stâpinîndu-şi o atare inhibiţie, ce putea fi fatală, Vianu a devenit unul dintre cei mai exacţi şi probi mînuitori de noţiuni şi cuvinte pe care i-a avut literatura românească. Un efort de voinţă şi dc aci o disciplină exemplară, pe care, fără a fi cunoscut întotdeauna acest substrat ce ni se pare esenţial, cei mai mulţi dintre cei ce s-au apropiat de *ora* şi i-au cercetat opera au admirat-o cu deosebire.

O prună manifestare a acestei atitudini timpurii o«, constituie părăsirea lumii literare în anul 1919. Tudor Vianu renunţa, atunci, la rubrica sa intitulată *Cronica ideilor* din

Sburătotul, rubrică oferită de E. Lovinescu, ce credea — şi a continuat să creadă totdeauna — că Tudor Vianu era sau trebuia să fie „criticul" generaţiei sale. Istoria acestor telaţii este interesantă sub raportul istoriei literare şi ea a fost deseori evocată, chiar de cei doi preopinenţi (vezi in acest volum ; *Amintirea lui Lovinescu, E cu putinţa" o disociaţie f* şi *„Critica generaţiei noastre" ;i dl. E. Lovinescu).* Să reţinem doar renunţarea lui Vianu, retragerea sa din lumea litfrară, o retragere pe care, într-un anumit sens, am putea-o socoti definitivă. Schimbul de scrisori cu Lovinescu, apărut sub titlul *E cu putinţă o disociaţie e* relevant. Vianu renunţă din respect pentru puterea cuvîntului, dinir-un sentiment al unei nedreptăţi morale ce conţine o critică în raport cu munca şi cu iluzia oricărui scriitor.

Departe de a fi un capriciu, o demisie din coloanele L-neî reviste, cum a crezu! Lovinescu, abandonarea criticii literare curente este o opţiune dictată de o precisă concepţie despre scris, răspunderile şî menirea lui, o hotărîre maiură. faţă de care autorul va rămîne întotdeauna consecvent. O hotărîre care corespundea, foarte probabil, şi unui dat temperament al.

Explicîndu-i toate acestea în mod confidenţial lui Lovinescu, are surpriza de a le vedea publicate şi greşit înţelese de mentorul *Sburătorului.* Această publicare i se pare Iui Vianu o indiscreţie, produeîndu-i o adevărată amărăciune.

Iată cum îi de ce Vianu se izolează de ceea ce numim lumea literară cotidiană, cu ciocnirile şi aplauzele ei, deseori nedrepte, pătimaşe, indiscrete, folosind cuvîntul cu uşurinţă în scopurile cele mai diverse. Căci pentru T. Vianu respectul pentru cuvînt se îmbină cu discreţia, cu echilibrul, atitudini aproape incompatibile cu iniemperîile zilnice ale eternei vieţi literare.

E un punct de vedere şi, indiferent dacă *in abstracta* eşti sau nu de acord cu el, trebuie semnalat şi considerat ca fundamental în ceea ce-l priveşte pe Tudor Vianu.

Izolarea sa de viaţa literară nu înseamnă abandonarea activităţii •— şi tot ce a urmat este mult mai cunoscut. T. Vianu a mai setis cronici literare, alteori chiar cronică

dramatică, Jar o „distanţă* s-a stabilit pentru totdeauna. A scris Ja apari[ia unor volume de Lucian BUga, Ion Pillat, Camil Petrescu... ; însăşi această enumerare e concludentă in aceea că Vianu a aplicat judecata sa unor valori sigure, aii clasice, denotînd un anume fel de a Înţelege critica literară, care va fi analizat la momentul editării acestei părţi a operei sale. Desigur că si această ,.depărtare™ de critica zilnică a impus respectul de care s-a bucurat activitatea ;i persoana si... F ţreu de presupus t3 distanţa însemna pentru Vianu şi un anume dispreţ. Desigur ci, în unele împrejurări, a insemnat si asta. Dar niciodată Vianu nu a manifestat orgoliul neînţelesului, pentru că întotdeauna el s-a făcut înţeles. Nu există — desprindem de aci o akă consecinţă definitorie pentru autor — nici o pagină a cîreî claritate să nu fie perfectă. Indiferent de punctul său de vedere, indiferent de valoarea scrierii — există şi pagini mai puţin importante, pe care. de altfel, editorii ţi-au propus să le lase deoparte — Vianu s-a făcut totdeauna înţeles, cu o rigoare, un efort care i-au format un stil exemplar din acest punct de vedere. Scrierile sale sînt consecinţe ale unei temeinice clarificări interioare, demonstraţii de exactitate, ce ajung totdeauna Ia cititor. Ceea ce li mîhnit într-adevăr — şi iţa. a reacţionat, cum am arătat mai sus, pînă la sfîrşitul bieţii — a fost neînţelegerea celor scrise de el. Neînţelegerea din rea-voînţi, din superficialitate sau din prostie. Ceea ce l-a mîhnit adine a fost tăcerea impusă...

Mai mult : consecvent cu sine, Vianu a refuzat în scrisul său digresiunea în afara subiectului, a cultivat „supunerea la obiect" ce admir» atît la Ibrăileanu, şi-a reprimat divagaţia şi tentaţiile eseistice, chiar cele mai nobile şi mii interesante. Le-a reprimat conştient — scrisul său o atestă ori de câte ori simţi cum autorul se opreşte pentru a nu da curs unei idei tencante dir divergentă subiectului. Lc-a reprimat în ciuda admiraţiei sale pentru marii eseişti, cum de pildă toată viaţa a admirat pe Paul Valery — sau tocmai de acrea — supunîndu-se unei stricte limitări, în cadrul căreia efortul său era total pentru claritate, pentru respectarea strictă a obiectului cercetării. Ne-am întrebat deseori care e „secretul" acestei clarităţi, acestei construcţii care ţi se impune ca o evidenţă, cum această evidenţă nu devine

banalitate ci, dimpotrivă, dă cititorului sentimentul ci participi 'a cultură, că o înţelege, ajutat, dirijat cu o ştiinţă, cu o metodă fără fisură. Ni se pare că secretul constă în aceea cS Vianu nu „experimenta* niciodată în scris sau in disctus, ci tot ceea ce exprima era pe deplin probat, lămurit, indiferent daca decuta, aeinţclegtrea, impasul existaseră — si nu putuseră să nu existe într-o muncă atît de scrupuloasă, atît de tenace, dusă cu o pcobirate indubitahilă. Tudor Vianu nu „experimenta", fiindcă no-şi dădea dreptul de a "! contrazice, pentru că avea puterea să aştepte, să verifice ir.tuiiia, să reziste acelei porniri pasionale si patetice în fond. care face şi din critic un scriitor. Un lung exerciţiu i-a format - şi de aci erudiţia — o mare voinţă *şi,* iarăşi, *c* impresionantă omoaşieie ;i consecvenţă cu sme i a fost un spirit olasic de 0 subtilă şi modernă puritate. Cum spunea odată Ion Barbu, Tudor Vianu „îşi concepea scrisul ca o magistraturi"...

Tudor Vianu nu a făcut o carieră de poet în înţelesul obişnuit al cuvîntului. Ceea re frapează in primul rînd pe cititor este că şi in poezia lui Vianu esenţială este toi claritatea. O poezie fără ambiguităţi, cu o idee ce se exprimă exact, în cuvinte simple şi străvezii. Se poate pune întrebarea daca mr.i este atunci vorba de *poezie,* dacă csista poezie fără „ambiguitatea creatoare", d.ieă poezia nu e cumva rezultatul unei atitudini complet opuse în ceea ce priveşte cuvintul. Un răspuns nu se poate da în cîteva rlnduri şi nu e aci locul cel mai indicat pentru a răspunde unei probleme irit de complicate.

Interpretam aşadar publicarea *Versurilor m* 1957 ca un gest de nuanţare a unei optici asupra sa, constituită prin ani. O reamintire pentru unii. pentru alţii un altfel de contact, necunoscut, poate surprinzător. Un gest de lirism, de confesiune, de corectare a propriei posterităţi. Desigur, un mod mai direct de a insinua, cu discreţie, individul în operă.

Un gest tîrziu, lipsit dî veleitatea descoperirii senzaţionale, o revenire (în alte împrejurări) asupra unei „nedreptăţi" ce singur şi-o impusese. Căci, nu întîmplător, toi din 1919 datează (după proiectele de sumar ale unui probabil volum despic care a fost vorba în aparatul critic ăl

secţiunii respecrive) si renunţarea la un plănuit volum de poezii.

Cura vedem, ţi ieşirea poetului din viaţa literară e*te încă de atunci aproape definitivă. Ce a determinat gestul e greu de ştiut cu precizie. Se pot face presupuneri, se pot construi interesante raţionamente. Important este însă tot aerul renunţării, egal cu o definitivă opţiune ; nu credem cî el se datoreşte. în primul rînd, nemulţumirii autorului faţă de scrierile sale. In *Postfaţa* la volumul de Versuri, Vianu schiţează contextul, atmosfera si direcţiile sub care s-a constituit „lucrarea" versurilor lui. Eî nu ignoră „poetul" ci, o dată pornit pe un alt drum, se obligă sâ-ji ignore propria poezie, lasînd-o să mai apară diicret, din cînd în cînd, ca o amintire. Vianu si-a reprimat o vocaţie, adunîndu-si forţa creatoare pentru alte scopuri. A ales, simplu, un alt mod de a se comunica, mai metodic, mai riguros, mai „neliterar". Ceea ce a făcut ca, in conştiinţa contemporanilor, Vianu să rămînă un poet care s-a autonegat. Şi Camil Petrescu ţi G. Călinetcu, ca şi alţii, au consemnat această opinie. Unii au întrezărit chiar un act de orgoliu... acolo unde nu era decfe un sentiment de propriet.ite a uneltelor, a mijloacelor.

Vers«ri/e din 1957 vor să reamintească un personaj uitat care îi revine cu insistenţă în memoria anilor unei vîrste ct a semănat atit de puţin cu bătrîneţea...

La umbra prestigiului slu Vianu n-a vruc să recupereze pe poet, să-l oblige unei rectificări. Dorinţa sa de discreţie era satisfăcută, un timp lung căzuse peste versurile sale, desprinzîndu-le de memorie, lăsînd Ia suprafaţă doar cîteva din trăsăturile unui om generos, sensibil. încercat de tumulturi totdeauna ^ăpînite, dar adinei ji consumatoare, tinăr în sentimente veşnic deschis lumii ji poeziei.

a

Cele 70 de po. zii rămase de la Tudor Vianu achiţeiză mai multe direr ji teme. fără a ne indica o preferinţă, un sistem. Existenţa *Atotvz* cicluri — cum ar fi bunăoară ciclul italian şi marin sau acel al poeziilor inspirate de război — leagă transmiterea poetică de evenimente certe ale existenţei autorului. Chiar Tudor Vianu propunea o autocaracterizare, definindu-si poezia ca „ocazională", în sensul

I

Y

i

în care Goethe folosea termenul pentru propria sa poezie. Ceri este că ţi diversitatea poeziei lui T. Vianu confirmă această atitudine, lasindu-nt să-i distingem sinceritatea, dar toiodată să constatăm inexistenţa unei arii prin care autorul s-ar impune în mod absolut într-o istorie a liricii româneşti.

Cea mai mare parte a poeziilor lui Tudor Vianu ne vin din adolescenţă si, ca aproape orice poezie a adolescenţei de la începutul veacului nostru, se resimte de fiori romantici jau simbolişti. *n care candoarea se amestecă cu gesturile patetismului nocturn — moment al întrebărilor şi tumulturilor fundamentale. Ciudat că, deşi a debutat sub auspicii m.icedonskienc, încă de U început tînăcul poet subordonează dezlănţuirea, o purifică In idee ; destinul uman e constatat fără revoltă **ŞJ** viaţa c glorificata ca pane a „muncilor universale", chemînd pe autor spre contemplarea principiilor eterne de frumuseţe ce o conduc. Elanul tinde spre o disciplină a iniţictu in apolinic, în solar. Glasul sirenelor îi relevă ideile platonice, adîncindu-1 şi făclndu-l să părăsească uşoarele nostalgii şi visări („Ce visuri dulci aripa-şi scuturară?") tinereşti. Cîntînd comuniunea, o bucurie naivă îl cheamă mereu spre vitalitatea naturală, admirabilă da' nu exaltantă pină intr-atît incît <ă facă uitată măsura umană *(Altei ego, Împăcare, Epilog.... Lume nouă).* Dorinţa de armonie e peste tot prezentă. Experienţa tinde mereu să se pacifice interior, îi armonic e descoperită salvarea. Peisajul propice acestei aspiraţii e „noţional", de o clasicitate străvezie, blîndă, temperată. Tinărul oscilează între realitatea idedor şi de'fâ'.urarea vieţii concrete. Urmele cărţilor se văd, dar poezia lui Vianu din totdeauna nu e livrescă în înţelesul comun. Vianu nu propune lecturi şi existenţe violente, ci adinciri in ider — nu prin viziuni halucinante ti prin apropieri raţkmale care far din înţelegere însăşi esenţa armonici.

Poezia sa nu e „revelaţie", infiniţi nu îl absoarbe, ci îl face să se resfringă într-Insul, în cău ea acelui dr^im, paradisiic uneori, ^pre armonie. Un crţjj un balans între state şi idee caracterizează poezia lui **L**, Jor Vianu. Iluzia c acceptată ca artificiu poetic şi nu ca o posibilirar- ue trăire poetică. I.ipseţtc repetiţia, obsesia unei viziuni. ***0*** viziune care şă te capteze, duc'ndu-te într-un loc al iimţirn tale poetice care c unic si niciodată repetat de vreun a!:

poet. Conrinuitatei unei opere poetice constituite lipseşte în versurile sale. Modul de existenţă interior ni se comunică în segmente, ea atitudini definitive, nelâsînd loc pentru reveniri, dezvoltări devorante, extaz.

Poate tocmai de aceea poezia lui Tudor Vianu nu ne transmite în primul rind sensibilitate, ci o comunicare clară, statornică, echilibrată Fiorul cuvintelor împerecheate poetic străbate poezia sa ; dar cu cit ne apropiem mai mult de experienţă, de confesiune, cu atit ne depărtăm mai mult de poezie. Există o parte, cea mai „literari" a poeziei sale, in care plăcerea cuvîntului, a imaginii, a rostirii slăpîneşte pe *t\i\Di,* tristalizînd o savoare aparte, cea a „conştientei" literaturii. Enumerăm citeva din titlurile ce ni se par caracteristice acestei atitudini : poemul *Shakespeare, Ştefan si centaurul. Palinur* (cu al său adagiu avertizam „O, Palinur, fii cu luare-amînte / Căci stele înşeală, marea minte!"), *în vie, Aliunde, Florenţa; 'n* ele dezvoltarea poetici e deplină, formularea adeseori memorabilă.

Dar cea mai mare pane a poeziei lui Tudor Vianu e discret confesivă, străvezie, „prozaici".

Portretul spiritual al autorului e ieîne de refăcut prin existenţa unor situaţii si teme preferate; scriind rar, cu mari intermitenţe, poezia lui Vianu teoretizează stările sufletel}» dominante în diverse perioade ale vieţii. Ca **SJ** în cazul celorlalte scrieri literare, portretul trebuie reconstituit, el reiese după ce a *devenit,* reiese din aceeaşi sinceritate. Sinceritatea sa nu trebuie însă confundată cu dezvăluirea propriei intimităţi. Discret, dominat de pudoare, versul său semnalează experienţe variate ale condiţiei umane în genere, în care autorul identifică propriile experienţe, fără patimi, fără veleitatea irepotabilului. Este aci trăsătura, specifică a clasicităţii sale.

Cititorul de poezie va găsi deci satisfacţie în limpezimea versului simplu ci structura, accesibil fără efort — căci efortul e anterior exprimării, în timpul cit în adîncuri friimiritările s-au consumat. Tensiunea e întotdeauna, sau aprpipr; întotdeauna, anterioară exprimării ; meditaţia ramine elementul ce leagă cei doi timpi, risfringîndu-se în vers, dîndu-i cadenţa calmă. Profesînd o religie a iubirii universale, o satisfacţie neascunsi pentru viaţă.

r

poetul c aproape întotdeauna iertător cu viaţa însăşi, cînd aciuia îi aduce dureri şi drame inerente. Dar Vianu nu implică cititorul in zbuciumul său.

Existenţa unor poezii ca *Testament, Moartea mestesuşcraUi, Hamhre secreto. Epitaf nescris, Cîntt* descumpăneşte. Sub paloarea aparentă itbucneşte în ele un tragism nebânuie Poezia e aici „sacrificată" unei mărturisiri care Tastoarni imaginea propuşi anterior. O crîncenă solitudine, un teribil efort, un tragic sentiment al existenţei — toate acestea spuse direct, aproape nefiresc de simplu. Reflectînd momente de criză, aceste prea grave pagini nu ne pot însi modifica sentimentul că toate celelalte sîn. mai puţin sincere... Nu ne-im închipuit niciodată că Vianu a foit un „olimpian" şi de data aceasta exista mărturia directă a unei existenţe mult mai convulsive, mai tragice decît ne-a lăsat s-o vedem. Calmul, siguranţa, încrederea, credinţa în om, în bine, adevăr ţi frumos sînt rezultatul unui efort aproape insesizabil dar care, iată, se dezvăluie a fi atît de adînc consumator : efortul stăpînirii unui suflet torturat de solitudine (vezi citeva reflecţii în atrlaşi sens şî Jn *Itinerar in U.R.S.S.),* de îupiele „îngropate în mine", însîngerat de suferinţă şi de neîncredere, patetic, „crepuscular", minat de dileme.

Acest efort de stăpînirc nu falsifică ci, dimpotrivă, caracterizează totul. Vianu cel adevărat este deopotrivă şi cel ce se stipineşte cu nobleţe şi cel ce, în puţine clipe, arata împotriva a ceea ce a trebuit si lupte întreaga sa e*istenţă. O mare forţă sufletească, ca aceea care a avut-o Tudor Vianu. face posibil acest paradox. Sinceritatea sa este sinceritatea voinţei, stăpînirii ; căci înţelegerea omului, îndreptarea lut prin instrucţie şi educaţie, prin dragoste ii responsabilitate, au constituit însuşi scopul existenţei si operei, condusă dc un înalt ideal, căruia singur i s-a supus, cu orice sacrificiu : „Spirit pur alergînd ţntpreiur .' Şi incendiu fără cenuşă". Omul, un mare şi autentic melancolic, işi privea viaţi...

Tonul rămîne reţinut însă şi de această dată-

Poate ci tocmai această reţinere permanentă face dificilă receptarea : ceea ce în restul operei constituie principala şansă a cititorului de a urma pas cu pas ideile şi

demonstrațiile autorului, în poezie se manifestă ca o dificultate -, dificultatea ci poezia lui Vianu pare, datorită clarității si reținerii, de undeva cunoscută, consumaiă.

Un cercetător care ar dori să identifice ecouri, reminiscențe livrești în poezia lui T. Vianu, ar puica pomeni nume ca : Eminescu, Macedonski, Goethe, Hugo, Vergiliu — după cum unele versuri plutesc in atmosfera comună a începutului de veac. Dar, din nou ne este greu să dăm o definiție, să semnalăm un loc aparte : căci nu e vorba nici de un epigon, nici de un precursor. Poezia lui Vianu adaugă o nuanță autorului, ca si cea a lui Călinescu de altfel, ea se înscrie într-o epocă, reprezentind-o }i nu sustiăgîndu-se ei, o epocă ce a născut cîțiva mari poeți. Face parte din decorul ei ji ar fi o impietate să 0 supunem exceselor de zel, într-un sens sau altul. Căci găsim în ea multe din locurile eterne ale poeziei : nopți de vis, elogii ale luminii, semnele lăsate de cărți, elanurile vitale, de dăruire si de refuz, dureri și exaltări, iertări, avînturi, viziuni ale genezei și prefacerii universale, avînturi patriotice si resemnări amare ; lipsește cu totul lirica de dragoste, în schimb multe versuri sînt străbătute de un amplu sentiment al prieteniei. Ura un om al literaturii ce cunoștea uneltele ei și le încerca deschis, cu o simplitate ingenuă ; este o poezie a afecțiunii și nu a adorației, a căldurii și nu a incandescenței, a statorniciei și nu a fanatismului, a melancoliei și nu a scepticismului.

Poezia lui Tudor Vianu e cea a unui „suflet frumos"..

tntr-o istorie, nescrisă încă, a literaturii românești de călătorie, Tudor Vianu reprezintă „momentul estetic". O astfel de istorie s-ar putea schița intr-o seric dc momente ale „descoperirii" de către români a continentului, apoi a planetei noastre, descoperire ce ar putea — credem — dovedi existența unui mod specific de receptare. In varietatea prodigioasă a posibilităților de a reface în scris itinerariî parcurse „fizic", am numi moment estetic acela în care jurnalul de călătorie se constituie ca o meditație subordonată esteticii și categoriilor sale. Preponderența considerațiilor de ordin estetic deosebește jurnalul de călătorie al lui Tudor Vianu dc cele ditorate foarte numeroșilor scriitori români care au abordat genul. La Golescu, Codru Drăgușanu, Alecsandri, Bolliac lorga, Rebreanu, Sadoveanu, Camil Petrescu sau Ralea memorialul de călătorie e constituit în genere dintr-un conglomerat de considerații politico-istorice, sociale, chiar economice, etnografice, firește și estetice, dintr-o relatare de amănunte mai mult sau mai puțin senzaționale, pitorești sau livrești. Această conglomerare impură rămîne în fond specifică genului, mai dependent de o realitate istorică și geografică mărginită, mai ocazional și „documentar" decît oricare altul.

Formația de estetician a lui Tudor Vianu se vădește și în atitudinea sa de călător-memorialist, pe care și-o definește de altfel singur într-un fragment din *Imagini italiene ;* „Călătoria este în mare măsură un astfel de joc al afinităților elective, un excitant al imaginației și al memoriei ereditare a spiritului cultivat, probînd în om supletea ji universalitatea culturii lui. Nu călătorim pentru a ne instrui, cît pentru a ne regăsi în posibilitățile noastre tainice ți multiple".

Definiția aceasta fixează cîteva trăsături generale pentru orice călător, propunînd o accepțiune evoluată a acestuia, dar dă **si** diferența specifică tipului de călător care a fon T. Vianu. „Afinități elective" — fără îndoială, ele trebuie să apară la orice călător, alegerea unei anume țări sau continent reprezintă prima și cea mai importantă afinitate. Vianu se referă la călătorul „chemat" de o anume realitate, neexcluzînd însă „jocul" posibil, aventura căreia autorului însuși ii plăcea, cu o măsurată curiozitate, să i se abandoneze cînd și cînd. „Un excitant al imaginației" — desigur, fundamental pentru orice călător care nu e numai un turist, adică un călător care dorește să se informeze în locurile comune ale lumii — ghid de muzeu. „Memoria ereditară a spiritului cultivat" — trasează diferența, definitiv, între călătorul cultivat care detaliază, medilează, reține prin selecție, față de cel ce se entuziasmează nu pentru valoarea în sine a unei „întîlniri", ci pentru faptul că acel loc, acel contact e „celebru". O „memorie ereditara", adăugăm, e posibilă doar într-o tradiție intelectuală, inregrată civilizației unui continent ; iată aci deosebirea între primit noștri că-

r

Sători si scriitorii intelectuali de după 1900 — ;. ... j p.tj. de jumătate de secol „memoria ereditară" devine implicita.

„Probînd suplețJ și universalitatea culturii .. pentru a ne regăsi în posibilitățile tainice si multiple" - iată o condiție specii)'3 ; „suplețea }i universalitatea unei culturi" atestă călătorul avizat care, contemplînd, iîși regăsește „posibilitățile tainice ți multiple" capabile să-l adiitcească, să-i adîncească certitudinile, iă-i limpezească structurile, sl-i rafineze personalitatea, spiritul și simțirea.

Călătorul definit astfel e un om matur (ji nu un tînăr ce se formează, școlîndu-se), care-și certifică certitudinile propriului sistem, corect! ndu-se sau descoperind ceea ce ,,ttia" de mai înainte. De la această cuprinzătoare definiție ți pînă la aplicarea ei în direcția predilectă a preocupărilor pentru estetică și morfologia culturii nu e decit un pas — cel al unei specialități, al unei vocații.

Lectura paginilor de călătorie ale lui Tudor Vianu ne aduce în preajma unui *spirit european.* încă dc la *Imagini italiene,* primul și cel mai important jurnal al său, autorului ii deveniseră structurale datele conștiinței unui om de cultură europeană. Vianu reacționează și se comportă ca un european, mai precis ca un european de centru ; reacția sa e una de nuanțare — cultura, studiile în cîteva universități europene, călătoriile anterioare ne explici prezența unui personaj familiar cu tot ceea ce geniul european a produs. Vianu e „integrat", relaxat, îmbătat de revelații subtile.
Degajarea lui nu e caracteristica în general autorilor memorialelor de călătorie românești. Călătoria rămîne pentru scriitorii noștri tel mai adesr) un eveniment excepțional, dîndu-le stări paroxistice uneori — cum ar fi în cazul lui Camil Petrescu. Chiar Ralea, dezinvolt și senzual, dincolo de hotarele Franței, atît de familiare iui, poartă cu sine surplusul de nonșalanță al moldoveanului oriental ce se răsfringe într-o fermecătoare și discretă tulburare a frumoaselor sale relatări de călătorie.

După susținute studii clasice, încă din copilărie, după anii definitivi ai formării, dominați de marile sinteze filozofice ii literare ale romantismului german, călătoria în hîlia nu reprezintă pentru Tudor Vianu revelația culturii roediteranietie, a clasicității greco-latine (aja cum S-a întimplat în genere cu romanticii germani), ci descoperirea acelei epoci de tranziție către lumea moderni — lumea in cart evul mediu și Renașterea se împletesc într-o Armonie unică do.rr în țara lui Dante. Cert este că, așa cum se teface călătoria în *Imagini italiene,* spiritualitatea, mitologia, civilizația acestei epoci de tranziție îl înconjoară, stîrnindu-i o adîncă satisfacție, ce trece mult de zonele senzației, prezente șî ele, îo altele mai profunde, în cate se limpezesc conceptele morfologiei unei culturi. Pe acest itinerar ideatic, călătorul operează numai cu categoriile filozofiei culturii, neglijînd actualitatea ori de cîte ori aceasta nu li se supune.

De fapt. „tema" însemnărilor de călătorie ale lui Tudor Vîanu aparține esteticii și filozofiei culturii : armonii ca produs al sintezei unor categorii fundamentale r arta. natură, cetate, religie. Autorul descoperă pretutindeni un „geniu al locului", ca expresie a îmbinării acestor categorii în structuri specifice, caracteristice. Iată cîteva exemple :

Veneții reprezintă feericul : arta îji multiplică fastul în natură, oglindindu-și miile de detalii într-o infinită reverberație. Padova îi relevi sacralitatea — reculegerea, pacea ei te produsul armoniei din curtea mănăstirii Sf. Anton, unde verdeața ierbii înconjurate de zidurile sobre, calme, echilibrate, se împlinește în plutirea albastră a cerului pur. Ravenna e relicva istoriei, condamnați la eternă stagnare, fiind cetatea părăsită dc natură. Florența, în fata căreia efuziunea autorului e cu greu stăpînită, îi apare lui Tudor Vianu ca forma perfectă a delimitării : natura si cetatea stau față în fața, definitiv despărțite. Eliberată din încleștare, icfuzînd orice penetrație, Florența inspiră conștiința propriei glorii, produs exclusiv al individualismului uman. Dimpotrivă, la Assisi natura și religia au colaborat într-un cîntec al blîndeții universale, un imn al voluptății împăcării. Sienna revelă călătorului caritatea și mortificarea, după cum în Roma, Vianu observă cum arta antichității desacralizatc. lipsită de fervoarea omului, a reintrat în ciclul formelor naturii milenare. Privind cu atenție observăm în cadrul categorial arătat opozițiile ce s-au stabilit : Assisi e opus Florenței, Veneția Sîennei, Roma Ravennei. Spiritul de ordine reface armonia acestei lumi, acestei culturi.

T

Sub aceleaşi auspicii, coniinuînd disociaţiile, vianu creionează cîteva tipuri culturale istorice, născute de aceleaşi realităţi r Sfîntul (fervoarea), Cavalerul (solitudinea), Artistul — in multiple Înfăţişări, de la îngerii muzicanţi pînă Ia Michelangelo — întrupare a capacităţii artei de a armoniza si unifica lumile,

în „iubirea lumii vechi", sentiment dominant, Tudor Vianu e continuu uimit de viabilitatea mitologiei creştine di: întruchipările sensibile cu care atras ta continuă să capteze omul prin forţa anei ţi prin sensul lor umanitar. Credinţa în miracol îl impresionează ; neascunzîndu-şî unele zlmbcte faţă de rit, Vianu reţine naivitatea sufletului masei dar si accesul ei la sublim. O lungă şi frumoasă digresiune despre „suflet 5! spirit" încununează aceste consideraţii.

De altfel, proza liberă alunecă deseori spre studiu. In aceste pagini, Tudor Vianu iniţiază unele din cercetările sale comparatiste asupra „motivelor" literare si artistice de circulaţie în epocă.

Partea „psihologică" a *Imaginilor iuhene* se alcătuieşte din notaţiile fugare de ordin moral şi mai ales din înregistrarea senzaţiilor născute de unele împrejurări : mal cu scamă In paginile dedicate Veneţiei — tărîm al „perfidiei", generator de „voluptăţi Interzise" — ele colorează cu discreţie afectivă expunerea. Viziunea şl cadenţa scrierii sînt clasice, înflorite cu italienizări, cu mici rerorisme de amintire roman:lcă. In fapt, ordinea clasică este cea in primul rînd admirată, efectul eî artistic i cîmpul semănat pare o „tablă de şah", o cascadă e o arhitectură a lichidului şi a sonorului. Viziunea apare în genere arhitecturală — ca şi în poezie Vianu e mai aproape de sculptural decît de culoare. Sînt căutate „principiile" şi odată descoperite ele se urmăresc pînă l.i detaliul semnificativ, expresie a organizatului şi nu a accidentului inspirat. Şi sonoritatea şi muzica se încadrează unei armonii largi, arhitectură unică. îmi pare că, mai mult ca oriunde, Italia a dat lui Tudor Vianu sentimentul perfecţiunii ; cu această călătorie, cultura, sistemul estetic, personalitatea autorului erau deplin şi definitiv formate.

Aproape 30 de ani mai (îrziu, „imaginile indiene" sînt memorialul unei călătorii într-o lume total deosebită, o lume a tur prizei, a necunoscutului , lipseşte, cum e şi firesc, ace! sentiment al integrării caiacteristlc, lip'eşte siguranţa

înaintea unei lumi cunoscute ferm. „Memoria ereditară" este deci contrazisă sau inoperantă, „supleţea" se manifestă doar in efortul de adaptare. Vianu descrie mai mult şi meditează mai puţin ; India e pentru el un imperiu al vizualităţii invadatoare. Europeanul e însă în permanenţă uimit, asediat, raţionalistul deseori perplex. Reacţiile sale nu sînt diferite In mod fundamental de cele ale primilor călători în Orient : captat de exotic, tulburat de o noutate ce greu se poate disciplina în categoriile noastre, Vianu descoperă „ciudatul", enigmele, semnele unei lumi ce scapă conceptelor şi criteriilor Europei.

Cea mai mare parte a europenilor reacţionează astfel. Extremul Orient ne este în fond la fel de depănat ca ţi strămoşilor noştri din Renaştere... căci, în ciuda contactelor, a circulaţiei şi anulării factorului distanţă despre care vorbea Paul Valery în *Regards sur le monde actuel,* spiritualitatea Orientului ne este încă fundamental necunoscută. Un efort de înţelegere, o vizibilă încercare de disciplinare a aceleiaşi vizualităţi şi populari debordante fac şi Vianu şi Călinescu în scrierea sa *Am fost tn China nouă ;* autorii au calmul necesar pe care Ralea, de piîdă, şi-l refuză cu prilejul călătoriei sale în Egipt, unde sentimentul unei insecurităţi fizice II copleşeşte. Dintre români, doar Mircea Eliade, spirit deschis dimensiunilor altor culturi, a „forţat" cunoaşterea Indiei, consacrînd o mare parte a vieţii sale integrării, înţelegerii si explicităţii, în parte, pentru europeni a uneia din cele mai vechi culturi şi religii ale lumii, efort care i-a produs mutaţii adînci.

Tudor Vianu nu era în situaţia de a face aceste lungi şi grele eforturi şi de aceea se mulţumeşte să rătnînă bucuros de experienţă, tulburat si consecvent european : pentru Vianu. India e o ţară a „feeriei", a fabulosului — categorii pentru care găseşte aci întruchiparea ideală. In ordinea preocupărilor estetice, autorul constată de la început Imposibilitatea separării conceptelor fundamentale : ana, natura, religia, civilizaţia se prelungesc unele în altele, într-o fuziune uimitoare şi generoasă ; fecunditate, feerie.

Tocmai de aceea autorul nu-şi ascunde satisfacţia ori de cîte ori întîlneştc semnele Europei şi, ceea ce niciodată nu făcuse, se bucură dc comodităţile civilizaţiei noastre, regăsite cind şi cînd. In fapt, contrastul îl stimulează, ca şi

pe Călinescu, dar perspectiva rămine în fo„| iributară structurilor civilizației europene. Simultaneitate» lumilor (arhaism, modernism) este resimțită ca dramatică de autor; dar pentru el India, ca si lumea întreagă, nu poate avea decît un singur sens de dezvoltare — acel către curopenism ! O concluzie discutabilă dai., din nou specifică europeanului.

In *India* Vianu e mai „literar* ca in orice altă scriere a sa. Imposibilitatea desfăşurării pe larg în planul esteticii *y.* filozofiei udturii il conduce la o savuroasă literaturizare (permanentă dc pildă în scrierile de călătorie ale lui Mihai Ralea), dar pe care o întilnim destul de rar în scrisul său. *India* e relevanți pentru curiozitatea autorului pe care, dc data asta, își permite să o „descopere", să o savureze chiar, renunțînd — prin forța împrejurărilor -— Ia stilul său științific. Ceea ce în adîncuri a fost poate tulburat prin contactul cu un atît de diferit mod de a înțelege lumea, nu s-a comunicat explicit în afara; *!ndu.* jurnal al unei subtile **51** lîrzii aventuri, este poate cea mai naivă scriere a lui Tudor Vianu.

în rest, paginile de călătorie din Germania sînt o căutare **1** tinereții proprii, o tinerețe peste care a trecut un timp al distrugerii, ale cărui urme mîhnesc mult pe autor. Mat degrabă expozitive, aceste pagini sint nostalgice rememorări, verificări ale memoriei personale, propriu-zis evocări. Vianu Siria în *India* - „A evoca înseamnă a rămîne contemporan cu trecutul"; iată cam tc-a mai rămas din trecut — pare si exclame autorul, bucuros de a găsi supraviețuirea, dar si cu regretul unei prea lungi despărțiri, o despărțire definitivă, ca în moarte ; tot ce înțelesese vreodată pe aceste meleaguri fusese comunicat — în altfel de opere, în îlte discipline. Si in paginile *dt* călătorie in Uniunea Sovietică, fragmentate, notațiile se așază în același „sistem", fără dezvoltări însă. Apar cîteva comparații (cum ar fi cea sugerată de casa lui Tolstoi față de cea a lui Goethe), clementele unei civilizații noi sînt semnalate, w pot intui unele din considerațiile dc ordin morfologic si estetic pe care Vianu nu le-a mai dezvoltat în scris.

însemnările de călătorie ne certifică alte trăsături ale personalității lui Vianu : vigoarea **51** vioiciunea unei prezențe continue in lume, atribute ale umanistului, eforiul său continuu de a-şi perfecționa şi cultiva sensibilitatea vizuală (pe care o admira mai cu seamă la tinerele generații), blîndețea atitudinii ce se ascundea sub sobrietate, atenția ci o are pentru prezențele româneşti de pretutindeni. Cine va voi să afle dimensiunea patriotismului lui Vianu — de iapt Întreaga sa creație este izvorîtâ din acest înalt sentiment şi din intenția de a aplica întregul său efort consolidării intelectuale a culturii noastre — va avea în acest volum destule documente.

încheind aceste rinduri — şi o dată cu ele editarea primei secțiuni a Operei lui Tudor Vianu — vrem să atragem atenția cititorului și exegetului asupri scrierii semnificativ intitulată *Idei nîtle* (cuprinsă în sumarul acestui volum), scriere ce cuprinde cea mai completă explicare pe care Tudor Vianu a dat-o operei sale ; principiile pe care aceasta se fundamentează, sursele si me:odele aplicate, ceea ce a determinat pe autor să abordeze anumite discipline umaniste *ii* ce a intenționat să demonstreze prin cercetările sale. atitudinea sa (ață de cultura românească si universală. în sfîrsit, poziția sa față de istorii națiunii şi culturii noaitre de-a lungul întregii sale vieți. *Idei trăite* este scrierea de la care trebuie să înceapă cercetarea **51** editarea operei sale științifice, situarea lui Tudor Vianu în istoria culturii şi literaturii noastre ; ca este cel mai ceri îndreptar de tare beneficiem.

Intre operele nescrise care ar fi dat literaturii noastre o altă tradiție și greutate se număra şi *Memoriile* lui Tudor Vianu Ne mulțumim azi doar cu aceste pagini din volumul de fată, schițări, amintiri şi fragmente al căror cuprins este, dc cele mai multe ori, tulburător şi exemplar.

GELU IONESCU

INDICE DE NUME[1]

A

Alcătuit de Xadia Lovinescu.

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

T

U

V

I.

CUPRINSUL

PAGINI DE MEMORIALISTICĂ

Pagini dc memorialistică

Lector • MARGARETA FISJiARU
Tehnoredactor ; TRAIAN ARGETOIANU

Apărui 1971. *Hlrue tipar* înalt tip *A de* 03 *g'm'. Format* S«X540,'16. Coli ed. 26.23. Col) *tipar* 35. Plart.s? tipa 1. *A. nr.* 10 902/1S70. *C Z.* pentru bibliotecile mari și 711 tei *S5S—o*

K **TiparuL executat sub comanda nr. 02a la Combinatul Poligrafic ..Casa Scintell", Piața Sctntcii nr. 1, București, Republica Socialistă**